HUGO GROTIUS

DE

VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

CUM NOTULIS

JOANNIS CLERICI;

ACCESSERUNT EJUSDEM

DE ELIGENDA INTER CHRISTIANOS DISSENTIENTES SENTENTIA,

ET CONTRA INDIFFERENTIAM RELIGIONUM

LIBRI DUO.

EDITIO NOVISSIMA, EX COLLATIONE OPTIMORUM EXEMPLARIUM EMENDATA.

LONDINI:

APUD F. WINGRAVE, STRAND.

1813.

J. C. Hansard, Printer, Peterboro' Court, Fleet Street, London

ADVERTISEMENT.

IN revising for the Press the present Edition of the valuable Treatise of GROTIUS *on the Truth of the* CHRISTIAN RELIGION, *many Errors which had crept into the former Editions have been detected and amended; minute attention has been paid to the accuracy of the Greek quotations; the Hebrew has been carefully corrected; and it is hoped the unremitted pains taken in the execution of the whole will render it an acquisition to the literary and religious part of the Public.*

Jan. 21, 1813.

VERITATIS ET VIRTUTIS

AMANTIBUS

S. P. D.

JOHANNES CLERICUS.

VOBIS solis, si verum hic dicendum sit, quemadmodum omnino puto; vobis, inquam, solis scriptus est et dicatus liber Summi Viri HUGONIS GROTII, qui Veritatem ac Virtutem amatis. Sine eo amore, non potest placere hoc opus, quod eo tendit ut Veritatem Evangelicam, ab omnibus partibus ac factionibus alienam, in clara luce collocet; idque eum in finem, ut Virtutem, eamque itidem Evangelicam in animis pariat. Verum ut vis earum probe sentiatur, oportet animum antea amare id quod verum et rectum est; qui enim mendacii amici sunt, et vitio

 addicti,

addicti; non possunt ejusmodi cognitionibus adfici. Alioquin aurei libelli lectio prorsus est inutilis. *Estote factores Verbi,* ait Jacobus Ep. Cap. I. 22. et seqq. *et non auditores tantum, fallentes vosmetipsos ; quia si quis auditor est Verbi et non factor, hic comparabitur viro consideranti vultum nativitatis suæ in speculo ; consideravit enim se, et abiit, et statim oblitus est qualis fuerit ; qui autem perspexerit in legem perfectam libertatis et permanserit in ea, non est auditor obliviosus factus, sed factor operis ; hic beatus in facto suo erit.* Qui legit hoc Opus *de Veritate Religionis Christianæ,* ejusque dogmata et præcepta perspexit, nec tamen melior fit ; is in deteriore statu est, quam si numquam legisset. Eo enim non spectat ut nos tantum doctiores, sed potissimum ut meliores faciat. *Epictetus,* Stoïcæ sectæ decus, homini qui se in Philo-

Philosophia profecisse putabat, cupiebatque ab *Epicteto* interrogari de doctrina, quæ erat in Libro *Chrysippi* de Adpetitu, ut videret quam adtente eum librum legisset, hoc responsum dedit; *Mancipium, non id quæro, sed quomodo persequaris et fugias* (bona ac mala) *quomodo adpetas atque averseris? quomodo res adgrediaris, ut adsentiaris et te præpares? naturæne convenienter, an contra? si convenienter quidem, ostende mihi, et dicam te proficere; sin minus, discede.* Dissert. Lib. I. c. 4. Sic et quisquis legerit hoc Grotii opus, et quæ ei sunt ad calcem adjecta, meliorque factus fuerit, is demum profecisse jure censebitur; sin vero maneat in pravis habitibus doctrinæ Evangelicæ hic traditæ contrariis, nihil profecisse merito judicabitur, et indignus qui talia legeret; quæ non tantum eo spectant ut doctiores ab eorum lectione homines abeant,

abeant, sed potissimum ut meliores fiant, atque ad ultimum usque halitum maneant. Quod Lectoribus nostris, non secus ac mihi, opto et voveo. Valete.

Dabam Amstelodami Calendis Martiis Anni à C. N. MDCCXXIV.

LECTORI

S. P. D.

JOANNES CLERICUS.

CŒPERAT *Bibliopola consilium de recudendo hoc opere Grotiano, cum eum monui multa et gravia esse menda, in prioribus editionibus relicta, præsertim in testimoniis Veterum; quæ è re ejus erat emendari, et paucula, non sine fructu, in Notis addi posse; nec fore ingratum aut inutile Lectori, si subjungeretur libellus, quo ostenderetur ubi inveniatur quam purissima Christiana illa Religio, cujus veritatem demonstravit Vir summus. Ille vero continuo me orare, ut hoc in ejus gratiam præstare vellem; quod et pro observantia, qua* Grotii *memoriam colo, et propter rei utilitatem, non illibenter suscepi. Quomodo autem præstiterim, tui erit,* Lector Candide, *judicii. Permulta vitia Typothetarum emendavi, pluraque forte emendassem, si potuissem omnia loca invenire. Notulas perbreves addidi, quod satis uberes jam essent subjectæ, nec plures postulare à me res ipsa videretur. Eas à Gro-*

à Grotianis nomen meum distinguet. Denique libellum Grotianis adjeci, de eligenda inter dissentientes Christianos sententia, Ecclesiaque; in quo spero me nihil, præter mentem magni viri, aut certe præter veritatem protulisse. Argumentis usus sum quæ cuivis paulo prudentiori probarentur, facilibus, nec longe accersitis; atque ita statui gerere se in hoc negotio Christianos oportere, quemadmodum in gravissimis vitæ negotiis prudentissimiquique sese gerere solent. Abstinui ab omni acriore controversia, dictisque quibusvis acerbioribus; quæ abesse debent ab nostris de Religione judiciis, si modo per adversarios liceat. Stylo simplici, nec calamistris ullis inusto, animi mei sensa expesui, prout in re tam seria fieri oportere censebam; ubi pondus argumentorum, non lenocinia verborum, quæruntur. Qua in re, Grotium *meum sum imitatus, et imitabuntur, ut puto, quicumque serio et animo argumenti gravitate perculso de ejusmodi rebus scribere adgredientur.*

Dum autem hæc meditarer, misit ad me litteras eas, quas ad calcem videbis, Amplissimus juxta ac Doctissimus vir et cujus singulari humanitati multum debeo, à Serenissima

Magnæ

Magnæ Britanniæ Regina ad Regiam Celsitudinem Sereniss. Etruriæ Magni Ducis extra ordinem missus. Eas, cum bona ejus venia, commodum edi posse ad finem hujus voluminis judicavi, ut liqueret quid Grotius *de Ecclesia Anglicana senserit; quæ quidem gratias ei habebit, ringentibus licèt nonnullis hominibus, qui pugnantia inter se dogmata, Socinianismum, Papismum, imo et Atheismum longe doctissimo et religiosissimo viro objiciunt; ne, ut opinor, immortalia ejus Scripta legantur, quibus inania eorum dogmata funditus evertuntur. Qua in re, ut in multis aliis similibus, frustra aliorum luminibus officere adhuc conati sunt. Sed iis Deus ignoscat (aliud enim nihil imprecor) et meliores eorum animis cogitationes injiciat; ita ut Veritatis et Pacis amore omnes tandem conjungamur, et in unum ovile, sub uno pastore Christo, conveniamus! Hoc te etiam,* Optime Lector, *vovere et exoptare nobiscum decet; et sic tibi sane Deus, tuisque omnibus adsit, prout rem, qua licebit, promovebis et omni ope adjuvabis! Vale.*

Dabam Amstelodami Calendis Martiis Anni MDCCIX.

EIDEM S. D. J. C.

Iis quæ ante octo annos dicebam nihil est quod nunc adjiciam, nisi me, in hac secunda mea *Grotii* Editione, aliquot Notulas addidisse, et plura menda è Veterum testimoniis sustulisse. Vale.

Dabam Amstelod. Calendis Juniis Anni MDCCXVII.

Idem de hac tertia etiam intellectum velim; cui etiam addidi Libellum, quo eorum sententiam oppugnavi, qui perinde esse putant in quacunque Christiana secta vivant. Vale.

Ibidem Calendis Martiis Ann. MDCCXXIV.

Nobi-

Nobilissimo Amplissimoque Domino,

D. HIERONYMO

BIGNONIO,

ADVOCATO REGIO

In summo Auditorio Parisiensi.

Vir Nobilissime et Amplissime,

PECCEM in Justitiam ipsam, si tempora ei in augustissimo loco exercendæ debita alio divertam. Sed audacem me facit Religionis Christianæ tutela, pars Justitiæ tuique muneris magna. Neque Justitia sinit, ut accessio hæc ad quemquam prius perveniat, quam ad eum, ex cujus nomine magnam tituli superbiam liber præfert. Non dicam me partem poscere de otio tuo, quod tibi tam late diffusa muneris functio non concedit. Sed cum occupatis pro otio sit negotiorum mutatio, rogo ut forenses curas harum chartarum lectione distinguas. Ne sic quidem longe abibis ab actibus solitis. Audies testes, vim testimoniorum expendes, judicium feres. Ego judicatum faciam. Vale Vir Maxime. Lutetiæ 27. Augusti, cIↃ IↃC XXXIX.

HUGO GROTIUS.

ANACEPHALÆOSIS

EORUM

QUÆ SINGULIS QUIBUSQUE LIBELLIS

AB

AUCTORE, IN HOC OPERE

DE

VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ,

TRACTANTUR.

Liber Secundus.

Liber Tertius.

esse,

LIBER QUARTUS.

LIBER QUINTUS.

LIBER SEXTUS.

J. C.

J. C. LIBER.

De eligenda inter dissentientes Christianos Sententia.

EJUSDEM LIBER

Contra Indifferentiam Religionum.

HUGO GROTIUS DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ

AD VIRUM AMPLISSIMUM,

HIERONYMUM BIGNONIUM,

ADVOCATUM REGIUM

IN SUMMO AUDITORIO PARISIENSI.

LIBER PRIMUS.

§. I. *Occasio Operis.*

QUÆRERE identidem ex me soles, Vir et de patria tua, et de literis, et, si id adjici pateris, de me quoque optime merite, HIERONYME BIGNONI, quod argumentum sit eorum librorum, quos pro Religione Christiana, patriæ meæ sermone, scripsi. Neque id quærere te miror. Non enim ignoras, ut qui omnia legi digna, et quidem tanto cum judicio, legeris, quantum excoluerint istam materiam, philosophica

losophica subtilitate, *Ræmundus Sebundus, dialogorum varietate Ludovicus Vives, maxima autem cum eruditione, tum facundia vestras Philippus Mornæus. Quam ob causam videri potest magis ex usu fuisse, alicujus illorum in sermonem popularem versio, quam inchoatio novi operis. Sed quid alii hac de re judicaturi sint, nescio: à te quidem, tam benigno ac facili judice, facile spero me posse absolvi, si dicam, me lectis non illis tantum, sed et Judæorum pro Judaïca vetere, et Christianorum pro Christiana Religione scriptis, uti voluisse meo qualicumque judicio, et animo dare negatam, cum id scriberem, corpori libertatem. Existimabam enim pro veritate certandum, et quidem tali, quàm ipse animo approbarem: frustra enim daturum me operam, ut persuaderem aliis, quæ non ante mihi persuasissem. Itaque selegi, ex veteribus ac novis, quæ mihi se probabant maximè, omissis argumentis, quæ parum mihi ponderis habere videbantur, et auctoritate eorum librorum, quos subdititios esse aut certo sciebam, aut merito suspicabar. Quibus autem ipse assentiebar, ea et ordine certo disposui et exposui, quam potui maxime populariter, et versibus inclusi, quo rectius memoriæ mandarentur. Propositum enim mihi erat omnibus quidem civibus meis, sed præcipue navigantibus, operam navare utilem, ut in longo illo marino otio impenderent potius tempus, quam,

* *Ræmundus Sebundus*, &c.] Ætate *Grotii*, hi erant potissimi ea de re Scriptores; sed à *Grotii* ævo innumeri Scriptores, Anglice præsertim et Gallice, de Veritate Religionis Christianæ scripserunt; quos tamen exemplo suo excitavit *Grotius*, quem recentiores sunt imitati, et interdum etiam expilarunt. Quare prima tam piæ et tam necessariæ scriptionis gloria ad eum redundat. Cæterum ii, quos nomine adpellat, nondum præclarum hoc argumentum concoxerant, quamvis pio animo scripserint. *Clericus.*

quod

quod nimium multi faciunt, fallerent. Itaque sumpto exordio à laude nostræ gentis, quæ navigandi solertia cæteras facile vincat, excitavi eos, ut hac arte, tamquam divino beneficio, non ad suum tantum quæstum, sed et ad veræ, hoc est, Christianæ Religionis propagationem, uterentur. Neque enim deesse materiam, cum per longinqua itinera passim incurrerent, aut in Paganos, ut in Sina et Guinea; aut in Mahumetistas, ut sub imperio Turcæ, Persæ, et Pœnorum; tum vero Judæos, et ipsos jam Christianismi professos hostes, dispersos per maximas partes terrarum orbis: Neque deesse impios, qui abditum metu venenum, ex occasione, apud simplices prodant; adversum quæ mala optare me, ut recte armati sint nostrates, et qui ingenio præstant incumbant pro virili revincendis erroribus, cæteri saltem id caveant, ne ab aliis vincantur.

§. II. *Deum esse.*

Ac primo quidem libro, ut ostendam non esse rem inanem religionem, ab ejus fundamento ordior; quod est, Numen esse aliquod. Id autem probare sic aggredior. Res aliquas esse, quæ esse cœperint, sensu ipso et confessione omnium constat. Eæ autem res sibi non fuerunt causa ut essent: nam quod non est, agere non potest; nec ipsa res esse potuit, antequam esset. Sequitur igitur, ut aliunde habuerint sui originem; quod non tantum de illis rebus, quas ipsi aut conspicimus, aut conspeximus, fatendum est; sed et de iis, unde illæ ortum habent, [b] donec tandem ad ali-

[b] *Donec tandem*, &c.] Quia dari non potest progressio, ut loquuntur, in infinitum. Est enim causa aliqua prima, eorum, quæ cœperunt, aut nulla; si quæ sit prima causa, Deus est; si nulla prima causa esse negetur, oportebit nullam esse omnino causam rerum

quam causam perveniamus, quæ esse numquam cœperit, quæque sit, ut loqui solemus, non contingenter, sed necessario. Hoc autem, qualecumque tandem sit, de quo mox agemus, idipsum est, quod Numinis, aut Dei voce significatur. Alterum argumentum, quo probamus, Numen esse aliquod, sumitur à manifestissimo consensu omnium gentium, apud quas ratio et boni mores non plane exstincta sunt, inducta feritate. Nam cum, quæ ex hominum arbitratu veniunt, nec eadem sint apud omnes, et sæpe mutentur; hæc autem notio nusquam non reperiatur, neque temporum vicissitudine mutetur, [c] quod ipsi etiam Aristoteli notatum, homini ad talia minime credulo: omnino causam ejus aliquam dari convenit, quæ se ad omne genus humanum extendat: quæ alia esse non potest, quam aut oraculum Dei ipsius, aut traditio, quæ à primis humani generis parentibus manarit; quorum prius si admittimus, constat de quo quæritur: sin posterius, nulla sane ratio assignari poterit idonea, cur primos illos parentes credamus falsum aliquod in re momenti maximi ad omnes posteros prodidisse. Accedit quod, sive olim cognitas, sive nuper repertas orbis partes spectemus, ubi modo, ut diximus, aliquid est

rerum, quæ esse cœperunt, ac proinde eas per se exstitisse, seu è nihilo prodiisse, quod est absurdum. *Clericus.*

[c] *Quod ipsi, &c.*] *Metaphys. Lib.* XI. c. 8. Ubi memoratis fabulis de Diis, ita loquitur. *ὧν εἴ τις χωρίσας αὐτὸ λάβοι μόνον τὸ πρῶτον ὅτι Θεοὺς ᾤοντο τὰς πρώτας οὐσίας εἶναι, θείως ἂν εἰρῆσθαι νομίσειεν, καὶ κατὰ τὸ εἰκὸς πολλάκις εὑρημένης εἰς τὸ δυνατὸν ἑκάστης καὶ τέχνης καὶ φιλοσοφίας καὶ πάλιν φθειρομένης, καὶ ταύτας τὰς δόξας ἐκείνων, οἷον λείψανα περισεσῶσθαι μέχρι τοῦ νῦν: quorum si quis, distinctione facta, hoc tantum sumat quod primum fuit, quod Deos esse putarent primas substantias, divine dicta existimet, et, ut credibile est, sæpius inventa, quoad licuit omni arte et philosophia et iterum deperdita, hasce illorum opiniones, quasi reliquias, ad hæc tempora servatas fuisse.* Clericus.

huma-

humanitatis, exserit se hæc notitia; cum apud gentes sapientia, aut ingenio valentes, tum apud stupidiores alias: quarum nec illas omnes decipi potuisse, nec has reperisse, quo alii alios deciperent, ullo pacto credibile est. Nec est, quod opponat hic quisquam paucos, in multis sæculis, qui Deum esse aut non crederent, aut non credere se profiterentur. Nam et paucitas ipsa, et quod statim intellectis argumentis rejecta universim est eorum opinio, ostendit, non provenire hoc ex usu rectæ rationis, quæ hominibus communis est; sed aut ex studio novitatis, quali tenebatur, qui nivem atram esse contendebat; aut ex mente corrupta; sicut vitiato palato res, non ut sunt, ita sapiunt: præsertim cum et historiæ, et alia scripta doceant, quo quisque fuit probior, eo diligentius ab ipso custoditam de Deo notitiam. Atque adeo à pravo ingenio eorum maxime, quorum interest, ne quis sit Deus, id est, humanarum actionum judex, venire hanc à tam recepta antiquitus sententia discessionem, vel hinc apparet, quod, quicquid illi ponunt, sive generum successionem absque ullo primordio, sive atomorum concursum, sive aliud quidvis; [d] id non minores, si non majores, habere difficultates, neque eo, quod receptum est, magis esse credibile cuivis ad rem mediocriter attendenti, satis apparet. Quod enim obtendunt nonnulli, quia non videant Deum, eo se nec credere; si

[d] *Id non minores,* &c.] Potuisset *Grotius,* sine ulla temeritate, dicere, multo majores esse difficultates in eorum sententiis, qui volunt Mundum æternum esse, semperque fuisse, qualis est, vel sponte sua è *nihilo* prodiisse, vel atomorum fortuito concursu esse conflatum; quæ sententiæ plenæ sunt apertis repugnantiis, ut multi, à tempore *Grotii,* adouratius demonstrarunt; inter quos suo merito eminet vir doctissimus *Rudolphus Cudworthus,* in Opere Anglico *de Systemate Intellectuali Universitatis Rerum:* suntque etiam alii præstantissimi Theologi et Physici Angli. *Clericus.*

quid

quid vident, satis vident, quam hoc sit homine indignum; qui modo mentem habere se credat, quam nec ipsam videt. Nec si capere Dei naturam nostro ingenio non possumus, ideo talem esse naturam negandum est. Est enim id inferioris cujusque proprium, ut quæ se superiora atque excellentiora sunt, capere non possit. Ne bestiæ quidem, quid homo sit, capiunt; multoque minus sciunt, qua ratione homines respublicas instituant, ac regant, astrorum cursus metiantur, mare navigent. Hæc enim omnia ipsarum captum superant. Atque ex hoc ipso homo, quippe supra bestias nobilitate naturæ constitutus, idque non à sese, inferre debet id, à quo superior bestiis est constitutus, non minus sese superius, quam ipse sit bestiis; ideoque esse aliquam naturam, quæ, utpote excellentior, sui captus modum excedat.

§. III. *Deum esse unum.*

Evicto Numen esse aliquod, restat ad Attributa ejus veniamus; quorum primum hoc occurrit, non plures esse Deos, sed unum Deum. Hoc inde colligitur, quod Deus, ut supra jam dictum est, est id, quod est necessario, sive per se: necessario autem, sive per se, quidque est, non qua in genere consideratur, sed qua actu est: [e] actu autem sunt res singulæ. Quod si plures Deos ponas, jam in singulis nihil invenias, cur necessario sint: nihilque cur magis duo quam tres, aut decem quam quinque credantur. Adde quod multiplicatio rerum singularium congenerum est ex causarum fœcunditate, pro qua plures ipsæ res enascuntur,

[e] *Actu autem sunt res singulæ.*] Sed res plures singulæ sunt individuæ plures naturæ. Ideoque hoc argumentum omitti forte, sine bonæ causæ detrimento, potuit. *Clericus.*

cuntur, aut pauciores. Dei autem nec origo, nec causa ulla est. Tum vero in singulis diversis sunt quædam proprietates singulares quibus inter se discriminentur: quas in Deo, qui natura est necessaria, ponere non est necessarium. Neque vero usquam signa deprehendas Deorum plurium. Nam tota hæc universitas unum facit mundum: in eo [f] unum pulcherrimum, sol: in homine etiam unoquoque unum imperat, mens. Præterea, si duo essent, aut plures dii, libere agentes et volentes, possent contraria velle: impediretur autem alter ab altero, quo minus quod vellet efficeret; impediri autem posse Deo indignum est.

§. IV. *In Deo esse omnem perfectionem.*

Ut cætera Dei attributa noscamus, omne id, quod perfectionis nomine intelligi solet (utamur nunc sane hoc vocabulo, quando aliud lingua Latina non suppeditat; Græcum est τελειότης) in Deo esse, hinc intelligitur: quod quæcumque est perfectio in rebus, ea aut cœperit, aut non cœperit. Quæ non cœpit, Dei est. Quæ cœpit, necesse est habuerit, unde inciperet. Et cum à nihilo nihil fiat eorum quæ sunt, sequitur, ut quæ in effectis apparent perfectiones, in causa fuerint, ut secundum eas causa efficere aliquid possit, et proinde omnes in prima causa. Neque prima causa ulla perfectione postea orbari potuit: non aliunde, quia quod æternum est, ab aliis rebus non pendet, neque quicquam ab illarum actione patitur; neque vero à se, quia natura omnis suam perfectionem appetit.

[f] *Unum pulcherrimum, sol.*] Certe vorticis hujus nostri, ut more hodierno loquar, solaris incolis: sicut aliis vorticibus contra illa ignea, quæ *stellas* vocamus. *Clericus.*

§. V. *Et*

§. V. *Et quidem infinitam.*

Addendum est, esse has perfectiones in Deo, modo infinito: quia attributum cujusque finitur, aut quia causa, per quam exsistit, tantum, nec plus ei communicavit; aut quia ipsa tantum, nec amplius capiebat. Deo autem nulla natura quicquam sui communicat: nec ipse aliunde capit quicquam exsistens, ut ante diximus, per se, sive necessario.

§. VI. *Deum esse æternum, omnipotentem, omniscientem, omnino bonum.*

Cum vero apertissimum sit perfectiora dici ea, quæ vivunt, iis, quæ non vivunt; quæ agendi pollentiam habent, iis, quæ non habent; quæ intelligunt, non intelligentibus; quæ bona sunt, his, quæ minus sunt talia; sequitur ex his, quæ modo diximus, hæc omnia attributa Deo convenire, et quidem infinite. Itaque esse eum vitæ infinitæ, id est, æternum, pollentiæ immensæ, id est, omnipotentem, sic et omniscientem, et omnino sine ulla exceptione bonum.

§. VII. *Deum esse causam omnium.*

Quæcumque autem subsistunt, à Deo exsistendi habere originem, connexum est his, quæ ante diximus. Conclusimus enim, id quod per se, sive necessario est, unum esse. Unde sequitur, ut alia omnia sint orta ab aliquo diverso à seipsis. Quæ autem aliunde orta sunt, ea omnia in se, aut in causis suis, orta esse ab eo, quod ortum numquam est, id est, à Deo, jam ante vidimus. Neque ratio tantum, sed ipse id quodam modo sensus evincit. Nam si humani corporis admirābilem

bilem constructionem intus extraque conspicimus, et ut omnia ibi, etiam minima, suos usus habeant, nullo studio, nulla industria parentum, arte vero tanta, ut philosophorum ac medicorum præstantissimi numquam ea satis possint admirari, ostendit hoc opificem naturæ esse mentem excellentissimam: qua de re videri potest [g] Galenus, præsertim qua parte oculi et manus usum examinat. Imo et mutorum animantium corpora id loquuntur. Non enim ex vi materiæ, sed ad finem certum collocatæ ac figuratæ sunt eorum partes. Neque animantium tantum, sed et plantarum et herbarum, ut à Philosophis accurate notatum est. Idem egregie [h] Strabo notavit in aquarum positu, quæ, si materiæ qualitatem respicias, mediæ esse debuerunt inter terram atque aërem, cum nunc terris interfusæ sint; nimirum, ut terræ fœcunditati hominumque vitæ nihil obstaret. Ob finem autem agere non est, nisi intelligentis naturæ.

[g] *De usu partium.*] Lib. III. c. 10. qui locus lectu dignissimus, at prolixior quam huc transferri queat. Sed hæc adcuratius multi recentiores, in Anglia, Physici et Theologi exposuerunt. *Clericus.*

[h] *Strabo notavit.*] Locus est libro XVII. ubi cum distinxisset opera φύσεως, *naturæ*, id est, *materiæ*, et προνοίας, id est, *divinæ providentiæ*, addit: ἀλλ' ἐπειδὴ τῇ γῇ περίκειται τὸ ὕδωρ, οὐκ ἔστι δ' ἔνυδρον ζῷον ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ χερσαῖον, καὶ ἐναέριον, καὶ πολλοῦ κοινωνικὸν φωτὸς, ἐποίησεν ἐξοχὰς ἐν τῇ γῇ πολλὰς καὶ εἰσοχὰς, ὥστ' ἐν αἷς μὲν ἀπολαμβάνεσθαι τὸ σύμπαν, ἢ καὶ τὸ πλέον ὕδωρ ἀποκρύπτον τὴν ὑπ' αὐτῷ γῆν· ἐν αἷς δ' ἐξέχειν τὴν γῆν ἀποκρύπτουσαν ὑφ' ἑαυτῇ τὸ ὕδωρ, πλὴν ὅσον χρήσιμον τῷ ἀνθρωπείῳ γένει, καὶ τοῖς περὶ αὐτὸ ζῴοις καὶ φυτοῖς. *Sed cum circum terram situs sit aquæ naturalis, homo autem non sit animal aquaticum, sed partim terrestre, partim aëreum, multisque partibus lucis capax, fecit providentia multas in terra exstantias depressionesque, ut hæ quidem reciperent aquam aut plurimam ejus partem, qua occultaretur quod sub ea est terræ: per illas vero attolleret se terra, ac sub se aquas occultaret, nisi quatenus eæ ipsæ humano generi, et quæ huic inserviunt animalibus plantisque essent usui.* Observarunt hoc inter Hebræos Rabbi Juda Levita, et Abenesdra: inter Christianos vero Chrysostomus de Statuis nono sermone.

Neque vero singula tantum ad peculiarem suum finem ordinantur, sed et ad communem Universi; ut apparet in aqua,[i] quæ contra naturam sibi propriam sursum movetur, ne inani interposito hiet Universi compages, ita facta, ut continua partium cohæsione semet sustineat. Finis autem hic universalis intendi, et vis ad eum finem inseri rebus non potuit, nisi ab intellectu, cui subesset hoc Universum. Quin et bestiarum nonnullæ actus exercent ita ordinatos atque directos, ut omnino eos appareat à ratione aliqua proficisci: quod in formicis, et apibus maxime apparet; sed et in aliis quibusdam, quæ ante omne experimentum aut nocitura fugiunt, aut profutura quærunt. Non ipsis inesse vim hoc aut inveniendi aut dijudicandi, inde apparet, quod semper agunt consimiliter, et ad alia neutiquam graviora nihil valent: quare [k]ab extrinseca ratione ipsas aut dirigente, aut efficaciam suam ipsis imprimente, necesse est ista proficisci: quæ quidem ratio non aliud est, quam quod Deus vocatur. Jam vero cœlestia quoque

[i] *Quæ contra naturam.*] Hoc habet vir summus ex Peripatetica Philosophia, quæ aquam metu vacui per antlias adscendere statuebat; quod pondere aëris fieri jam omnibus constat. Sed in gravitate, quemadmodum à Recentioribus explicatur, non minus ordo Universi, et Conditoris sapientia elucént. *Clericus.*

[k] *Ab extrinseca ratione.*] Imo vero fiunt ab ipsa anima Brutorum, quæ eatenus facta est Rationis particeps, ut talia facere possint, non alia. Alioqui Deus ipse in iis vice Animæ ageret, quod vix persuaderi adcuratius philosophanti possit. Nihil vetat sentientium et intelligentium Naturarum plures esse ordines, quorum infimi sint in corporibus Brutorum. Nam Bruta machinas esse mere corporeas, quod voluit *Ren. Cartesius*, nemo, ut puto, serio credidit. Sed quid fit, inquies, iis animabus, cum Bruta moriuntur? Id vero nescio, nec propterea minus verum iis animas inesse. Non necesse est nos omnia scire, nec propterea neganda sunt ea, quorum rationem reddere non possumus. Tenenda sunt ea, de quibus constat, atque æquo animo sunt ignoranda, quæ scire non possumus. *Clericus.*

sidera,

sidera, et quæ in iis maxime eminent, sol et luna, cursus agunt ita attemperatos ad terrarum fœcunditatem, et animantium valetudinem, ut ne excogitari quidem aptius quicquam possit. Nam cum alioqui multo simplicior fuisset per æquatorem motio, aliam illis attributam videmus per obliquum circulum, quo ad plura terrarum spatia beneficia ipsorum pertingerent. Sicuti vero terrarum usus penes animantia est, ita animantium cæterorum penes hominem maxime, qui violentissima quæque, exsuperantia ingenii, sibi subjicit. [l] Unde Mundum hominis causa factum etiam Stoici colligebant. Cum vero eo usque vis hominis non possit pertingere, ut et cœlestia lumina sibi servire cogat, nec illa ultro se homini mancipasse credenda sint: sequitur, ut superior quædam sit Mens, cujus imperio pulcherrima illa corpora homini tanto infra posito operas perpetuas præstent: quæ ipsa Mens non alia est, quam opifex siderum, atque universi. [m] Motus autem siderum, [n] qui eccentrici, quique epicyclici dicuntur, manifeste ostendunt non vim materiæ, sed liberi agentis ordinationem. Idem testantur astrorum alii ex hac, alii ex altera cœli parte positus, terrarumque ac marium tam inæqualis forma. Nec alio referri potest, quod si-

[l] *Unde Mundum hominis causa factum etiam Stoici colligebant.*] Docet Cicero de Officiis primo, et de Natura Deorum secundo.

[m] *Motus autem siderum, qui eccentrici, quique epicyclici dicuntur.*] Tractat docte hoc argumentum Maimonides Ductore dubitantium parte II. c. 24. Quod si terram perpetuo moveri statuas; res sub aliis nominibus eodem redibit.

[n] *Qui eccentrici, &c.*] Ex vulgari hæc omnia, ut et sequentia nonnulla, opinione, quæ jam explosa. Sed non minus divinæ potentiæ efficacia cernitur in constantibus illis motibus Planetarum ellipticis, circa Solem, per fluidissimum vorticem; ita ut nec accedant unquam, nec recedant, plusquam solent, à centro, semperque pari obliquitate Solis æquatorem secent. *Clericus.*

 dera

dera in hanc magis, quam in illam partem eunt. Ipsa vero mundi figura perfectissima, rotunda, scilicet, et partes ejus in cœli quasi sinu conclusæ, atque ordine admirabili dispositæ, satis loquuntur, non casu hæc confluxisse, sed ab intellectu, et quidem excellentissimo, esse constituta. Nam quis adeo stultus est, ut à casu aliquid tam accuratum exspectet, quasi credat, casu lapides et ligna, [o] in domus speciem coalitura, aut ex jactis forte literis exstiturum poëma: cum et qui figuras geometricas in littore viderat, hominis se dixerit videre vestigia, satis perspiciens à casu talia proficisci non potuisse? Præterea non ab æterno exstitisse hominum genus, sed à certo tempore communem stirpi sumpsisse originem, evincunt inter alia, [p] artium progressus, et incultæ

o *In domus speciem.*] Aut navis, aut balistæ.

p *Artium progressus, et incultæ olim terræ quæ habitari postea cœperunt.*] Tertullianus ex historiis hoc tractat, libro de Anima, sectione XXX. *Invenimus autem apud omnes commentarios, etiam humanarum antiquitatum, paulatim humanum genus exuberasse, &c.* Et mox: *Ipse orbis in promptu est cultior in dies et instructior pristino.* Duo hæc argumenta Aristotelis sententiæ, quæ numquam cœpisse vult genus humanum, auctoritatem apud historiarum peritos ademerunt, etiam apud Epicureos. Lucretius v. 325.

Præterea si nulla fuit genitalis origo
Terrarum et cœli, semperque æterna fuere,
Cur supra bellum Trojanum et funera Troiæ,
Non alias alii quoque res cecinere Poëtæ?
Quo tot facta virum toties cecidere? nec usquam
Æternis famæ monumentis insita florent?
Verum, ut opinor, habet novitatem summa, recensque
Natura est mundi, neque pridem exordia cœpit.
Quare etiam quædam nunc artes expoliuntur,
Nunc etiam augescunt, nunc addita navigiis sunt
Multa, modo organici melicos peperere sonores.

et quæ ibi sequuntur plura. Virgilius Ecloga VI.

—ut his exordia primis
Omnia, et ipse tener Mundi concreverit orbis.

Item Georgicon I.

Ut varias usus meditando extunderet artes,

Paulatim

olim terræ quæ habitari postea cœperunt, quod et insularum sermo testatur profectus à terris ad-

Paulatim et sulcis frumenti quæreret herbam,
Et silicis venis abstrusum excuderet ignem.
Tunc alnos primum fluvii sensere cavatas,
Navita tum stellis numeros et nomina fecit,
Pleïadas, Hyadas, claramque Lycaonis Arcton.
Tum laqueis captare feras et fallere visco
Inventum, et magnos canibus circumdare saltus:
Atque alius latum funda jam verberat amnem
Alta petens: pelagoque alius trahit humida lina:
Tum ferri rigor atque argutæ lamina serræ,
Nam primi cuneis scindebant fissile lignum:
Tum variæ venere artes.

Horatius lib. I. Satyra III.

Cum prorepserunt primis animalia terris,
Mutum et turpe pecus, glandem atque cubilia propter,
Unguibus, et pugnis, dein fustibus, atque ita porro
Pugnabant armis, quæ post fabricaverat usus:
Donec verba, quibus voces sensusque notarent,
Nominaque invenere: dehinc absistere bello,
Oppida cœperunt munire et ponere leges:
Ne quis fur esset, neu latro, neu quis adulter.

Plinius libro tertio Naturalis Historiæ circa initium: *Quare sic accipi velim, ut sicubi vidua fama sua nomina, qualia fuere primordio ante illas res gestas, nuncupentur.* Idem robora Hercynia Mundo congenita dixit lib. XVI. Et in pleno cuncto mortalium generi minorem indies fieri mensuram observatum ait Libro VII. Seneca apud Lactantium: *Nondum sunt mille anni ex quo initia sapientiæ nota sunt.* Tacitus Annalium III. *Vetustissimi mortalium nulla adhuc mala libidine, sine probro, scelere, eoque sine pœna aut coërcitionibus agebant: neque præmiis opus erat, cum honesta suopte ingenio peterentur: et ubi nihil contra morem cuperent, nihil per metum vetabantur. At postquam exui æqualitas, et pro modestia ac pudore, ambitio et vis incedebat, provenere dominationes, multosque apud populos æternum mansere. Quidam statim, aut postquam regum pertæsum, leges maluerunt. Hæ primo rudibus hominum animis simplices erant.* Neque vero non aliis tantum, sed nec plene sibi ipsi probavit Aristoteles illam suam, de hominum genere nunquam cœpto, ὑπόθεσιν. Hæsitanter enim compluribus in locis ea de re loquitur, ut notatum Mosi Maimonidæ Ductoris dubitantium parte II. in prælóquio Libri secundi de Cœlo, capite primo; ejus quod ipse hac in re ponit πίστιν, persuasionem esse dicit, non autem dicit ἀπόδειξιν, demonstrationem. Est vero ejusdem Philosophi dictum libro III. de Anima, cap. III. δόξῃ ἕπεται πίστις. *Opinionem sequitur persuasio.* Præcipuum autem ejus argumentum

jacentibus. Tum vero instituta quædam ita hominibus communia, ut non tam naturæ instinctui, aut evidenti rationis collectioni, quam perpetuæ et vix paucis in locis per malitiam aut calamitatem interruptæ traditioni, accepta ferri debeant: qualis olim fuit victimarum in sacris mactatio, et nunc quoque pudor circa res Veneris, nuptiarum solemnia, et incestorum fuga.

argumentum est ex absurdo contrariæ sententiæ: Ea autem ponebat non creatum cœlum et universum, sed generatum, quod est ἀσύςατον. Libro XII. Metaphysicorum cap. VIII. verisimile ait eandem artem sæpius inventam corruptamque. Libro autem III, capite ultimo de Generatione animantium sic loquitur: Διὸ καὶ περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων καὶ τετραπόδων γενέσεως ὑπολάβοι τις ἄν. εἴπερ ἐγίγνοντό ποτε γηγενεῖς, ὥσπερ φασί τινες, δύο τρόπων γίνεσθαι τὸν ἕτερον. ἢ γὰρ ὡς σκώληκ@ συνισαμένε τὸ πρῶτον, ἢ ἐξ ὠῶν. *Quare et de hominum ac quadrupedum ortu non absurde quis conjiciat, si olim ex terra editi sunt, id duorum modorum altero evenisse, aut ut vermiculi primum exsisterent, aut ut ex ovis ederentur.* Utrumque hunc modum cum explicasset, addit: ὅτι μὲν ὖν, εἴπερ ἦν τις ἀρχὴ τῆς γενέσεως πᾶσι τοῖς ζώοις, εὔλογον δυοῖν τέτοιν εἶναι τὴν ἑτέραν φανερόν. *Quare si quod initium exsistendi animalibus fuit, id altero de duobus istis modis contigisse manifestum est.* Idem Aristoteles Topicorum I. c. XI. Ἔςι δὲ προβλήματα καὶ ὧν ἐναντίοι εἰσὶν οἱ συλλογισμοὶ (ἀπορίαν γὰρ ἔχει, πότερον ὕτως ἔχει, ἢ ὐχ ὕτως, διὰ τὸ περὶ ἀμφοτέρων εἶναι λόγες πιθανὲς) καὶ περὶ ὧν λόγον μὴ ἔχομεν, ὄντων μεγάλων, χαλεποὶ οἰόμενοι εἶναι τὸ διὰ τί ἀποδῦναι, οἷον πότερον ὁ κόσμ@ ἀΐδιος, ἢ ὔ. καὶ γὰρ τὰ τοιαῦτα ζητήσειεν ἄν τις. *Quæstiones sunt de quibus et in alteram partem est ratiocinari: ubi nempe disputari potest, res sic se habeat, an aliter, quia in utramque partem argumenta sunt probabilia. Tum etiam de quibus certi aliquid non habemus, quia cum res ipsæ sint graves, causas cur sic vel sic se res habere pro certo habeatur, non invenimus: ut an ab æterno sit Mundus, an non: nam talia solent venire in disputationem.* De eadem re idem disserens libro I. de cœlo cap. 10. ἅμα δὲ κ̀ μᾶλλον ἂν εἴη πιςὰ τὰ μέλλοντα λεχθήσεσθαι, προακηκοόσι τὰ τῶν ἀμφισβητέντων λόγων δικαιώματα: *Sic et credibiliora erunt quæ dicentur, si prius disputantium momenta recte expenderimus.* Merito igitur Tatianus, ubi causas adfert cur sacris Scripturis credat, etiam hanc non tacuit, τῆς τῦ παντὸς ποιήσεως τὸ εὐκατάληπτον, *comprehensu facile illud quod tradunt de Universi hujus fabricatione.* Sume de Platone Mundi originem fuisse aliquam: ab Aristotele non esse genitum: et habebis ipsam Judæorum Christianorumque sententiam.

§ VIII.

§. VIII. *Ad objectionem de mali causa.*

Neque ab eo, quod diximus, dimovere nos debet, quod mala multa evenire cernimus, quorum videtur origo Deo adscribi non posse; ut qui perfectissime, sicut ante dictum est, bonus sit. Nam cum diximus, Deum omnium esse causam, addidimus, eorum, quæ vere subsistunt; nihil enim prohibet, quominus ipsa, quæ subsistunt, deinde causæ sint accidentium quorundam; quales sunt actiones. Deus hominem et mentes, sublimiores homine, creavit cum agendi libertate; quæ agendi libertas vitiosa non est, sed [q] potest sua vi aliquid vitiosum producere. Et hujus quidem generis malis, quæ moraliter mala dicuntur, omnino Deum adscribere auctorem nefas est. At sunt quæ alio sensu dicuntur mala, quia certæ personæ doloris aut damni adferunt aliquid, quæ à Deo proficisci, puta ad emendationem hominis, aut etiam in pœnam delicto respondentem, nihil vetat: cum in eo nihil sit, quod bonitati repugnet: imo sæpe hæc ab ipsa bonitate proficiscantur, sicut à bono medico ingratum sapori pharmacum.

§. IX. *Contra duo principia.*

Rejicienda autem hic obiter eorum sententia,

[q] *Potest sua vi, &c.*] Prævidit quidem etiam Deus fore ut naturæ liberæ libertate sua abuterentur, indeque multa mala et physica et moralia exoritura; nihilo secius abusum illum, consectariaque ejus pati maluit, quam naturas libertate præditas non creare. Quid ita? Quia cum natura libera sit præstantissima creatura, quæque summam Opificis potentiam quam maxime ostendit; Deus noluit incommoda ex naturæ mutabilitate promanantia antevertere, quia ea, potest, cum visum erit, per totam æternitatem emendare; iis modis, qui nonnisi bonitati ejus convenientissimi esse possunt, quamvis eos nondum revelarit. Qua de re, multa nuper Gallico sermone scripsimus; contra Manichæorum personatum patronum *Pet. Bælium. Clericus.*

qui

qui [r] duo principia agentia, alterum bonum, alterum malum posuerunt. Ex duobus enim pugnantibus inter se destructio sequi potest, ordinata constructio non potest. Neque vero sicut aliquod est per se bonum, ita aliquod esse per se et omni modo malum potest: cum malum defectus sit quidam, qui esse nequit, nisi in re exsistente: ipsum autem exsistere jam [s] boni est aliquid.

§. X. *Universum à Deo regi.*

Dei autem providentia regi hoc universum, inde apparet, quod non tantum homines, quippe intellectu præditi, sed et aves, feræ, quadrupedes, quibus aliquid est quasi vice intellectus, curam habent eorum, quæ a se producta sunt. Quæ perfectio cum pars sit bonitatis, à Deo removenda non est; eoque magis, quod sit ipse, et omniscius, et omnipotens, ita ut non possit non cognoscere ea, quæ aguntur, aut agenda sunt, eaque ipse temperare ac dirigere facillime possit: quo et illud pertinet, quod supra jam diximus, de motu rerum contra naturam propriam, ob finem universalem.

§. XI. *Etiam sublunaria.*

Multum autem errare eos, qui providentiam hanc [t] cœli orbibus includunt, cum ex ratione jam allata, et ad res omnes conditas vim suam exserente apparet: tum inde etiam, quod astrorum cursus, ut Philosophorum potissimi agnoscunt, et

[r] *Duo principia.*] Respicit veteres Zoroastris discipulos et Manichæos. *Clericus.*

[s] *Boni est aliquid.*] Sed agitur hic de bono morali, non de physico, qualis est exsistentia. Præstitisset hac ratiocinatione abstinere. *Clericus.*

[t] *Cœli orbibus, &c.*] Hæc fuit sententia *Aristotelis.* Vide *Plutarchum* de placitis Philosophorum, L. II. c. 3. et *Atticum* apud *Eusebium*

experientia satis demonstrat, ordinati sint [u] ad usum hominum. Æquum autem est, ut magis curetur id cujus gratia est aliud, quam quod in usum alterius comparatum est.

Etiam singularia.

Neque minus falluntur, [w] qui universalia ab eo curari volunt, non et singularia. Nam si ignorari à Deo singularia volunt, quod quidam profitentur, ne se ipse quidem Deus agnoscet. Neque vero infinita erit scientia, quod jam ante conclusimus, si ad singula non extenditur. Quod si et illa cognoscit Deus, quidni et curet, præsertim cùm et singula, quà singula sunt, ordinentur ad finem certum cum peculiarem, tum universalem: et ipsa rerum genera, quæ à Deo conservari illi ipsi auctores agnoscunt, non subsistant, nisi in singulis, ita ut si singula perire possint, abdicata à divina providentia, possint et ipsa genera.

§. XII. *Probatur id ex conservatione Imperiorum.*

Providentiæ divinæ circa res hominum non leve argumentum et Philosophi et Historici agnoscunt, in conservatione rerumpublicarum: primum universim, quod ubicunque [x] ordo ille regendi pa-

Eusebium de Præp. Evangelica, Lib. v. c. 5. *Clericus.*

[u] *Ad usum hominum.*] Si non hominum solorum, cum nobis non constet, nullas alias esse intelligentes naturas, in aliis Planetis; certe partim et quatenus iis utimur, sine ullius alius creaturæ injuria. Cum Sole carere nequeamus, propter nos esse creatum merito contendimus; nisi, quod absurdum esset, nos à casu quæ necessaria nobis sunt accepisse fingamus; ut si quis incideret in domum omnibus necessariis instructam, nec eam tamen in gratiam ullius hominis, qui solus ea frui potest, instructam putaret. *Clericus.*

[w] *Qui universalia,* &c.] Ea fuit sententia Stoïcorum, de qua vide *Arrianeas* Dissertationes *Epicteti* Lib. I. c. 12. et *Just. Lipsium* in Physiol. Stoïca. *Clericus.*

[x] *Ordo ille regendi,* &c.] Quia sine eo Societas Humana non constat,

rendique receptus est, manet semper: deinde sæpe etiam specialiter, in longa duratione hujus aut illius formæ imperii, per multa sæcula, ut regii apud Assyrios, Ægyptios, Francos; optimatum apud Venetos. Quamquam enim humana sapientia aliquid in hoc potest; tamen, si recte consideretur multitudo malorum hominum, et quæ extrinsecus nocere possint, et agnatæ quasi rebus vicissitudines; non videtur tam diu imperium aliquod posse subsistere, nisi peculiari quadam Divini Numinis cura; quæ evidentius etiam spectatur,[y] ubi Deo visum est mutare imperia. Nam quibus ille, tum ad eam rem, tanquam sibi destinatam, instrumentis utitur, puta Cyro, Alexandro, Cæsare dictatore, apud Tartaros[z] Cingi,[a] apud Sinenses Namcaa: his omnia, etiam quæ ab humana prudentia non pendent, fluunt supra votum, magis quam fert solita casibus humanis varietas: quæ tanta eventuum similitudo, et ad certum finem quasi conspiratio, indicium est providæ directionis. Nam in alea Venerium aliquoties jacere casus esse potest: at centies si quis eumdem jaciat, nemo erit qui non hoc ab arte aliqua dicat proficisci.

constat, nec sine Societate Genus Humanum conservari potest. Unde colligere est à Providentia Divina homines creatos, ut in Societate viverent, legibusque uterentur, sine quibus nulla est, nec esse potest Societas. *Clericus.*

y *Ubi Deo visum est mutare imperia.*] Lucretius ipse:

Usque adeo res humanas vis abdita quædam
Obterit.

z *Cingi.*] Videtur intelligere Genghiz-Can, qui ex Tartaria Orientali ortus, ac urbe Caracorom, non tantum Tartariam, sed et septemtrionalem Sinam, Indiamque subegit. Ab eo orti Mogolenses Reges, et Tartariæ Minoris Principes. Cujus vita Gallice exstat, Lutetiæ anno 1710. edita. *Clericus.*

a *Apud Sinenses Namcaa.*] Suo jure nominari hic poscit Peruani imperii inchoator Manca Capacus. [Vide *Garsilazzum de la Vega, in Incarum Historia.*]

§ XIII.

XIII. *Ex miraculis.*

At certissimum divinæ providentiæ testimonium præbent miracula, et prædictiones quæ in historiis exstant. Referuntur quidem multa id genus fabulosa: sed quæ testes sui temporis idoneos habuerunt, id est, tales quorum nec judicium, nec fides laboret, rejicienda non sunt, quasi omnino talia fieri non possint. Nam cum Deus sit omnipotens, quid est, cur non possit aut quod scit significare, aut quod vult agere, etiam extra communem naturæ ordinem, quippe à se constitutum, et sibi opificii jure subjectum? Quod si quis dicat, talia quædam etiam à mentibus Deo inferioribus potuisse proficisci, concedi sane potest: sed hoc ipsum viam struit, ut facilius de Deo idem credatur: tum vero et quod illæ mentes tale faciunt, Deus aut per ipsas facere, aut sapienter permittere censendus est; cum in regnis bene constitutis nihil fieri soleat, extra communes leges, nisi summi rectoris arbitratu.

§. XIV. *Præsertim autem apud Judæos, quibus fides adstruitur ex duratione Religionis.*

Miracula autem aliqua revera aliquando esse conspecta, etiamsi de aliarum historiarum fide dubitari possit, vel sola Judaïca Religio facile evincat; quæ jampridem omnibus humanis auxiliis destituta, imo contemptui ac derisui exposita, per omnes ferme mundi plagas, [b] in hunc diem

[b] *In hunc diem perdurat.*] Hecatæus de Judæis, qui ante Alexandri tempora fuere. Τοιγαροῦν καὶ κακῶς ἀκούοντες ὑπὸ τῶν ἀστυγειτόνων καὶ τῶν εἰσαφικνουμένων πάντων, καὶ προσπηλακιζόμενοι πολλάκις ὑπὸ τῶν Περσικῶν βασιλέων, καὶ Σατραπῶν, οὐ δύνανται μεταπεισθῆναι τῇ διανοίᾳ, ἀλλὰ γεγυμνασμένως περὶ τούτων καὶ αἰκίαις καὶ θανάτοις δεινοτάτοις μάλιστα πάντων ἀπαντῶσι, μὴ ἀρνούμενοι τὰ πατρῷα. *Quarequam-*

quam

perdurat: cum [c] Religiones aliæ omnes (excepta Christiana, quæ Judaïcæ quasi perfectio est,) aut evanuerint, simulatque subducta est ipsis vis atque auctoritas imperantium, ut Paganicæ omnes; aut eadem imperii vi adhuc perpetuo sustententur, ut Mahumetismus. Quod si quæratur, quæ sit causa, cur Judaïca Religio in Hebræorum omnium animos tantas egerit radices, ut evelli nequeat; nulla poterit alia adferri aut fingi, quam quod, qui nunc sunt à suis parentibus, ut illi rursum à suis, atque ita porro, donec ad eos veniatur, qui Mosis ac Josuæ ætate vixerunt, [d] certa ac constanti traditione acceperint ea miracula, quæ cum alias, tum maxime in ipso Ægypti exitu, atque itinere, et in Chananææ ingressu, contigerant; quorum-

quam et maledictis impeti solent à vicinis advenisque, et injuriose sæpe tractati sunt à Persicis Regibus ac Satrapis, non possunt à sententia deduci, sed pro ea palam omnes cruciatus sævissimasque mortes subeunt, nec adduci possunt ut patria instituta abdicent. Locum nobis servavit Josephus contra Appionem primo, et ex eodem Hecatæo exemplum addit Alexandri temporum, cum ad reparandum Beli templum Judæi milites operam suam constanter negarunt. Bene autem, libro contra Appionem altero, ostendit Josephus, hinc apparere firmam Judæorum ab antiquo persuasionem de Deo legum suarum auctore; quod non ut cæteri populi; mutare quicquam in illis legibus ausi sunt umquam; ne tunc quidem cum in exsiliis longinquis, sub exterorum Regum imperio, omni genere et minarum et blandimentorum tentarentur. Addendum his Taciti illud de proselytis: *Transgressi in morem eorum idèm usurpant; nec quicquam prius imbuuntur, quam contemnere Deos: exuere patriam; parentes, fratres vilia habere.* Nempe, præ Dei lege, quod immerito culpat homo irreligiosus. Vide et quæ de Judæorum constantia. Porphyrius tradidit libro, De non edendis animalibus, secundo, et quarto; ubi et Antiochi mentio, et inter Judæos speciatim constantiæ Essenorum.

[c] *Religiones aliæ omnes.*] Imo et leges etiam illæ laudatissimæ Lycurgi, quod et Josephus notavit et Theodoretus.

[d] *Certa ac constanti traditione,* &c.] Cui fidem habemus, quia Deo tanti erat condere Religionem, in qua unum Deum omnium Creatorem, et quidem spiritualem esse, eumque solum colendum docebatur. *Clericus.*

que

que ipsi illi progenitores eorum testes fuerant. Neque vero credibile est, alioqui fieri potuisse, ut ingenii satis contumacis populus, legem tot ritibus onerosam in se susciperet: aut ut homines sapientes ex multis, quæ reperire humana ratio poterat, notis religionis, circumcisionem eligerent; quæ et [e] suscipi sine dolore gravi nequiret, [f] et ab externis omnibus derideretur, nec quicquam haberet, quo se commendare posset, extra Deum auctorem.

§. XV. *Mosis veracitate et antiquitate.*

Mosis quoque scriptis, quibus illa miracula memoriæ prodita sunt, fidem maximam conciliat, non tantum, quod Dei oraculo ipsum commendatum ac populo præfectum perpetua, inter Hebræos, fama semper constitit: sed et quod nec suæ gloriæ, nec suorum commodis eum studuisse, satis appareat, cum et peccata sua, quæ dissimulare poterat, ipse tradiderit, et regni sacerdotiique dignitatem aliis adsignaverit, sua posteritate in Levitarum plebem redacta: quæ omnia satis ostendunt, nihil ei causæ fuisse, cur mentiretur: sicut nec fucata aut illecebrosa utitur oratione, qualis mendacio fidem impetrare solet; sed et simplici, et conveniente rei ingenio. Accedit indubitata scriptorum Mosis antiquitas, cui nullum aliud scriptum possit contendere: cujus argumentum et hoc est, quod Græci, unde omnis ad alias gentes fluxit eruditio, [g] literas se

[e] *Suscipi sine dolore gravi nequiret.*] Μετὰ χαλεπῶν ἀλγηδόνων, *cum gravibus doloribus factum*, ait Philo.

[f] *Et ab externis omnibus derideretur.*] Idem Philo, πρᾶγμα γελώμενον παρὰ πολλοῖς. Hinc Judæi curti, verpi, recutiti apud Poëtas.

[g] *Literas aliunde accepisse fatentur.*] Herodotus Terpsichore: Ἴωνες παραλαβόντες διδαχῇ παρὰ τῶν

aliunde accepisse fatentur, quæ apud ipsos literæ et ordinem et nomen et [h] ductum quoque veterem non alium habent, quam Syriacæ sive Hebraïcæ; sicut et [i] antiquissimæ leges Atticæ, unde et Ro-

τῶν Φοινίκων τὰ γράμματα, μεταῤῥυθμίσαντες σφέων ὀλίγα, ἐχρέωντο. χρεώμενοι δὲ ἔφασαν, ὥσπερ καὶ τὸ δίκαιον ἔφερεν, εἰσαγαγόντων Φοινίκων ἐς τὴν Ἑλλάδα, Φοινικήϊα κεκλῆσθαι. *Iōnes cum à Phœnicibus literas didicissent, usi eis sunt cum immutatione quadam. Et cum usu effecere, ut æquum erat, ut literæ illæ, quod eas Phœnices in Græciam attulissent, Phœniciæ dicerentur.* Timon dixit:

> Φοινικικὰ σήματα Κάδμου.
> *Cadmi Phœnicica signa.*

Callimachus:

> Κάδμος ἀφ' οὗ γραπτὰς Ἑλλὰς ἔχει σελίδας.
> *Cadmus, ab hoc scriptos Græcia nacta libros.*

Literas Phœnicias sive Punicas dixit et Plutarchus Symposiacorum lib. IX. problemate III. ubi et Alpha lingua Phœnicum ait significare bovem, quod verissimum. Eupolemus libro de Judææ Regibus ait: Τὸν Μωσῆν πρῶτον σοφὸν γενέσθαι καὶ γραμματικὰ πρῶτον τοῖς Ἰουδαίοις παραδοῦναι, καὶ παρ' Ἰουδαίων Φοίνικας παραλαβεῖν. *Mosem primum fuisse sapientum, atque ab eo datam literaturam Judæis, quæ ab Judæis ad Phœnices pervenerit.* Nimirum, lingua vetus eadem Judæis quæ Phœnicibus, aut certe paululum diversa. Lucianus: Ὁ δὲ φωνάς τινας ἀσήμους φθεγγόμενος, οἷα γένοιντ' ἂν Ἑβραίων ἢ Φοινίκων. *Loquebatur is verba quædam ignota: qualia sint Hebraïca aut Phœnicia.* Chœrilus in versibus de Solymis, quos ad lacum habitasse dicit, Asphaltiten puto,

> Γλῶσσαν μὲν Φοίνισσαν ἀπὸ στομάτων ἀφιέντες.
> *Hi vero ore suo Phœnicia verba sonabant.*

Vide Scenam Punicam Plauti, ubi quæ posita sunt lingua Punica bis habes, ex duplici scriptura, deinde interpretationem Latinam, unde corrupta facile corrigas. Sicut autem lingua Phœnicibus eadem et Hebræis, ita et literæ Hebræorum vetustissimæ eædem quæ Phœnicum. Vide hac de re viros magnos, Josephum Scaligerum in Diatriba ad annum Eusebii CIↃ IↃCXVII, et Gerardum Vossium Grammatices Libro I. cap. X. [ac præsertim *Sam. Bochartum* in Chanaane.] Adde, si placet, Clementem Alexandrinum Strom. libro I. et Eusebium Præparatione Evangelica, Libro X. cap. V.

[h] *Ductum quoque, &c.*] Intelligendæ Samariticæ literæ, quæ eædem ac Phœniciæ, ut ostenderunt *Lud. Capellus, Sam. Bochartus*, aliique. Nos quoque Gallice de iis egimus, *Biblioth. Selecta* Vol. XI. *Clericus.*

[i] *Antiquissimæ leges Atticæ.*] Exemplum habes illustre in furo nocturno, qua de re egimus lib. II. de Jure belli, cap. I. §. 12. Alterum in lege illa quam Sopater recitat, τῇ ἐπικλήρῳ ἐπιδικάζεσθαι

ὁ ἀγ-

manæ postea desumptæ sunt, ex legibus Mosis originem ducunt.

§. XVI. *Testimoniis extraneorum.*

Accedunt ad hæc non paucorum alienorum à Judaïca Religione testimonia, quæ ostendunt, vetustissimam apud omnes gentes famam ita habuisse, ut Mosis scripta prædicant. Nam quæ ille de mundi origine scripta reliquit, eadem ferme erant et [k] in antiquissimis Phœ-

ὁ ἀγχιστεὺς, quam Terentius sic exponit.

Lex est, ut orbæ qui sint genere proximi.
Iis nubant, et illos ducere eadem hæc lex jubet.

Donatus autem ad eum locum sic: *Orba proximo nubat: orbam proximus ducat: lex Attica est.* Sumpta, nimirum, ex lege Mosis, Numerorum ultimo: qua de re alibi plenius agendi erit locus. Multa alia reperiet, si cui cura fuerit quærere. Ut ὀσχοφόρια ex festo Tabernaculorum: legem ne Pontifex nisi virginem et civem ducat: ut post sorores ad successionem vocentur agnati. [Ideo leges Atticæ consentaneæ sunt in multis Hebraïcis, quod Attici multas consuetudines Cecropi Ægyptio deberent; quodque apud Hebræos Deus multas Ægyptiorum institutis, quibus Hebræi adsueti erant, similes tulerit, iis tamen emendatis quæ noxia esse poterant; quod nos ad Pentateuchum sæpius ostendimus et ante nos *Joan. Spencerus*, in Opere de Legibus Ritualibus Hebræorum, *Clericus.*]

[k] *In antiquissimis Phœnicum historiis, quas à Sanchuniathone collectas vertit Philo Byblius.*] Inde hæc nobis servavit Eusebius Lib. I. Præparationis capite x. Φοινίκων θεολογία τὴν τῶν ὅλων ἀρχὴν ὑποτίθεται ἀέρα ζοφώδη καὶ πνευματώδη, ἢ πνοὴν ἀέρος ζοφώδους, καὶ χάος θολερὸν, ἐρεβῶδες. ταῦτα δὲ εἶναι ἄπειρα καὶ διὰ πολὺν αἰῶνα μὴ ἔχειν πέρας. ὅτε δὲ, φασὶν, ἠράσθη τὸ πνεῦμα τῶν ἰδίων ἀρχῶν καὶ ἐγένετο σύγκρασις, ἡ πλοκὴ ἐκείνη ἐκλήθη πόθος. αὕτη δὲ ἀρχὴ κτίσεως ἁπάντων· αὐτὸ δὲ οὐκ ἐγίνωσκε τὴν αὐτοῦ κτίσιν. καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ συμπλοκῆς τοῦ πνεύματος ἐγένετο Μώτ. τοῦτό τινες φασιν ἰλὺν· οἱ δὲ ὑδατώδους μίξεως σῆψιν, καὶ ἐκ ταύτης ἐγένετο πᾶσα σπορὰ κτίσεως καὶ γένεσις τῶν ὅλων. *Phœnicum Theologia principium hujus Universi ponit aërem tenebrosum et spiritalem, sive spiritum aëris tenebrosi, et chaos turbidum ac caligine involutum. Hæc porro infinita fuisse, multoque tempore ignara termini. At ubi spiritus amore principiorum suorum tactus est, factaque est inde mixtio, huic nexui nomen factum Cupidinis. Tale fuit initium procreationis rerum omnium.*

nicum historiis, quas à Sanchuniathone collectas

omnium. At spiritus generationem sui nullam agnoscebat. Ex connexione autem ejus spiritus, prodiit Mot. Hoc limum nonnulli, alii aquosæ mixtionis putredinem esse volunt. Et hinc factum est seminium omnis creaturæ et omnium rerum generatio. In Mose habes statim tenebras, habes et spiritum. Amoris significatio est in voce מרחפת. Plutarchus Symposiacon VIII. probl. I, Platonem explicans, Deum ait Mundi esse Patrem, non émissione seminis, sed alia quadam vi genitabili materiæ inserta; quod isto simili illustrat:

Πλήθουσι γάρ τοι καὶ ἀνέμων διέξοδοι Θήλειαν ὄρνιν.

Namque et voluçrem feminam perflans solet
Implere ventus.

Μὼτ vero מוט, unde Græcum μόθος, est חרום ἄβυσσος jam commota. Est enim ἄβυσσος nihil aliud quam ingens ἰλὺς Ennio, si recte sensum ejus accipio.

Corpore Tartarino prognata Paluda virago.

Is limus discessit deinde in tellurem ac mare. Apollonius Argonauticorum IV.

——— ἐξ ἰλύος ἐβλάστησε
Χθὼν αὐτή,
——— *edita limo*
Terra fuit,

ubi Scholiastes: Ζήνων τὸ παρ' Ἡσιόδῳ χάος ὕδωρ εἶναί φησιν, ἐξ οὗ τὰ πάντα γίνεται, οὗ συνιζάνοντος ἰλὺν γενέσθαι, ἧς πηγνυμένης ἡ γῆ στερεμνιοῦται. *Zeno chaos illud apud Hesiodum aquam esse dicebat, unde fiunt omnia, ea subsidente factum limum, limo concreto terram solidatam.* Nota autem Zenonem hunc fuisse è Phœnicibus, quorum colonia Citium, unde omnes transmarini כתים Hebræis. Non abit hinc. *Virgilius* Eclog. VI.

Tum durare solum et discludere Nerea ponto
Cœperit, et rerum paulatim sumere formas.

Numenius citatus à Porphyrio de Nympharum antro ait, τὸν προφήτην εἰρηκέναι ἐμφέρεσθαι ἐπάνω τοῦ ὕδατος τοῦ Θεοῦ πνεῦμα. *Dixisse Prophetam* (Mosem, scilicet) *Dei spiritum supervectatum* (ea voce Tertullianus utitur de Baptismo) *aquis.* Quia vero vox מרחפת proprie incubitum columbæ super ovo significat, ideo in isto limo animantia, id est, sidera, ut in ovo fuisse, sequitur apud Sanchuniathonem; et hinc spiritus ille columbæ dictus nomine, cujus columbæ similitudine etiam vocem illam מרחפת explicat Rabbi Salomo. Nigidius apud Scholiasten Germanici: *Ibi ovum invenisse miræ magnitudinis; quod volventes ejecerunt in terram, atque ita columbam insedisse, et post aliquot dies exclusisse Deam Syriæ, quæ vocatur Venus.* Lucius Ampelius libro ad Macrinum. *Dicitur et in Euphratis fluvio ovum Piscis columba adsedisse dies plurimos, et exclusisse Deam benignam et misericordem hominibus ad benam vitam.* Ovum mundi simulacrum Macrobio Saturnalium, lib. VII. cap. XVI. ἀρχὴ γενέσεως, *initium*

vertit Philo Byblius; [1] partim et apud Indos

initium genituræ in Orphicis, memorante Plutarcho Symposiacon II. cap. III. et Athenagora. Hinc *Ovorum progenies Dii Syri*, apud Arnobium. Dii, id est, astra. Sequitur enim in Phœnicum Theologia. Καὶ ἐξέλαμψε Μὼτ ἥλιός τε καὶ σελήνη, ἀστέρες τε καὶ ἄστρα μεγάλα. *Luce illustratus est limus, et Sol et Luna, et Stellæ et astra magna.* Vides hic, ut apud Mosem, Lucem Sole priorem. Quod autem mox dicit Moses ארץ ubi plane ab aquis sicca exstitit appellatam יבשה, id Pherecydes Syris usus magistris (ut et alii nos docent, et primo contra Appionem Josephus), sic extulit, Χθονίη δὲ ὄνομα ἐγένετο γῆ, ἐπειδὴ Ζεὺς αὐτῇ γέρας δίδοῖ. *Chthonia nomen telluris accepit, postquam Deus ei honorem attribuit.* Exstat locus apud Diogenem Laërtium et alios. Anaximander vero maro dixit τῆς πρώτης ὑγρασίας λείψανον, *id quod restitit de primo illo madore rerum.* Confusas autem res fuisse, qua de re Mosis verba habes apud Chalcidium Timæi explicatione, antequam discernerentur, etiam Linus didicit docuitque.

Ἦν ποτέ τοι χρόνος οὗτος, ἐν ᾧ ἅμα πάντ' ἐπεφύκει.

Tempore primævo simul omnia mixta fuerunt.

Anaxagoras: πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ πεφυρμένα· ὁ νοῦς δὲ αὐτὰ διῆρε καὶ διεκόσμησε, καὶ ἐκ τῆς ἀταξίας εἰς τάξιν ἤγαγε. *Cuncta simul erant: at Mens ea discrevit, ornavitque, et quæ confusa erant, ordinavit.* Atque ob id ipsi Anaxagoræ Mentis inditum nomen, indicante id Timone Phliasio.

Καί που 'Αναξαγόρην φασ' ἔμμεναι ἄλκιμον Ἥρω,

Νοῦν. ὅτι δὴ Νόος αὐτῷ, ὃς ἐξαπίνης ἐπαγείρας

Πάντα συνεσφήκωσεν ὁμοῦ τεταραγμένα πρόσθεν.

Atque ubi Anaxagoram dicunt Heroa morari

Egregium, mentem: nam mens illi esse putatur,

Quæ turbata prius subito digessit in unum.

A Phœnicibus hæc omnia, quorum vetustissima cum Græcis commercia. Linum à Phœnice venisse tradunt veteres. Sic et Orpheus sua à Phœnicibus hausit, cujus hoc est apud Athenagoram, ἐκ τοῦ ὕδατος ἰλὺς κατέστη, *ex aqua factus est limus.* Deinde ovi ingentis facit mentionem, quod in duas partes dissilierit, cœlum et terram. Ex eodem Orpheo citat Timotheus Chronographus: Ἦν χάος νὺξ ζοφερά, πάντα δὲ ἐκάλυπτε τὰ ὑπὸ τὸν αἰθέρα. *Erat chaos et nox tenebrosa omnia occultans quæ sub æthere.* Ἡ γῆ ὑπὸ τοῦ σκότους ἦν ἀόρατος· τὸ δὲ φῶς ῥῆξαν τὸν αἰθέρα ἐφώτισε πᾶσαν τὴν κτίσιν. *Terra præ tenebris erat inconspicua: sed lux æthera perrumpens illuminavit omnem creaturam.* Vide locum apud Scaligerum initio lib. I. Græcorum Chronicorum Eusebii. In sequentibus Sanchuniathonis nox dicitur βάαυ. id omnino est בהו Mosis. Ventus autem qui ibi dicitur κολπία est קל־פי־יה vox oris Dei.

[1] *Partim et apud Indos.*] Eorum sententiam sic Megasthenes exprimit apud Strabonem Libro XV.

[m] et Ægyptios; [n] unde apud Linum, [o] Hesiodum,

XV. Περὶ πολλῶν δὲ τοῖς Ἕλλησιν ὁμοδοξεῖν. ὅτι γὰρ γεννητὸς ὁ κόσμος καὶ φθαρτὸς λέγειν κἀκείνους, καὶ ὅτι σφαιροειδής. ὅτι διοικῶν αὐτὸν καὶ ποιῶν θεὸς δι᾽ ὅλου διαπεφοίτηκεν αὐτοῦ, ἀρχὰς δὲ τῶν συμπάντων ἑτέρας, τῆς δὲ κοσμοποιίας τὸ ὕδωρ. *De multis eos cum Græcis sentire, ut quod Mundus et ortus sit et interiturus, et sphæricus; quod cum opifex ejus et gubernator Deus universum pervadat: universarum rerum diversa esse primordia, Mundi autem facti aquam.* Ipsius vero Megasthenis hæc verba è tertio Indicorum nobis Clemens deprompsit, Strom. I. Ἅπαντα μέντοι τὰ περὶ φύσεως εἰρημένα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, λέγεται καὶ παρὰ τοῖς ἔξω τῆς Ἑλλάδος φιλοσοφοῦσι· τὰ μὲν παρ᾽ Ἰνδοῖς ὑπὸ τῶν Βραχμάνων, τὰ δὲ ἐν τῇ Συρίᾳ ὑπὸ τῶν καλουμένων Ἰουδαίων. *Omnia quæ antiquitus de rerum natura dicta sunt, etiam apud eos tradita fuere, qui extra Græciam sunt philosophati, quales apud Indos Brachmanes, in Syria vero hi qui dicuntur Judæi.*

[m] *Et Ægyptios.*] De quibus Laërtius in procemio: Ἀρχὴν εἶναι τὴν ὕλην, εἶτα τέσσαρα στοιχεῖα ἐξ αὐτῆς διακριθῆναι. καὶ ζῶά τινα ἀποτελεσθῆναι. *Principium esse molem confusam: ex hoc discreta elementa quatuor, et animalia perfecta.* Postea vero τὸν κόσμον γεννητὸν καὶ φθαρτόν. *Mundum et ortum, ita interiturum.* Diodorus Siculus eorum sententiam sic explicat: *Cum primum res universæ exsistere cœpere, unius vultus fuisse cœlum ac terram, permixta eorum natura. Posteaquam discessissent à se ista corpora, Mundo contigisse eum quem nunc videmus ordinem, aërem autem perpetui motus factum compotem. Hujus quod maxime erat igneum ad sublimia loca evectum, quippe cum sursum tendat ob levitatem talis natura: eademque de causa solem et cæteram siderum multitudinem mansisse in perenni vertigine: quod vero cœnosum ac turbidum, cum humida concretione uno subsedisse in loco, vi gravitatis. Sed hoc quoque cum volutaretur in se versareturque continuo, ex humidis mare, ex solidioribus edidisse terram, sed lutosum mollemque valde. Hanc vero, ut primum qui Soli adest ignis collucere cœpit, coaluisse: tum vero cum fermentaretur summa facies, intumuisse pluribus in locis humentia, inque iis putredines exstitisse tenuibus pelliculis circumdatas. Quod etiam nunc in stagnis locisque uliginosis fieri conspicitur, ubi post refrigeratum solum subito incalescit aër, non autem paulatim immutatur. Cumque ad eum modum, ex calore fœta impleta essent quæ madebant, iis fœtibus advenisse alimentum noctibus ex circumfusa nebula, diebus vero eos ab æstu solidatos. Postremo cum ad sui plenitudinem venissent ii fœtus, perustaque atque ita rupta essent membranarum involucra, enatas apparuisse omnimodas animantium formas. Horum alia plurimum sortita caloris ad loca supera abiisse, facta volucria. At quæ terrestri crassitie essent prædita, ea in reptilium et aliorum humi viventium posita classe. At quæ de humente natura trahe-rent plurimum, ea quoque ad*

locum perlata cognatum sibi, dicique natantia. At tellurem, cum et ab æstu Solis et à ventis magis magisque induruisset, ad postremum non suffecisse gignendis majoribus animantium, sed ea ex mutuo coitu cœpisse gigni. Videtur ab his quæ dicta sunt nec Euripides dissentire, qui Anaxagoræ physici discipulus fuit. Nam is in Melanippe sic loquitur.

Figura ut una fuerit et cœli et soli:
Secreta quæ mox ut receperunt statum,
Cuncta ediderunt hæc in oras luminis,
Feras, volucres, arbores, ponti gregem,
Homines quoque ipsos.

De prima igitur rerum origine talia sunt quæ accepimus. Quod si cui mira videatur illa vis terræ in producendis initio animantibus, adferunt ei rei ab iis quæ adhuc fiunt argumenta. Nam in Thebaide Ægypti, quo tempore maxime exundat Nilus, atque inde humectata tellure subito Solis calor supervenit, atque ex eo multis in locis in facie terræ putredo facta est, gigni murium vim incredibilem. Cum ergo ex terra jam indurata et aëre non jam illam primam servante temperiem modumque, tamen aliqua nascantur animalia, inde manifestum aiunt, rerum initio ex terra omnia edita esse genera animantium. Hic si addas Deum opificem, qui Mens dicitur Anaxagoræ, videbis multa cum Mose et Phœnicum traditione congruentia, permixtum cœlum et terram, motum aëris, limum sive abyssum, lucem, deinde sidera, discessionem cœli, maris, terræ, deinde volucres, reptilia, pisces, aliaque postremo animantia, etiam hominem. Ex Ægyptiis hæc habet Macrobius Saturnalium VII. cap. 16. *Si concedamus, ut ab adversa parte dictum est, hæc quæ sunt ex tempore aliquod sumpsisse principium, Natura primum singula animalia perfecta formavit. Deinde perpetuam legem dedit, ut continuaretur procreatione successio; perfecta autem in exordio fieri potuisse testimonio sunt nunc quoque non pauca animantia, quæ de terra et imbre perfecta nascuntur, ut in Ægypto mures, et aliis in locis ranæ serpentesque, et similia.* Merito autem veteribus Græcorum Physicis Anaxagoram præfert Aristoteles Metaphysicorum I. cap. III. tanquam sobrium ebriis, quod illi solam materiam spectassent, hic vero addidisset eam causam, quæ ex proposito agit; quam Aristoteles Naturam vocat, Anaxagoras felicius Mentem, Deum Moses: ut et Plato, de quo vide Laërtium, ubi de Principiis ex sententia Platonis agit, et Apuleium de dogmatibus Platonis. Thales hoc primus docuerat, ante Anaxagoram. Velleius apud Ciceronem primo de Natura Deorum: *Thales enim Milesius, qui primus de talibus rebus quæsivit, Aquam esse dixit initium rerum: Deum autem eam mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret.* Ubi aquam, intellige ἰλὺν, quæ terra Xenophani et aliis: neutrum male, si rectus intellectus adhibeatur.

[n] *Unde apud Linum.*] Versu supra citato.

[o] *Hesiodum.*] In Theogonia.

Ἤτοι μὲν πρώτιστα Χάος γένετ', αὐτὰρ ἔπειτα
Γαῖ' εὐρύστερνος, πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ

'Αθανάτων

Ἀθανάτων, οἳ ἔχουσι κάρη νιφόεντος
Ὀλύμπου,
Τάρταρά τ' ἠερόεντα μυχῷ χθονὸς
εὐρυοδείης.
Ἠδ' Ἔρος, ὃς κάλλιστος ἐν ἀθανάτοισι
θεοῖσι,
Λυσιμελὴς, πάντων τε θεῶν, πάντων
τ' ἀνθρώπων
Δάμναται ἐν στήθεσσι νόον, καὶ ἐπί-
φρονα βουλήν.
Ἐκ Χάεος δ' Ἔρεβός τε μέλαινά τε
Νὺξ ἐγένοντο.
Νυκτὸς δ' αὖτ' Αἰθήρ τε καὶ Ἡμέρα
ἐξεγένοντο,
Οὓς τέκε κυσσαμένη, Ἐρέβει φιλότητι
μιγεῖσα.

Principio natum Chaos, hinc pro-
diit in auras
Larga sinu Tellus, divum cer-
tissima sedes,
Summa tenent qui templa nives
tangentis Olympi,
Tartaraque obscuro terræ conclusa
recessu.
Inde etiam Divos inter pulcher-
rimus omnes
Curarum depulsor Amor, homi-
numque Deumque
Solertes animos et fortia pectora
mulcens.
Hinc Erebum simul et Noctem
Chaos edidit atram,
Æthera supremum genuit Nox atra,
Diemque,
Quos commista Erebo grato con-
cepit Amore.

Confer hæc cum Phœniciis quæ modo habuimus: videbis inde adumbrata. Vicinus, scilicet, Thebarum Bœotiæ, quas Cadmus Phœnix condidit, fuit Hesiodus. Ἔρεβος est ערב Mosis, quem sequitur nox et dies in hymnis qui Orphei nomen præferunt.

Ἀρχαίου μὲν πρῶτα Χάους ἀμέγαρτον
ἀνάγκην,
Vim primum immensam Chaëos,
quæ rebus origo.

In Argonauticis ejusdem nominis:

Πρῶτα μὲν ἀρχαίου Χάεος μελιήφατον
ὕμνον,
Ὡς ἐπάμειψε φύσεις· ὥς τ' οὐρανὸς εἰς
πέρας ἦλθε,
Γῆς τ' εὐρυστέρνου γένεσιν πυθμένα τε
θαλάσσης.
Πρεσβύτατόν τε καὶ αὐτοτελῆ πολύ-
μητιν Ἔρωτα,
Ὅσσα τ' ἔφυσεν ἅπαντα, διέκρινε δ'
ἄλλον ἀπ' ἄλλου.

Antiqui Chaëos mellitum ante
omnia carmen,
Naturam ut mutarit, et ut sit con-
ditus æther,
Terraque latipatens, fundaminaque
æquoris alti,
Consiliique potem, quo nil prius ex-
stat, Amorem,
Discernens aliis aliud qui cuncta
creavit.

Unde hæc sua sumpsit Apollonius, in ejusdem argumenti libro:

Ἤειδεν δ' ὡς γαῖα καὶ οὐρανὸς ἠδὲ
θάλασσα,
Τὸ πρὶν ἐπ' ἀλλήλοισι μιῇ συναρηρότα
μορφῇ,
Νείκεος ἐξ ὀλοοῖο διέκριθεν ἀμφὶς
ἕκαστα.

Namque canebat, uti tellus, cœlum-
que, salumque
Mista aliis alia et communem nac-
ta figuram,
Cœperunt cæca tandem discedere
pugna.

Epicharmus Comicorum vetustissimus antiquam traditionem referens:

Ἀλλὰ λέγεται μὲν Χάος πρῶτον γε-
νέσθαι θεῶν.
Sed Deos primum extitisse fertur
ante omnes Chaos.

Aristophanes

et Græcorum plures Chaos ab aliis ovi nomine significatum; et animantium, ac postremo hominis, et quidem ad divinam effigiem èxstructio; et in animantia cætera dominium homini datum: quæ passim apud plurimos scriptores, [p] ac

Aristophanes in Avibus conservatus a Luciano in Philopatride et Suida:

Χάος ἦν καὶ Νὺξ Ἔρεβός τε μέλας
πρῶτον, καὶ Τάρταρος εὐρύς·
Γῆ δ' οὐδ' ἀὴρ, οὐδ' οὐρανὸς ἦν. Ἐρέβους δ' ἐν
ἀπείρασι κόλποις·
Τίκτει πρώτιστον ὑπηνέμιον Νὺξ ἡ
μελανόπτερος ὠόν.
Ἐξ οὗ περιτελλομέναις ὥραις ἔβλαστεν
Ἔρως ὁ ποθεινὸς,
Στίλβων νῶτον πτερύγοιν χρυσαῖν,
εἰκὼς ἀνεμώδεσι δίναις.
Οὗτος δὲ Χάει πτερόεντι μιχθεὶς νυχίῳ,
κατὰ Τάρταρον εὐρὺν,
Ἐνεόττευσεν γένος ἡμέτερον, καὶ πρῶτον
ἀνήγαγεν εἰς φῶς·
Πρότερον δ' οὐκ ἦν γένος ἀθανάτων πρὶν
Ἔρως συνέμιξεν ἅπαντα.
Ξυμμιγνυμένων δ' ἑτέρων ἑτέροις γένετ'
οὐρανὸς, ὠκεανός τε,
Καὶ γῆ, πάντων τε θεῶν μακάρων
γένος ἄφθιτον.

*Chaos et Nox primum erat atque
Erebus nigricans et Tartarus
ingens:
Nec humus, nec cælum erat aut
aër, tunc ceu vi flaminis ovum
Gremium super infinitum Erebi
peperit Nox decolor alis:
Ex quo bonus inde emersit Amor
circumvolventibus horis,
Radians tergo aureolis pennis, par
magni turbinis auræ:
Qui deinde volans mistusque Chao,
stabat qua Tartarus, atro,
Nostrum genus edit et in dias producit
luminis oras.
Neque enim Divum genus ante fuit
quam junxit cuncta Cupido:
Simulatque hæc sunt aliis commista
alia, æther prodit et æquor,
Et terra, beatorumque Deum genus
immortale.*

Cuivis vel leviter inspicienti apparet sumpta hæc è traditione Phœnicum, quibuscum vetus Atticæ incolis, Ionum antiquissimis, commercium. De Erebo jam diximus. Tartarus est תהום ἄβυσσος. Amor ex voce מרחפת, ut supra indicatum est: quo et illud Parmenidis pertinet:

Πρώτιστον μὲν Ἔρωτα θεῶν μητίσατο
πάντων.
*Omnibus ex divis primum perfecit
Amorem.*

Et Simmiæ Rhodii carmen alarum figuram præferens.

p *Ac postremo apud Ovidium, qui ex Græcis ista transcripsit.*] Locus est in promptu, primo Metamorphoseon. Dignus tamen qui et hic legatur, quod præcipua eorum quæ in Mose, verbis ad Mosem proxime accedentibus, enunciet, multumque iis quæ jam diximus, afferat lucis, et ab iis vicissim accipiat.

*Ante mare et terras, et, quod tegit
omnia, cælum,
Unus erat toto naturæ vultus in
orbe,
Quem dixere chaos, rudis, indigestaque
moles;*

Nec

Nec quicquam nisi pondus iners, congestaque eodem
Non bene junctarum discordia semina rerum.
Nullus adhuc mundo præbebat lumina Titan,
Nec nova crescendo reparabat cornua Phœbe.
Nec circumfuso pendebat in aëre tellus
Ponderibus librata suis: nec brachia longo
Margine terrarum porrexerat Amphitrite.
Quaque erat et tellus, illic et pontus et aër.
Sic erat instabilis tellus, innabilis unda,
Lucis egens aër: nulli sua forma manebat;
Obstabatque aliis aliud: quia corpore in uno
Frigida pugnabant calidis, humentia siccis,
Mollia cum duris, sine pondere habentia pondus.
Hanc Deus, et melior litem natura diremit.
Nam cælo terras, et terris abscidit undas:
Et liquidum spisso secrevit ab aëre cælum.
Quæ postquam evolvit, cæcoque exemit acervo,
Dissociata locis concordi pace ligavit,
Ignea convexi vis et sine pondere cæli
Emicuit, summaque locum sibi legit in arce.
Proximus est aër illi, levitate, locoque.
Densior his tellus, elementaque grandia traxit,
Et pressa est gravitate sui: circumfluus humor
Ultima possedit, solidumque coërcuit orbem.
Sic ubi dispositam, quisquis fuit ille Deorum,
Congeriem secuit, sectamque in membra redegit.
Principio terram, ne non æqualis ab omni
Parte foret, magni speciem glomeravit in orbis.
Tum freta diffudit, rapidisque tumescere ventis
Jussit, et ambitæ circumdare littora terræ.
Addidit et fontes, et stagna immensa, lacusque.
Fluminaque obliquis cinxit declivia ripis,
Quæ diversa locis partim sorbentur ab ipsa,
In mare perveniunt partim, campoque recepta
Liberioris aquæ, pro ripis littora pulsant.
Jussit et extendi campos, subsidere valles,
Fronde tegi silvas, lapidosos surgere montes.
Utque duæ dextra cælum, totidemque sinistra
Parte secant zonæ, quinta est ardentior illis:
Sic onus inclusum numero distinxit eodem
Cura Dei, totidemque plagæ tellure premuntur.
Quarum quæ media est non est habitabilis æstu;
Nix tegit alta duas: totidem inter utramque locavit,
Temperiemque dedit, mista cum frigore flamma.
Imminet his aër, qui quanto est pondere terræ,
Pondere aquæ levior, tanto est onerosior igne.
Illic et nebulas, illic consistere nubes
Jussit, et humanas motura tonitrua mentes.

Et

postremo apud Ovidium, qui ex Græcis ista

Et cum fulminibus facientes frigora ventos.
His quoque non passim mundi fabricator habendum
Aëra permisit. Vix nunc obsistitur illis,
Cum sua quisque regat diverso flamina tractu,
Quin lanient mundum: tanta est discordia fratrum.
Eurus ad Auroram, Nabathæaque regna recessit,
Persidaque, et radiis juga subdita matutinis.
Vesper, et occiduo quæ littora Sole tepescunt,
Proxima sunt Zephyro: Scythiam septemque triones
Horrifer invasit Boreas: contraria tellus
Nubibus assiduis pluvioque madescit ab Austro.
Hæc super imposuit liquidum et gravitate carentem
Æthera, nec quidquam terrenæ fæcis habentem.
Vix ita limitibus discreverat omnia certis,
Cum, quæ pressa diu massa latuere sub ipsa,
Sidera cœperunt toto effervescere cœlo.
Neu regio foret ulla suis animalibus orba,
Astra tenent cœleste solum, formæque Deorum:
Cesserunt nitidis habitandæ piscibus undæ:
Terra feras cepit, volucres agitabilis aër.
Sanctius his animal mentisque capacius unum
Deerat adhuc, et quod dominari in cætera posset.
Natus homo est: sive hunc divino semine fecit
Ille opifex rerum, mundi melioris origo,
Sive recens tellus seductaque nuper ab alto
Æthere, cognati retinebat semina cœli:
Quam satus Iapeto, mixtam fluvialibus undis,
Finxit in effigiem moderantum cuncta Deorum:
Pronaque cum spectent animalia cætera terram,
Os homini sublime dedit, cœlumque videre
Jussit, et erectos ad sidera tollere vultus.

Vides hic hominis in cuncta hæc inferiora dominatum: vides factum eum ad Dei aut cœlitum imaginem. Eurysus Pythagoreus libro de fortuna; Τὸ σκῆνος τοῖς λοιποῖς ὅμοιον, οἷα γεγονὸς ἐκ τᾶς αὐτᾶς ὕλας· ὑπὸ τεχνίτα δὲ εἰργασμένον λόγῳ, ὃς ἐτεχνίτευσεν αὐτὸν ἀρχετύπῳ χρώμενος ἑαυτῷ. *Hominem corpore similem reliquis, quippe ex eadem constantem materia: sed ab optimo effictum artifice, qui in eo faciendo semetipsum habuit exemplar.* Ubi σκῆνος est corpus, ut Sapientiæ IX. 15. 2 Cor. V, 1. et 4. Adde quod Horatius animam vocat,

———*Divinæ particulam auræ.*

Virgilius, *Ætherium sensum.*

Juvenalis vero Satyra XV.

———*atque adeo venerabile soli*
Sortiti ingenium, divinorumque capaces,
Atque exercendis capiendisque artibus apti,
Sensum a cœlesti demissum traximus arce,

Cujus

transcripsit, invenias. Verbo Dei facta omnia, [q]etiam Epicharmo [r]et Platonicis proditum, et ante eos Scriptori antiquissimo, non illorum hymnorum, quos nos sub eo nomine habemus; sed

Cujus egent prona et terram spectantia, Mundi
Principio indulsit communis conditor illis [*quoque.*
Tantum animas, nobis animum

Adde egregia ad hanc rem Platonis Alcibiade et Phædone. Cicero de Natura Deorum II. *Nam cum cæteras animantes abjecisset ad pastum, solum hominem erexit, ad cœlique, quasi cognationis et domicilii pristini, conspectum excitavit.* Sallustius initio belli Catilinarii: *Omnes homines, qui sese student præstare cæteris animalibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant, veluti pecora, quæ natura prona atque ventri obedientia finxit.* Plinius Libro II, cap. 26. *Hipparchus nunquam satis laudatus, ut quo nemo magis approbaverit cognationem cum homine siderum, animasque nostras partem esse cœli.*

q *Etiam Epicharmo.*]

Ὁ δέ γε τ' ἀνθρώπῳ λόγος πέφυκ' ἀπὸ τοῦ Θεοῦ λόγου.

Et Dei à ratione ratio nascitur mortalium.

r *Et Platonicis.*] Amelius Platonicus: Καὶ οὗτος ἄρα ἦν ὁ λόγος, καθ' ὃν ἀεὶ ὄντα τὰ γινόμενα ἐγίνετο, ὡς ἂν καὶ ὁ Ἡράκλειτος ἀξιώσειε, καὶ νὴ Δί' ὃν ὁ βάρβαρος ἀξιοῖ, ἐν τῇ τῆς ἀρχῆς τάξει τε καὶ ἀταξίᾳ καθεστηκότα πρὸς Θεὸν εἶναι, δι' οὗ τὰ πάνθ' ἁπλῶς γεγενῆσθαι, ἐν ᾧ τὸ γινόμενον ζῶον καὶ ζωὴν εἶναι καὶ ὂν πεφυκέναι. *Hæc itaque illa Ratio per quam semper sunt quæ sunt facta, quomodo et Heraclitus censuit: eadem profecto quam barbarus ille indicat, in primo rerum conditu, imo et in condito statu Deo adstitisse, per quem omnia omnino facta, in quo id quod sit animal et vitam et esse suam haberet.* Barbarus quem dicit, est Johannes, Euangelista, cujus temporibus serior aliquanto Amelius. Verba ejus servavit nobis Eusebius Præparationis lib. XI. cap. 19: et Cyrillus lib. VIII. contra Julianum. Meminit ejusdem Ameliani loci et Augustinus libro X. c. 29. de Civitate Dei, et Confessionum libro VIII. Tertullianus adversus Gentes; *Apud vestros quoque sapientes* λόγον, id est, *sermonem atque rationem constat artificem videri universitatis. Hunc enim Zeno determinat factitatorem, qui cuncta dispositione formaverit.* Locus Zenonis erat libro περὶ οὐσίας, ubi τὸ ποιοῦν causam effectricem, vocabat λόγον, quem seculi Cleanthes, Chrysippus, Archedemus, Posidonius, docente Laërtio in Zenone. Seneca *rationem facientem* vocat Epistola LXV. Chalcidius ad Timæum: *Et ratio Dei Deus est humanis rebus consulens, quæ causa est hominibus bene beateque vivendi, si non concessum sibi munus à summo Deo negligant.* Idem de Mose alio loco: *Aperte judicans, præeunte divina sapientia, cœlum terramque factam, tandemque sapientiam divinam esse universitatis primordium.*

eorum

[s] eorum carminum, quæ vetustas Orphica appellavit, non quod Orphei essent, sed quod ab eo tradita continerent. Solem non esse lucem primigeniam, sed lucis receptaculum, δόχημα καὶ ὄχημα τοῦ πυρὸς, ut veterum Christianorum quidam loquitur, agnovit et Empedocles[t]: supra astro-

[s] *Eorum carminum, quæ vetustas Orphica appellavit.*] Versus sunt hi:

Αὐδὴν ὁρκίζω σε πατρὸς, τὴν φθέγξατο πρώτην,
Ἡνίκα κόσμον ἅπαντα ἑαῖς στηρίξατο βουλαῖς.
Illa mihi testis vox sit quæ prima parenti
Edita, cum totum fundavit jussibus orbem.

Exstant in admonitione ad Græcos inter opera Justini, et hi:

Φθέγξομαι οἷς θέμις ἐστὶ, θύρας δ' ἐπίθεσθε βεβήλοις
Πᾶσιν ὁμοῦ. σὺ δ' ἄκουε φαεσφόρου ἔκγονε μήνης,
Μουσαῖ'· ἐξερέω γὰρ ἀληθέα· μηδέ σε τὰ πρὶν
Ἐν στήθεσσι φανέντα φίλης αἰῶνος ἀμέρσῃ.
Εἰς δὲ λόγον θεῖον βλέψας, τούτῳ προσέδρευε
Ἰθύνων κραδίης νοερὸν κύτος, εὖ δ' ἐπίβαινε
Ἀτραπιτοῦ· μοῦνον δ' ἐσόρα κόσμοιο ἄνακτα.
Εἷς ἔστ', αὐτοτελής· ἑνὸς ἔκγονα πάντα τέτυκται.
Ἐν δ' αὐτοῖς αὐτὸς περινίσσεται· οὐδέ τις αὐτὸν
Εἰσοράᾳ θνητῶν· αὐτὸς δέ γε πάντας ὁρᾶται.
Queis fas est audire canam, procul ite profani,
Ite foras; tibi sed Lunæ Musæe nepoti,
Vera tibi pandam, ne quæ prius insita menti
Hærescunt dulcis spolient te munere vitæ.
Divinam spectans rationem pectus ad illam
Dirige, et ima animi semper præcordia; recta
Nec deflecte via: fictorem conspice mundi:
Unus is, æternus: suntque omnia facta per unum.
Ipse agitat totam præsenti numine molem,
Mortalis quem nemo videt, videt unicus omnes.

Extant in admonitione ad Græcos, item in libro de Monarchia in operibus Justini Martyris, in Clementis Alexandrini libro Strom. v. in Eusebio lib. XIII. Præparationis Euangelicæ, ex Aristobulo.

[t] *Agnovit et Empedocles.*] De quo Laërtius, τὸν ἥλιόν φησι πυρὸς ἄθροισμα μέγα. *Solem dicebat magnum esse acervum ignis.* Is qui Placita scripsit Philosophorum, quæ sunt in operibus Plutarchi lib. II. cap. 6. Ἐμπεδοκλῆς τὸν μὲν αἰθέρα πρῶτον διακριθῆναι, δεύτερον δὲ τὸ πῦρ, ἐφ' ᾧ τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἄγαν περισφιγγομένης τῇ ῥύμῃ τῆς περιφορᾶς, ἀναβλύσαι τὸ ὕδωρ· ἐξ οὗ θυμιαθῆναι τὸν ἀέρα· καὶ γενέσθαι τὸν μὲν οὐρανὸν ἐκ τοῦ αἰθέρος, τὸν δὲ ἥλιον ἐκ πυρός. *Empedocles primum omnium secretum ajebat æthera, deinde*

rum loca divinum esse domicilium Aratus[u] et Catullus[w]: in eo lucem perpetuam Homerus. Antiquissimum rerum esse Deum, quippe non genitum; pulcherrimum mundum, quippe Dei opus; tenebras luce priores[x] ex veteri disciplina docuit Thales: quorum postremum[y] etiam apud Orphicos[z] et Hesiodum est, atque inde[a] antiqui

deinde ignem, post terram, qua constricta impetu ipso agitationis, ebulliisse inde aquam: ex hac exhalasse aërem: cœlum autem ex æthere natum: solem ex igne. Et cap. xx. Empedocles δύο ἡλίους, τὸν μὲν ἀρχέτυπον, τὸν δὲ φαινόμενον. *Duos soles, alterum originalem, alterum eum qui appareat.* Philolaus vero, ut ibidem legimus, dixit Solem ὑαλοειδῆ, δεχόμενον μὲν τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ πυρὸς τὴν ἀνταύγειαν, διηθοῦντα δὲ πρὸς ἡμᾶς τὸ φῶς, *vitreæ naturæ, qui ignis ejus qui in mundo est, repercussum in se splendorem recipiat, lumen autem ad nos destillet.* Anaxagoras, Democritus, Metrodorus, Solem massam quandam ignitam dicebant: ut ibidem dicitur. Et has sententias esse antiquissimas ostendit Democritus, narrante Laërtio.

[u] *Supra astrorum loca divinum esse domicilium Aratus.*]

Οἷον γὰρ κἀκεῖνο θεῶν ὑπὸ ποσσὶ φορεῖται
Λείψανον Ἠριδανοῖο πολυκλαύτου ποταμοῖο.

Quintus et ille vides, subter vestigia divum
Ut ferat Eridani gurges, lacrimabilis amnis.

[w] *Et Catullus.*] Coma Berenices apud Callimachi interpretem Catullum sic loquens inducitur:

Sed quanquam me nocte premunt vestigia divum.

[x] *Ex veteri disciplina docuit Thales.*] Testis Diogenes Laërtius. Fuit autem Thales Phœnix origine, testibus Herodoto et Leandro.

[y] *Etiam apud Orphicos.*] Hymno noctis.

Νύκτα θεῶν γενέτειραν ἀείσομαι, ἠδὲ καὶ ἀνδρῶν.
Noctem concelebro genitricem hominumque Deûmque.

[z] *Et Hesiodum.*] Cujus hac de re versus supra posuimus.

[a] *Antiqui moris retinentissimæ gentes.*] Οἱ Νομάδες τῶν Λιβύων οὐ ταῖς ἡμέραις, ἀλλὰ ταῖς νυξὶν, αὐτῶν ἀριθμοῦσι τὸν χρόνον. *Numidæ in Libya non ex diebus, sed ex noctibus tempora sua computant,* ait Nicolaus Damascenus. De Germanis Tacitus: *Nec dierum numerum, ut nos, sed noctium computant; sic constituunt: sic condicunt: nox ducere diem videtur.* Vide Speculum Saxonicum lib. I. art. 3. 67. et alibi, et doctissimum Lindebrogium ad Vocem Noctis, in Vocabulario ad leges Germanicas. Servant hunc morem etiam nunc vicinæ gentes Bohemi et Poloni: olim et Galli.

Cæsar

moris retinentissimæ gentes tempora per noctes numerabant. [b] A suprema mente ordinata omnia, Anaxagoras; [c] sidera à Deo facta, Aratus;

Cæsar Libro VI. belli Gallici: *Spatia omnis temporis non numero dierum, sed noctium finiunt.* De Druidibus Plinius libro XVI. Historiæ Naturalis, capite ultimo. *Luna, quæ principia mensium annorumque his facit.* De Hebræis nota res. Athenienses addit Gellius Libro III. cap. 2. Phœnicum hac quoque in re discipulos.

[b] *A suprema mente ordinata omnia, Anaxagoras.*] Verba ejus posuimus supra; quæ habes apud Laërtium, Scriptorem de Placitis Philosophorum, et alios. Etiam Timonis de ejus sententia versus supra habes.

[c] *Sidera à Deo facta, Aratus.*] Phænomenon initio.

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα· τὸν οὐδέποτ' ἄνδρες ἐῶμεν
Ἄῤῥητον· μεσταὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαὶ,
Πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραί· μεστὴ δὲ θάλασσα,
Καὶ λιμένες· πάντη δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες.
Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν· ὁ δ' ἤπιος ἀνθρώποισι
Δεξιὰ σημαίνει· λαοὺς δ' ἐπὶ ἔργον ἐγείρει,
Μιμνήσκων βιότοιο· λέγει δ' ὅτε βῶλος ἀρίστη
Βουσί τε καὶ μακέλῃσι· λέγει δ' ὅτε δεξιὸς ὧρα
Καὶ φυτὰ γυρῶσαι, καὶ σπέρματα πάντα βαλέσθαι,
Αὐτὸς γὰρ τά γε σήματ' ἐν οὐρανῷ ἐστήριξεν,
Ἄστρα διακρίνας· ἐσκέψατο δ' εἰς ἐνιαυτὸν
Ἀστέρας, οἵ κε μάλιστα τετυγμένα σημαίνοιεν
Ἀνδράσιν ὡράων, ὄφρ' ἔμπεδα πάντα φύωνται.
Τῷ μιν ἀεὶ πρῶτόν τε καὶ ὕστατον ἱλάσκονται.
Χαῖρε πάτερ, μέγα θαῦμα, μέγ' ἀνθρώποισιν ὄνειαρ.

Quæ nos olim sic vertimus;

Ab Jove Musarum primordia: semper in ore
Plurimus ille hominum est, qui compita numine magno,
Conciliumque virûm complet, pelagusque profundum,
Et pelagi portus: fruimur Jove et utimur omnes.
Nos genus illius: nobis ille omine læto
Dextera præsignat, populumque laboribus urget,
Consulat ut vitæ: quando sit terra ligoni
Aptior aut bubus monet, et quo tempore par sit
Aut serere, aut septas lymphis adspergere plantas.
Ipse etiam in magno defixit sidera mundo
Ordine quæque suo, atque in totum providus annum
Astra dedit, quæ nos moneant, qua quælibet hora
Apta regi, certa nascantur ut omnia lege.
Idem ergo primus placatur et ultimus idem.
Magne pater, magnum mortalibus incrementum.

Jovem hic intelligendum Deum verum Mundi opificem, et res docet,

[d] Spiritu Dei infusam rebus vitam, post Græcos Virgilius; [e] hominem ex luto formatum Hesiodus, [f] Ho-

docet, et Paulus Apostolus in Actis XVII. 28. Ovidius sua Phænomena his versibus terminavit, ut ex Lactantio discimus:

Tot numero, talique Deus simulacra figura
Imposuit cælo, perque atras sparsa tenebras
Clara pruinosæ jussit dare lumina nocti.

Chalcidius, ad Timæum: *Cui quidem rei Hebræorum quoque sententia concinit, qui perhibent exornatorem mundi Deum, mandasse provinciam, Soli quidem, ut diem regeret, Lunæ vero ut noctem tueretur: cæteras quoque stellas disposuisse, tanquam temporum limites annorumque signa, indicia quoque futurorum proventuum.*

[d] *Spiritu Dei infusam rebus vitam, post Græcos Virgilius.*] In sexto Æneïdos, quem Servius ait ex plurimis veterum scriptis fabricatum:

Principio cælum et terras camposque liquentes,
Lucentemque globum Lunæ, Titaniaque astra
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet:
Inde hominum pecudumque genus, vitæque volantum,
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.
Igneus est illis vigor et cœlestis origo
Seminibus.

Explicandis his illa serviant ejusdem Georgicon IV.

His quidam signis, atque hæc exempla secuti,
Esse apibus partem divinæ mentis et haustus
Æthereos dixere: Deum namque ire per omnes
Terrasque tractusque maris, cælumque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas.

[e] *Hominem ex luto formatum Hesiodus.*] Operibus ac diebus:

Ἥφαιστον δ᾽ ἐκέλευσε περικλυτὸν, ὅττι τάχιστα
Γαῖαν ὕδει φύρειν, ἐν δ᾽ ἀνθρώπου θέμεν αὐδήν.

Mulciberumque moras jubet omnes solvere, et undas
Commiscere solo, atque humanam imponere vocem.

[f] *Homerus.*] Iliados H.

Ἀλλ᾽ ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γένοισθε.

At vos in tellurem omnes abeatis et undam.

Redeunt enim omnia eo, unde venerunt. Euripides Hypsipyle, ut nos docet Stobæus titulo: Eventus rerum fortiter ferendos;

——κάτα δ᾽ ἄχθονται βροτοὶ
Εἰς γῆν φέροντες γῆν· ἀναγκαίως δ᾽ ἔχει
Βίον θερίζειν, ὥστε κάρπιμον στάχυν.

Quæ Cicero ita vertit Tusculanarum tertio:

Quæ generi humano angorem nequicquam adferunt,

Reddenda

merus, [g] Callimachus; denique unum esse summum Deum, rerum omnium causam, consensu gentium traditum asseverat [h] Maximus Tyrius.

Reddenda est terræ terra: tum vita omnibus
Metenda, ut fruges, sic jubet necessitas.

Idem Euripides Supplicibus:

Ἐάσατ' ἤδη γῇ καλυφθῆναι νεκρούς.
Ὅθεν δ' ἕκαστον εἰς τὸ σῶμ' ἀφίκετο,
Ἐνταῦθ' ἀπῆλθε, πνεῦμα μὲν πρὸς αἰθέρα,
Τὸ σῶμα δ' εἰς γῆν· οὔτι γὰρ κεκτήμεθα
Ἡμέτερον αὐτὸ πλὴν ἐνοικῆσαι βίον·
Κἄπειτα τὴν θρέψασαν αὐτὸ δεῖ λαβεῖν·

Jam sinite terræ mortuos gremio tegi:
Res unde quæque sumpserat primordium,
Eo recipitur. Spiritus cælo redit,
Corpusque terræ: jure nec enim mancupi,
Sed brevis ad ævi tempus utendum datur,
Mox terra repetit ipsa quod nutriverat.

Quæ vide quam pulchre conveniant cum Mose, Genes. III. 19. et Salomone Eccl. XII. 7.

[g] *Callimachus.*] Cui in Scazonte homo πηλὸς ὁ Προμήθειος, *lutum Prometheum*. Hujus luti mentio et apud Juvenalem et apud Martialem. Addo Censorini locum: *Democrito vero Abderitæ ex aqua limoque primum visum est homines procreatos. Nec longe secus Epicurus.*

[h] *Maximus Tyrius.*] Dissertatione I. ἐν τοσούτῳ δὴ πολέμῳ καὶ στάσει καὶ διαφωνίᾳ, ἕνα ἴδοις ἂν ἐν πάσῃ γῇ ὁμόφωνον νόμον καὶ λόγον, ὅτι θεὸς εἷς πάντων βασιλεὺς καὶ πατήρ, καὶ θεοὶ πολλοί, θεοῦ παῖδες, συνάρχοντες θεῷ. ταῦτα ὁ Ἕλλην λέγει, καὶ ὁ βάρβαρος λέγει, καὶ ὁ ἠπειρώτης καὶ ὁ θαλάττιος, καὶ ὁ σοφὸς καὶ ὁ ἄσοφος. *In tanta pugna ac discordia et discrepantia, unam videas per terras omnes legem famamque consentientem, Deum esse unum rerum universarum et regem et patrem, multos præterea Deos, Dei filios, administrationis participes. Hæc et Græcus dicit, et dicit barbarus, dicit qui in continentibus terris, dicit qui in oris maritimis habitat, et sapiens et sapientia destitutus.* Adde his loca quæ attulimus libro II. de Jure Belli ac Pacis, cap. XX. §. 45. & illud Antisthenis relatum à Cicerone primo de Natura Deorum: *Populares Deos multos, naturalem unum esse.* Addit Lactantius lib. I. cap. 5. ex eodem Antisthene, *Summæ totius artificem.* Sophocles.

Εἷς ταῖς ἀληθείαισιν, εἷς ἐστὶν θεὸς
Ὃς οὐρανόν τ' ἔτευξε καὶ γαῖαν μακρὰν
Πόντου τε χαροπὸν οἶδμα κἀνέμων βίας.

Unus profecto est, unus est tantum Deus,
Cæli solique machinam qui condidit,
Vadumque ponti cærulum et vim spiritus.

Adde Varronis locum, qui apud Augustinum de Civitate Dei libro IV. cap. 31.

Et intra septem dies peracti operis memoria servata non apud Græcos tantum et Italos, honore diei septimi, quod [i] ex Josepho, [k] Philone, [l] Tibullo, [m] Clemente Alexandrino, et [n] Luciano discimus, (nam de Hebræis notissimum est,) sed et [o] apud Celtas et Indos, quibus omnibus per hebdomadas digesta tempora: quod nos docent [p] Philostratus, [q] Dion Cassius, Justinus Martyr, [r] et vetustissima dierum nomina. Primam homi-

[i] *Ex Josepho.*] Adversus Appionem II. circa finem, nullam esse ait urbem Græcam, nullam barbaram, ἔνθα μὴ τὸ τῆς ἑβδομάδος, ἣν ἀργοῦμεν ἡμεῖς, τὸ ἔθος οὐ διαπεφοίτηκεν, quam non pervaserit mos septimæ diei, qua Judæi feriantur.

[k] *Philone.*] De die septimo: Ἑορτὴ γὰρ οὐ μιᾶς πόλεως, ἢ χώρας ἐστὶν, ἀλλὰ τοῦ παντός. *Est enim festus dies non uni urbi, aut regioni, sed universo.*

[l] *Tibullo.*]

Cultaque Judæo septima sacra viro.

Loquitur autem de iis feriis, quas et Romanæ mulieres observabant.

[m] *Clemente Alexandrino.*] Qui Strom. V. ex Hesiodo adfert Ἕβδομον ἱερὸν ἦμαρ, *lux septima sancta*, et similia ex Homero et Callimacho. Adde quæ ex Aristobulo adfert Eusebius libro XIII. cap. 12. Theophilus Antiochenus libro II. ad Autolycum. Περὶ τῆς ἑβδομῆς ἡμέρας ἣν πάντες ἄνθρωποι ὀνομάζουσι. *De septima die quam omnes homines celebrant.* Suetonius Tiberio XXXII. *Diogenes Grammaticus disputare sabbatis Rhodi solitus.* [Non est confundendus septimus dies mensis, cum ultimo Hebdomadis. Vide quæ notavit hac de re *Joan. Seldenus* de Jure N. et G. L. III. c. 17. *Clericus.*]

[n] *Luciano.*] Qui pueros lusisse diebus septimis nos docet in Paralogista.

[o] *Apud Celtas.*] Ostendunt antiquissima etiam apud Celticas gentes, id est, Germanos, Gallos, Britannos, dierum nomina. Idem de Slavis docet nos Helmoldus lib. I. cap. 84.

[p] *Philostratus.*] Libro III. cap. 13. ubi de Indis.

[q] *Dion Cassius.*] Lib. XXXIII. Τὴν ἡμέραν τὴν τοῦ Κρόνου καλοῦμεν. *Diem quam Saturni dicimus.* Addit ibidem morem per septenos dies tempora computandi ab Ægyptiis ad omne humanum genus manasse. Non autem recentem esse hunc morem, sed vetustissimum, docet nos Herodotus libro II. Adde de Romanis Isidorum lib. V. cap. 30 & 32.

[r] *Et vetustissima dierum nomina.*] Vide oraculum et Orphei versus in Prolegomenis Scaligeri ad Emendationem Temporum. [Vereor ut hebdomades ortum à septem Planetis potius quam à creatione intra septem dies duxerint. *Clericus.*]

nis

nis vitam [s] cum simplicitate fuisse, [t] et nudo corpore, docebant et Ægyptii; unde aurea Poëtarum ætas, [u] etiam Indis celebrata, ut apud Strabonem est. [w] Adami, Evæ, arboris, serpentis historiam

[s] *Cum simplicitate fuisse.*] Vide quæ in hanc rem produximus lib. II. cap. I. §. II. de Jure Belli, et in notis ad eum locum.

[t] *Et nudo corpore, docebant et Ægyptii.*] Quorum sententiam sic refert Diodorus Siculus libro I. Τοὺς ἐν πρώτους τῶν ἀνθρώπων μηδενὸς τῶν πρὸς βίον χρησίμων εὑρημένου, ἐπιπόνως διάγειν, γυμνοὺς μὲν ἐσθῆτος ὄντας, οἰκήσεως δὲ καὶ πυρὸς ἀήθεις, τροφῆς δ' ἡμέρου παντελῶς ἀνεννοήτους. *Primos homines, cum nihil eorum quæ sunt ad vitam utilia repertum adhuc esset, vixisse durius: quippe nulla veste amictos, domicilii et ignis insuetos, mansuetioris victus rudes.* Plato in Politico. Θεὸς ἔνεμεν αὐτοὺς ἐπιστατῶν, καθάπερ νῦν ἄνθρωποι, ζῶον ὂν ἕτερον θειότερον, ἄλλα γένη φαυλότερα αὐτῶν νομεύουσι. *Deus eos pascebat, custosque eorum ipse erat, sicut nunc homines, divinius animal, pascunt animantium sequiora.* Deinde: Γυμνοὶ δὲ καὶ ἄστρωτοι θυραυλοῦντες τὰ πολλὰ ἐνέμοντο. *Nudi autem et sine stragulis sub dio plerumque pascebant.* Dicæarchus Peripateticus citatus tum Porphyrio libro IV. de non esu animalium, tum, quoad sensum, Varroni de Re Rustica: Τοὺς παλαιοὺς καὶ ἐγγὺς θεῶν γεγονότας, βελτίστους τε ὄντας φύσει, καὶ τὸν ἄριστον ἐζηκότας βίον, ὡς χρυσοῦν γένος νομίζεσθαι. *Primos illos Diisque proximos mortales, optimæ fuisse indolis, vitamque vixisse optimam; unde et auream hanc dici ætatem.*

[u] *Etiam Indis celebrata, ut apud Strabonem est.*] Libro XV. Calanum Indum loquentem inducit: Τὸ παλαιὸν πάντ' ἦν ἀλφίτων καὶ ἀλεύρων πλήρη, καθάπερ καὶ νῦν κόνεως· καὶ κρῆναι δ' ἔρρεον, αἱ μὲν ὕδατος, γάλακτος δ' ἄλλαι, καὶ ὁμοίως, αἱ μὲν μέλιτος, αἱ δ' οἴνου, τινὲς δ' ἐλαίου· ὑπὸ πλησμονῆς δ' οἱ ἄνθρωποι καὶ τρυφῆς εἰς ὕβριν ἐξέπεσον. Ζεὺς δὲ μισήσας τὴν κατάστασιν, ἠφάνισε πάντα, καὶ διὰ πόνου τὸν βίον ἀπέδειξε. *Olim omnia ita plena erant farina ex tritico et hordeo, ut nunc pulvere. Fontes fluebant aqua nonnulli, lacte alii, rursum alii vino ac melle. Sed homines præ copia rerum ac deliciis ad contumeliam se transtulere: quem statum exosus Deus omnia ea abolevit, aliudque vitæ genus per laborem agendæ instituit.*

[w] *Adami, Evæ, arboris, serpentis historiam.*] In iis quæ Philo Byblius ex Sanchuniathone vertit, πρωτόγονος est אדם, αἰὼν est חוה, mortalium primi, repertores fructus arborum. Et in antiquissimis Græcorum mysteriis acclamatum Εὐα, simulque monstratus serpens. Meminere, Hesychius, Clemens in Protreptico, Plutarchus Alexandro. Chalcidius ad Timæum: *Juxtaque Moysen Deus vitæ primigenis interdixit, ne edulibus arborum, ex quibus notitia boni malique animis eorum obreperet, vescerentur.* Idem alio loco: *Quibus Hebræi concinunt, cum dicunt homini quidem*

apud Indos idololatras, suo tempore exstitisse [x] notavit Maimonides; eandemque apud Peguenses, et Calaminsamenses paganos ejusdem Indiæ populos repertam, apud Brachmanas Adami quoque nomen, apud Siamenses ab orbe condito [y] ad sex annorum millia putari, [z] nostri quoque sæculi testes perhibent. Eorum, qui primos homines secuti sunt, vitam ad mille ferme annos durasse, [a] Berosus in Chaldaïcis, Manethos in Ægyptiacis, Hiromus in Phœniciciis, Hestiæus, Hecatæus, Hellanicus in Græcis prodiderunt: et inter poëtas Hesiodus: quod eo minus incredibile, quando et [b] majora multo olim fuisse hominum corpora nu-

quidem à Deo datam esse animam ex inspiratione cœlesti, quam rationem atque animam rationalem appellant: mutis vero et agrestibus ex sylva, rationis expertem, jussu Dei vivis animantibus et bestiis terræ gremio profusis: quorum in numero fuerit etiam illa serpens, quæ primitias generis humani malis suasionibus illaqueaverit.

[x] *Notavit Maimonides.*] Doctoris dubitantium parte III. cap. 29.

[y] *Ad sex annorum millia putari.*] Cum hoc numero bene convenit, quod ex Porphyrio tradidit Simplicius commentario XVI. in librum II. de Cœlo, Observationes quas Babylone collectas ad Aristotelem misit Callisthenes, fuisse ad illa tempora annorum CIↃ IↃ CCCCIII. id enim à diluvii tempore non multum abit.

[z] *Nostri quoque sæculi testes perhibent.*] Vide inter alios Ferdinandum Mendesium de Pinto.

[a] *Berosus in Chaldaïcis, Manethos in Ægyptiacis, Hiromus in Phœniciciis, Hestiæus, Hecatæus, Hellanicus in Græcis prodiderunt.*] Omnes hos scriptores, suo adhuc tempore manontibus libris, testes citat Josephus Antiquæ historiæ lib. I. cap. 4. ac præter hos Aousilaum, Ephorum, Nioolaum Damascenum. Arcadas ad cco annos vivere solitos notat ad VIII. Æneïdos Servius.

[b] *Majora multo olim fuisse hominum corpora.*] Josophus Antiquæ historiæ Lib. V. cap. 2. Ὑπελίπετο δὲ τῶν γιγάντων ἔτι γένος, οἳ διὰ σωμάτων μεγέθη καὶ μορφὰς οὐδὲν τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις παραπλησίας παράδοξον ἦσαν θέαμα, καὶ δεινὸν ἄκουσμα· δείκνυται δ' ἔτι καὶ τὰ τούτων ὀστᾶ, μηδὲν τοῖς ὑπὸ πίστιν ἐρχομένοις ἐοικότα. *Restabat etiam tum gigantum genus, qui ob corporis magnitudinem ac figuras multum aliis hominum dispares, stupendum erant spectaculum, et fama terribilis: monstrantur in hunc diem eorum ossa, fidem omnem vulgi excedentia.* Gabinus in Mauritaniæ descriptione dicebat

datis sepulcris compertum, plurimarum gentium historiæ prodiderunt, ac nominatim Græcorum [c] Pausanias, et [d] Philostratus, Romanorum [e] Plinius. Sicut et visa divinitus obtigisse hominibus, antequam frequentia et magnitudo delictorum

dicebat à Sertorio reperta Antæi ossa, quorum compagem fuisse cubitorum sexaginta. Phlegon Trallianus Mirabilium cap. IX. meminit effossi capitis Idæ, quod triplæ esset ad solitum modum quantitatis. Addit idem in Dalmatia reperta corpora multa, quorum ulnæ XVI. ulnas excederent. Narrat idem ex Theopompo, in Bosphoro Cimmerio repertam ossium humanorum compagem longam XXIV. cubitos. Ejusdem Phlegontis extat libellus de Longævis, dignus sane lectu. [Quosdam olim variis in locis, ut etiamnum hodie, fuisse majoris staturæ homines, seu paucis pedibus reliquos superasse, non ægre crediderim; sed omnes fuisse majores non magis credo, quam proceriores arbores, profundioresve alveos fluviorum fuisse. Inter hæc omnia, aliaque id genus ea est proportio, ut aliis alia respondeant, non minus hodie quam olim; quare nulla ratio est cur mutata fuisse credamus. De Gigantibus vide orationem *Theod. Ryckii.* Clericus.]

c *Pausanias.*] Is in Laconicis meminit ossium humanorum, sed insolitæ magnitudinis, quæ in templo Æsculapii ad Asopum urbem ostendebantur: et in Eliacorum priore, ossis è mari educti, quod olim Pisæ custoditum, Pelopisque creditum fuerat.

d *Philostratus.*] In Heroïcorum initio multa ait giganteæ corpora in Pallene detegi per imbres aut terræ motus.

e *Plinius.*] Libro VII. cap. 16. *In Creta, terræ motu rupto monte, inventum est corpus stans, quod alii Orionis, alii Eëtionis fuisse tradunt. Orestis corpus Oraculi jussu refossum septem cubitorum fuisse monumentis traditur. Jam vero ante annos prope mille vates ille Homerus non cessavit minora corpora mortalium, quam prisca conqueri.* Solinus cap. I. *Quis enim non ævo isto minor parentibus suis nascitur? Priscorum autem testantur molem etiam Orestis suprema, cujus ossa Olympiade quinquagesima et octava Tegeæ inventa à Spartanis oraculo monitis, discimus implesse longitudinem cubitorum septem. Scripta quoque quæ ex antiquitate memorias accersunt in fidem veri, hoc etiam receperunt, quod bello Cretico cum elata flumina plus quam vi amnica terras rupissent, post discessum fluctuum inter plurima humi discidia humanum corpus repertum sit cubitûm trium atque triginta; cujus inspectandi cupidine L. Flaccum legatum, Metellum etiam ipsum impendio captos miraculo, quod auditu refutaverant, oculis potitos.* De molari hominis dente à se conspecto vide Augustinum libro XV. de Civitate Dei, cap. XI.

Deum, [f] et famulantes ei mentes, ab hominum familiari commercio quasi secluderent, [g] post Græcos plurimos, refert Catullus. Gigantum ferina vita, cujus Moses meminit, ubique ferme [h] apud Græcos, [i] et Latinos quosdam, legitur. De diluvio notandum, in ejus historiam ferme omnium gentium memoriam desinere; etiam earum quas diu incognitas parentum nostrorum ætas nostræ notitiæ tradidit: unde et [k] Varroni omne id tempus ignotum vocabatur. Sed quæ à Poëtis

[f] *Et famulantes ei mentes.*] De his vide pulchra apud Plutarchum de Iside, Maximum Tyrium Dissertatione prima et XVI, Julianum hymno Solis. Ipsum nomen ἀγγέλων in hac re usurpant præter Græcos veteris Fœderis interpretes, Labeo, Aristides, Porphyrius, Jamblichus, Chalcidius: et his omnibus antiquior Hostanes citatus Minutio. Heraclitus, teste quem dixi Chalcidio, asserit, præmoneri meritos instruentibus divinis potestatibus.

[g] *Post Græcos plurimos, refert Catullus.*] Epithalamio Pelei et Thetidos:

Sed postquam tellus scelere est imbuta nefando,
Justitiamque omnes cupida de mente fugarunt:
Perfudere manus fraterno sanguine fratres,
Destitit extinctos natus lugere parentes,
Optavit genitor primævi funera nati,
Liber ut innuptæ potiretur flore novercæ:
Ignaro mater substernens se impia nato,
Impia non verita est divos scelerare penates:
Omnia fanda, nefanda malo permista furore
Justificam nobis mentem avertêre Deorum.

[h] *Apud Græcos.*] Homerum Iliados Θ. Hesiodum in Operibus. Huc pertinent Deorum pugnæ, quarum et Plato meminit de Republica II. et segreges isti dominatus, quorum idem Plato mentionem facit de legibus III.

[i] *Et Latinos quosdam, legitur.*] Vide Ovidium I. Metamorphoseon, et Lucanum libro IV. Seneca Natur. quæst. 30. l. III. ubi de diluvio: *Exstinctis pariter feris, in quarum homines ingenia transierant.*

[k] *Varroni omne id tempus ignotum vocabatur.*] Censorinus: *Nunc vero id intervallum temporis tractabo, quod historicon Varro appellat. Hic enim tria discrimina temporum esse tradit. Primum ab hominum principio ad cataclysmum priorem, quod propter ignorantiam vocatur* ἄδηλον. *Secundum à cataclysmo priore ad Olympiadem primam; quod quia in eo multa fabulosa referuntur,* μυθικὸν

fabularum licentia involuta legimus, ea ex vero, id est, Mosi convenienter, vetustissimi scriptores tradiderant, [l] Chaldæorum Berosus, [m] Assyriorum

μυθικὸν nominatur. Tertium à prima Olympiade ad nos; quod dicitur ἱστορικὸν, *quia in eo res gestæ veris historiis continentur.* Tempus illud, quod Varro ἄδηλον, Hebræorum Rabbini vocant inane. Diluvii autem universalis notam conchas, quæ in montibus reperiuntur, notavit Philo de Mundi immortalitate.

[l] *Chaldæorum Berosus.*] De quo sic Josephus contra Appionem primo: Οὗτος τοίνυν ὁ Βηρωσσὸς ταῖς ἀρχαιοτάταις ἐπακολουθῶν ἀναγραφαῖς, περί τε τοῦ γινομένου κατακλυσμοῦ καὶ τῆς ἐν αὐτῷ φθορᾶς τῶν ἀνθρώπων, καθάπερ Μωϋσῆς οὕτως ἱστόρηκεν, καὶ περὶ τῆς λάρνακος, ἐν ᾗ Νῶχος ὁ τοῦ γένους ἡμῶν ἀρχηγὸς διεσώθη, προσενεχθείσης αὐτῆς ταῖς ἀκρωρείαις τῶν Ἀρμενίων ὀρῶν. *Hic Berosus antiquissima scripta sequens, eadem quæ Moses narrat de magno diluvio, hominumque per id interitu, ac de arca, in qua Noachus generis nostri auctor servatus est, cum ea ad cacumina Armeniorum montium se applicuisset.* Post recitatam autem diluvii historiam, hæc verba addidit Berosus, quæ idem ille Josephus habet antiquæ Historiæ libro primo, capite quarto. Λέγεται δὲ καὶ τοῦ πλοίου ἐν τῇ Ἀρμενίᾳ πρὸς τῷ ὄρει τῶν Κορδυαίων ἔτι μέρος εἶναι, καὶ κομίζειν τινὰς τῆς ἀσφάλτου ἀφαιροῦντας. χρῶνται δὲ μάλιστα οἱ ἄνθρωποι τῷ κομιζομένῳ πρὸς τοὺς ἀποτροπιασμούς. *Dicitur autem etiam nunc in Armenia in Cordyæorum monte, pars esse ejus navigii, et quosdam inde bitumen auferre. Eo autem ablato utuntur homines maxime pro amuleto.*

[m] *Assyriorum Abydenus.*] Servavit nobis ejus locum Eusebius libro IX. Preparationis, cap. XII. et Cyrillus primo adversus Julianum. Μεθ' ὃν ἄλλοι τε ἦρξαν, καὶ Σεισίθρος, ᾧ δὴ Κρόνος προσημαίνει μὲν ἔσεσθαι πλῆθος ὄμβρων Δεσίου πέμπτῃ ἐπὶ δέκα· κελεύει δὲ πᾶν ὅ, τι γραμμάτων ἦν ἐχόμενον ἐν Ἡλίου πόλει τῇ ἐν Σιππάροισιν ἀποκρύψαι. Σεισίθρος δὲ ταῦτα ἐπιτελέα ποιήσας, εὐθέως ἐπ' Ἀρμενίης ἀνέπλει, καὶ παραυτίκα μὲν κατελάμβανε τὰ ἐκ θεοῦ. Τρίτῃ δὲ ἡμέρῃ ἐπεί τε ὕων ἐκόπασε, μετίει τῶν ὀρνίθων, πείρην ποιεύμενος εἴ κου γῆν ἴδοιεν τοῦ ὕδατος ἐκδῦσαν. αἱ δὲ, ἐκδεχομένου σφέας πελάγεος ἀχανέος, ἀπορέουσαι ὅπη κατορμίσονται, παρὰ τὸν Σεισίθρον ὀπίσω κομίζονται, καὶ ἐπ' αὐτῇσιν ἕτεραι· ὡς δὲ τῇσι τρίτῃσιν ἐνετύχεε (ἀπικέατο γὰρ δὴ πηλοῦ κατάπλεοι τοὺς ταρσοὺς) Θεοί μιν ἐξ ἀνθρώπων ἀφανίζουσι· τὸ δὲ πλοῖον ἐν Ἀρμενίῃ περίαπτα ξύλων ἀλεξιφάρμακα τοῖσιν ἐπιχωρίοισι παρείχετο. *Post hos imperarunt alii, ac deinde Sisithrus, cui Saturnus præsignificavit ingentem vim imbrium futuram, Desii decima quinta; jussit autem quicquid erat literarum cum Heliopoli, quæ in Sipparis est, abscondere. Sisithrus hæc cum implesset, statim in Armeniam navigavit, ac subito vera deprehendit quæ Deus dixerat. Tertia die postquam remiserat tempestas, avium quasdam emisit, experimentum*

tum capturus an illæ terræ aliquid visuræ essent è mari exstans. Illæ vero exceptæ ab immenso pelago, non habentes ubi considerent, ad Sisithrum retro rediere, et post eas aliæ. At cum misisset tertio (redierant enim aves alis limo plenis) Dii eum humanis rebus exemerunt. Navigium in Armeniam pervenit, ibique vicinis ligna præbuit amuleti vim habentia. Sisithrus, ut et Ogyges, et Deucalion, nomina sunt idem aliis linguis significantia, quod Noë Hebraïco sermone, quo scripsit, nominaque propria, ita ut eorum vis ab Hebræis intelligi posset, expressit Moses: quomodo, scilicet, Alexander Polyhistor, Isaacum Græce scribens Γέλωτα vocavit, ut ex Eusebio discimus: multaque sunt talia, apud Historicos omnes. Philo de præmiis et pœnis: Τȣ̃τον Ἕλληνες μὲν Δευκαλίωνα, Χαλδαῖοι δὲ Νῶε ἐπονομάζουσιν, ἐφ' ᾧ τὸν μέγαν κατακλυσμὸν συνέβη γενέσθαι. *Hunc Græci Deucaliona, Chaldæi Noë vocant, sub quo magnus ille cataclysmus evenit.* Deucalionis autem diluvium fuisse illud universale tradebant Ægyptii, teste Diodoro lib. 1. Ad Italiam etiam pertinuisse Plinius lib. III. cap. 14. Ut ad nominum illam in alias linguas transfusionem redeam, insignis est ea de re Platonis in Critia locus: Τὸ δ' ἔτι βραχὺ ϖρὸ τȣ̃ λόγȣ δεῖ δηλῶσαι, μὴ ϖολλάκις ἀκȣ́οντες Ἑλληνικὰ βαρβάρων ἀνδρῶν ὀνόματα θαυμάζητε, τὸ γὰρ αἴτιον αὐτῶν ϖεύσεσθε. Σόλων ἐπινοῶν εἰς τὴν αὑτȣ̃ ϖοίησιν καταχρήσασθαι τῷ λόγῳ, διαπυνθανόμενος τὴν τῶν ὀνομάτων δύναμιν, εὗρε τȣ́ς τε Αἰγυπτίȣς τȣ̀ς ϖρώτȣς ἐκείνȣς αὐτὰ γράψαντας εἰς τὴν αὑτῶν φωνὴν μετενηνοχότας· αὐτός τε αὖ ϖάλιν ἑκάστȣ τὴν διάνοιαν ὀνόματος ἀναλαμβάνων, εἰς τὴν ἡμετέραν ἄγων φωνὴν ἀπεγράφετο. *Illud in hujus sermonis limine dicendum vobis, ne miremini si Græca sæpe audiatis virorum barbarorum nomina; causam jam intelligetis. Cum Solon carminibus suis inserere hanc narrationem vellet, vim ipsam significationemque nominum perscrutatus, reperit Ægyptiorum primos, qui de rebus ipsis scripserant, in suam ea linguam transtulisse. Ipse vero percepta nominis cujusque significatione, ea ipsa nostro vestivit sermone.* Cum Abydeni verbis congruunt illa Alexandri Polyhistoris, quæ servavit nobis Cyrillus dicto libro primo adversus Julianum: Ὠτιάρτȣ δὲ τελευτήσαντος, τὸν υἱὸν αὐτȣ̃ Ξίσουθρον βασιλεῦσαι σάρȣς δεκαοκτώ· ἐπὶ τȣ́τȣ τὸν μέγαν φασὶ γενέσθαι κατακλυσμόν. εἶτα σωθῆναι λέγει τὸν Ξίσουθρον, προαπαγγείλαντος αὐτῷ τȣ̃ Κρόνȣ τὸ ἐσόμενον· καὶ ὅτι ϖροσήκει ναυπηγήσασθαι λάρνακα. καὶ ὁμȣ̃ ϖετεινοῖς, ἑρπετοῖς τε καὶ κτήνεσι ϖλεῖν ἐν αὐτῇ. *Mortuo Otiarte filium ejus imperasse Xisuthrum per octodecim annos, quos Saros vocant. Hujus temporibus fuisse ajunt diluvium magnum. Narrat deinde servatum Xisuthrum, Saturno ipsi quod futurum erat prænuntiante, et fabricandum ipsi Arcam: in ea ipsi una cum volucribus, reptilibus ac jumentis navigandum.* Assyriis autem, ut et aliis quibusdam gentibus, Deus summus ab ea stella vocabatur, quæ, ut Taciti utar verbis, è septem sideribus, queis mortales reguntur, altissimo orbe et præcipua potentia ferebatur; aut certe Syriacum אל,

Abydenus, [n] qui et columbæ emissæ meminit, ut et ex Græcis Plutarchus: et [o] Lucianus, qui

אל, quod Deum significat, Græci Interpretes Κρόνον ideo vertêre, quod is Syris אל dicebatur. Philo Byblius, Sanchuniathonis interpres: Ἶλον τὸν καὶ Κρόνον λ. Citat Eusebius: apud quem mox ex eodem Philone sequitur: Κρόνος δν οἱ Φοίνικες Ἰσραὴλ ὀνομάζουσι. Sed error est librarii, qui pro Ἶλ quod contracte pro Ἰσραὴλ Græcis Christianis poni solet, posuit Ἰσραὴλ, cum Ἶλ sit, ut diximus, אל, quomodo Syri dicunt, quod אל Hebræi.

[Non est, in hac historia de nihilo quod Deucalion, qui idem ac Noachus, dicatur ἀνὴρ πύῤῥας, hoc est, איש אדמה, *vir terræ*, hoc est, agricola. Gen. IX. 20. ubi vide à nobis notata. *Clericus.*]

[n] *Qui et columbæ emissæ meminit, ut et ex Græcis Plutarchus.*] Libro, Terrestria an aquatica animantia plus habeant solertiæ: Δευκαλίωνί φασι περιστερὰν ἐκ τῆς λάρνακος ἀφιεμένην δήλωμα γενέσθαι, χειμῶνος μὲν εἴσω πάλιν ἐνδυομένην, εὐδίας δ' ἀποπτᾶσαν. *Columbam ajunt ex arca emissam certum indicium detulisse Deucalioni, cum rediret, tempestatis; ubi emanebat, sereni.* Notanda autem et in hoc Plutarchi et in illo Polyhistoris loco, non minus quam in Nicolai Damasceni et Apollodori libris, et in iis scriptoribus quibus utitur Theophilus Antiochenus libro III. vox λάρνακος, quæ plane respondet voci תבה, quam in hac historia Moses usurpat, neque vero aliter eam vertit Josephus.

[o] *Lucianus.*] Libro de Dea Syria, cum de templo vetustissimo, quod erat Hierapoli, agere cœpisset, adjungit. Οἱ μὲν ὦν πολλοὶ Δευκαλίωνα τὸν Σκύθεα τὸ ἱρὸν εἵσασθαι λέγουσι· τοῦτον Δευκαλίωνα, ἐπὶ τοῦ τὸ πολλὸν ὕδωρ ἐγένετο. Δευκαλίωνος δὲ περὶ λόγον ἐν Ἕλλησι ἤκουσα, τὸν Ἕλληνες ἐπ' αὐτῷ λέγουσι· ὁ δὲ μῦθος ὧδε ἔχει. ἥδε ἡ γενεή, οἱ νῦν ἄνθρωποι, οὐ πρῶτοι ἐγένοντο, ἀλλ' ἐκείνη μὲν ἡ γενεὴ, πάντες ὤλοντο· οὗτοι δὲ γένεος τοῦ δευτέρου εἰσὶ, τὸ αὖτις ἐκ Δευκαλίωνος εἰς πληθὺν ἀπίκετο. ἐκείνων δὲ περὶ τῶν ἀνθρώπων τάδε μυθέονται. ὑβρισταὶ κάρτα ἐόντες, ἀθέμιστα ἔργα ἔπρησσον, οὔτε γὰρ ὅρκια ἐφύλασσον, οὔτε ξείνους ἐδέκοντο, οὔτε ἱκετέων ἠνείχοντο, ἀνθ' ὧν σφίσι ἡ μεγάλη συμφορὴ ἀπίκετο· αὐτίκα ἡ γῆ πολλὸν ὕδωρ ἐκδιδοῖ, καὶ ὄμβροι μεγάλοι ἐγένοντο, καὶ οἱ ποταμοὶ κατέβησαν μείζονες, καὶ ἡ θάλασσα ἐπὶ πολλὸν ἀνέβη, ἐς ὃ πάντα ὕδωρ ἐγένοντο καὶ πάντες ὤλοντο· Δευκαλίων δὲ μοῦνος ἀνθρώπων ἐλίπετο ἐς γενεὴν δευτέρην, εὐβουλίης τε καὶ τῆς εὐσεβείης εἵνεκα. Ἡ δέ οἱ σωτηρίη ἥδε ἐγένετο. Λάρνακα μεγάλην, τὴν αὐτὸς εἶχε, ἐς ταύτην ἐσβιβάσας παῖδάς τε καὶ γυναῖκας ἑαυτοῦ, ἐσέβη· ἐσβαίνοντι δὲ οἱ ἀπίκοντο σύες, καὶ ἵπποι, καὶ λεόντων γένεα, καὶ ὄφιες, καὶ ἄλλα, ὁκόσα ἐν γῇ νέμονται, πάντα ἐς ζεύγεα. Ὁ δὲ πάντα ἐδέκετο. Καί μιν οὐκ ἐσίνοντο· ἀλλὰ σφίσι μεγάλη Διόθεν φιλίη ἐγένετο. Καὶ ἐν μιῇ λάρνακι πάντες ἔπλευσαν, ἔς τε τὸ ὕδωρ ἐπικράτει. Τὰ μὲν Δευκαλίωνος περὶ Ἕλληνες ἱστορέουσι. Τὰ δὲ ἀπὸ τούτου, λέγεται λόγος ὑπὸ τῶν ἐν τῇ ἱρῇ

πόλει

apud Hierapolim Syriæ, vetustissimam ait exstitisse historiam et de Arca, et de servatis per eam

πόλει. μεγάλως ἄξιος θαυμάσαι, ὅτι ἐν τῇ σφετέρῃ χώρῃ χάσμα μέγα ἐγένετο, καὶ τὸ σύμπαν ὕδωρ κατεδέξατο. Δευκαλίων δὲ, ἐπεὶ τάδε ἐγένετο, βωμούς τε ἔθετο, καὶ νηὸν ἐπὶ τῷ χάσματι Ἥρης ἅγιον ἐστήσατο. Ἐγὼ δὲ καὶ τὸ χάσμα εἶδον, καὶ ἔστι ὑπὸ τῷ νηῷ κάρτα μικρόν. Εἰ μὲν ὦν πάλαι καὶ μέγα ἐὸν, νῦν τοιόνδε ἐγένετο, οὐκ οἶδα. Τὸ δὲ ἐγὼ εἶδον μικρόν ἐστι. Σῆμα δὲ τῆς ἱστορίης τόδε πρήσσουσι. Δὶς ἑκάστου ἔτεος ἐκ θαλάσσης ὕδωρ ἐς τὸν νηὸν ἀπικνέεται. Φέρουσι δὲ οὐχ ἱρέες μοῦνον, ἀλλὰ πᾶσα Συρίη καὶ Ἀραβίη, καὶ πέρηθεν τοῦ Εὐφρήτεω πολλοὶ ἄνθρωποι ἐς θάλασσαν ἔρχονται, καὶ πάντες ὕδωρ φέρουσι. Τὸ, πρῶτα μὲν ἐν τῷ νηῷ ἐκχέουσι, μετὰ δὲ ἐς τὸ χάσμα κατέρχεται, καὶ δέχεται τὸ χάσμα, μικρὸν ἐὸν, ὕδατος χρῆμα πολλόν. Τὰ δὲ ποιέοντες Δευκαλίωνα ἐν τῷ ἱρῷ τόνδε νόμον θέσθαι λέγουσι, συμφορῆς τε καὶ εὐεργεσίης μνῆμα ἔμμεναι. Ὁ μὲν ὦν ἀρχαῖος αὐτοῖς λόγος ἀμφὶ τοῦ ἱροῦ, τοιός δέ ἐστι. *Plerique à Deucalione structum ajunt hoc templum, eo, scilicet, Deucalione cujus ætate vis aquarum fuit maxima. De eo autem Deucalione in Græcia audivi quod Græci narrant. Est autem sermo talis: Hoc quod nunc est hominum genus non ab initio exstitisse, sed id periisse stirpitus; qui vero nunc sunt homines secundi esse generis, quod ortum à Deucalione paulatim in ingentem multitudinem excrevit. De illis autem, qui ante fuerant, hominibus hæc sunt quæ memorantur. Contumeliosi homines cum essent, iniqua facinora perpetrabant: nam neque jusjurandum servabant, neque excipiebant hospites, neque curabant supplices: ob quas res maxima eis supervenit calamitas. Statim enim terra plurimum aquæ de se extulit, tum vero plurimi de cœlo cecidere imbres: flumina quoque ultra modum exundavere, et mare ipsum superfusum est terris, ita ut res omnes aqua fierent, homines vero perirent omnes. Solus tunc ad secundi generis exordium Deucalion relictus est, prudentiæ et pietatis ergo. Servatus autem hoc modo est. In arcam magnam, quam habebat, liberos mulieresque domus suæ imposuit, ipseque eam ingressus est: quod cùm faceret, venere apri, et equi, et leonum genera, et serpentes, et alia quæ in terra pascuntur, bina quæque: ille hæc ad se animantia recepit omnia: quæ nihil nocuere: sed magna ei cum illis divinitus amicitia obvenit: unaque in arca navigarunt omnes, quamdiu aqua super terras fuit. Hæc sunt quæ de Deucalione referunt Græci. De iis vero quæ post acciderunt, fertur ab illis qui Hierapolim habitant res admirabilis: in sua regione terræ fuisse hiatum, qui aquam absorpserit omnem. Id ubi factum esset, à Deucalione positas aras et Junonis templum super illo hiatu. Hiatum ipse vidi. Valde exiguus est sub templo, quod dixi. An olim major fuerit, contractusque sit cum tempore, equidem nescio: id scio, quem vidi, parvum esse. In historiæ hujus signum quod agunt, hoc est: bis anno ex mari aqua in templum deſertur.*

non hominibus modo selectis, sed et de animantibus cæteris. [p] Apud Molonem quoque, [q] et Nicolaum Damascenum historia eadem exstabat: quorum hic Arcæ quoque nomen habebat: quod et in Deucalionis historia apud Apollodorum reperitur. [r] Sed et in Americæ partibus Cuba, Mechoacana, Nicaraga, diluvii, animalium servatorum, quin et corvi et columbæ servatam memoriam, diluvii ipsius etiam in ea parte, quæ nunc Castella aurifera vocatur, Hispani complures testantur. Qua parte terrarum homines ante di-

defertur. Ferunt aquam non sacerdotes tantum, sed omnis Syria Arabiaque. Quin ab Euphrate usque eunt ad mare homines, omnesque aquam ferunt: eam primum effundunt in templum. Descendit in hiatum aqua: et is hiatus, quamvis parvus, immensam vim aquæ recipit. Hoc cum faciunt, ritum hunc ajunt à Deucalione institutum, in calamitatis simul et salutis partæ memoriam. Talis est vetus de templo hoc sermo.

p *Apud Molonem quoque.*] Verba ejus tradidit nobis Eusebius libro IX. Præparationis Euangelicæ, cap. XIX. Κατὰ τὸν κατακλυσμὸν ἀπὸ τῆς Ἀρμενίας ἀπελθεῖν τὸν περιληφθέντα ἄνθρωπον μετὰ τῶν υἱῶν, ἐκ τῶν ἰδίων ἐξελαυνόμενον ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων· διανύσαντα δὲ τὴν μεταξὺ χώραν, ἐλθεῖν εἰς τὴν ὀρεινὴν τῆς Συρίας, οὖσαν ἔρημον. *Sub diluvii tempus excessisse ex Armenia eum hominem, qui cum liberis suis diluvium evaserat, ejectum rebus suis vi indigenarum. Eundem, cum loca interjecta transiisset, pervenisse in Syriæ regionem montanam tunc vacuam.*

q *Et Nicolaum Damascenum.*] Ejus verba ex historiæ Universalis libro XCVI. sic exhibet dicto jam loco Josephus: Ἔστιν ὑπὲρ τὴν Μινυάδα μέγα ὄρος κατὰ τὴν Ἀρμενίαν, Βάρις λεγόμενον, εἰς ὃ πολλοὺς συμφυγόντας ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ λόγος ἔχει περισωθῆναι· καί τινα ἐπὶ λάρνακος ὀχούμενον, ἐπὶ τὴν ἀκρώρειαν ὀκεῖλαι, καὶ τὰ λείψανα τῶν ξύλων ἐπὶ πολὺ σωθῆναι· γένοιτο δ' ἂν οὗτος, ὅν τινα καὶ Μωσῆς ἀνέγραψεν ὁ τῶν Ἰουδαίων νομοθέτης. *Est super Minyada* (quam Milyada vocant Strabo et Plinius,) *ingens in Armenia mons Baris dictus, in quo fama est servatos esse ex cataclysmo multos: unum vero in Arca vectum ad summum ejus jugum appulisse, diuque lignorum ejus arcæ mansisse reliquias. Hic, credo, is fuerit cujus Moses meminit, qui Judæis leges condidit.* His scriptoribus addendi Hieronymus Ægyptius, qui res Phœnicias scripsit, et Mnaseas, memorati Josepho. Forte et Eupolemus, quem ex Polyhistore producit Eusebius Præparationis lib. IX. cap. 17.

r *Sed et in Americæ partibus.*] Vide Josephum Acostam et Antonium Herreram.

luvium egerint, vel illud loquitur, [s] quod Plinio notatum est Joppen ante diluvium conditam. Locus, in quo post diluvium subsedit Arca, [t] in montibus Gordyæis, ab omni ævo [u] in hunc diem, Armeniorum constante memoria, monstratur. [w] Japetus Europæorum genitor, et inde Ion, aut, ut olim eloquebantur, [x] Javon Græcorum, Afrorum vero [y] Hammon, nomina sunt, quæ apud

[s] *Quod Plinio notatum.*] Lib. v. cap. 13. Consentiunt Plinio Mela et Solinus. Confer quæ ex Abydeno jam attulimus.

[t] *In montibus Gordyæis.*] Quos Moses Ararath vocat, Kardu transtulere Chaldæi interpretes, Cordyæos Josephus, Cordæos Curtius, Gordyæos scribit Strabo libro XVI. Plinius libro VI. cap. 27. et Ptolemæus. [Hæc et sequentia, quæ ad Geographiam Sacram, et conditores Gentium pertinent, post hæc à *Grotio* edita, de industria et accuratius multo perscrutatus est *Sam. Bochartus*, in Geographia Sacra; unde etiam *Grotii* ratiocinationibus majus pondus accedit. *Clericus.*]

[u] *In hunc diem.*] Monstratas suo ævo has Arcæ reliquias ait Theophilus Antiochenus libro III. Epiphanius contra Nazaræos. Ὡς ἔτι καὶ δεῦρο τὰ λείψανα τῆς τοῦ Νῶε λάρνακος δείκνυται ἐν τῇ τῶν Κορδυαίων χώρᾳ. *Ad hoc usque tempus reliquiæ Arcæ Noë monstrantur in Cordyeorum terra:* Chrysostomus Oratione de perfecta dilectione. Isidorus lib. XIV. Originum, cap. 8. *Ararath mons Armeniæ, in quo Arcam historiæ post diluvium resedisse testantur. Unde et usque hodie ibidem lignorum ejus videntur vestigia.* Adde ex Haitone Armenio hæc quæ habet capite nono: *In Armenia est altior mons quam sit in toto orbe terrarum, qui Ararath vulgariter nuncupatur, et in cacumine illius montis post diluvium arca primo sedit.* Addo Geographum Nubiensem et Itinerarium Benjaminis.

[w] *Japetus.*] Est ipsa vox יפת. Nam eandem literam פ alii ut πι, alii ut φ pronunciabant; qualis differentia et nunc est inter Germanos et Belgas. Notavit id de Hebræa litera ad Danielem Hieronymus.

[x] *Javon.*] Nam ἰάονες sæpe est apud vetustos scriptores. Id in Aristophanis Acharnensibus Persa pronunciat ἰαοναῦ. Jam vero mos antiquior erat inter duas vocales interponere digamma, quod postea per v scribi cœpit, olim sic Ϝ. ita αἰϝὼς erat quod nunc ἀὼς et ἠὼς aurora, ταυὼς ταὼς pavus, ἰαῦνας τοὺς Ἕλληνας καλοῦσι. Suidas.

[y] *Hammon.*] Nam ח per aspirationem reddere, aut etiam omittere Græci solent: ut חצר־מות Ἀδράμυττος, vel Ἀδράμυττος. חכמות ἀχμώθ, apud Irenæum et alios. חברה socia ἅβρα Græcis veteribus. חיה αἰών. חנה, Hanno vel Anno. חני־בעל Hannibal

Mosem, quoque apparent, sicut et cæterorum vestigia in gentium locorumque vocabulis [1] Jo-

nibal vel Annibal: חצר־בעל Hasdrubal vel Asdrubal. חשים Ἀζυμῖται. Ων vero Græca est desinentia. Hic non Libyum tantum, sed et multarum aliarum gentium pater consecratus ab ipsis in Jovis stellam. Lucanus IX.

Quamvis Æthiopum populis Arabumque beatis
Gentibus atque Indis unus sit Juppiter Ammon.

Ægyptum quoque in hujus parte ponunt sacræ literæ Psalmis LXXVIII. 51. CV. 23, 27. CVI. 22. Hieronymus in traditionibus Hebraïcis ad Genesim: *A quo Ægyptus usque hodie Ham patria Ægyptiorum lingua dicitur.*

[1] *Josephus et alii observant.*] Is à גמר dicit esse Γομαρεῖς Galatas, ubi oppidum Comara Plinio: Comari populi Melæ libro I. Ex מגוג Scythas, à quibus condita Scythopolis in Syria, et altera urbs Magog, Plinio lib. V. cap. 23. aliis dicta Hierapolis et Bambyce: A מדי Medos esse apparet: ab יון, quod diximus, Iavonas, Iaonas, Ionas. A תבל Josephus ait esse Iberos Asiæ, in quorum vicinia Thabilacum urbem vetustæ originis vestigia servantem ponit Ptolemæus. A משך est urbs ipsa memorata Mazaca, cujus et Strabo meminit lib. XII. et Plinius lib. VI. 3. et Ammianus Marcellinus libro XX. Adjice huic Moschos nominatos Straboni lib. XI et Melæ libro tum primo, tum tertio, quos Moschenos dixit Plinius lib. VI. c. 9. et Moschicos montes apud eosdem et Plinium. A תירס esse Thraces, cum Josepho tradunt consensu alii, et vox indicat: præsertim si observemus Græcum ξ ab initio respondisse Syriacæ literæ ס, quod ordo indicat. De iis qui ab אשכנז, corruptus est apud Josephum locus, sed dubitandum non est quin inde nomen habeat Ascania Homero memorata pars Phrygiæ et Mysiæ: de qua Strabonem vide lib. XII. et Plinium lib. V. c. 32. et Ascanius lacus, et ex lacu amnis apud eundem Strabonem lib. XIV. et apud Plinium dicto cap. 32. lib. V. Ascanius portus apud Plinium lib. V. cap. 30. Ascaniæ insulæ eidem lib. IV. cap. 12. et lib. V. cap. 31. A ריפת esse Paphlagonas dicit Josephus, Riphatæos dictos aliis, quibus locis Riphaces ponit Mela libro I. Ab אלישה esse Αἰολεῖς idem ille nos docet Josephus, et Hierosolymitanus Paraphrastes ei adstipulatus pro Æolibus Græcos nominans, totum pro parte: neque abludit Hellæ terræ nomen. A תרשיש esse Cilices Josephus idem dicit, probatque ex urbe Tarso. Multis enim in locis evenit, ut quæ populorum nomina fuerant, urbium facta sint nomina. De כתים, unde Κίττιον, supra attigimus. A כוש Æthiopes Chusæi et sibimet ipsis et vicinis, ut Josephi tempore, ita et nunc vocantur: unde et fluvius apud Ptolemæum

Ptolemæum, et apud Geographum Arabem urbes Æthiopiæ duæ nomen retinent: pariterque à מצרים, qui Μισώρ Philoni Byblio, Mesori sibi ipsis et accolis ii qui Græcis Ægyptii, et mensis apud eos nomen Μεσορί. Cedreno terra ipsa Μίσρα. Vere et hoc Josephus à פוט esse in Mauritania amnem. Meminit ejus amnis et Plinius lib. v. cap. I. *Phut et juxta eum regio Phutensis usque in præsens dicitur*, ait Hieronymus Traditionibus Hebraïcis in Genesim. Est *non* longe à Fesa, manente nunc etiam vocabulo. Qui Mosi est כנען, is contractius Sanchuniathoni, et ex eo Philoni Byblio, Χνᾶ. Invenies id apud Eusebium lib. I. Præparat. c. 10. Et terra ipsa sic dicta. Stephanus de Urbibus: Χνᾶ, οὕτως ἡ Φοινίκη καλεῖται. *Chna, sic appellatur Phœnice.* Et suo tempore ait Augustinus libro Expositionum epistolæ ad Romanos, rusticos ad Hipponem, si interrogentur qui essent, respondere Canaani. Et Mestraimi et Canaanis nomina sunt et in Eupolemi loco, ut eum profert Eusebius Præparat. IX. 17. A רעמה Regema Ptolemæo in Arabia felice, nimirum ע in γ mutat, ut in Gomorra aliisque vocibus. A סבא Sabæos deducit Josephus, notam gentem: quarum et urbs princeps Sabæ Straboni lib. XVI. Ubi à סבתה Sabatenos Josephus ponit, ibi Plinio urbs est Sobotale lib. VI. cap. 28. להבים à Libyum nomine non abit, nec à נפתחים Nepata urbs Æthiopum Plinio lib. VI. cap. 29. Nepata Ptolemæo: nec à פתרסים Pharusi Plinio lib. v. 8. Pharusii Ptolemæo in Æthiopia. A צידן nota urbs omnibus poëtis et historicis Sidon. A גרגשי oppidum Gorasa Ptolemæo. Ab ערקי Area, urbs apud Phœnices, Ptolemæo memorata, et Plinio lib. v. cap. 18. Ab ארודי Aradus insula memorata Straboni lib. XVI. Plinio lib. v. cap. 20. et Ptolemæo in Syria. A חמתי Amathus Arabiæ nominata Herodoto in Euterpe et Thalia. Ab עילם Elymæi Medis contigui apud Strabonem lib. XVI. Plinium lib. v. cap. 26. et 27. et apud Livium lib. XXXVII. Horum traduces in Phrygia Elymi apud Athenæum lib. IV. Ab אשור Assyrii noti omnibus, ut et à לוד Lydi; unde et vox Ludorum Latina. Ab ארם in hunc diem Arimi appellantur, qui Græcis ab urbe צור Syri: nam צ modo per τ, modo per σ vertitur; unde urbs illa צור quæ Tyrus Græcis, Sarra Ennio, et Sinæ, aliis Tinæ. Strabo libro XVI. in fine: Λέγει δὲ καὶ τοὺς Ἀρίμους ὁ ποιητής. Οὓς φησι Ποσειδώνιος δέχεσθαι δεῖν, μὴ τόπον τινὰ τῆς Συρίας, ἢ τῆς Κιλικίας, ἢ ἄλλης τινὸς γῆς, ἀλλὰ τὴν Συρίαν αὐτήν. *Nominat Homerus et Arimos: ea autem voce vult Posidonius intelligi, non partem aliquam Syriæ, aut Ciliciæ, aut alterius regionis, sed Syriam ipsam.* Idem lib. XIII. Οἱ δὲ τοὺς Σύρους Ἀρίμους δέχονται, οὓς νῦν Ἀράμους λέγουσι. *Sunt qui per Arimos Syros intelligant, qui et nunc Arami dicuntur.* Libro autem primo. Τοὺς γὰρ ὑφ' ἡμῶν Σύρους καλουμένους ὑπ' αὐτῶν τῶν Σύρων Ἀραμμαίους καλεῖσθαι. *Nam qui à nobis dicuntur*

Syri

sephus et alii observant. Jam vero affectati

Syri, eos ab ipsis dici Arammæos. Ab עוץ Ausanitis regio apud LXX Interpretes, in Jobo: Ausitida dixit Aristæus. A חול urbs Chollæ Ptolemæo posita in Syria. A גתר Gindarus urbs apud Ptolemæum. Et populus Gindareni Plinio, v. 23. in Cœle-Syria. A מש Masius mons non procul Nisibi apud Strabonem lib. XI. et Ptolemæum in Mesopotamia. Nomina יקטן ut et חצרמות et חוילה Geographi Arabes nobis in Arabia repræsentant nominibus Balsaljaktan, Hadramuth, Chaulan, ut notavit Capellus vir eruditissimus. Nomen אופר retinet ni fallor Opharus fluvius, et populus Opharitæ circa Mæotim Plinio lib. VI. 7. Etiam urbes eas quarum hoc in loco meminit Moses, antiquissimas esse collatione scriptorum apparet. De Babylone res notissima. ארך est Aracca, quam in Susiana ponit Ptolemæus, unde Araccæos campos Tibullo dici notavit in Solinianis vir infinitæ lectionis Cl. Salmasius. Ab אכד Acabenon corrupte, pro Acadene, dictam suspicatur probabiliter diligens in Scripturarum interpretatione Franciscus Junius, qui et alia non pauca observavit eorum quæ jam posuimus. כלנה est Callinisum oppidum ad Euphratem, cui id nomen ad Ammiani mansisse tempora ex libro ejus XXIII. docemur. Terra שנער est Σιναὰρ τῆς Βαβυλωνίας apud Histiæum Milesium, in loco quem nobis conservavit Josephus Antiquæ Historiæ lib. I. cap. 7. et in Chronico, itemque in Præparatione Eusebius. Scripsit is res Phœnicum, lectus etiam Stephano. At rursum ע in γ mutato Singaram hinc montem Ptolemæus in Mesopotamia nominat. Plinius autem Singaram oppidum libro v. c. 24. Hinc Singarana regio Sexto Rufo: נינוה haud dubie est quæ Græcis contractius Ninos. In Epitaphio Sardanapali,

Καὶ γὰρ ἐγὼ σποδός εἰμι, Νίνου μεγάλης βασιλεύσας.

Ipse Nini magnæ modo Rex nil sum nisi pulvis.

Est id nomen et apud Theognidem, Strabonem libro XVI. Plinium lib. XI. cap. 13. cujus verba sunt. *Fuit et Ninos imposita Tigri ad Solis occasum spectans quondam clarissima.* Lucanus III. *Et felix, sic fama, Ninos.* Habet id nomen Ptolemæus in Assyria. A כלח urbe principe nomen habet regio Calachena. Straboni lib. XI. bis, deinde initio lib. XVI. רסן est Resaina apud Ammian. Libro XXIII. Sidon nota omnibus. עזה nemo dubitare potest quin litera ע per γ, ut diximus, reddita sit Gaza Palæstinorum, nominata Straboni lib. XVI. Melæ lib. I. qui ingentem et munitam admodum vocat, Plinio lib. V. 13. VI. 28. et alibi. ספרוה est Heliopolis urbs Sipparorum in loco Abydeni, quem modo produximus. Sippara Ptolemæo in Mesopotamia. אור est Ur Castellum Ammiano memoratum libro XXV. חרן Carræ Crassorum clade nobiles.

in

in cœlum itineris[a], quis non Poëtarum meminit? [b]Sodomorum incendium est apud Dio-

[a] *Affectati in cœlum itineris.*] Homerus Odysseæ Λ. Ovidius 1. Metamorphoseon:

Affectasse ferunt regnum cœleste gigantes.

Vide et Virgilium Georgicon I. et Lucanum lib. VII. Frequens est apud omnes gentes loquendi genus, ut quæ supra communem altitudinem attolluntur, dicantur οὐρανομήκη, ut apud Homerum sæpe. Sic et Deut. I. 28. et IX. 1. Sibyllæ nescio cujus locum de insana illa turris substructione agentem, citat Josephus talem. Πάντων ὁμοφώνων ὄντων τῶν ἀνθρώπων πύργον ᾠκοδόμησάν τινες ὑψηλότατον, ὡς ἐπὶ οὐρανὸν ἀναβησόμενοι δι' αὐτοῦ· οἱ δὲ θεοὶ ἀνέμους ἐπιπέμψαντες ἀνέτρεψαν τὸν πύργον, καὶ ἰδίαν ἑκάστῳ φωνὴν ἔδωκαν, καὶ διὰ τοῦτο Βαβυλῶνα συνέβη κληθῆναι τὴν πόλιν. *Cum homines omnes una lingua uterentur, altissimam turrim ædificare quidam cœperunt, velut per eam in cœlum scansuri. At Dii ventis immissis evertêre turrim hanc, et suam cuique linguam attribuêre: unde urbi Babylon factum est nomen.* At ex Abydeno hæc nobis profert Eusebius Præparationis IX. c. 14. et Cyrillus libro I. contra Julianum. Ἔστι δ' οἳ λέγουσι τοὺς πρώτους ἐκ γῆς ἀνασχόντας ῥώμῃ τε καὶ μεγέθει χαυνωθέντας καὶ δὴ θεῶν καταφρονήσαντας ἀμείνονας εἶναι, πύργον τύρσιν ἠλίβατον ἀείρειν, ἵνα νῦν Βαβυλών ἐστι. ἤδη τε ἆσσον εἶναι τοῦ οὐρανοῦ· καὶ τοὺς ἀνέμους θεοῖσι βωθέοντας ἀνατρέψαι περὶ αὐτοῖσι τὸ μηχάνημα· τοῦ δῆτα ἐρείπια λέγεσθαι Βαβυλῶνα· τέως δὲ ὄντας ὁμογλώσσους, ἐκ θεῶν πολύθροον φωνὴν ἐνείκασθαι. μετὰ δὲ Κρόνῳ τε καὶ Τιτῆνι συστῆναι πόλεμον. *Sunt qui dicant primos illos è terra editos homines, cum et viribus et mole sua superbirent, ita ut se plus Diis posse jactarent, vertisse se ad turrim struendam, quo loco nunc est Babylon. Cumque jam prope ad Cœlum pervenisset opus, ventorum vi Diis auxiliantium, disjectum id super ædificantes: ruinis impositum nomen Babylonis. Cum vero ad id temporis unius sermonis fuissent homines, immissam in eos à Diis linguarum discrepantiam. Post id extitisse bellum Saturnum inter et Titana.* Falso autem à Græcis proditum, conditam à Semiramide Babylonem, etiam Berosus in Chaldaïcis prodidit, ut nos Josephus docet contra Appionem I. eundemque errorem tum ex Philone Byblio, tum ex Dorotheo Sidonio refellit Julius Firmicus. Vide et quæ de gigantibus et turri ex Eupolemo nobis adducit Eusebius Præparat. Euangelicæ lib. IX. cap. 17.

[b] *Sodomorum incendium est apud Diodorum Siculum.*] Libro XIX. ubi post lacus Asphaltitæ descriptionem: Ὁ δὲ πλησίον τόπος ἔμπυρος ὢν, καὶ δυσώδης ποιεῖ τὰ σώματα τῶν περιοικούντων ἐπίνοσα καὶ παντελῶς ὀλιγοχρόνια. *Vicina regio cum igni subardeat, gravemque odorem exhalet, in causa est cur accolarum corpora morbida sint minimeque vivacia.* [Vide hac de re etiam Dissertationem nostram Pentateucho subjectam, de incendio Sodomorum. *Clericus.*]

dorum

dorum Siculum, [c] Strabonem, [d] Tacitum, [e] Plinium, [f] Solinum. [g] Circumcisionis vetustissimo

[c] *Strabonem.*] Libro XVI. post Asphaltitis descriptionem: Τοῦ δ' ἔμπυρον τὴν χώραν εἶναι τὰ ἄλλα τεκμήρια φέρουσι πολλά. καὶ γὰρ πέτρας τινὰς ἐπικεκαυμένας δεικνύουσι τραχείας περὶ Μασάδα, καὶ σύραγγας πολλαχοῦ, καὶ γῆν τεφρώδη, σταγόνας τε πίσσης ἐκ λισσάδων λειβομένας, καὶ δυσώδεις πόῤῥωθεν ποταμοὺς ζέοντας, κατοικίας δὲ ἀνατετραμμένας σποράδην. Ὥστε πιστεύειν τοῖς θρυλλουμένοις ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, ὡς ἄρα ᾠκοῦντό ποτε τρισκαίδεκα πόλεις ἐνταῦθα. Ὧν τῆς μητροπόλεως Σοδόμων σώζοιτο κύκλος ἑξήκοντά που σταδίων· ὑπὸ σεισμῶν τε καὶ ἀναφυσημάτων πυρὸς καὶ θερμῶν ὑδάτων ἀσφαλτωδῶν τε καὶ θειωδῶν ἡ λίμνη προπέσοι· καὶ πέτραι πυρίληπτοι γένοιντο. Αἵ τε πόλεις αἱ μὲν καταποθεῖεν, ἃς δ' ἐκλείποιεν οἱ δυνάμενοι φυγεῖν. *Esse in hoc solo ignem multa indicia adferunt. Nam et petras ostendunt asperas et exustas circa Masada: tum multis in locis excsas cavernas, terram cinerosam, picis guttas de petris stillantes, ferventia non sine fœdo odore flumina: quæ cuncta fidem faciunt famæ apud indigenas vulgatæ* XIII. *olim in ea regione habitatas urbes, quarum princeps Sodoma fuerit, cujus ambitus etiam nunc ostenditur in* LX *stadia patens: terræ autem motibus, erumpente igne aquisque calidis et bituminosis, extitisse qui nunc est lacum, saxa concepisse ignem, urbium absorptas alias, alias ab iis qui fugere potuerunt, derelictas.*

[d] *Tacitum.*] Historiarum V. *Haud procul inde campi, quos ferunt olim uberes magnisque urbibus habitatos, fulminum jactu arsisse: et manere vestigia terramque specie torridam, vim frugiferam perdidisse. Nam cuncta sponte edita aut manu sata, sive herba tenus aut flore, seu solitam in speciem adolevere, atra et inania velut in cinerem vanescunt.*

[e] *Plinium.*] Is Asphaltiten describit lib. V. cap. 16. et lib. XXXV. cap. 15.

[f] *Solinum.*] Capite 36. edit. Salmasianæ: *Longo ab Hierosolymis recessu tristis sinus panditur, quem de cœlo tactum testatur humus nigra et in cinerem soluta. Duo ibi oppida, alterum Sodoma nominatum, alterum Gomorrum, apud quæ pomum quod gignitur, habeat licet specimen maturitatis, mandi tamen non potest: nam fuliginem intriusecus favillaceam ambitus tantum extimæ cutis cohibet, quæ vel levi pressa tactu fumum exhalat, et fatiscit in vagum pulverem.*

[g] *Circumcisionis vetustissimo mori testimonium præbuerunt Herodotus.*] Cum errore tamen. Verba ejus sunt in Euterpe. Μοῦνοι πάντων Κόλχοι καὶ Αἰγύπτιοι καὶ Αἰθίοπες περιτέμνονται ἀπ' ἀρχῆς τὰ αἰδοῖα. Φοίνικες δὲ καὶ Σύριοι οἱ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ καὶ οὗτοι ὁμολογοῦσι παρ' Αἰγυπτίων μεμαθηκέναι· Σύριοι δὲ οἱ περὶ Θερμώδοντα καὶ Παρθένιον ποταμὸν, καὶ Μάκρωνες τούτοισιν ἀστυγείτονες ὄντες ἀπὸ Κόλχων φασὶ νεωστὶ μεμαθηκέναι. Οὗτοι γάρ εἰσιν οἱ περιτεμνόμενοι ἀνθρώπων μοῦνοι. Καὶ οὗτοι Αἰγυπτίοισι φαίνονται ποιεῦντες κατὰ ταυτά. αὐτῶν δὲ Αἰγυπτίων

mori testimonium præbuerunt Herodotus, [h]Dio-

τίων ϗ Αἰθιόπων οὐκ ἔχω εἰπεῖν, πότεροι παρὰ τῶν ἑτέρων ἐξέμαθον. *Soli ab antiquo circumcisi sunt Colchi et Ægyptii et Æthiopes. Phœnices autem et qui in Palæstina sunt Syri, fatentur hunc se morem ab Ægyptiis accepisse. Syri vero qui ad Thermodontem et Parthenium sunt amnem, et Macrones horum vicini, à Colchis dicunt se didicisse. Hi enim soli sunt, qui circumciduntur, faciuntque ea in re eadem quæ Ægyptii. De Æthiopibus autem et Ægyptiis, utri ab alteris acceperint, liquido dicere non possim.* In Syria Palæstina nullos fuisse circumcisos præter Judæos vere dicit Josephus Antiquæ historiæ libro VIII. cap. 4. et contra Appionem priore libro. De quibus Judæis Juvenalis, *præputia ponunt.* Et Tacitus: *Circumcidere genitalia instituêre, ut diversitate noscantur.* Vide et Strabonem libro XVII. Tantum vero abest ut Judæi fassi sint umquam ab Ægyptiis se accepisse hunc morem, ut contra aperte dicant Ægyptios à Josepho didicisse circumcidi. Vide scriptorem Lexici Aruch, quem citat optime meritus de sacris literis Drusius libro VI. Præteritorum. Neque vero commune omnibus Ægyptiis fuit circumcidi ut Judæis: quod vel Appionis hominis Ægyptii exemplo, apud Josephum, discas. Phœnicas Herodotus haud dubie pro Idumæis dixit: ut et Aristophanes Avibus, ubi Ægyptios et Phœnicas ψωλοὺς vocat. Ammonius de Verborum differentiis: Ἰδουμαῖοι δὲ τὸ μὲν ἀρχῆθεν οὐκ Ἰουδαῖοι, ἀλλὰ Φοίνικες ϗ Σύροι. *Idumæi non ab origine Judæi, sed Phœnices ac Syri.* Æthiopes autem illi qui circumcisi sunt ex Cethuræ erant posteris, ut jam dicemus. Colchi et eorum vicini ex decem sunt tribubus, quas transtulit Salmanasar. Inde et in Thraciam quidam venere. Scholiastes ad Aristophanis Acharnenses. Ὀδομάντων ἔθνος Θρακικόν. φασὶ δὲ αὐτοὺς Ἰουδαίους εἶναι. *Odomantum gens est Thracica. Dicuntur autem esse Judæi.* Ubi Judæos intellige improprie, Hebræos, ut sæpe. Ab Æthiopibus trans Oceanum circumcisio venit in Novum Orbem, si vera sunt quæ de eo more reperto in variis ejus orbis locis narrantur. [Quærunt Eruditi an apud Ægyptios citius, quam apud Hebræos, instituta sit Circumcisio, qua de re vide notata à nobis, ad Genes. XVII. 10. *Clericus.*]

[h] *Diodorus.*] Libro I. de Colchis. Ὅθεν δὲ τοῦτο τὸ γένος Αἰγυπτιακόν ἐστι, σημεῖον εἶναι τὸ περιτέμνεσθαι τοὺς ἀνθρώπους παραπλησίως τοῖς κατ' Αἴγυπτον, διαμένοντος τοῦ νομίμου παρὰ τοῖς ἀποίκοις, καθάπερ ϗ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις. *Gentem hanc ab Ægyptiis ortam argumento sit, quod circumciduntur et ipsi more Ægyptiorum, quorum mos in hac colonia mansit, ut et apud Judæos.* Cum Hebræi ab antiquo circumcisi sint, nihilo magis ostendit circumcisio Colchos illos ab Ægyptiis esse, quam, quod nos diximus, ab Hebræis. Idem libro III. Troglodytas circumcisos narrat, Æthiopum scilicet partem.

dorus

dorus, [i] Strabo, [j] Philo Byblius: præbent etiam nunc [k] ortæ ab Abrahamo gentes, non Hebræi tantum, sed [l] Idumæi, [m] Ismaëlitæ, [n] et alii. Abra-

[i] *Strabo.*] Libro XVI. de Troglodytis: Εἰσὶ δὲ περιτετμημένοι τινὲς καθάπερ Αἰγύπτιοι. *Sunt horum quidam circumcisi, ut Ægyptii.* In eodem libro περιτομὰς tribuit Judæis.

[j] *Philo Byblius.*] In fabula de Saturno, apud Eusebium lib. i. cap. 10.

[k] *Ortæ ab Abrahamo gentes.*] Cui Abrahamo primo omnium datum circumcisionis præceptum etiam Theodorus docuit, in Carmine de Judæis, unde hos versus nobis Eusebius dedit lib. IX. Præparationis Euangelicæ cap. XXII.

Ὅς ποθ' ἑῆς πάτρης ἐξήγαγε δῖον Ἀβραάμ,
Αὐτὸς ἀπ' οὐρανόθεν κέλετ' ἀνέρα παντὶ σὺν οἴκῳ
Σάρκ' ἀποσυλῆσαι πόσθης ἄπο, καὶ ῥ' ἐτέλεσσεν.

Qui sanctum patriis Abrahamum eduxit ab oris,
Idem ipsum totamque domum genitalia ferro
Tegmina præcepit præcidere; paruit ille.

[l] *Idumæi.*] Ab Esavo ita dicti, qui Οὔσωος Philoni Byblio. Etenim alterum nomen erat Edom, quod Græci Ἐρυθρὰν transtulere, unde dictum mare Erythræum: quippe eo usque pervenit vetus Esavi posterorumque ejus imperium. Originis ignari eos cum Phœnicibus, ut modo dixi, confuderunt. Ammonius Idumæos circumcisos ait, ut et Justinus Dialogo cum Tryphone, et Epiphanius contra Ebionæos. Horum pars Homeritæ, quos suo etiam tempore circumcisos docet nos Epiphanius contra Ebionæos.

[m] *Ismaëlitæ.*] Circumcisi hi ab antiquo, sed eo ætatis anno quo Ismaël. Josephus lib I. c. 12. et 23. Τίκτεται δὲ παῖς ἑκατέρων τῷ ὑςάτῳ ἔτει· ὃν εὐθὺς μετ' ὀγδόην ἡμέραν περιτέμνουσι, κἀξ ἐκείνου μετὰ τοσαύτας γενεὰς ἔθος ἔχουσιν οἱ Ἰουδαῖοι ποιεῖσθαι τὰς περιτομάς. Ἄραβες δὲ μετὰ ἔτος τρισκαιδέκατον. Ἰσμαῆλος γὰρ ὁ κτίςης αὐτῶν τοῦ ἔθνους, Ἀβράμου γενόμενος ἐκ τῆς παλλακῆς, ἐν τούτῳ περιτέμνεται τῷ χρόνῳ. *Nascitur Abrahamo et Saræ anno seculi sui ultimo puer, quem ipso die octavo circumcidunt; quem diem etiam nunc Judæi in circumcidendis liberis observant. At Arabes circumciduntur post annum ætatis tertium et decimum. Nam princeps eorum generis Ismaëlus ea ætate circumcisus est, filius et ipse Abrahami, sed ex ancilla.* Origenes in pulchra dissertatione contra Fatum, quæ et apud Eusebium exstat lib. VI. c. II. et collectione Græca cui φιλοκαλίας nomen: Οὐκ οἶδ' ὅπως δυνήσονται σῶσαι τὸ τῶν μὲν ἐν Ἰουδαίᾳ σχεδὸν πάντων τοιόνδε εἶναι τὸν σχηματισμὸν ἐπὶ τῆς γενέσεως, ὡς ὀκταήμερον αὐτοὺς λαβεῖν περιτομὴν ἀκρωτηριαζομένους καὶ ἑλκουμένους, καὶ φλεγμονῇ περιπεσομένους καὶ τραύμασι· καὶ ἅμα τῇ εἰς τὸν βίον εἰσόδῳ, ἰατρῶν δεομένους· τῶν δὲ ἐν Ἰσμαηλίταις τοῖς κατὰ τὴν Ἀραβίαν τοιόνδε, ὡς πάντας περιτέμνεσθαι τρισκαιδεκαέτεις· τοῦτο γὰρ ἱστόρηται περὶ αὐτῶν. Nescio

quomodo

hami, Isaaci, Jacobi, Josephi historia Mosi consonans [p] exstabat olim apud [q] Philonem Byblium

quomodo defendere hoc possint, iis qui in Judæa nascuntur prope omnibus talem esse posituram siderum nascentibus, ut octavo die debeant circumcidi, mutilari, ulcerari, vulnera et inflammationes incurrere, ac medici ope egere simul atque vitæ limen intraverint. At Ismaëlitis, qui in Arabia sunt, talem esse posituram siderum, ut circumcidendi sint omnes ætatis anno tertio et decimo: id enim de istis proditum est. Hos Ismaëlitas Epiphanius contra Ebionæos disputans, explicat Saracenos: recte admodum. Semper enim hunc morem observarunt Saraceni, et ab eis accepere Turcæ.

[n] *Et alii.*] Nempe, illi à Cethura, de quibus locus est egregius Alexandri Polyhistoris, apud Josephum lib. I. c. 16. quem et Eusebius adducit Præparationis Euangelicæ lib. IX. Κλεόδημός φησιν ὁ προφήτης, ὁ καὶ Μαλχᾶς, ὁ ἱστορῶν τὰ ἀπὸ Ἰουδαίων, καθὼς καὶ ὁ Μωϋσῆς ἱστόρησεν ὁ νομοθέτης αὐτῶν, ὅτι ἐκ Χετθούρας Ἀβραάμῳ ἐγένοντο παῖδες ἱκανοί, λέγει δὲ αὐτῶν καὶ τὰ ὀνόματα ὀνομάζων τρεῖς, Ἀφὲρ, Ἀσσοὺρ, Ἀφρᾶν· καὶ ἀπὸ Ἀσσοὺρ τὴν Ἀσσυρίαν κεκλῆσθαι· ἀπὸ δὲ τῶν δύο, Ἀφρᾶ τε καὶ Ἀφὲρ, πόλιν τε Ἄφραν καὶ τὴν χώραν Ἀφρικὰν ὀνομασθῆναι· τούτους δὲ Ἡρακλεῖ συστρατεῦσαι ἐπὶ Λιβύην καὶ Ἀνταῖον· γήμαντα δὲ τὴν Ἄφρα θυγατέρα Ἡρακλέα, γεννῆσαι υἱὸν ἐξ αὐτῆς Δίδωρον· τούτου δὲ γενέσθαι Σοφῶνα, ἀφ᾽ οὗ τοὺς βαρβάρους Σόφακας καλεῖσθαι. *Cleodemus Propheta Malchas dictus in Libro de Judæis, eadem dicit quæ Moses qui Judæis leges condidit, ex Chettura Abrahamo multos esse natos liberos, quorum tres ab ipso nominantur Afer, Assur, Afra. Ab Assur dictam Assyriam. Ab aliis duobus Afra et Afer urbem Afram, terramque Africam. Hos Herculi commilitones fuisse in Libyam et Antæum. Herculem autem cum Afræ duxisset filiam, ex ea filium genuisse Dedorum nomine. Ex hoc natum Sophona, unde barbaros Sophacas dictos.* Hic cætera nomina ex scriptorum vitio, nec cum Mose, nec inter se collatis Josephi et Eusebii, quales habemus, codicibus congruunt. At Ἀφὲρ haud dubie est qui Mosi עפר. Herculem autem intellige non Thebanum, sed multo antiquiorem, Phœnicem; cujus et Philo Byblius meminit, Eusebio citatus in dicto sæpe capite 10. libri primi Præparationis Euangelicæ. Is ipse est Hercules cujus exercitum in Africam venisse Sallustius in Jugurthino commemorat. Videmus ergo unde Æthiopes, pars magna Afrorum, circumcisionem acceperint, quam et Herodoti habuerunt tempore, et nunc etiam qui eorum Christiani sunt, non ex religionis necessitate, sed ex vetustissimi moris reverentia, retinent.

[p] *Exstabat olim apud Philonem Byblium ex Sanchuniathone.*] Certe ad Abrahamum pertinere putat Scaliger quædam, quæ ex Philone Byblio nobis servavit Eusebius. Ipsum vide in Auctario ad Emendationem temporum. Est tamen cur de eo dubitem.

[q] *Apud Philonem Byblium.*] Quousque fides possit haberi *Sanchoniathoni*

ex Sanchuniathone, [r] apud Berosum, [s] Hecatæum, [t] Damascenum, [u] Artapanum, Eupolemum, Demetrium, partim et [w] apud vetustissimum Orphicorum

chuniathoni *Philonis* nondum satis liquet. Fidem ejus admodum suspectam fecit vir doctissimus *Henr. Dodwellus*, in Dissertatione Anglica, de Sanchoniathonis Phœnicia Historia, edita Londini anno MDCLXXXI. Cujus argumentis hoc etiam addendum, quod in ejus fragmentis sit absurda quædam mistura Deorum Græciæ Orienti, primis temporibus, ignotorum, cum Phœnicum Numinibus. Quod Pluribus hic diducere non licet, per chartæ angustias. *Clericus.*

[r] *Apud Berosum.*] Ejus verba servavit nobis Josephus Antiquæ historiæ lib. I. cap. 8. Μετὰ δὲ τὸν κατακλυσμὸν δεκάτῃ γενεᾷ, παρὰ Χαλδαίοις τις ἦν δίκαιος ἀνὴρ μέγας καὶ τὰ οὐράνια ἔμπειρος. *Post cataclysmum decima stirpe apud Chaldæos vir exstitit justus et eximius, interque cætera cœlestium peritus.* Hæc ad Abrahamum recte referri temporum ratio ostendit.

[s] *Hecatæum.*] Is librum de Abrahamo scripsit qui periit, sed exstabat Josephi tempore.

[t] *Damascenum.*] Nicolaum illum virum illustrem, amicum et Augusto et Herodi, cujus reliquias aliquot nuper accepimus beneficio viri Amplissimi Nicolai Peirescii, in cujus morte et literæ et literati omnes damnum incredibile fecerunt. Ejus Nicolai Damasceni verba hæc refert Josephus dicto jam loco: Ἀβράμης ἐβασίλευσε Δαμασκοῦ ἔπηλυς σὺν στρατῷ ἀφιγμένος ἐκ τῆς γῆς ὑπὲρ Βαβυλῶνος Χαλδαίων λεγομένης, μετ' οὐ πολὺν δὲ χρόνον μετανάστας, καὶ ἀπὸ ταύτης τῆς χώρας σὺν τῷ σφετέρῳ λαῷ, εἰς τὴν τότε μὲν Χαναναίαν λεγομένην, νῦν δὲ Ἰουδαίαν, μετῴκησε, καὶ οἱ ἀπ' ἐκείνου πληθύναντες, περὶ ὧν ἐν ἑτέρῳ λόγῳ διέξειμι τὰ ἱστορούμενα· τοῦ δὲ Ἀβράμου ἔτι καὶ νῦν ἐν τῇ Δαμασκηνῇ τὸ ὄνομα δοξάζεται, καὶ κώμη ἀπ' αὐτοῦ δείκνυται, Ἀβράμου οἴκησις λεγομένη: *Abrames in Damasco regnavit, qui advena cum exercitu illuc venerat ex ea regione quæ supra Babylonem sita, Chaldæorum dicitur. At non multo post tempore cum sua multitudine etiam hinc emigrans pervenit in terram, quæ tunc Chananæa vocabatur, nunc Judæa dicitur, ubi et illi habitarunt qui ab eo orti sunt plurimi, quorum res alibi memorabo. Abramæ autem in Damascena regione etiam nunc celebre est nomen, monstraturque vicus qui ab eo dicitur Abramæ habitaculum.*

[u] *Artapanum, Eupolemum, Demetrium.*] Habes quæ horum nomine ex Alexandro Polyhistore adfert Eusebius in Præp. lib. IX. cap. 16. 17. 18. 21. 23. Loca sunt longiora, quam ut huc transcribam. Ante Eusebium nemo est, qui ea produxerit. Sed ex altari in Bethel ab Jacobo structo, de quo agitur Gen. XXXV. venit fabula τῶν βαιτυλίων, quam ex Philone Byblio habet Eusebius lib. I. Præpar. c. 10.

[w] *Apud vetustissimum Orphicorum scriptorem.*] Certa enim de alio

scriptorem: exstat et nunc aliquid [x] apud Justinum ex Trogo Pompeio. [y] Apud eosdem ferme omnes exstat et Mosis actorumque ipsius memoria. [z] Nam et aqua extractum, et duas à Deo

alio accipi ista non possunt, quæ apud Clementem Alexandrinum Strom. v. et Eusebium libro XIII. capite 12, legimus:

Οὐ γάρ κέν τις ἴδοι θνητῶν μερόπων κραίνοντα,
Εἰ μὴ μουνογενής τις ἀπόῤῥωξ φύλου ἄνωθεν
Χαλδαίων, ἴδρις γὰρ ἔην ἄστροιο πορείης,
Καὶ σφαίρης κίνημ' ἀμφὶ χθόνα ὡς περιτέλλει
Κυκλοτερὴς, ἐν ἴσῳ τε, κατὰ σφέτερον κνώδακα.

Nemo illum novit mortalia cuncta regentem,
Unicus ille nisi Chaldæo sanguine cretus:
Norat enim Solis qua se astrum lege rotaret,
Et circum terram magnus se volveret orbis
Æqualisque teresque, intus sita circumplectens.

Ubi Abrahamus μουνογενὴς sic dicitur, ut apud Esaiam LI. cap. 2. אחד. Ex cognitione autem siderum celebratus Abrahamus etiam Beroso, ut jam audivimus, Eupolemus apud Eusebium de eodem: Ὃν δὴ καὶ τὴν ἀστρολογίαν καὶ τὴν Χαλδαϊκὴν εὑρεῖν. *Hunc repertorem fuisse et scientiæ sideralis et disciplinæ insuper Chaldaïcæ.*

x *Apud Justinum ex Trogo Pompeio.*] Lib. XXXVI. cap. 2. *Judæis origo Damascena, Syriæ nobilissima civitas. Post Abraham et Israël Reges fuere.* Reges hos ut Nicolaus, sic Trogus Pompeius dixere, quod in suis familiis jus regium obtinuerint. Itaque et Χριστοὶ vocantur Ps. CV. 15.

y *Apud eosdem ferme omnes exstat et Mosis actorumque ejus memoria.*] Vide Eusebium dicto lib. IX. c. 26. 27. 28. Quæ ex Tragico Judæo Ezechiele ibidem citantur, vera sunt, et partem eorum habes apud Clementem Alexandrinum Strom. I. qui ex mystarum libris adfert Ægyptium à Mose verbis occisum: et Strom. v. ex Artapano quædam habet ad Mosem pertinentia, sed non satis ex vero. Justinus ex Trogo Pompeio de Mose: *Dux igitur exsulum factus, sacra Ægyptiorum furto abstulit: quæ repetentes armis Ægyptii, domum redire tempestatibus compulsi sunt: itaque Moses Damascena, antiqua patria repetita, Montem Sinam occupat:* et quæ sequuntur vera falsis mixta. Ubi Arvas apud eum scribitur, Arnas legendum est. Is est Aaron, non filius, ut hic existimavit, sed frater Mosis, et Sacerdos.

z *Nam et aqua extractum, et duas à Deo tabulas ei datas, Orphica carmina diserte memorant.*] Ut quidem ea emendavit maximus Scaliger, qui litera vicini admodum ductus mutata, pro eo quod ex Aristobulo Eusebius Præparationis Euangelicæ libro XIII. cap. 12. citat ὑλογενής, legere

tabulas ei datas, Orphica carmina diserte memorant. His [a]adde Polemonem, [b]et de exitu ex Ægypto non pauca ex Ægyptiis, Manethone, Lysimacho, Chæremone. Neque vero cuiquam prudenti credibile fiet Mosem, [c]qui non Ægyptios tantum hostes habebat, sed et plurimas gentes

gere nos jussit ὑδογενὴς ut versus sic habeant,

Ὡς λόγος ἀρχαίων, ὡς ὑδογενὴς διέταξεν,
Ἐκ Θεόθεν γνώμαισι λαβὼν κατὰ δίπλακα θεσμόν.

Ut veterum fama est, ut jussit flumine natus,
Dona Dei tabulas geminas qui sensibus hausit.

Subjungit autem hæc, quisquis ille fuit vetustissimus scriptor Orphicorum, postquam dixerat unum Deum esse colendum rerum omnium artificem ac moderatorem.

[a] *Adde Polemonem.*] Videtur is vixisse temporibus Ptolemæi Epiphanis, qua de re vide utilissimum Viri Cl. Gerardi Vossii de Græcis historicis librum. Africanus historias Græcas ab eo scriptas ait, qui idem liber est quem Ἑλλαδικὸν vocat Athenæus. Sunt autem ejus hæc verba: Ἐπὶ Ἄπιδος τοῦ Φορωνέως μοῖρα τοῦ Αἰγυπτίων στρατοῦ ἐξέπεσεν Αἰγύπτου, οἳ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ λεγομένῃ Συρίᾳ οὐ πόῤῥω Ἀραβίας ᾤκησαν. *Regnante Apide Phoronei filio pars exercitus Ægyptiaci Ægypto exiit, habitaruntque illi in ea Syria quæ Palæstina dicitur, ab Arabia non longe.* Sicut Polemonis locum Africanus, ita Africani servavit in Chronicis Eusebius.

[b] *Et de exitu ex Ægypto non pauca ex Ægyptiis, Manethone, Lysimacho, Chæremone.*] Loca sunt apud Josephum contra Appionem plena mendaciis, utpote profecta à gente semper Judæis infestissima, unde et sua hausit Tacitus. Apparet autem ex his omnibus inter se collatis, Hebræos ab Assyriis ortos, parte Ægypti potitos, ibi pastoralem egisse vitam: sed operis postea servilibus pressos, exiisse Ægypto, Ægyptiis etiam quibusdam ipsos comitantibus Mose duce, perque Arabum terras postremo pervenisse in Syriam Palæstinam; ibique instituta eos secutos Ægyptiorum institutis contraria. Cæterum quomodo in his quæ huic historiæ adspersere mendaciis scriptores Ægyptii inter se, quidam et secum singuli pugnent, quotque illa sæculis ab antiquitate Mosis librorum vincantur, egregie ostendit in illo libro eruditissimo Josephus.

[c] *Qui non Ægyptios tantum hostes habebat.*] A quibus cum vi abscesserant: quorum instituta resciderant Judæi. De odio Ægyptiorum implacabili adversus Hebræos, vide Philonem, tum contra Flaccum, tum in Legatione: ac Josephum in utroque contra Appionem libro.

alias

alias, [d] Idumæos, [e] Arabas, [f] Phœnicas; vel de Mundi ortu et rebus antiquissimis ea ausum palam prodere, quæ aut aliis scriptis prioribus revinci possent, aut pugnantem sibi haberent persuasionem veterem atque communem: vel de sui temporis rebus ea prædicasse, quæ viventium multorum testimoniis possent refelli. Meminerunt Mosis et [g] Diodorus Siculus, et [h] Strabo, et

[d] *Idumæos.*] Hæredes veteris odii inter Jacobum et Esavum, ad quod nova accessit causa, cum Hebræis Idumæi transitum negarunt. Num. xx. 14.

[e] *Arabas.*] Illos, scilicet, ab Ismaële ortos.

[f] *Phœnicas.*] Chananæos, scilicet, vicinasque gentes, in quos Hebræis bellum æternum.

[g] *Diodorus Siculus.*] In libro 1. agens de iis, qui Deos auctores suis legibus inscripserint, addit: παρὰ Ἰουδαίοις δὲ Μωσῆν τὸν Ἰάω ἐπικαλούμενον Θεόν. *Ut Moses qui apud Judæos Deum, qui Iao vocatur.* Ubi Ἰάω est יהוה, quod eodem modo extulere et oracula et Orphica antiquis memorata, et hæretici Basilidiani, aliique Gnostici. Idem nomen Tyrii, ut ex Philone Byblio discimus, extulere Ἰευὼ, alii Ἰαὼ, ut apud Clementem Alexandrinum est: Samaritani Ἰαβαὶ, ut apud Theodoretum legimus. Nimirum, Orientis populi iisdem vocibus alii alias tribuebant vocales, unde in propriis nominibus Veteris Testamenti tanta diversitas. Esse in hac voce τοῦ ὄντος significationem vero dictum Philoni. Præter Diodorum qui Mosis meminerit, Parænesis ad Græcos, quæ Justino adscribitur, nominat Polemonem, Appionem, Ptolemæum Mendesium, Hellanicum, Philochorum, Castorem, Thallum, Alexandrum Polyhistorem. Quosdam horum et Cyrillus contra Julianum libro 1.

[h] *Et Strabo.*] Locus est libro ejus XVI. ubi quod Ægyptium Sacerdotem Mosem fuisse putat, ab Ægyptiis habet scriptoribus, ut ex Josepho apparet. Addit deinde, dogmata ejus non sine aliquo errore describens: Συνεξῆραν αὐτῷ πολλοὶ τιμῶντες τὸ θεῖον· ἔφη γὰρ ἐκεῖνος καὶ ἐδίδασκεν, ὡς οὐκ ὀρθῶς φρονοῦσιν οἱ Αἰγύπτιοι θηρίοις εἰκάζοντες καὶ βοσκήμασι τὸ θεῖον, οὐδ' οἱ Λίβυες· οὐκ εὖ δὲ, οὐδὲ οἱ Ἕλληνες, ἀνθρωπομόρφους τυποῦντες· εἴη γὰρ ἓν τοῦτο μόνον θεὸς τὸ περιέχον ἡμᾶς ἅπαντας καὶ γῆν καὶ θάλατταν, ὃ καλοῦμεν οὐρανὸν καὶ κόσμον καὶ τὴν τῶν ὄντων φύσιν. τούτου τίς ἂν εἰκόνα πλάττειν θαρρήσειε νοῦν ἔχων ὁμοίαν τινὶ τῶν παρ' ἡμῖν; ἀλλ' ἐᾶν δεῖ πᾶσαν ξοανοποιίαν. τέμενος ἀφορίσαντας καὶ σηκὸν ἀξιόλογον τιμᾶν ἕδους χωρίς. *Affirmabat ille, docebatque non recte sentire Ægyptios, qui ferarum pecorumque imagines numini tribuerent: sed nec Afros et Græcos qui humanas. Nihil aliud esse Deum, quam unum illud, quod nos cunctos terramque et mare contineret, quod cœlum dicimus et mundum rerumque naturam.*

[i] Plinius, [k] Tacitus quoque, [l] et post eos Dionysius Longinus de sermonis sublimitate: Jamnis autem et Mambris, qui in Ægypto Mosi restiterunt, [m] præ-

Huic, ajebat, quis prudens audeat fingere imaginem rebus, quæ apud nos sunt, similem? Abstinendum ergo ab omni simulacrorum effictione: sed structo templo inque eo adyto quam magnificentissimo, ibi sine ulla figura colendum Deum. Addit viris bonis id persuasum. Addit instituta ab eo sacra et ritus nec impensis gravia, nec lymphatico furore odiosa. Narrat circumcisionem, cibos vetitos, alia: et cum ostendisset hominem natura sua animal esse societatis civilis appetens, ad eam ducere præcepta humana ac divina, divina vero efficacius.

[i] *Et Plinius.*] Libro XXX. cap. 1. *Est et alia magices factio à Mose.* Juvenalis:

Judaïcum ediscunt et servant et metuunt jus,
Tradidit arcano quodcunque volumine Moses.

[k] *Tacitus quoque.*] Histor. v. ubi juxta Ægyptiorum fabulas *Unus exsulum* dicitur.

[l] *Et post eos Dionysius Longinus.*] Vixit is tempore Aureliani Imperatoris, gratus Zenobiæ Palmyrenorum Reginæ. Is in libro de sublimi dicendi genere, cum dixisset de Deo loquentes curare debere, ut eum nobis magnum sincerumque et impermistum exhibeant: Ταύτῃ καὶ ὁ τῶν Ἰουδαίων θεσμοθέτης, οὐχ ὁ τυχὼν ἀνήρ, ἐπειδὴ τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν κατὰ τὴν ἀξίαν ἐχώρησε κἀξέφηνεν, εὐθὺς ἐν τῇ εἰσβολῇ γράψας τῶν νόμων· εἶπεν ὁ Θεός, φησί. τί; γενέσθω φῶς· καὶ ἐγένετο. γενέσθω γῆ· καὶ ἐγένετο. *Sic egit et is qui Judæis leges condidit, vir minime vulgaris ingenii, ut qui Dei potentiam digne et conceperit et elocutus fuerit, statim in principio legum hæc scribens, Dixit, ait, Deus. Quid? Fiat lux: et facta est. Fiat terra: et facta est.* Chalcidius multa ex Mose habet, et de eo sic loquitur: *Sapientissimus Moses, non humana facundia, sed divina, ut ferunt, inspiratione vegetatus.*

[m] *Præter Thalmudicos.*] In Gemara titulo de Oblationibus, cap. Omnes oblationes Synagogæ. Adde Tanchuma sive Ilmedenu. Dicuntur ibi principes Magorum Pharaonis, et colloquium eorum cum Mose refertur. Accedat Numenius lib. III. De Judæis. Verba ejus profert Eusebius lib. VIII. cap. 8. Τὰ γὰρ ἑξῆς Ἰαμνῆς καὶ Μαμβρῆς Αἰγύπτιοι ἱερογραμματεῖς ἄνδρες οὐδενὸς ἥττους μαγεῦσαι κριθέντες εἶναι, ἐπὶ Ἰουδαίων ἐξελαυνομένων ἐξ Αἰγύπτου· Μουσαίῳ γοῦν τῷ Ἰουδαίων ἐξηγησαμένῳ, ἀνδρὶ γενομένῳ Θεῷ εὔξασθαι δυνατωτάτῳ, οἱ παραστῆναι, ἀξιωθέντες, ὑπὸ τοῦ πλήθους τοῦ τῶν Αἰγυπτίων οὗτοι ἦσαν. τῶν τε συμφορῶν ἃς ὁ Μουσαῖος ἐπῆγε τῇ Αἰγύπτῳ τὰς νεανικωτάτας, αὐτῶν ἐπιλύεσθαι ὤφθησαν δυνατοί. *Deinceps vero Jamnes et Mambres sacrorum scribæ Ægyptii, magicis artibus præstare crediti, quo tempore exacti sunt ex Ægypto Judæi. Nam qui ab omni Ægyptiorum multitudine electi sunt, ut Musæo resisterent Judæorum duci, viro precibus apud Deum potentissimo, hi fuere, ac gravissimas*

ter Thalmudicos, [n] Plinius et [o] Apuleius. Legis ipsius per Mosem datæ, ac rituum, [p] tum alibi nonnulla exstant, [q] tum apud Pythagoricos plurima. Veteribus Judæis insigne et religionis

vissimas calamitates à Musæo in Ægyptum invectas coram omnibus depellere quiverant. Ubi Mosem voce vicina et Græcis usitata Musæum vocat, sicut alii Jesum Jasona, Saulum Paulum. Ad eumdem Numenii locum nos remittit Origines adversus Celsum IV. Artapanus apud eumdem Eusebium lib. IX. c. 27. hos vocat τοὺς ἱερεῖς ὑπὲρ Μέμφιν, *Sacerdotes supra Memphim*, quibus à rege ait mortem indictam, ni paria Mosi patrarent.

[n] *Plinius.*] Dicto jam loco.

[o] *Apuleius.*] Apologetico secundo.

[p] *Tum alibi nonnulla exstant.*] Et apud Strabonem, Tacitum, Theophrastum, productum à Porphyrio de non edendis animalibus secundo, ubi de sacerdotibus et holocaustis; et quarto ejusdem operis, ubi de vetitis edi tum piscibus, tum animantibus aliis. Vide et Hecatæi locum apud Josephum, primo contra Appionem, et apud Eusebium in Præpar. lib. IX. c. 4. Legem vitandæ consuetudinis alienigenarum habes in Justini Tacitique historia: de suilla non edenda apud Tacitum, Juvenalem, Plutarchum Sympos. IV. cap. 5. Macrobium ex antiquis. Apud Plutarchum dicto loco et Levitas, et σκηνοπηγίαν reperies.

[q] *Tum apud Pythagoricos plurima.*] Hermippus vita Pythagoræ, citatus ab Josepho adversus Appionem II. Ταῦτα δὲ ἔπραττε καὶ ἔλεγε, τὰς Ἰουδαίων καὶ Θρακῶν δόξας μιμούμενος καὶ μεταφέρων εἰς ἑαυτόν. ἀληθῶς γὰρ ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος πολλὰ τῶν παρὰ Ἰουδαίοις νομίμων, εἰς τὴν αὑτοῦ μετήνεγκε φιλοσοφίαν. *Hæc faciebat dicebatque. Judæorum ac Thracum opiniones imitans et sibi vindicans. Vere enim vir ille multa Judæorum instituta in suam philosophiam transtulit.* Τὸ θνησιμαίων ἀπέχεσθαι, abstinere morticinis, inter Pythagoræ præcepta ponit Hierocles, Porphyrius epistola ad Anebonem, et Ælianus lib. IV. id est ex Levit. VII. 15. Deut. XIV. 21. Θεοῦ τύπον μὴ ἐπίγλυφε δακτυλίῳ, ex Pythagora est apud Malchum sive Porphyrium, Hortatione ad Philosophiam, et apud Diogenem Laërtium; id ex Decalogi est præcepto secundo. *Quod non posuisti ne tollas*, inter Judaïca ponit Josephus contra Appionem, libro altero, inter Pythagorica Philostratus. Jamblichus: ἥμερον φυτὸν καὶ ἔγκαρπον μήτε βλάπτειν, μήτε φθείρειν, *arbor mitis et frugifera ne corrumpatur, neve ei nocedtur*: Ex Deut. XX. 19. Non transeundum locum ubi asinus in genua sederit, Pythagoræ tribuit is quem dixi, Hermippus. Origo ex historia quæ est Num. XXII. 27. Platonem quoque multa ex Hebræis sumpsisse agnoscebat Porphyrius, ut Theodoretus notat sermone contra Græcos I. Partem eorum videbis in Præparatione Eusebii. [Vereor tamen ne *Hermippus,*

et justitiæ testimonium perhibent, et Strabo, et ex Trogo Justinus[r]: ita ut jam, quæ de Josua, aliisque, aut reperiuntur, aut reperta olim sunt, Hebræorum libris consentientia, adferre ne opus quidem sit; cum qui Mosi fidem habeat, quæ, nisi inverecunde admodum, negari ei non potest, is omnino crediturus sit eximia olim prodigia à Deo edita: quod hic præcipue spectamus. Posteriorum vero temporum miracula, puta [s] Eliæ, Elisæi et aliorum, eo minus conficta censeri debent, quod illis temporibus et innotuisset jam magis Judæa, et ob diversitatem religionis in magno esset odio vicinorum, quibus facillimum fuisset refellere nascentem mendacii famam. Jonæ historia, qui triduo intra cetum fuerit, [t] est apud

mippus, aut *Josephus*, pro *Judæis*, debuerint dicere *Idæos*, hoc est, sacerdotes Jovis Idæi, in Creta, quos invisit *Pythagoras*. Vide quæ de iis collegit *Joan. Marshamus* ad Sæc. x. rerum *Ægyptiacarum*. *Clericus.*]

[r] *Veteribus Judæis insigne et religionis et justitiæ testimonium perhibent, et Strabo, et ex Trogo Justinus.*] Strabo quidem lib. xvi. post Mosis historiam: Οἱ δὲ διαδεξάμενοι χρόνους μέν τινας ἐν τοῖς αὐτοῖς διέμενον δικαιοπραγοῦντες καὶ εὐσεβεῖς, ὡς ἀληθῶς, ὄντες. *Successores vero ad aliquod tempus in iisdem institutis mansere, justi vereque religiosi.* Idem paulo post, eos qui Mosi crediderant ait fuisse τιμῶντας τὸ θεῖον, *Dei reverentes*, et εὐγνώμονας, *æqui amantes.* Justinus vero sic, lib. xxxvi. c. 2. *Quorum* (Regum, scilicet, et Sacerdotum) *justitia religione permista, incredibile quantum coaluere.* Aristoteles quoque magnum sapientiæ, et eruditionis testimonium Judæo, quem viderat, præbuit, Clearcho teste, libro secundo de Somno, quem exscripsit Josephus. Tacitus inter multa falsa hoc vero, coli ab Judæis, *summum illud et æternum neque mutabile, neque interiturum*, id est, Deum, ut de iisdem Judæis agens Dio Cassius loquitur, ἄῤῥητον καὶ ἀειδῆ, *qui nec voce exprimi, nec à nobis conspici possit.*

[s] *Eliæ.*] De cujus Prophetia Eupolemo scriptum librum dicit Eusebius Præp. lib. ix. c. 30. Ejusdem locum de Jeremiæ Prophetiis profert eodem libro Eusebius c. 39.

[t] *Est apud Lycophronem.*] Versus hi sunt:

Τριεσπέρου λέοντος, ὅν ποτε γνάθοις
Τρίτωνος ἠμάλαψε κάρχαρος κύων.
Ἔμπνους δὲ δαιτρὸς ἡπάτων φλοιδούμενος
Τινθῷ λέβητος, ἀφλόγοις ἐπ' ἐσχάραις

Σμη-

Lycophronem, et Æneam Gazæum; nisi quod subjectum est nomen Herculis, in cujus claritatem referri solitum quicquid ubique magnificum esset, [u] notatum Tacito. Certe Julianum, Judæorum, non minus quam Christianorum, hostem, historiæ evidentia coëgit fateri, et [w] viros divino spiritu afflatos vixisse inter Judæos, et [x] ad Mosis atque Eliæ sacrificia ignem cœlitus delapsum. Ac sane notandum in hac parte est, non modo [y] supplicia gravia, apud Hebræos, constituta fuisse in eos qui Prophetiæ munus falso sibi arrogarent; sed [z] plurimos reges, qui auctoritatem sibi eo modo conci-

Σμήραγγας ἰςάλαξε καρδίας σπίδον.

Trivesperi leonis, olim quem suis
Malis voravit sæva Tritonos canis,
Cum vivus intra, ceu coquus, versans jecur
Imo lebetis in sine ignibus foco,
Sudore totum per caput madesceret.

Ad quem locum Tzetzes: Διὰ τὸ ἐν τῷ κήτει τρεῖς ἡμέρας ποιῆσαι· *quia per triduum intra cetum fuit.* Æneas Gazæus, Theophrasto: ὥσπερ καὶ Ἡρακλῆς ᾄδεται, διαῤῥαγείσης τῆς νεὼς ἐφ' ἧς ἔπλει, ὑπὸ κήτους καταποθῆναι καὶ διασώζεσθαι. *Sicut Hercules narratur, fracta qua vehebatur navi, à ceto voratus incolumis factus.*

[u] *Notatum Tacito.*] Germ. 34. et Servio, tum Varrone, tum Verrio Flacco auctoribus.

[w] *Viros divino spiritu afflatos vixisse inter Judæos.*] Libro III. apud Cyrillum.

[x] *Ad Mosis atque Eliæ sacrificia ignem cœlitus delapsum.*] Julianus in libro Cyrilli decimo: Προσάγειν δὲ ἱερεῖα βωμῷ καὶ θύειν παρῃτήσατε· πῦρ γάρ, φησιν, οὐ κάτεισιν ὥσπερ ἐπὶ Μωσέως τὰς θυσίας ἀναλίσκον· ἅπαξ τοῦτο ἐπὶ Μωσέως ἐγένετο, καὶ ἐπὶ Ἡλίου τοῦ Θεσβίτου πάλιν μετὰ πολλοὺς χρόνους. *Aris admovere victimas et sacrificare diffugitis. Nempe, quod ignis de cælo non descendat ut Mosis tempore, et victimas consumat. Atqui id semel tantum accidit sub Mose, et multo post tempore, cum viveret Elias Thesbita.* Vide et sequentia de igne cœlesti. Cyprianus Testimoniorum III. *Item in sacrificiis quæcunque accepta habebat Deus, descendebat ignis de cælo qui sacrificata consumeret.* Menander autem in Phœnicum historia meminerat summæ illius siccitatis, quæ Elia florente contigit, id est, regnante apud Tyrios Ithobalo. Vide Josephum Antiquæ historiæ lib. VIII. cap. 7.

[y] *Supplicia gravia, apud Hebræos, constituta fuisse in eos, qui Prophetiæ munus sibi falso arrogarent.*] Deut. XIII. 5. XVIII. 20. et seq.

[z] *Plurimos Reges.*] Nemo id ausus post Davidem.

liare

liare poterant, plurimos viros eruditissimos, [a] qualis Esdras, atque alii, numquam ausos eum sibi honorem arrogare, [b] nec aliquot sæculis quemquam ante Jesu tempora. Multo vero minus imponi populo tot millium potuit in adseveratione prodigii, quasi perpetui ac publici; id est, [c] ora-

[a] *Qualis Esdras.*] Ad illa tempora adscribere solent Hebræi: *Hactenus Prophetæ, jam incipiunt Sapientes.*

[b] *Nec aliquot sæculis quemquam ante Jesu tempora.*] Itaque libro I. Macchab. IV. 46. legimus contaminati altaris lapides sepositos seorsum, *μέχρι τοῦ παραγενηθῆναι προφήτην τοῦ ἀποκριθῆναι περὶ αὐτῶν. Donec veniret Propheta qui de iis responderet.* Ejusdem libri cap. IX. 29. Καὶ ἐγένετο θλίψις μεγάλη ἐν τῷ Ἰσραὴλ, ἥτις οὐκ ἐγένετο ἀφ' ἧς ἡμέρας οὐκ ὤφθη προφήτης αὐτοῖς. *Facta est tribulatio magna in Israël, quæ non est facta à qua die non est visus Propheta eis.* Idem legis in Thalmude, titulo de Synedrio.

[c] *Oraculi ejus, quod ex pectorali summi Pontificis effulgebat.*] Vide Exodi XXVIII. 30. Levit. VIII. 8. Num. XXVII. 21. Deut. XXXIII. 8. I Sam. XXI. 11. XXII. 10, 13, 15. XXIII. 2, 5, 9, 10, 11, 12. XXVIII. 6. Adde Nehemiam VII. 65. Adde Josephum lib. III. 9. Hoc est ἱερατεία δήλων apud Sirachidem XXXIII. 4. Nam vox δῆλα proprie respondet Hebræo אורים, atque ita vertunt LXX. dictis locis Num. XXVII. 21. I Sam. XXVIII. 6. et alibi δήλωσιν, ut Exodi XXVIII. 26. Levit. VIII. 8. תמים vero idem vertunt ἀλήθειαν. Imitati hoc, sed ut pueri virorum res imitantur, Ægyptii. Diodorus lib. I. in rebus Ægyptiorum describit ἀρχιδικαστὴν ἔχοντα τὴν ἀλήθειαν ἐξηρτημένην ἐκ τοῦ τραχήλου. *Summum judicem qui haberet de collo pendentem veritatem.* Atque iterum postea: Συντάξεις δὲ τῶν ἀναγκαίων παρὰ τοῦ βασιλέως τοῖς μὲν δικασταῖς ἱκαναὶ πρὸς διατροφὴν ἐχορηγοῦντο· τῷ δ' ἀρχιδικαστῇ παραπλήσιοι· ἐφόρει δ' οὗτος περὶ τὸν τράχηλον ἐκ χρυσῆς ἁλύσεως ἠρτημένον ζώδιον τῶν πολυτελῶν λίθων, ὃ προσηγόρευον ἀλήθειαν· τῶν δ' ἀμφισβητήσεων ἤρχοντο ἐπειδὰν τὴν τῆς ἀληθείας εἰκόνα ὁ ἀρχιδικαστὴς προσθοῖτο. *Salaria ad victum resque alias necessarias à Rege judicibus præbebantur: amplissima autem summo judici. Gestabat is de collo pendens ex aurea catena simulacrum è pretiosis lapidibus, cui nomen Veritas. Causæ autem dictio tunc incipiebat, cum hoc Veritatis simulacrum sibi summus judex aptasset.* Ælianus variæ historiæ lib. XIV. cap. 34. Δικασταὶ δὲ τὸ ἀρχαῖον παρ' Αἰγυπτίοις ἱερεῖς ἦσαν· ἦν δὲ τούτων ἄρχων ὁ πρεσβύτατος, καὶ ἐδίκαζεν ἅπαντας. Ἔδει δὲ αὐτὸν εἶναι δικαιότατον ἀνθρώπων καὶ ἀφειδέστατον. Εἶχε δὲ καὶ ἄγαλμα περὶ τὸν αὐχένα ἐκ σαπφείρου λίθου, καὶ ἐκαλεῖτο τὸ ἄγαλμα, ἀλήθεια. *Apud Ægyptios qui judicabant, sacerdotes olim erant. Eorumque princeps, qui ætate anteibat cæteros:*

culi ejus, quod ex pectorali summi Pontificis [d] effulgebat: quod durasse ad exscidium usque templi primi, tam firme à Judæis omnibus semper creditum est, ut necesse omnino sit, eorum majores id habuisse compertissimum.

§ XVII. *Probatur idem, quod supra, ex prædictionibus.*

Huic ex miraculis argumento adfine est alterum ad probandam Dei providentiam non minus efficax, ex prædictionibus rerum futurarum, quæ apud Hebræos plurimæ exstant, et apertissimæ: [e] ut de orbitate ejus, qui Hierichuntem restitueret: de exscindendo per regem, Josiam nomine, templo Bethelis, [f] trecentis et amplius annis priusquam res eveniret. Sic [g] Cyri quoque nomen ipsum ac res præcipuæ præsignificatæ ab Esaia, exitus obsidionis, qua Chaldæi Hierosolyma cinxerunt, ab Jeremia: [h] à Daniele vero translatio imperii

teros: is in omnes jus dicebat. Eum vero esse oportebat omnium et justissimum et parcentem nemini. Gerebat autem de collo imaginem ex Sapphiro, eaque imago Veritas dicebatur. Gemara Babylonica capite I. codicis Joma ait, in secundo Templo, defuisse quæ in primo fuerant, Arcam cum propitiatorio et Cherubim: Ignem cœlitus lapsum: Schechina: Spiritum Sanctum: Urim et Thummim.

[d] *Effulgebat.*] Est hæc conjectura Rabbinorum, nullis Scripturæ verbis nixa. Credibilius multo est Sacerdotem ipsum oracula ore protulisse. Vide notata à nobis ad Exod. XXVIII. 30. Num. XXVII. 31. *Clericus.*

[e] *Ut de orbitate ejus, qui Hierichuntem restitueret.*] Confer Josuæ VI. 26. cum I Reg. XVI. 34.

[f] *Trecentis et amplius annis.*] CCCLXI. ut Josephus putat Antiquæ historiæ lib. X. c. 5.

[g] *Cyri quoque nomen ipsum ac res præcipuæ præsignificatæ ab Esaia.*] Cap. XXXVII. XXXVIII. Implementum vide cap. XXXIX. et LII. Et prophetiæ et implementi testimonium ex Eupolemo adfert Eusebius Præpar. lib. IX. c. 39.

[h] *A Daniele vero translatio imperii ab Assyriis ad Medos ac Persas.*] Daniel II. 32, 39. V. 28. VII. 5. VIII. 3, 20. X. 20. XI. 2.

imperii ab Assyriis ad Medos ac Persas, [i] inde ad Alexandrum Macedonem; [k] cujus deinde ex parte successores forent Lagidæ, et Seleucidæ; quæque mala populus Hebræus ab his omnibus, [l] maxime vero ab Antiocho illustri accepturus esset, adeo perspicue, [m] ut Porphyrius, qui historias Græcas suo adhuc tempore exstantes cum vaticiniis istis contulit, aliter se expedire non potuerit, quam ut diceret ea, quæ Danieli tribuebantur, post eventum fuisse scripta: quod perinde est, quasi quis neget, quæ sub Virgilii nomine exstant, et pro Virgilianis habita sunt semper, ab ipso scripta Augusti ævo. Non enim de isto, quod dicimus, magis umquam dubitatum inter Hebræos fuit, quam de hoc apud Romanos. Addi his possunt oracula plurima et clarissima, [n] apud Mexicanos et Peruanos, quæ Hispanorum in eas terras adventum, et secuturas inde calamitates prædixerunt.

Argumentis aliis.

[o] Referri huc possunt et somnia non pauca,

[i] *Inde ad Alexandrum Macedonem.*] Dicto cap. II. 32, et 39. VII. 6. VIII. 5, 6, 7, 8, 21. X. 20. XI. 3, 4.

[k] *Cujus deinde ex parte successores forent Lagidæ, et Seleucidæ.*] Cap. II. 33, 40. VII. 7, 19, 23, 24. VIII. 22. X. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20.

[l] *Maxime vero ab Antiocho illustri accepturus esset.*] VII. 8, 11, 20, 24, 25. VIII. 9, 10, 11, 12, 13, 14, 23, 24, 25, 26. XI. 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45. XII. 1, 2, 3, 11. Hæc loca, sicut nos, exponunt Josephus lib. X. c. 12. XII. c. 11. et de Bello Judaïco lib. I. c. 1. Chrysostomus 11. adversus Judæos, Josephi utens testimonio; et Polychronius, Græcorumque alii.

[m] *Ut Porphyrius, &c.*] Vide Hieronymum passim ad Danielem.

[n] *Apud Mexicanos et Peruanos.*] Mira sane sunt quæ de illis oraculis referunt [*Garcilazzo de la Vega*] Inca, Acosta, Herrera, alii. Vide et Petrum Ciezam tomo II. rerum Indicarum.

[o] *Referri, &c.*] Quæ hic habentur

tam exacte congruentia cum eventibus, qui et in se, et in causis suis, somniantibus erant plane incogniti, ut ad casum, aut casus naturales referri, nisi inverecunde, non possint: cujus generis illustria exempla ex probatissimis scriptoribus, [p] libro de anima, Tertullianus congessit: et [q] spectra, non visa tantum, sed et loqui audita, tradentibus hæc historicorum etiam illis, qui à superstitiosa credulitate absunt longissime: et nostri quoque ævi testibus qui in Sina, quique in Mexicana et aliis Americæ partibus vixere. Neque spernenda

bentur non tam probant Deum esse, qui curet res humanas, quam rebus humanis interesse potentiores hominibus naturas inconspicuas; quod tamen qui credunt facile etiam Deum esse credunt. Necesse alioqui non est omnia, quæ sunt præter ordinem naturæ, Deo ipsi tribui, quasi per se omnia faceret, quæ ab hominibus, aut vi rerum corporearum, fieri nequeunt. *Clericus.*

p *Libro de anima, Tertullianus.*] Cap. xlvi. ubi notabilia refert somnia Astyagis, Philippi Macedonis, Himeræ feminæ, Laodices, Mithridatis, Balaridis Illyrici, M. Tullii, Artorii, Polycratis Samii filiæ, ejus quæ gerula Ciceroni, Cleonymi Pictæ, Sophoclis, Neoptolemi tragœdi. Habes quædam horum et apud Valerium Max. lib. i. cap. 7. præterea Calpurniæ de Cæsare, P. Decii et T. Manlii Consulum, T. Atinii, M. Tullii in exsilio, Annibalis, Alexandri Magni, Simonidis, Crœsi, matris Dionysii tyranni, C. Sempronii Gracchi, Cassii Parmensis, Aterii Rufi equitis Romani, Amilcaris Pœni, Alcibiadis Atheniensis, Arcadis cujusdam. Sunt et notabilia apud Ciceronem de Divinatione, nec indignum memoratu quod Plinius habet lib. xxv. cap. 2. de matre in Lusitania militantis. Adde illa Antigoni et Artuculis, qui Osmanidarum generis auctor, in Monitis Lipsianis lib. i. cap. 5. et alia quæ collegit vir magnæ diligentiæ Theodorus Zuingerus Voluminis v. lib. iv. titulo de insomniis.

q *Spectra non visa tantum, sed et loqui audita.*] Vide Plutarchum, vita Dionis et Bruti, et de eodem Bruto Appianum Civilium quarto, et Florum lib. iv. cap. 7. Adde Tacitum de Curtio Rufo Annalium xi. quæ eadem historia est in Epistola Plinii xxvii. lib. vii. simul cum altera, de eo quod vidit Athenis philosophus sapiens et intrepidus Athenodorus. Vide et quæ apud Valerium Maximum lib. i. cap. 8. præsertim de Cassio homine Epicureo exterrito ad conspectum Cæsaris à se occisi, et apud Lipsium Monitorum lib. i. cap. v. 5. Multas historias tales congesserant Chrysippus, Plutarchus libro de Anima, Numenius secundo libro

publica illa [r] ad tactum ignitorum vomerum innocentiæ examina, quorum tot Germanicarum nationum historiæ, ipsæque leges meminerunt.

§. XVIII. *Solvitur objectio, quod miracula nunc non conspiciantur.*

Nec est, quod quisquam objiciat, talia miracula hoc tempore non conspici, nec audiri tales prædictiones. Satis enim est ad probationem Divinæ Providentiæ, factum id esse aliquando; qua semel constituta, consequens est, ut tam provide ac sapienter nunc credatur Deus abstinere à talibus, quam olim ea usurpaverit. Neque vero æquum fuit, leges universo datas, de rerum cursu naturali et futurorum incertitudine, temere aut semper excedi: sed tum demum, cum digna incidisset causa: ut quo tempore veri Dei cultus toto prope orbe ejectus in uno mundi angulo, id est, in Judæa residebat, et adversus circumfusam impietatem novis subinde præsidiis muniendus erat;

libro de Animarum immortalitate, memorante Origene contra Celsum quinto.

[r] *Ad tactum ignitorum vomerum innocentiæ examina.*] Vide testimonia hac de re congesta à Francisco Jureto ad epistolam Ivonis Episcopi Carnotensis 74. Quam autem id antiquum sit, docet Sophocles Antigone; ubi sic Thebani Oedipodæ loquuntur:

Ἦμεν δ' ἕτοιμοι ϗ μύδρους αἴρειν
χεροῖν,
Καὶ πῦρ διέρπειν ϗ θεοὺς ὁρκωμοτεῖν,
Τὸ μήτε δρᾶσαι, μήτε τῷ ξυνειδέναι.

In hoc parati tangere ardentes sumus
Massas, per ignes ire, jurare aut Deos,
Nos hujus esse nec reos, nec conscios.

Docet et ex iis quæ in luco Feroniæ apud Soracte olim spectata ferunt Strabo lib. v. Plinius Hist. natur. lib. VII. c. 2. et ad Virgilium XI. Æneïdos Servius. His naturæ ordinem egredientibus addi posse arbitror, quæ contra telorum jactus tutandis corporibus usurpari videmus. Vide et de iis qui exsecta ob religionem lingua locuti, testes certissimos Justinianum lib. I. C. de Officio Præfecti prætorio Africæ, Procopium Vandalicorum I. Victorem Vitensem libro de Persecutionibus, Æneam Gazæum Theophrasto.

erat; aut cum Christianâ Religio, de qua peculiariter mox agemus, ex Dei decreto, per totum Orbem primum spargi debuit.

§. XIX. *Et quod tanta sit scelerum licentia.*

Solent nonnulli, ut de Divina Providentia dubitent, moveri conspectu scelerum, quorum velut diluvio quodam hic Orbis obruitur: quæ coërcere atque reprimere præcipuum contendunt Divinæ Providentiæ, si qua esset, opus futurum fuisse. Sed facilis est responsio: cum hominem Deus condidisset liberum ad bene maleque agendum, sibi reservata bonitate plane necessaria atque immutabili, [a] æquum haud fuisse, ut malis actionibus impedimentum poneret ei libertati contrarium. Cæterum quæcunque sunt impediendi rationes, cum libertate data non pugnantes, ut legis constitutio ac promulgatio, monitus interni externique, cum minis etiam et promissis, earum

[a] *Æquum haud fuisse, ut malis actionibus impedimentum poneret ei libertati contrarium.*] Tertullianus adversus Marcionem II. *Tota ergo libertas arbitrii in utramque partem concessa est illi, ut sui dominus constanter occurreret, et bono sponte servando, et malo sponte vitando: quoniam et alias positum hominem sub judicio Dei, oportebat justum illud efficere de arbitrii sui meritis, liberi, scilicet. Cæterum nec boni nec mali merces jure pensaretur ei, qui aut bonus aut malus necessitate fuisset inventus, non voluntate. In hoc et lex constituta est, non excludens, sed probans libertatem, de obsequio sponte præstando, vel transgressione sponte committenda, ita in utramque exitum libertas patuit arbitrii.* Mox: *Igitur consequens erat, uti Deus secederet à libertate semel concessa homini, id est, contineret in semetipso et præscientiam et præpotentiam suam, per quas intercessisse potuisset, quò minus homo, male libertate sua frui aggressus, in periculum laberetur. Si enim intercessisset, rescidisset arbitrii libertatem, quam ratione et bonitate permiserat.* Tractat hoc ipsum erudite, ut solet, Origenes quarto contra Celsum, ubi hoc inter alia: Ἀρετῆς ἐὰν ἀνέλῃς τὸ ἑκούσιον, ἀνεῖλες αὐτῆς καὶ τὴν οὐσίαν. *Virtuti humanæ si auferas libertatem, ipsam ejus naturam sustuleris.*

earum nulla à Deo prætermittitur: sed nec malitiæ effectus sinit, quo possent, evagari. Unde nec imperia everti, nec legum divinarum cognitio plane deleri umquam potuit. Quæ vero permittuntur scelera, non carent interim suo fructu, cum adhibeantur, ut attingere supra cœpimus, aut ad puniendos alios non minus sceleratos, aut ad corrigendos, qui extra virtutis viam prolapsi sunt, aut ad exigendum specimen eximium patientiæ atque constantiæ ab his, qui magnos in virtute profectus fecerunt. [t] Postremo et ipsi, quorum ad tempus dissimulata videntur scelera, pœnas eorum, cum temporis usura, solent solvere; ut de iis fiat, quod Deus voluit, qui fecerunt, quod Deus noluit.

§. XX. *Sæpe ita ut opprimantur boni.*

Quod si quando nulla apparent scelerum supplicia, et, quod multos infirmos solet offendere, boni quidam, malorum violentia oppressi, non vitam modo agunt ærumnosam, sed et mortem sæpe subeunt, et quidem infamem: non ideo mox tollenda est à rebus humanis Dei providentia, quæ tam validis, ut jam diximus, argumentis esse ostenditur; sed potius, [u] cum sapientissimis viris, ita colligendum est.

§. XXI. *Retorquetur hoc ipsum, ad probandum animos superesse corporibus.*

Cum Deus curet actiones hominum, justusque sit, et ista interim fiant, exspectandum est aliquod

[t] *Postremo.*] De hac tota re vide notata ad §. VIII.

[u] *Cum sapientissimis viris.*] Ut Stoïcis, de quorum sententia vide *Senecam* in Libro de Providentia, et *M. Ant. Mureti* ad eum præfationem. Adi et Dissertationes Arrianeas *Epicteti. Clericus.*

post

post hanc vitam judicium; ne aut insignis improbitas sine pœna, aut magna virtus sine solatio præmioque maneat.

§. XXII. *Quod confirmatur traditione.*

[w] Hoc autem ut statuamus, etiam animos superesse corporibus statui necesse est: quæ antiquissima traditio à primis (unde enim alioqui?) parentibus ad populos moratiores pene omnes manavit; ut [x] ex Homeri carminibus apparet, et [y] ex Philosophis non Græcorum tantum, sed et Gallorum veterum, [z] quos Druidas vocabant, [a] et Indorum, quos Brachmanes: et ex iis [b] quæ de Ægyptiis

[w] *Hoc autem ut statuamus, etiam animos superesse corporibus statui necesse est.*] Qui argumentum hoc fusius tractatum volet legere, recurrat ad Chrysostomum ad 2 Cor. cap. XVIII. in Ethico, eundem Tomo VI. contra eos qui à dæmonibus ajunt res humanas administrari, et quarto Sermone de Providentia.

[x] *Ex Homeri carminibus apparet.*] Maxime in ea parte quæ νεκυΐα dicitur, cui addi possunt similes νεκυΐαι apud Virgilium, Senecam in Oedipode, Lucanum, Statium, et quod est 1. Sam. XXVIII.

[y] *Ex Philosophis.*] Pherecyde, Pythagora ac Platone, omnique horum schola. His Empedoclem et oracula plurima adjungit Justinus Apologetico II, Anaxagoram et Xenocratem Theodoretus.

[z] *Quos Druidas vocabant.*] Docebant hi non interire animas, teste Cæsare lib. VI. de bello Gall. Strabo lib. IV. de iisdem: ἀφθάρτους δὲ λέγουσι καὶ οὗτοι καὶ ἄλλοι τὰς ψυχάς. *Et hi et cum his alii interitus expertes dicunt animas.* [Vide et Lucanum Lib. I. 455.]

[a] *Et Indorum, quos Brachmanes.* Quorum sententiam sic exprimit nobis Strabo lib. XV. Νομίζειν μὲν γὰρ δὴ τὸν ἐνθάδε βίον, ὡς ἂν ἀκμὴν κυόμενων εἶναι, τὸν δὲ θάνατον γένεσιν εἰς τὸν ὄντως βίον καὶ τὸν εὐδαίμονα τοῖς φιλοσοφήσασι. *Hanc vitam habendam esse quasi recens concepti fœtus statum: mortem vero partum esse ad eam, quæ vere vita est, planeque beatam, iis scilicet qui sapientiam sectati fuerint.* Vide et insignem de hac eorum sententia locum, libro IV. Porphyrii, De non edendis animalibus.

[b] *Quæ de Ægyptiis.*] Herodotus Euterpe Ægyptiorum esse ait dogma: ὡς ἀνθρώπου ψυχὴ ἀθάνατός ἐστι, *morte carere humanas animas.* Idem tradit de iis Diogenes Laërtius in prooemio. Tacitus lib. V. histor. de Judæis: *Corpora condere quam cremare è more Ægyptio. Eademque cura,* et

et [c] Thracibus, quin et Germanis scriptores plurimi prodiderunt. Quin et de judicio divino, post hanc vitam, plurima exstitisse videmus non apud Græcos tantum, [d] sed et apud Ægyptios et [e] Indos, ut nos Strabo, Diogenes Laërtius, [f] Plutarchus docent: quibus addi potest traditio de Mundo hoc conflagraturo, quæ olim [g] apud Hystaspen et

et de infernis persuasio. Vide de anima Osiridis Diodorum Siculum, et Servium ad VI. Æneidos, cujus pleraque ab Ægyptiis desumpta ait.

[c] *Et Thracibus.*] Repete hic locum Hermippi de Pythagora, quem modo ex Josepho protulimus. Mela lib. II. de Thracibus: *Alii redituras putant animas obeuntium: alii etsi non redeant, non exstingui tamen, sed ad beatiora transire.* De iisdem Solinus c. x. *Nonnulli eorum putant obeuntium animas reverti: alii non exstingui, sed beatas magis fieri.* Hinc mos ille lætitiæ signis funera prosequendi, et his scriptoribus memoratus, et Valerio Max. lib. I. c. IV. 12. Facit ea res credibile quod ex Scholiaste Aristophanis modo diximus, Hebræorum quosdam jam olim venisse in Thraciam.

[d] *Sed et apud Ægyptios.*] Quæ de inferis Orpheus prodidit, ab Ægyptiis sumpta ait Diodorus Siculus lib. I. Repete quæ ex Tacito jamjam habuimus.

[e] *Indos.*] In quorum sententiis ponit Strabo libro XV. *τὰς καθ᾽ ᾅδου κρίσεις*, de judiciis quæ apud inferos exercentur.

[f] *Plutarchus.*] De his qui sero à Deo puniuntur, et de facie in orbe Lunæ. Vide et egregium ejus locum ex dialogo de Anima recitatum ab Eusebio Præparationis Euangelicæ libro XI. 38.

[g] *Apud Hystaspen et Sibyllas.*] Testis Justinus Apologetico altero, et Clemens Stromateon VI. unde et illud sumptum quod ex tragœdia citatur:

Ἔσται γὰρ ἔσται κεῖνος αἰώνων χρόνος,
Ὅταν πυρὸς γέμοντα θησαυρὸν σχάσῃ
Χρυσωπὸς αἰθήρ. ἡ δὲ βοσκηθεῖσα
 φλὸξ
Ἅπαντα τἀπίγεια καὶ μετάρσια
Φλέξει μανεῖσ᾽, ἐπὰν δ᾽ ἄρ᾽ ἐκλίπῃ
 τὸ πᾶν,
Φροῦδος μὲν ἔσται κυμάτων ἅπας βυ-
 θός.
Γῆ δενδρέων ἔρημος, οὐδ᾽ ἀὴρ ἔτι
Πτερωτὰ φῦλα βαστάσει πυρούμενος.

Nam veniet ille, veniet haud dubie, dies,
Laxabit ignis cum redundantes opes
Auratus æther: lege tum spreta furens
Terras, et illis quidquid est sublimius,
Depascet ardor: inde cum defecerit
Hoc omne, nullas jam ferent undas vada,
Neque ulla ramos eriget tellus, neque
Exustus aër pascet aligerum genus.

[Mallem hæc omissa, cum nemini non suspecta sint *Hystaspis*

Sibyllas, nunc quoque [h] apud Ovidium [i] et Lucanum [k] et Indos Siamenses reperitur: cujus rei indicium [l] et Astrologis notatum, Sol ad terras propius accedens. Etiam cum in Canarias, Americam, et alia longinqua loca primum ventum est, reperta ibi quoque eadem de animis et judicio sententia.

§. XXIII. *Cui nulla ratio repugnet.*

[m] Neque vero ullum potest reperiri ex natura

pis et *Sibyllarum* Scripta. *Clericus.*]

[h] *Apud Ovidium.*] Metamorphoseon I.

Esse quoque in fatis reminiscitur adfore tempus,
Quo mare, quo tellus, correptaque regia cœli
Ardeat, et mundi moles operosa laboret.

[i] *Et Lucanum.*] Libro I.

——— Sic cum compage soluta
Sæcula tot mundi suprema coëgerit hora,
Antiquum repetent iterum chaos omnia: mistis
Sidera sideribus concurrent: ignea pontum
Astra petent: tellus extendere littora nolet,
Excutietque fretum: fratri contraria Phœbe
Ibit, et obliquum bigas agitare per orbem
Indignata, diem poscet sibi, totaque discors
Machina divulsi turbabit fœdera mundi.

Præiverat Lucano patruus Seneca, fine ad Marciam: *Sidera sideribus incurrent, et omni flagrante materia, uno igne, quicquid nunc ex disposito lucet, ardebit.* [Fuit hæc sententia Stoïcorum, de qua vide ad L. II. 10.]

[k] *Et Indos Siamenses.*] Vide Ferdinandum Mendesium.

[l] *Et Astrologis notatum.*] Copernico Revolutionum lib. III. c. 16. Joachimo Rhætico ad Copernicum, Gemmæ Frisio. Vide et Ptolemæum lib III. cap. 4. Syntaxeos Mathematicæ. Mundum non illis viribus stare quibus prius steterat, idque ipsum loqui mundum, et *occasum sui rerum labentium probatione testari*, ait Cyprianus ad Demetrianum. [Propior fit Terra Soli quando est in Perihelio, hoc est, cum ad apsidem imam ellipseos suæ versatur. Quamvis iisdem semper distantiis accedat Terra, tamen hinc liquet, si Deus velit, propius eam posse accedere, et à Sole, si ita Deo videretur, incendi, quod contingit Cometis. *Clericus.*

[m] *Neque vero ullum, &c.*] Res hæc adcuratius aliquanto, ex meliore philosophandi ratione, tractari posset, si per angustiam chartæ liceret. 1. Definienda esset mors

petitum argumentum, quod hanc tam veterem, tam late patentem traditionem refellat. Nam quæ perire cernimus omnia, ea pereunt, aut oppositu contrarii validioris, sicut frigus perit vi magna caloris; aut subtractione subjecti, à quo pendent, ut magnitudo vitri fracto vitro; aut defectu causæ efficientis, ut lux Solis abitu. Nullum autem horum potest de animo dici. Non primum: quia nihil potest dari, quod animo sit

mors animi, quæ contingeret si aut ipsa animi substantia in nihilum redigeretur: aut si tanta in eo oriretur mutatio, ut facultatum suarum usu omni destitutus esset. Sic et res corporeæ interire dici possunt, si earum substantia desinat esse; aut si forma ita destruatur, ut species ipsa earum pereat, veluti cum plantæ comburuntur, aut putrefiunt, quod et animalibus brutis convenit. 2. Nemo probare queat animi substantiam perire, cum ne corpora quidem ulla intereant, sed tantum dividantur, et disjiciantur eorum particulæ. Nec probet etiam quisquam animum desinere, post mortem hominis, cogitare, qua in re sita est animi vita: non sequitur enim, destructo corpore, destrui animum, cujus substantiam corpoream esse nemo probarit. 3. Sed nec possumus etiam ostendere, rationibus certe philosophicis ex natura ipsa animi deductis, contrarium, quia nobis non est nota. In nihilum quidem mens natura sua non redigitur, ut nec corpora. Opus est hanc in rem actione singulari Creatoris. Verum posset forte sine cogitatione ulla et sine memoria esse, qui status vocaretur etiam, ut dixi, ejus mors. 4. Sed si animus, corpore dissoluto, in eo statu in æternum maneret, nec umquam ad pristinas cogitationes suas et memoriam rediret: tum nulla ratio reddi posset Divinæ Providentiæ; quam tamen, argumentis antea allatis, esse prorsus constat. Dei bonitas, ac justitia, amorque Virtutis et odium Vitii, quæ ei inesse nemo dubitare queat, inania essent nomina; cum Deus intra brevia et exigua bona hujus vitæ beneficentiam suam coërceret; Vitiumque et Virtutem nullo discrimine haberet, bonis et malis in æternum æque intereuntibus, nec in hac vita præmia aut pœnas ullas recte, vel secus factorum videntibus. Quo pacto, Deus desineret esse Deus, hoc est, perfectissima natura: sublatoque Deo, nullius propemodum rei rationem reddere possemus; ut satis ostendit *Grotius*, argumentis quibus omnia à Deo creata esse demonstravit. Igitur quandoquidem est Deus, isque amans Virtutis et Vitii osor, sunt quoque animi hominum immortales, præmiisque et pœnis alterius vitæ reservantur. Sed pluribus hæc diduci oporteret. *Clericus*,

contra-

contrarium; imo ea est ejus natura peculiaris, ut quæ inter se contraria sunt, ea pariter, et eodem tempore, in se capiat suo, id est, intellectuali modo. Non secundum: quia nec subjectum est ullum, à quo pendeat animi natura. [n] Si quod enim esset, id esset corpus humanum. At id non esse ex eo apparet; quod cum vires, quæ corpori inhærent, agendo lassentur, solus animus actione lassitudinem non contrahit: item [o] corporis vires læduntur à nimia excellentia rei objectæ, ut visus à Solis luce: at animus, quo circa excellentiora versatur, ut circa figuras à materia abstractas, circa universalia, [p] eo redditur perfectior. Quæ corpori inhærent vires, occupantur circa ea, quæ locis ac temporibus definita sunt, quæ est natura corporis. At animus etiam circa

[n] *Si quod enim esset, id esset corpus humanum.*] Id non esse bene probat Aristoteles ex senibus, libro de anima I. cap. 4. Idem lib. III. cap. 4. Anaxagoram laudat quod νοῦν ἀμιγῆ dixerit, mentem impermistum aliquod, nimirum, ut res alias possit cognoscere.

[o] *Corporis vires læduntur à nimia excellentia rei objectæ.*] Aristoteles libro III. de Anima, cap. 5. Ὅτι δ' οὐχ ὁμοία ἡ ἀπάθεια τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ τοῦ νοητικοῦ φανερὸν ἐπὶ αἰσθητηρίων καὶ τῆς αἰσθήσεως· ἡ μὲν γὰρ αἴσθησις οὐ δύναται αἰσθάνεσθαι ἐκ τοῦ σφόδρα αἰσθητοῦ, οἷον ψόφου ἐκ τῶν μεγάλων ψόφων, οὐδ' ἐκ τῶν ἰσχυρῶν ὀσμῶν καὶ χρωμάτων, οὔτε ὁρᾷν οὔτε ὀσφρᾶσθαι· ἀλλ' ὁ νοῦς ὅταν τι νοήσῃ σφόδρα νοητὸν, οὐχ ἧττον νοεῖ τὰ ὑποδεέστερα, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον· τὸ μὲν γὰρ αἰσθητικὸν οὐκ ἄνευ σώματος, ὁ δὲ νοῦς χωριστός. *Non esse autem similem impatibilitatem partis sentientis et intelligentis, apertum est ex sentiendi instrumentis, ipsaque sensione. Sensus enim, ubi nimia est res sensibilis, sentire nequit, id est, nec audire sonos vehementes, nec odores tales olfacere, nec conspicere colores. At mens ubi aliquid concepit quod egregium sit intellectu, non minus id intelligit quam minora, imo et magis: id eo venit, quod sentiens pars non sit sine corpore, mens autem aliquid à corpore separabile.* Adde Plotini locum egregium, quem posuit Eusebius in Præparatione libro XV. c. 22. Adjunge, quod animus eos qui ex corpore nascuntur affectus vi sua vincit, ipsique corpori cruciatus interitumque imperat.

[p] *Eo redditur perfectior.*] Et quæ magis animum à corpore seducunt, eæ sunt animi actiones excellentiores.

infinitum

infinitum et æternum. Quare cum in operando animus à corpore non pendeat, ne esse quidem ipsius inde pendet. Nam rerum, quas non cernimus, natura aliunde, quam ex operationibus, colligi nequit. Sed nec tertius ille pereundi modus hic locum habet. Neque enim dari potest causa effectrix, à qua animus semper emanet. Non enim parentes dixeris, cum iis mortuis vivere filii soleant. Quod si quam omnino velimus esse causam, unde emanet animus, non potest alia ea esse, quam causa prima atque universalis, quæ ex parte potentiæ numquam deficit. Ex parte autem voluntatis eam deficere, hoc est, velle Deum, ut exstinguatur animus, nullo potest probari argumento.

§. XXIV. *Multa faveant.*

Imo argumenta sunt non levia in contrarium: datum homini [q] dominium in suas actiones, appetitus immortalitatis insitus, conscientiæ vis consolantis se, ob actiones bonas quamvis molestissimas, et spe quadam sustentantis; [r] contra, cruciantis sese ob prave acta, præsertim circa mortem, tanquam sensu imminentis judicii: quam

[q] *Dominium in suas actiones.*] Et in animantia quævis. Adde notitiam Dei et naturarum immortalium: Θνητὸν δὲ οὐδὲν ἀθάνατον οἶδε, ait Sallustius Philosophus. *Nulli naturæ mortali immortalis natura cognita est.* Notitiæ autem ingens signum, quod nihil est tam grave, quod non Dei causa animus soleat contemnere. Adde quod potentiam intelligendi agendique non habet circumscriptam, ut cætera animantia, sed infatigabilem, et in infinitum patentem, et sic Deo similem; quæ differentia hominis à cæteris animantibus etiam Galeno notata.

[r] *Contra, cruciantis sese ob prave acta, præsertim circa mortem.*] Plato de Republica primo: Ἐπειδάν τις ἐγγὺς ᾖ τοῦ οἴεσθαι τελευτήσειν, εἰσέρχεται αὐτῷ δέος καὶ φροντὶς περὶ ὧν ἐν τῷ πρόσθεν οὐκ εἰσῄει. *Cum jam prope est ut quis moriturum se putet, tunc metus eum ac sollicitudo subit, de quibus ante non instituerat cogitare.*

vim [s] sæpe nec pessimi tyranni intra se exstinguere, cum maxime id vellent, potuerunt, ut multis exemplis apparet.

§. XXV. *Cui consequens est, ut finis hominis sit felicitas post hanc vitam.*

Quod si animus et ejus est naturæ, quæ nullas habeat in se intereundi causas, et Deus multa nobis signa dedit, quibus intelligi debeat, velle ipsum, ut animus superstes sit corpori; non potest finis homini ullus proponi ipso dignior, quam ejus status felicitatis: et hoc est, quod Plato, et Pythagorici dixerunt, [t] bonum esse hominis Deo quam simillimum reddi. Qualis autem ea sit felicitas, et quomodo comparetur, possunt qui-

[s] *Sæpe nec pessimi tyranni intra se exstinguere, cum maxime id vellent, potuerunt.*] Testis illa Tiberii ad Senatum epistola: *Quid scribam vobis, Patres Conscripti, aut quomodo scribam, aut quid omnino non scribam hoc tempore? Dii me Deæque pejus perdant, quam perire quotidie sentio, si scio.* Qua recitata, addit Tacitus Annalium VI. *Adeo facinora atque flagitia sua ipsi quoque in supplicium verterant: Neque frustra præstantissimus sapientiæ firmare solitus est, si recludantur tyrannorum mentes, posse aspici laniatus et ictus, quando ut corpora verberibus, ita sævitia, libidine, malis consultis, animus dilaceretur.* Plato est is, quem hic indicat Tacitus, qui de Republica nono de tyranno: Πένης τῇ ἀληθείᾳ φαίνεται, ἐάν τις ὅλην ψυχὴν ἐπίστηται θεάσασθαι, καὶ φόβου γέμων διὰ παντὸς τοῦ βίου, σφαδασμῶν τε καὶ ὀδυνῶν πλήρης. *Mendicus revera est, si quis universum ipsius animum recte norit inspicere, plenus formidinis per omnem vitam, plenus mœroris et cruciatuum.* His similia idem Philosophus habet in Gorgia. Suetonius capite 67. eam quam dixit Tiberii epistolam recitaturus sic præfatur: *Postremo semetipse pertæsus talis epistolæ principio tantum non summam malorum suorum professus est.* Ad Platonis locum etiam Claudianus respexit, Rufinum carmine secundo describens:

——— pectus inustæ
Deformant maculæ, vitiisque inolevit imago.

[t] *Bonum esse hominis Deo quam simillimum reddi.*] Quod à Platone accepere Stoici: Notat Clemens, Strom. v.

dem-

dem homines conjecturis indagare: sed si quid ejus rei à Deo patefactum est, id pro verissimo et certissimo haberi debet.

§. XXVI. *Ad quam comparandam indaganda vera Religio.*

Quod cum Christiana Religio, supra alias, se nobis adferre polliceatur, sitne ei fides habenda, secunda hujus operis parte examinabitur.

HUGO GROTIUS

DE

VERITATE

RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER SECUNDUS.

§. I. *Ut probetur, hunc titulum Christianæ Religioni competere.*

SECUNDUS igitur liber, fusis ad Christum in cœlo jam regnantem precibus, ut ea nobis Spiritus sui auxilia subministret, quæ ad rem tantam nos idoneos reddant, consilium explicat, non hoc esse, ut omnia dogmata Christianismi tractentur, sed ut ostendatur, Religionem ipsam Christianam verissimam esse atque certissimam, quod sic orditur.

§. II. *Ostenditur Jesum vixisse.*

Jesum Nazarenum vixisse quondam in Judæa, rerum Romanarum potiente Tiberio, non tantum Christiani, per omnes terrarum oras sparsi, constantissime profitentur; sed et Judæi omnes, qui nunc

nunc sunt, et qui umquam post illa tempora scripserunt: testantur idem et Pagani; hoc est, nec Judaïcæ, nec Christianæ Religionis Scriptores, ut [a] Suetonius, [b] Tacitus, [c] Plinius junior, et post hos multi.

Eumdem affectum morte ignominiosa.

Eundem Jesum à Pontio Pilato, Judææ Præside, cruci affixum, omnes itidem Christiani,

[a] *Suetonius.*] Claudio cap. 25. ubi *Chresto* scribitur pro *Christo*, quia nomen illud Græcis et Latinis notius.

[b] *Tacitus.*] Libro xv. ubi de Christianorum suppliciis: *Auctor nominis ejus Christus, qui Tiberio imperitante per Procuratorem Pontium Pilatum supplicio affectus erat.* Ubi flagitia et odium generis humani nihil aliud sunt quam falsorum Deorum neglectus: quam eandem causam etiam Judæis maledicendi Tacitus habuit, et Plinius major, cui Judæi dicuntur *gens contumelia numinum insignis.* Nimirum, Romani plerique ita erant facti, ut, quod Seneca laudat, civilis Theologiæ partes in animi religione non haberent, sed in actibus fingerent, servarentque tanquam legibus jussa, credentes cultum magis ad morem, quam ad rem pertinere. Varronis et Senecæ hac de re sententiam, quæ eadem Taciti, vide apud Augustinum lib. iv. cap. 33. et lib. vi. cap. 10. de Civitate Dei. Interim nota Jesum, qui à Pontio Pilato supplicio affectus est, jam Neronis tempore à multis etiam Romæ pro Christo habitum. Confer quæ apud Justinum sunt Apologetico ii. de hac historia, ubi Imperatores et Senatum Romanum alloquitur, qui ex Actis nosse ista poterant.

[c] *Plinius junior.*] Epistola omnibus obvia, quæ libri decimi est xcvii. cujus et Tertullianus Apologetico meminit, et Eusebius in Chronico. Ubi vides Christianos carmen Christo, quasi Deo, dicere solitos, obstrictosque inter se, non in scelus aliquod, sed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depositum appellati abnegarent. Pervicaciam et inflexibilem in iis obstinationem culpat Plinius, in hoc uno, quod deos appellare et simulacris numinum thure ac vino supplicare, ac Christo maledicere nollent, neque ut id facerent ullis tormentis cogi possent. Epistola quæ ei respondet Trajani, cum ait re ipsa manifestum facere Christianum se non esse, qui diis Romanis supplicet. Historiam quandam de Jesu etiam apud Numenium Pythagoricum exstitisse docet nos Origenes contra Celsum quarto.

quanquam ignominiosum videri poterat talem Dominum colentibus, fatentur: [d] fatentur et Judæi; cum tamen non ignorent, eo se nomine, quod majores sui Pilato id statuendi auctores fuerint, gravissimam invidiam apud Christianos, quorum sub imperiis passim degunt, sustinere. Pagani vero, quos jam diximus, scriptores idem memoriæ prodiderunt: imo multo post tempore exstiterunt [e] Acta Pilati, quibus id constaret, ad quæ Christiani nonnumquam provocabant. Neque Julianus, aut alii oppugnatores Christianismi, id umquam in controversiam vocarunt: ita ut nulla excogitari possit historia, quæ certior hac sit; ut quæ tot, non dicam hominum, sed populorum, inter se discordantium testimoniis approbetur. [f] Quod cum ita sit, videmus tamen per dissitissimas Mundi regiones ipsum, ut Dominum, coli.

§. III. *Et tamen post mortem adoratum etiam à sapientibus.*

Neque nostris tantum, aut actis paulo ante temporibus, sed et superioribus, usque dum ad ætatem rei gestæ proximam veniatur: puta sub Neronis imperio, quo tempore plurimos Christi venerationem professos ob id ipsum affectos supplicio,

[d] *Fatentur et Judæi.*] Qui vocant תלוי, id est, suspensum. Jesum Hierosolymis occisum agnoscit Benjaminus Tudelensis in Itinerario.

[e] *Acta Pilati.*] Vide Epiphanium in Tessarescædecatitis. [Mallem tamen omissum id argumentum, quia imprudentes Christiani, ad supposititia acta provocare potuerunt; nec satis constat ulla umquam genuina fuisse. *Clericus.*]

[f] *Quod cum ita sit, videmus tamen per dissitissimas Mundi regiones ipsum, ut Dominum, coli.*] Tractat hoc fusius Chrysostomus ad 2 ad Cor. v. 7.

plicio, is, quem diximus, Tacitus, et alii testantur.

§. IV. *Cujus rei causam aliam esse non posse, quam miracula ab ipso edita.*

Fuerunt autem semper, inter cultores Christi, plurimi, et judicio præditi, et literarum non rudes: quales (ut de Judæis nunc taceamus) [g] Sergius Cypri Præses, [h] Dionysius Areopagita, [i] Polycarpus, [k] Justinus, [l] Irenæus, [m] Athenagoras, [n] Origenes, [o] Tertullianus, [p] Clemens Alexandrinus, ac porro alii: qui tales cum essent, cur homini ignominiosa morte affecto se cultores addixerint, præsertim cum prope omnes in aliis Religionibus educati essent, nec in Christiana quidquam esset aut honoris, aut commodi, nulla potest causa reddi, præter hanc unam, quod diligenti inquisitione, qualis viros prudentes in maximi momenti negotio decet, comperissent, veram et firmis testibus subnixam fuisse famam, quæ de miraculis ab eo editis percrebuerat; ut de sanatis sola voce, et quidem palam, morbis gravibus atque inveteratis, de visu reddito ei, qui cæcus natus esset, de auctis non semel panibus in alimenta multorum millium, quæ id testari pote-

g *Sergius Cypri Præses.*] Act. XIII. 12.

h *Dionysius Areopagita.*] Act. XVII. 34.

i *Polycarpus.*] Qui martyrium passus in Asia, anno Christi CLXIX. juxta Eusebium.

k *Justinus.*] Qui pro Christianis scripta edidit anno Christi CXLII. Vide eundem Eusebium.

l *Irenæus.*] Floruit Lugduni anno Christi CLXXXIII.

m *Athenagoras.*] Atheniensis hic fuit. Floruit autem circa annum Christi CLXXX. ut ex libri inscriptione apparet.

n *Origenes.*] Floruit circa annum Christi CCXXX.

o *Tertullianus.*] Celeber anno Christi CCVIII.

p *Clemens Alexandrinus.*] Circa idem tempus. Vide Eusebium.

 rant,

rant, de mortuis in vitam revocatis, et quæ plura sunt ejusmodi.

§. V. *Quæ miracula non naturali efficaciæ, neque diabolicæ adscribi possunt, sed omnino à Deo sint profecta.*

Quæ quidem fama tam certam atque indubitatam habuit originem, ut edita à Christo prodigia aliqua, [q] neque Celsus, [r] neque Julianus, cum in Christianos scriberent, negare ausi fuerint, [s] Hebræi vero in Thalmudicis libris aperte fateantur. Naturali vi non patrata fuisse quæ diximus opera, satis hoc ipso apparet, quod prodigia sive miracula appellantur. Neque vero per naturæ vim fieri potest, ut sola voce aut contactu, morbi graves, et quidem subito, tollantur. Quod si ad naturalem efficaciam referri opera ista aliquo modo potuissent, dictum jam pridem id fuisset ab iis, qui se aut Christi in terris agentis, aut Euangelii ipsius hostes professi sunt. Simili argumento colligimus, nec præstigias fuisse: quia pleraque opera palam gesta sunt, [t] inspectante populo, et in populo multis eruditis Christo male volentibus, cuncta ipsius opera observantibus. Addè quod similia opera sæpe repetita, et

[q] *Neque Celsus.*] Cujus verba apud Origenem lib. II. Ἐνομίσατε αὐτὸν εἶναι υἱὸν Θεῦ ἐπεὶ χωλοὺς καὶ τυφλοὺς ἐθεράπευσε. *Credidistis eum esse Dei filium, ideo quod claudos et cæcos sanavit.*

[r] *Neque Julianus.*] Imo rem fatetur, cum dicit verbis recitatis à Cyrillo lib. VI. Εἰ μή τις οἴεται τοὺς κυλλοὺς καὶ τυφλοὺς ἰάσασθαι, καὶ δαιμονῶντας ἐφορκίζειν ἐν Βηθσαϊδᾷ καὶ ἐν Βηθανίᾳ ταῖς κώμαις, τῶν μεγίστων ἔργων εἶναι. *Nisi quis existimat inter maxima esse opera, claudos et cæcos integritati restituere, et dæmonio correptos adjuvare in vicis Bethsaïdæ aut Bethaniæ.*

[s] *Hebræi vero in Thalmudicis libris aperte fateantur.*] In titulo. Aboda Zara.

[t] *Inspectante populo.*] Act. XXVI. 26. Luc. XII. 1.

ipsi effectus non momentanei, sed permanentes. Quibus, ut oportet, expensis, omnino sequitur, quod et Judæi fatentur, opera hæc processisse à virtute aliqua plusquam-humana; id est, à spiritu aliquo bono, vel malo. A malo autem spiritu non esse profecta hæc opera, inde probatur, quod doctrin[illegible] Christi, cui probandæ ista opera adhibebantur, malis spiritibus adversatur. Vetat enim malos spiritus coli, abstrahit homines ab omni immunditia morum, qua tales spiritus delectantur. Rebus quoque ipsis apparet, ubicumque ea doctrina recepta est, collabi Dæmonum cultum, [u] et artes magicas, et unum Deum coli, cum detestatione Dæmonum: quorum vim ac potestatem Christi adventu infractam [w] Porphyrius ipse agnovit. Credendum autem non est, quemquam malum spiritum adeo esse imprudentem, ut ea faciat, et quidem sæpissime, ex quibus nihil honoris sibi, aut commodi, contra vero maximum detrimentum ac dedecus accedat. Sed neque sapientiæ, aut bonitati ipsius Dei, ullo modo convenit, ut passus credatur, astu Dæmonum, illudi hominibus ab omni malitia alienis, et sui metuentibus; quales fuisse primos Christi discipulos, vita ipsorum inculpata, et multæ calamitates, conscientiæ causa, toleratæ manifestum faciunt. Quod si dicas, à bonis mentibus, Deo tamen inferioribus, profecta Christi opera; jam eo ipso fateris, illa Deo placuisse, et ad Dei honorem pertinuisse, cum bonæ mentes nihil faciant, nisi quod Deo gratum, ipsique

[u] *Et artes magicas.*] Quarum et libri hortatu discipulorum Jesu combusti. Act. xix. 19.

[w] *Porphyrius ipse agnovit.*] Locus est apud Eusebium Præparationis lib. v. cap. 1. *Ἰησοῦ τιμωμένου, οὐδεμιᾶς τις θεῶν δημοσίας ὠφελείας ᾔσθετο. Ex quo Jesus coli cœptus est, publicam Deorum opem nemo sensit.*

glorio-

gloriosum sit: ut jam taceamus, quædam Christi opera esse talia, quæ Deum ipsum auctorem testari videantur, ut mortui non unius in vitam revocatio. Jam vero Deus miracula nec facit, nec fieri sinit, absque causa; id enim sapientem legis conditorem decet, à legibus suis non nisi ob causam, et quidem gravem, recedere. Causa autem nulla alia reddi potest, cur hæc facta sint, quam ea, quæ à Christo allata est: nempe [x] ut doctrinæ ipsius redderetur testimonium. Neque vero, qui ea adspicerent, aliam causam ullam animo concipere potuerunt: quos inter cum multi, ut diximus, pio essent animo, Deum hoc egisse, ut eis imponeret, impium est creditu. Et hæc una fuit causa cur Judæorum plurimi, qui circa Jesu tempora vixerunt, etiam [y] qui induci non possent, ut legis à Mose datæ partem ullam omitterent, quales fuerunt qui Nazareni et Ebionæi dicebantur, nihilominus Jesum, ut missum cœlitus magistrum, agnoscerent.

[x] *Ut doctrinæ ipsius,* &c.] Adde eventum ipsum, quo factum est ut tanta Humani Generis pars Christianam Religionem amplecteretur, ostendisse rem Deo tanti fuisse, ut propterea miraculis eam initio confirmaret. Si tot fecerat, in gratiam unius Gentis, nec ita magnæ; Hebræam intelligo; quanto magis consentaneum bonitati ejus fuit tantæ Humani Generis parti, in densissimis tenebris jacenti, cœlestem hanc lucem impertiri? *Clericus.*

[y] *Qui induci non possent, ut legis à Mose datæ partem ullam omitterent.*] Vide Actor. XV. Rom. XIV. Hieronymus in Chronicô Eusebiano ad annum Christi CXXV. cum Christianos Episcopos Hierosolymitanæ Ecclesiæ quindecim nominasset: *Hi omnes usque ad eversionem, quam ab Hadrianô perpessa est Jerusalem, ex circumcisione Episcopi præfuerunt.* Severus Sulpitius de illorum locorum ac temporum Christianis: *Christum Deum sub legis observatione credebant, et ex circumcisione eorum Ecclesia habebat sacerdotem.* Adde Epiphanium, ubi de Nazarenis et Ebionitis agit. Nazaræi non est nomen partis alicujus, sed omnes in Palæstina Christiani, ideo quod Dominus eorum Nazarenus fuisset, sic appellabantur: Act. XXIV. 5.

§. VII.

§. VI. *De ipsius Jesu resurrectione: constare testimoniis fide dignis.*

Miraculis à Christo editis par argumentum præbet Christi ipsius post crucem, mortem, sepulturam, admirabilis reditus in vitam. Id enim non modo ut verum, sed ut præcipuum suæ fidei fundamentum, adferunt omnium locorum et temporum Christiani: quod fieri non potuit, nisi qui primi Christianam fidem docuerunt, certo auditoribus suis persuaserint, rem ita gestam. Certo autem persuadere hoc non potuerunt hominibus aliquo judicio præditis, nisi affirmarent, semetipsos oculatos rei testes esse: sine qua affirmatione, nemo mediocriter sanus illis habuisset fidem, præsertim iis temporibus, cum illis credere maximis malis ac periculis constaret. Affirmatum hoc ab ipsis magna constantia, etiam libri ipsorum, [1] et aliorum docent: imo ex libris apparet, provocasse eos [2] ad testes quingentos, qui Jesum post mortem redivivum conspexerint. Non est autem mos mentientium, ad tam multos testes provocare. Neque fieri potest, ut in falsum testimonium tam multi conspirent. Et ut alii testes non fuissent, quam duodecim illi notissimi Christianæ doctrinæ primi propagatores, sufficere hoc debebat. Nemo gratis malus est. Honorem ex mendacio sperare non poterant, cum honos omnis esset penes Paganos, aut Judæos, à quibus ipsi probris et ignominia afficiebantur: non divitias, cum

[1] *Et aliorum.*] Etiam Celsi, qui adversus Christianos scripsit. Vide Origenem lib. II.

[2] *Ad testes quingentos.*] Paulus 1 ad Corinth. xv. 6. quosdam eorum eo tempore mortuos esse dicit: sed horum quoque liberi et amici superstites audiri poterant, ac testari quæ audierant. Major autem horum pars etiam vivebat, scribente ista Paulo. Hæc apparitio in monte Galilææ contigit.

cum contra hæc professio sæpe et bonorum, si qua essent, damno mulctaretur: atque ut hoc non fuisset, tamen Euangelium doceri ab ipsis non posset; nisi omni bonorum temporalium cura omissa. Neque vero alia ulla vitæ hujus commoda ad mentiendum movere eos potuerunt, cum ipsa Euangelii prædicatio laboribus, fami, siti, verberibus, carceribus eos objecerit. Fama dumtaxat inter suos tanti non erat, ut propterea homines simplices, et quorum vita ac dogma à fastu abhorrebat, tantam malorum vim subirent: neque vero sperare ullo modo poterant tantum progressum sui dogmatis, cui et intenta commodis suis natura, et ubique imperantium auctoritas repugnabant, nisi ex divino promisso. Accedat, quod etiam hanc qualemcumque famam nullo modo durabilem sibi poterant promittere; cum, Deo de industria suum in hoc consilium celante, [b] mundi totius exitium quasi de proximo imminens opperirentur, quod et ipsorum, et sequentium Christianorum scripta apertissimum faciunt. Restat ergo, ut Religionis suæ tuendæ causa mentiti dicantur: quod omnino, si res recte expendatur, dici de illis non potest. Nam aut Religionem illam veram, ex animi sententia crediderunt, aut non crediderunt. Si non credidissent optimam, numquam hanc elegissent omissis Religionibus aliis magis tutis, magisque honoratis: imo quamvis veram, professi non essent, nisi et professionem ejus credidissent necessariam; præsertim cum et facile prævidere

[b] *Mundi totius exitium quasi de proximo imminens opperirentur.*] Vide 1 Thessal. IV. 15, 16. 1 Cor. XV. 32. Tertullianus de Monogamia: *Quum magis nunc tempus in collecto factum sit.* Hieronymus ad Gerontiam: *Quid ad nos, in quos fines sæculorum devenerunt?*

possent

possent, et experimento statim discerent, hanc professionem post se trahere mortem immensi agminis, cui sine justa causa causam dare à latrocinii scelere non abscedebat. Quod si crediderunt Religionem suam veram, imo et optimam, et profitendam omnino, et quidem post Magistri sui mortem: sane id fieri non potuit, si fefellisset eos Magistri sui de sua resurrectione pollicitatio. Nam [c] id cuivis sano homini satis fuisset, ad excutiendam etiam ante conceptam fidem. Rursus Religio omnis, præsertim vero Christiana, [d] mendacium ac falsum testimonium, maxime in divinis rebus, prohibet: non potuerunt ergo Religionis, et quidem talis amore, ad mendacium permoveri. Adde jam, quod viri fuerunt vitæ ne ab adversariis quidem culpatæ, et quibus nihil objicitur [e] præter solam simplicitatem, cujus ingenium à confingendo mendacio longissime abest. Nemo etiam eorum fuit, qui non gravissima quæque passus sit, propter illam professionem de Jesu resuscitato. Multi etiam ipsorum morte exquisitissima, ob id testimonium, affecti sunt. Jam vero, ut quis sensus sui compos talia toleret ob conceptam animo opinionem, fieri potest: at ut ob falsum, quod falsum esse norit, tam dura pati velit, non unus aliquis, sed plures, quorum id falsum credi nihil intersit, res est plane incredibilis. Amentes au-

[c] *Id cuivis sano homini satis fuisset, ad excutiendam etiam ante conceptam fidem.*] Fusius hoc argumentum exsequitur Chrysostomus ad 1 Corinth. I. in fine.

[d] *Mendacium ac falsum testimonium, maxime in divinis rebus, prohibet.*] Matth. XII. 36. Joh. VIII. 44. 45. Eph. IV. 25. Rom. IX. 1. 2 Cor. VII. 14. XI. 31. Gal. I. 20. Col. III. 9. 1 Tim. I. 10. et II. 7. Jac. III. 14. Matth. XXII. 16. Marc. XII. 14. Luc. XX. 21. Joh. XIV. 16. Eph. V. 9. et alibi.

[e] *Præter solam simplicitatem.*] Etiam Celsus. Vide Origenem lib. I.

tem eos non fuisse, et vita et scripta satis testantur. Quod de primis illis diximus, idem de Paulo quoque dici potest; qui Christum in cœlo regnantem à se conspectum [f] palam prædicavit, [g] cum nihil eruditionis Judaïcæ ipsi deesset; nec spes honorum, si patrum viam institisset: contra vero ob illam professionem et odiis cognatorum suorum subjacere, et toto orbe peregrinationes difficiles, periculosas, laboriosas suscipere deberet, ac postremo etiam supplicium cum infamia perpeti.

§. VII. *Solutio adversus objectionem sumptam ab eo, quod Resurrectio videatur impossibilis.*

Sane tantis ac talibus testimoniis fidem detrahere nemo potest, nisi dicat, rem ipsam talem esse, ut nullo modo fieri possit; qualia sunt, quæ contradictionem, ut loquuntur, implicant. [h] Id

[f] *Palam prædicavit.*] 1 Cor. xv. 9. 2 Cor. xii. 4. Adde quæ discipulus Pauli Lucas scribit Act. ix. 4, 5, 6. et xxii. 6, 7, 8.

[g] *Cum nihil eruditionis Judaïcæ ipsi deesset.*] Act. xxii. 3. Gamalieles duos eruditionis nomine Hebræi prædicant. Horum alterius discipulus fuit Paulus, neque legis tantum, sed et eorum quæ à magistris erant tradita, apprime gnarus. Vide Epiphanium.

[h] *Id autem hac de re dici non potest.*] Responsio septima ad objecta de resurrectione in Justini operibus. Ἄλλο τὸ πάντη ἀδύνατον, καὶ ἄλλο τὸ τινὶ ἀδύνατον. Πάντη μὲν ἀδύνατόν ἐστιν, ὡς τὴν διάμετρον τὸ σύμμετρον εἶναι τῇ πλευρᾷ. Τινὶ δὲ ἀδύνατόν ἐστιν, ὡς τῇ φύσει τὸ χωρὶς σπέρματος ποιεῖν ζῶον. Τίνι τούτων τῶν ἀδυνάτων ὑποβάλλουσι τὴν ἀνάστασιν οἱ ταύτην ἀπιστοῦντες; ἀλλ' εἰ μὲν τῷ πρώτῳ, ψευδής ἐστιν ὁ λόγος· οὐ γὰρ κατὰ ἀνάκλισιν σύμμετρος γίνεται ἡ διάμετρος τῇ πλευρᾷ. Οἱ δὲ ἀνιστάμενοι κατὰ ἀνάκτισιν ἀνίστανται. Εἰ δὲ τῷ τινὶ, ἀλλὰ τῷ Θεῷ πάντα δυνατὰ τὰ τινὶ ἀδύνατα. *Aliud est quod omnino est impossibile, aliud quod alicui. Omnino impossibile, ut dimetiens par sit lateri. Alicui impossibile, quomodo naturæ est impossibile sine semine animans producere. Utri horum duorum impossibilium generum resurrectionem conferunt, qui ei non credunt? Si priori, falsa est illatio: neque enim nova creatio hoc facit ut dimetiens par sit lateri. Resurgent autem homines,*

autem hac de re dici non potest. Posset sane, si quis eumdem tempore eodem et vixisse, et mortuum fuisse pronunciaret. Cæterum ut mortuo vita reddi possit, præsertim per ejus efficaciam, qui vitam primum homini dedit, cur pro impossibili habeatur, [i] nihil causæ est. Neque vero viri sapientes id impossibile crediderunt; cum [k] Eri Armenio id evenisse scripserit Plato, mulieri cuidam [l] Heraclides Ponticus, [m] Aristæo Herodotus, [n] alii Plutarchus; quæ sive vera, sive falsa sunt, ostendunt opinionem eruditorum de ea re tanquam possibili.

nes, per novam creationem. At si intelligunt id quod alicui impossibile est, certe Deo possibilia ea omnia quæ impossibilia tantum alicui. De discrimine hoc impossibilium vide quæ docte notat Maimonides, Ductoris dubitantium Parte III. cap. 15.

[i] *Nihil causæ est.*] Adcuratioris Philosophiæ periti omnes fatebuntur tam difficile esse intellectu animal in utero matris formari, quam mortuum ad vitam revocari. Verum homines indocti non mirantur quod solent videre, nec difficile putant, quamvis rationem ejus ignorent; sed fieri posse non putant quod numquam viderunt, quamvis quotidianis rebus nequaquam difficilius. *Clericus.*

[k] *Eri Armenio.*] Locus hac de re Platonis exstat de Republica decimo; transcriptus Eusebio Præparatione Euangelica libro XI. cap. 35. Historiæ autem ipsius memoria apud Valerium Maximum lib. I. c. 8. exemplo externorum primo; in Protreptico quod est inter Justini Opera, apud Clementem Strom. V. apud Origenem lib. II. contra Celsum, apud Plutarchum, Symposiacon IX. 5. apud Macrobium initio ad Somnium Scipionis.

[l] *Heraclides Ponticus.*] Ejus erat liber περὶ ἄπνου, cujus meminit Diogenes Laërtius in Prooemio et Empedocle, et Galenus VI. de locis affectis. De eo sic Plinius lib. VII. cap. 52. *Nobile illud apud Græcos volumen Heraclidis, septem diebus fœminæ exanimis ad vitam revocatæ.* At triginta dies ei tribuit Diogenes Laërtius, loco posteriore.

[m] *Aristæo Herodotus.*] Melpomene. Vide et Plinium historiæ naturalis lib. VII. c. 52. et Plutarchum Romulo, et Hesychium de Philosophis.

[n] *Alii Plutarchus.*] Thespesio. Habet hoc Plutarchus libro de sera Dei vindicta. Item Antyllo, de quo Plutarchi locum ex primo de Anima nobis servavit Eusebius, Præp. lib. XI. cap. 36. et Theodoretus Serm. XI.

§. IX.

Resurrectione Jesu posita, evinci dogmatis veritatem.

Quod si nec impossibile est, ut Christus in vitam redierit, et satis magnis testimoniis id constat, quibus convictus Judæorum Magister [o] Bechai veritatem hujus rei agnovit: is ipse autem Christus, ut et sui et alieni fatentur, novum protulit dogma tamquam mandato divino; sane sequitur, ut dogma verum sit; cum divinæ justitiæ ac sapientiæ adversetur tam excellenti modo eum ornare, qui falsum in re tanta commisisset: præsertim vero, cum ipse ante mortem suam, et mortem, et mortis genus, et reditum suam in vitam prædixisset suis, et quidem addito, [p] hæc ideo eventura, ut de sui dogmatis veritate constaret.

§. VIII. *Christianam Religionem præstare aliis omnibus.*

Et hæc quidem ex factis ipsius veniunt argumenta: veniamus ad ea, quæ veniunt ex natura dogmatis. Sane aut omnis omnino Dei cultus repudiandus est, quod numquam ei in mentem veniet, qui et Deum esse, et curare res conditas credat, et hominem consideret cum intellectu eximio, tum vi electrice boni malique moralis præditum, ac proinde ut præmii, ita et pœnæ in ipso esse materiam: aut hæc admittenda Religio, non tantum ob factorum testimonia, de quibus jam egimus, verum etiam ob ea, quæ Religioni sunt intrin-

[o] *Bechai.*] Optandum fuisset locum à *Grotio* fuisse prolatum; quamvis enim ratiocinatio ducta à resurrectione Christi minime indigeat adprobatione R. Bechai, aut cujusquam alius, Judæi forte ejus auctoritate possent moveri. *Clericus.*

[p] *Hæc ideo eventura, ut de sui dogmatis veritate constaret.*] Vide Joh. XVII. Luc. XXIV. 46, 47.

intrinseca: cum nulla ex omnibus sæculis ac nationibus proferri possit, aut præmio excellentior, aut præceptis perfectior, aut modo, quo propagari jussa est, admirabilior.

§. IX. *Præmii propositi excellentia.*

Nam ut à præmio, id est, à fine homini proposito, incipiamus, quia id, ut dici solet, in executione est ultimum, sed intenditur primum, [q] Moses in Religionis Judaïcæ institutione, si diserta legis pacta respicimus, nihil promisit supra hujus vitæ bona, terram uberem, penum copiosam, victoriam de hostibus, longam et valentem senectam, posteros cum bona spe superstites. Nam si quid est ultra, id umbris obtegitur, aut sapienti ac difficili ratiocinatione colligendum est: quæ causa fuit, cur multi, qui legem Mosis sequi se profiterentur, ut [r] Sadducæi, spem omnem de bonis post hanc vitam adipiscendis projecerint. Apud Græcos, ad quos eruditio usque à Chaldæis et Ægyptiis perlata est, qui de vita post hujus conspicuæ vitæ interitum spem habebant aliquam, [s] valde de ea re hæsitanter loquebantur; [t] ut ex Socratis dissertationibus, ex scriptis Tul-

[q] *Moses in Religionis Judaïcæ institutione, si diserta legis pacta respicimus, nihil promisit supra hujus vitæ bona.*] Vide Deut. XI. et XXVIII. Heb. VIII. 6.

[r] *Sadducæi, spem omnem de bonis post hanc vitam adipiscendis projecerint.*] Matth. XXII. 23. Lucas Act. XXIII. 8. Josephus: Σαδδουκαίοις τὰς ψυχὰς ὁ λόγος συναφανίζει τοῖς σώμασι. Alibi: ψυχῆς δὲ τὴν διαμονὴν καὶ τὰς καθ' ᾅδου τιμωρίας καὶ τιμὰς ἀναιροῦσι. Hieronymus de iisdem: *Animam putabant interire cum corporibus.*

[s] *Valde de ea re hæsitanter loquebantur.*] Notatum hoc Chrysostomo, 1 ad Cor. c. 1. 25.

[t] *Ut ex Socratis dissertationibus.*] In Platonis Phædone: Νῦν δὲ εὖ ἴστε, ὅτι παρ' ἄνδρας τε ἐλπίζω ἀφίξεσθαι ἀγαθούς. Καὶ τοῦτο μὲν οὐκ ἂν πάνυ διισχυρισαίμην. *Hoc sciatis, spem mihi esse venturum me ad viros bonos: quod tamen non nimium affirmaverim:* Et postea: Εἰ μὲν τυγχάνει ἀληθῆ

ὄντα

lii,[u] Senecæ,[w] aliorumque[x] apparet. Et cum ad eam rem argumenta conquirerent, nihil ferme adferebant certi. Nam quæ adferunt, pleraque [y] nihil magis de homine, quam de bestiis, procedunt. Quod cum alii animadverterent, mirandum adeo non est, [z] si transitum animarum de hominibus in bestias, de bestiis in homines, commenti sunt. Rursum vero, cum hoc quoque nullis testimoniis, aut argumentis certis niteren-

ὄντα ἃ ἐγὼ λέγω, καλῶς δὴ ἔχει τὸ πεισθῆναι· εἰ δὲ μηδέν ἐστι τελευτήσαντι, ἀλλ' οὖν τοῦτόν γε τὸν χρόνον αὐτὸν τὸν πρὸ τοῦ θανάτου ἧττον τοῖς παροῦσιν ἀηδὴς ἔσομαι ὀδυρόμενος. Ἡ δὲ ἄγνοιά μοι αὕτη οὐ ξυνδιατελεῖ (κακὸν γὰρ ἂν ἦν) ἀλλ' ὀλίγον ὕστερον ἀπολεῖται. *Si enim vera sunt quæ dico, pulchrum est ea credere. Si vero mortuo nihil superest, hoc tamen tempore, quod mortem antecedit, minus torquebor præsentibus: hic autem meus error non manebit, (id enim malum foret,) sed paullo post interibit.* Tertullianus de Anima: *Adeo omnis illa tunc sapientia Socratis de industria venerat consultæ æquanimitatis, non de fiducia compertæ veritatis.* Idem in Socrate observat Paræncsis, quæ est inter Opera Justini.

[u] *Tullii.*] Ut Tusculanarum I. *Expone igitur mihi, nisi molestum est, primum animos, si potes, remanere post mortem, tum, si id minus obtinebis, (est enim arduum,) docebis carere omni malo mortem.* Deinde: *Præclarum autem nescio quid adepti sunt, quod didicerunt se, cum tempus mortis venisset, totos esse perituros: quod ut ita sit, (nihil enim pugno,) quid habet ista res aut lætabile, aut gloriosum?* Postea: *Fac enim sic animum interire, ut corpus. Num igitur aliquis dolor, aut omnino post mortem sensus in corpore est? nemo id quidem dicit.* Citat ex eodem Cicerone hoc ejus, post disputationem de animo, dictum Lactantius libro VII. cap. 8. *Harum sententiarum quæ vera sit, Deus aliquis viderit.*

[w] *Senecæ.*] Epistola LXIV. *Et fortasse (si modo sapientum vera fama est, recipitque nos locus aliquis,) quem putamus perisse præmissus est.*

[x] *Aliorumque.*] Generaliter Justinus Martyr colloquio cum Tryphone: Οὐδὲν ἴσασι περὶ τούτων οἱ φιλόσοφοι, οὐδὲ γὰρ ὅ τι ποτέ ἐστι ψυχή, ἔχουσιν εἰπεῖν. *Nihil horum norunt Philosophi: neque vel quid sit anima, valent dicere.*

[y] *Nihil magis de homine, quam de bestiis, procedunt.*] Ut illud Socratis sive Platonis: *quod se movet, æternum est.* Vide Lactantium dicto jam loco.

[z] *Si transitum animarum de hominibus in bestias, de bestiis in homines, commenti sunt.*] Ut Brachmanes olim, et nunc quoque, à quibus hausit Pythagoras et ejus Schola.

tur;

tur; et tamen negari non posset quin homini finis aliquis esset propositus: eo perducti sunt alii, ut dicerent, [a] virtutem sibi esse præmium, et satis beatum esse sapientem, etiam in Phalaridis tauro. Sed et hoc non sine causa aliis displicuit, qui satis videbant, [b] in ea re, quæ secum haberet pericula, incommoda, cruciatum, interitum; felicitatem, præsertim summam, non posse esse positam; nisi verborum sonum, sine rerum sensu, sequi liberet: ideoque bonum supremum finemque hominis collocarunt in iis rebus, quarum voluptas sensibus perciperetur. Sed hæc quoque sententia à plurimis, et quidem efficaciter, refutata est: ut quæ honestum omne, cujus semina quædam in animo condita habemus, exstingueret, hominemque ad sublimia erectum dejiceret in sensum pecudum, quæ pronæ nihil nisi terrestre respiciunt. In tantis dubitationibus incertum palabatur genus humanum ea ætate, cùm Christus veram finis cognitionem intulit; promittens sectatoribus suis, post hoc ævum, vitam non modo sine morte, sine dolore ac molestia,

[a] *Virtutem sibi esse præmium, et satis beatum esse sapientem, etiam in Phalaridis tauro.*] Vide Ciceronem Tusculanarum II. et Lactantium lib. III. Institutionum, cap. 27. ubi contra hanc sententiam fortiter disputat, ut et Augustinus epistola LII.

[b] *In ea re, quæ secum haberet pericula, incommoda, cruciatum, interitum; felicitatem, præsertim summam, non posse esse positam.*] Lactantius lib. III. cap. 12. *Virtus per seipsam beata non est, quoniam in perferendis, ut dixi, malis tota vis ejus est.* Et mox cum Senecæ adduxisset locum: *Sed et Stoici, quos secutus est, negant sine virtute effici quemquam beatum posse. Ergo virtutis præmium beata vita est, si virtus, ut recte dictum est, beatam vitam facit. Non est igitur, ut aiunt, propter seipsam virtus expetenda, sed propter vitam beatam, quæ virtutem necessario sequitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod esset summum bonum. Hæc autem vita præsens et corporalis beata esse non potest, quia malis est subjecta per corpus.* Bene Plinius Historiæ Naturalis lib. VII. cap. 7. *Mortalium nemo felix.*

verum etiam summo gaudio comitatam: neque id parti tantum hominis, id est, animo, de cujus speranda post hanc vitam felicitate partim conjectura, partim traditio aliqua exstabat; verum etiam corpori, et id quidem justissime, ut corpus, quod ob legem divinam sæpe incommoda, cruciatus, atque interitum pati debet, repensationis expers non esset. Gaudia autem, quæ promittuntur, non vilia sunt, [c]ut epulæ, quas post hanc vitam sperant crassiores Judæi, [d]et concubitus, quos sibi promittunt Mahumetistæ: sunt enim hæc caducæ vitæ propria mortalitatis remedia, illud quidem ad singulorum animantium conservationem; hoc vero ad durationem generum: sed in corporibus vigor perpetuus, et plusquam siderea pulchritudo; in animo intellectio sine errore, etiam Dei ac divinæ providentiæ, et si quid nunc occultum latet; voluntas vero tranquilla, maxime in Dei conspectu, admiratione laudibusque occupata; in summa, majora multo ac meliora omnia, quam optimarum ac maximarum rerum comparatione concipi possint.

§. X. *Solvitur obiter objectio inde sumpta, quod dissoluta corpora restitui nequeant.*

Solet hic præter eam objectionem, cui jam ante respondimus, alia adferri, quasi omnino fieri nequeat, ut quæ dissoluta sunt hominum corpora, in eamdem compagem redeant: sed hoc ratione nulla nititur. [e]Cum enim inter plerosque Philo-

[c] *Ut epulæ, quas post hanc vitam sperant crassiores Judæi.*] Loca adducentur infra ad librum v.

[d] *Et concubitus, quos sibi promittunt Mahumetistæ.*] Alcoranus Azoara IV, V, XLVII, LIV, LXV, LXVI.

[e] *Cum enim,* &c.] Si cui sequentia *Grotii* verba non satisfaciant, ei responderi queat, minime necessarium esse, ut eadem sit

sophos constet, rebus quantumcumque mutatis, manere materiam diversarum specierum capacem: quis dicat, aut Deum nescire, quibus in locis, etiam longissime distantibus, sint materiæ ejus, quæ ad humanum corpus pertinuit, partes; aut deesse ei potentiam, qua eas reducat, atque recomponat, idemque faciat in suo universo, quod in fornacibus, aut vasis, facere Chymicos videmus, ut, quæ congenera sunt, quamvis disjecta, colligant? Ut vero, specie quantumvis mutata res tamen ad originis suæ formam redeat, ejus et in rerum natura exempla sunt, ut in arborum animantiumque seminibus. Neque insolubilis est ille, qui à multis nectitur nodus de humanis-corporibus, quæ in ferarum aut pecudum alimenta transeunt, quibus ita pastis homines iterum pascantur. Nam eorum, quæ comeduntur, pars maxima non in corporis nostri partem abit, sed in excrementa, aut accessiones corporis; quales sunt et pituita, et bilis: et de eo, quod alendi vim habet, morbis, interno calore, circumfuso aëre multum absumitur: quæ cum ita sint, Deus, qui etiam mutorum animantium genera ita curat, ut nullum eorum intereat, potest humanis corporibus singulari quadam cura prospicere; ut quod inde ad aliorum hominum escam pervenit, non magis in substantiam eorum vertatur, quam

sit numero materia quæ excitatur, cum ea quæ, homine moriente, in sepulcrum illata est. Neque enim minus fuerit idem homo is, cujus animus conjunctus fuerit cum materia, cum qua numquam conjunctus fuerit, si sit idem animus; quam fuit idem homo senex decrepitus, et infans vagiens in cunis, quamvis ne particula quidem forte supersit in sene ejus materiæ, quæ fuit in infante, propter perpetua effluvia quæ ex corpore elabuntur. *Resurgere corpus* dici optime potest, cum simile ex terra à Deo formatur, conjungiturque menti. Itaque non opus est ut in nimias angustias nos redigamus, dum ταυτότητα materiæ nimis rigide defendimus. *Clericus.*

solent

solent venena, aut medicamenta; eoque magis, quod quasi naturaliter constet humanam carnem ad hominum victum non datam. Id si non sit, et aliud, quod posteriori corpori aliunde accesserit, inde debeat decedere, non hoc tamen efficiet, ut non idem sit corpus, [f] cum etiam in hac vita major contingat particularum mutatio: [g] imo

[f] *Cum etiam in hac vita major contingat particularum mutatio.*] Alfenus in l. Proponebatur. D. de Judiciis. *Quod si quis putaret partibus commutatis, aliam rem fieri, fore ut ex ejus ratione nos ipsi non iidem essemus, qui abhinc anno fuissemus: propterea quod, ut Philosophi dicerent, ex quibus particulis minimis constiterimus, hæ quotidie ex corpore nostro decederent, aliæque extrinsecus in earum locum accederent.* Seneca Epistola LVIII. *Corpora nostra rapiuntur fluminum more: quicquid vides currit cum tempore: nihil ex his quæ videmus manet. Ego ipse, dum loquor mutari ista, mutatus sum.* Vide quam pulchre hac de re disserit Methodius, cujus verba nobis servavit Epiphanius, qui Origenianos refutat numeris XII, XIII, XIV, XV.

[g] *Imo et papilio insit in verme.*] Ovidius ultimo Metamorphoseon.

Quæque solent canis frondes intexere filis,
Agrestes tineæ, res observata colonis,
Ferali mutent cum papilione figuram.

Addamus ex Plinio quædam Historiæ Naturalis lib. X. cap. 5. de Ranis: *Mirumque semestri vita resolvuntur in limum, nullo cernente, et rursus vernis aquis renascuntur quæ fuere natæ.* Eodem lib. cap. 9. *Coccyx ex accipitre videtur fieri, tempore anni figuram mutans.* Libro XI. cap. 20. *Sunt qui mortuas, si intra tectum hieme serventur, deinde sole verno torreantur, ac ficulneo cinere toto die foveantur, putent reviviscere* Ibidem cap. 22. de bombycibus: *Et alia horum origo è grandiore vermiculo, gemina protendens sui generis cornua. Hic erucæ sunt. Fit deinde quod vocatur bombylius; ex ea necydalus; ex hoc in sex mensibus bombyces.* Ibidem cap. 23. de bombyce Coa: *Fieri autem primo papiliones parvos nudosque.* cap. 26. de cicadis: *Fit primum vermiculus, deinde ex eo quæ vocatur tettygometra, cujus cortice rupto circa solstitia evolant.* c. 30. *Muscis humore exanimatis, si cinere condantur, redit vita.* cap. 32. *Multa autem insecta et aliter nascuntur. Atque Asilus imprimis ex rore: insidet hic raphani folio primo vere, et spissatus sole in magnitudinem milii cogitur. Inde oritur vermiculus parvus, et triduo mox eruca, quæ adjectis diebus crescit immobilis, duro cortice, ad tactum movetur araneæ. Hæc eruca, quam chrysalidem appellant, rupto deinde cortice volat papilio.*

et

et papilio insit in verme, et herbarum substantia, aut vini, [h] in minimo aliquo, unde iterum instaurentur in veram magnitudinem. Certe cum et hæc, et alia multa, non incommode poni possint, nulla est causa, cur inter impossibilia habeatur restitutio dissoluti corporis; cum viri eruditi, [i] Zoroaster apud Chaldæos, [k] Stoïci prope omnes, [l] et inter Peripateticos Theopompus, eam et fieri posse, et futuram crediderint.

[h] *In minimo aliquo, &c.*] Si *Grotius* in hoc nostrum ævum dilatus fuisset, plenius esset loquutus; cum constet omnia animalia, cujuscunque generis, ex ovo nasci in quo sunt formata, ut plantæ omnes in seminibus, quamvis summæ tenuitatis. Sed hoc nihil ad resurrectionem, non enim ex similibus primordiis corpora renascentur. *Clericus.*

[i] *Zoroaster apud Chaldæos.*] Vide Clementem Strom. v.

[k] *Stoïci prope omnes.*] Clemens Strom. 5. *Οἶδεν γὰρ οὗτος ἐκ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας μαθὼν, τὴν διὰ πυρὸς κάθαρσιν τῶν κακῶς βεβιωκότων, ἣν ὕστερον ἐκπύρωσιν ἐκάλεσαν οἱ Στωϊκοί. καθ' ὃν καὶ τὸν ἰδίως ποιὸν ἀναστήσεσθαι δογματίζουσι τοῦτ' ἐκεῖνο τὴν ἀνάστασιν περιάπτοντες. Norat enim ille* (Heraclitus) *edoctus è barbara philosophia, Mundum à malis hominibus purgatum iri per ignem, quod ἐκπύρωσιν postea Stoïci dixere, qui et per eam hunc talem quemque revicturum docent, his vocibus obtegentes resurrectionis rem.* Origenes lib. iv. adversus Celsum: *φασὶ δὴ οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς κατὰ περίοδον ἐκπύρωσιν τοῦ παντὸς γίνεσθαι, καὶ ἑξῆς αὐτοῦ διακόσμησιν πάντ' ἀπαράλλακτα ἔχουσαν. Aiunt de porticu Philosophi post sæculorum circuitus fore incendium universi, deinde ejusdem formationem quæ eadem omnia habeat.* Postea: *Κἂν μὴ ὀνομάζωσιν οὖν τὸ τῆς ἀναστάσεως ὄνομα, τὸ πρᾶγμά γε δηλοῦσιν. Quamquam igitur resurrectionis non usurpant vocabulum, rem tamen agnoscunt.* Addit hic Origenes Ægyptios. Chrysippus de Providentia citatus Lactantio lib. vii. Institutionum, c. 23. *Τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος, δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον, καὶ ἡμᾶς, μετὰ τὸ τελευτῆσαι, πάλιν περιόδων τινῶν εἰλημμένων χρόνου, εἰς ὃ νῦν ἐσμὲν ἀποκαταστήσεσθαι σχῆμα. Hoc cum ita se habeat, apparet non esse impossibile, ut et nos post mortem, sæculorum certis circuitibus evolutis, restituamur in eum in quo nunc sumus statum.* Vide, si vacat, Nathanaëlem Carpentarium Liberæ Philosophiæ exercitatione xvi.

[l] *Et inter Peripateticos Theopompus.*] De quo Diogenes Laërtius initio libri. *Καὶ Θεόπομπος ἐν τῇ ὀγδόῃ τῶν Φιλιππικῶν, ὃς καὶ ἀναβιώσεσθαι κατὰ τοὺς μάγους φησὶ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἔσεσθαι ἀθανάτους, καὶ τὰ ὄντα ταῖς αὐταῖς διακλήσεσι διαμενεῖν. Theopompus vero etiam octavo Philippicorum, qui revicturos homines et magorum*

§. XI. *Præceptorum eximia sanctitas circa Dei cultum.*

Secundum, quo Christiana Religio, omnes alias, quæ aut sunt, aut fuerunt, aut fingi possunt, exsuperat; est summa sanctitas præceptorum, cum in iis, quæ ad Dei cultum, tum quæ ad res cæteras pertinent. Paganorum sacra ferme per totum orbem terrarum, ut late ostendit [m] Porphyrius, et nostri etiam sæculi navigationes docent, plena erant crudelitatis. Nam receptum ferme ubique, ut et humano sanguine Dii placarentur: quem morem nec Græca eruditio, nec Romanæ leges sustulerunt: ut apparet ex iis, quæ [n] de victimis factis Baccho Omestæ apud Græcos, de Græco et Græca, [o] Gallo et Galla mactatis Jovi Latiali

rum sententia tradit, immortalesque futuros, et omnia in suis iisdem semper mansura nominibus.

[m] *Porphyrius.*] De abstinentia ab esu animalium. Unde multa sumpsit Cyrillus IV. contra Julianum.

[n] *De victimis factis Baccho Omestæ apud Græcos.*] Meminit Plutarchus Themistocle, et Pausanias. Similia sacra Messeniorum, Pellæorum, Lyctiorum in Creta, Lesbiorum, Phocæensium, habes apud Clementem Protreptico.

[o] *Gallo et Galla mactatis Jovi Latiali.*] Antiquum in Italia homines immolare docet nos libro I. Dionysius Halicarnassensis. Quamdiu id manserit Plinius libro XXVIII. cap. 1. *Boario vero in foro Græcum Græcamve defossos, aut aliarum gentium cum quibus tum res esset, etiam nostra ætas vidit.* Mansit mos ad Justini et Tatiani tempora. Justinus enim sic Apologetico I. Romanos alloquitur: Τῷ παρ' ὑμῖν τιμωμένῳ εἰδώλῳ, ᾧ οὐ μόνον ἀλόγων ζώων αἵματα προσραίνεται, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπεια, διὰ τοῦ παρ' ὑμῖν ἐπισημοτάτου καὶ εὐγενεστάτου ἀνδρὸς τὴν πρόσχυσιν τοῦ τῶν φονευθέντων αἵματος ποιουμένου. *Ut ei quod vos colitis idolo, cui non tantum ratione carentium animantium sanguis adspergitur, sed et humanus, nobilissimo atque illustrissimo vestrum, occisorum hominum affundente sanguinem.* Tatianus vero: Εὑρὼν παρὰ μὲν Ῥωμαίοις τὸν Λατιάριον Δία λύθροις ἀνθρώπων, καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν ἀνδροκτασιῶν αἵμασι τερπόμενον. *Cum compererim apud Romanos Latialem Jovem humano cruore, et per homicidium fuso sanguine oblectari.* Porphyrius ad Adriani tempora mansisse talia sacra nos docet. Apud

Gallos

legimus. Mysteria autem illa sanctissima, sive Cereris, sive Liberi patris, plenissima fuere omnis obscœnitatis; ut apparuit, postquam semel, perrupta arcani religione, evulgari cœperunt: quod late exsequuntur [p] Clemens Alexandrinus, [q] et alii. Tum vero illi dies, qui Deorum honori sacrati erant, talibus spectaculis celebrabantur, [r] quibus interesse Catonem puduit. At Judaïca Religio nihil quidem habuit illicitum, aut inhonestum; sed tamen [s] ne pronus ad idololatriam populus à vera Religione descisceret, multis præceptis earum rerum, quæ per se nec bonitatem, nec malitiam habebant, oneratus est; qualia sunt pecudum mactationes, circumcisio, exacta quies sabbati, et ciborum aliquam multorum interdictio; quorum nonnulla mutuati sunt Mahumetistæ, addita vini prohibitione. At Christiana Religio Deum, ut mentem purissimam, [t] pura mente colendum docet, [u] et iis operibus, quæ suapte natura etiam citra præceptum honestissima sunt.

Gallos mos is vetus humanis victimis litandi, ut ex Cicerone pro M. Fonteio, et ex Plutarcho de Superstitione discimus. Eum sustulit inde Tiberius: memorante Plinio lib. XXX. cap. 1. De Britannis eumdem ibi Plinium vide, et Dionem Nerone, et Solinum. De Slavis vero Helmoldum lib. I. cap. 3. Porphyrius libro de non esu animantium secundo mansisse ad suam ætatem ait, et in Arcadia et Carthagine, imo et ἐν τῇ μεγάλῃ πόλει, id est Romæ, sacrum nominans Jovis Latialis.

[p] *Clemens Alexandrinus.*] In Protreptico.

[q] *Et alii.*] Maxime Arnobius.

[r] *Quibus interesse Catonem puduit.*] Martialis initio Epigrammatum I. Gellius X. 13. Valerius Maximus lib. II. c. 10.

[s] *Ne pronus ad idololatriam populus à vera Religione descisceret, multis præceptis earum rerum, quæ per se nec bonitatem nec malitiam habebant, oneratus est.*] Hanc causam talium præceptorum reddit et Maimonides, quem sequitur Josephus Albo.

[t] *Pura mente colendum docet.*] Joh. IV. 24.

[u] *Et iis operibus, quæ suapte natura etiam citra præceptum honestissima sunt.*] Unde λογικὴ λατρεία dicitur, cultus rationi consentiens, Rom. XII. 1. Adde Philipp. IV. 8.

Sic

Sic [w] non carnem vult circumcidi, sed cupiditates: [x] non ab omni opere, sed ab illicito nos feriari: non pecudum sanguinem aut adipem Deo sacrare, sed, si opus sit, [y] pro veritate ipsius testanda nostrum offerre sanguinem: et [z] quæ de bonis nostris egentibus damus, Deo data credere: non certis ciborum potusve generibus abstinere, sed [a] utroque uti cum modo, qui sanitati conveniat; [b] interdum et jejuniis subactum corpus animo addicere, quo is alacrior ab sublimia feratur. Præcipua vero pars Religionis ubique ostenditur posita [c] in pia fiducia, [d] qua compositi ad fidele obsequium [e] in Deum toti recumbimus, [f] ejusque promissis non dubiam habemus fidem; [g] unde et spes exsurgit, [h] et verus amor, cum Dei, tum proximi, quo fit ut præceptis ipsius pareamus, [i] non serviliter pœnæ formidine, [k] sed ut ipsi placeamus, [l] ipsumque habeamus pro sua bonitate patrem

[w] *Non carnem vult circumcidi, sed cupiditates.*] Rom. II. 28, 29. Philipp. III. 3.

[x] *Non ab omni opere, sed ab illicito nos feriari.*] 1 Cor. v. 8.

[y] *Pro veritate ipsius testanda nostrum offerre sanguinem.*] 1 Corinth. x. 16. Hebr. XII. 4. 1 Petr. II. 21.

[z] *Quæ de bonis nostris egentibus damus, Deo data credere.*] Matth. VI. 4. Luc. XII. 33. 2 Cor. IX. 7. Heb. III. 6.

[a] *Utroque uti cum modo qui sanitati conveniat.*] Luc. XXI. 34. Rom. XIII. 13. Eph. v. 18. Gal. v. 21. 1 Tim. v. 3. 1. Petr. IV. 3.

[b] *Interdum et jejuniis subactum corpus animo addicere.*] Matth. VI. 18. XVII. 21. 1 Corinth. VII. 5.

[c] *In pia fiducia.*] Ut Joh. XII. 44.

[d] *Qua compositi ad fidele obsequium.*] Luc. XI. 28. Joh. XIII. 17. et sequentibus. Rom. I. 5. 1 Cor. VII. 19. 1 Pet. I. 2.

[e] *In Deum toti recumbimus.*] Matth. XXI. 21. 2 Tim. I. 12.

[f] *Ejusque promissis non dubiam habemus fidem.*] Rom. IV. 20. 2 Cor. VII. 1. Gal. III. 29.

[g] *Unde et spes exsurgit.*] Heb. VI. 11. Rom. VIII. 24. XV. 4.

[h] *Et verus amor, cum Dei, tum proximi.*] Gal. v. 6. 1 Thess. III. 6.

[i] *Non serviliter pœnæ formidine.*] Rom. VIII. 15.

[k] *Sed ut ipsi placeamus.*] Hebr. XII. 28.

[l] *Ipsumque habeamus pro sua bonitate patrem.*] Rom. VIII.

patrem [m] ac remuneratorem. [n] Precari vero jubemur, non ut divitias, aut honores nanciscamur, et quæ alia multum optata plurimis male cesserunt: sed primum quidem ea, quæ Deo sunt gloriosa; nobis vero de rebus caducis ea, quæ natura desiderat, reliquum permittentes divinæ providentiæ, utramcumque in parte mres ceciderit securi: ea vero, quæ ad æterna ducunt, omni studio, nempe, retro commissorum veniam, in posterum auxilium Spiritus, quo firmati adversus minas omnes atque illecebras in pio cursu perstemus. Hic est Dei cultus in Religione Christiana, quo certe nihil excogitari potest Deo dignius.

§. XII. *Circa ea officia humanitatis, quæ proximo debemus, etiam læsi.*

Similia sunt quæ adversus proximum exiguntur officia. Mahumetis Religio in armis nata, nihil spirat nisi arma, armis propagatur. Sic et Laconum instituta, quæ inter Græcanica maxime laudabantur, etiam Apollinis oraculo, tota ad vim bellicam fuisse directa, [o] notat, et in culpa ponit

[m] *Ac remuneratorem.*] Coloss. III. 24. 2 Thess. I. 6. [Addo et: ut liqueat nos intelligere præcepta ejus eo dignissima esse, et naturæ nostræ ita convenire, ut meliora, aut æquo convenientia alia nemo comminisci possit. Itaque et grati animi causa, et quod optima ac præstantissima sint ejus præcepta, ei nos parere decet; quamvis nullæ essent pœnæ luendæ non parentibus, præter ipsius facti turpitudinem. Hoc demum est Deo filiorum, non servorum instar, parere. *Clericus.*

[n] *Precari vero jubemur.*] Mat. VI. 10.

[o] *Notat et in culpa ponit Aristoteles.* Polit. VII. cap. 14. Παραπλησίως δὲ τούτοις καὶ τῶν ὕστερόν τινες γραψάντων ἀπεφήναντο τὴν αὐτὴν δόξαν· ἐπαινοῦντες γὰρ τὴν Λακεδαιμονίων πολιτείαν ἄγανται τοῦ νομοθέτου τὸν σκοπόν, ὅτι πάντα πρὸς τὸ κρατεῖν καὶ πρὸς τὸν πόλεμον ἐνομοθέτησεν· ἃ καὶ κατὰ τὸν λόγον ἐστὶν εὐέλεγκτα, καὶ τοῖς ἔργοις ἐξελήλεγκται νῦν. *Pari modo et qui posterius scripserunt, ostenderunt ejusdem se esse sententiæ Nam in laudatione Lacedæmo-*

niorum

Aristoteles. Sed idem in Barbaros bellum dicit esse naturale; cum contra verum sit, inter homines à natura amicitiam ac societatem constitutam. [p] Quid enim iniquius, quam singulas cædes puniri, occisarum gentium, velut gloriosum facinus, triumphis ostentari? Et tamen illa adeo celebrata Romana civitas, quo tantum nomen, nisi bellis, [q] sæpe manifeste injustis, [r] ut de bello in Sardiniam [s] et Cyprum ipsi fatentur, consecuta est? Et certe generatim, ut à præclaris annalium conditoribus memoriæ proditum est, [t] latrocinia extra

niorum Reipublicæ, admirantur propositum conditoris legum in eo, quod leges omnes ad bellicas res victoriamque direxit: quod et ratione refelli facile potest, et ipsis factis refutatum nunc apparet. Euripides Andromacha Aristoteli præiverat:

——— εἰ δ' ἀπῆν δορὸς
Τοῖς Σπαρτιάταις δόξα καὶ μάχης ἀγὼν,
Τ' ἄλλ' ὄντες ἴστε μηδενὸς βελτίονες.

———*si vis Martia,*
Vobis Lacones absit et ferri decus,
Spectatur ultra quod sit eximium nihil.

[p] *Quid enim iniquius, quam singulas cædes puniri, occisarum gentium, velut gloriosum facinus, triumphis ostentari?*] Sensus ex Senecæ epistola 96. & de Ira lib. II. cap. 8. ex Cypriani epistola secunda.

[q] *Sæpe manifeste injustis.*] Petronius:

—si quis sinus abditus ultra,
Si qua foret tellus fulvum quæ mitteret aurum,
Hostis erat.———

[r] *Ut de bello in Sardiniam.*] Vide Polybium Historiarum III.

[s] *Et Cyprum ipsi fatentur.*] Florus lib. III. cap. 9. *Divitiarum tanta erat fama, nec falso, ut victor gentium populus, et donare regna consuetus, Publio Clodio Tribuno duce, socii vivique Regis confiscationem mandaverit.* Meminit ejusdem rei Plutarchus Catone, Appianus lib. II. Civilium, Dion lib. XXXVIII. Vide eundem Florum de Bello Numantino et de Cretico.

[t] *Latrocinia extra fines plerisque gentibus nullam habebant infamiam.*] Thucydides lib. I. Οἱ γὰρ Ἕλληνες τοπάλαι, καὶ τῶν βαρβάρων οἵτε ἐν τῇ ἠπείρῳ παραθαλάσσιοι, καὶ ὅσοι νήσους εἶχον, ἐπειδὰν ἤρξαντο μᾶλλον περαιοῦσθαι ναυσὶν ἐπ' ἀλλήλους, ἐτράποντο πρὸς λῃστείαν, ἡγουμένων ἀνδρῶν οὐ τῶν ἀδυνατωτάτων, κέρδους τοῦ σφετέρου αὐτῶν ἕνεκα καὶ τοῖς ἀσθενέσι τροφῆς· καὶ προσπίπτοντες πόλεσιν ἀτειχίστοις καὶ κατὰ κώμας οἰκουμέναις, ἥρπαζον καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ βίου ἐντεῦθεν ἐποιοῦντο, οὐκ ἔχοντός πω αἰσχύνην τούτου τοῦ ἔργου, φέροντες δέ τι καὶ δόξης μᾶλλον. Δηλοῦσι δὲ τῶν τε ἠπειρωτῶν τινες ἔτι καὶ νῦν, οἷς κόσμος καλῶς

fines plerisque gentibus nullam habebant infamiam. [u] Ultionis exactionem Aristoteles, et Cicero, in virtutis parte ponunt. Gladiatorum

καλῶς τοῦτο δρᾷν· καὶ οἱ παλαιοὶ τῶν ποιητῶν, τὰς πύστεις τῶν πλεόντων πανταχοῦ ὁμοίως ἐρωτῶντες εἰ λῃσταί εἰσιν, ὡς οὔτε ὧν πυνθάνονται ἀπαξιούντων τὸ ἔργον, οἷς τ' ἐπιμελὲς εἴη εἰδέναι οὐκ ὀνειδιζόντων· ἐλῄζοντο δὲ καὶ κατ' ἤπειρον ἀλλήλους· καὶ μέχρι τοῦδε πολλὰ τῆς Ἑλλάδος τῷ παλαιῷ τρόπῳ νέμεται, περί τε Λοκροὺς τοὺς Ὀζόλας καὶ Αἰτωλοὺς καὶ Ἀκαρνᾶνας, καὶ τὴν ταύτῃ ἤπειρον. *Olim quippe Græci, non minus quam barbari, tum qui in continente, tum qui per insulas vivebant, postquam sæpius alii ad alios navibus transire cœperunt, ad latrocinandum se contulerunt, ad quam rem viri illustres duces ipsis erant, partim quæstus sui causa, partim ut victum suppeditarent egentibus: adortique civitates mœnibus carentes, aut per vicos sparsas, diripiebant eas, maximamque partem hinc se alebant, nondum infami eo vitæ genere, quin et nonnihil habente gloriæ. Manifestum id faciunt etiam nunc quidam continentis terræ habitatores, qui pro decoro habent strenue id facere, et vetusti Poëtarum, apud quos frequentes sunt interrogationes ad navigantium obvios, an prædones essent; nimirum, quod nec defugituri id nomen illi essent qui interrogabantur, nec exprobraturi hi qui interrogabant. In ipsa quin etiam terra continente, spoliabant alii alios, et nunc quoque magna portio Græcorum sic vivit, apud Locros Ozolas, apud Ætolos, apud Acarnanas et vicina terrarum.* Interrogatio illa, cujus Thucydides meminit, est apud Homerum Odyssea γ, ubi Scholiastes: οὐκ ἄδοξον ἦν παρὰ τοῖς παλαιοῖς τὸ λῃστεύειν, ἀλλ' ἔνδοξον. *Apud veteres latrocinari adeo infame non erat, ut et gloriæ duceretur.* Justinus lib. XLIII. c. 3. de Phocensibus: *Studiosius mare quam terras exercuere, piscando, mercando, plerumque etiam latrocinio maris (quod illis temporibus gloriæ habebatur) vitam tolerabant.* De Hispanis vide Plutarchum Mario: et Diodorum lib. v. de Tyrrhenis: Servium ad VIII. et x. Æneïdos: de Germanis Cæsarem, Tacitum, Saxonem Grammaticum.

[u] *Ultionis exactionem Aristoteles, et Cicero, in virtutis parte ponunt.*] Aristoteles De moribus ad Nicomachum IV. 11. Δοκεῖ γὰρ οὐκ αἰσθάνεσθαι οὐδὲ λυπεῖσθαι, μὴ ὀργιζόμενός τε οὐκ εἶναι ἀμυντικός· τὸ δὲ προπηλακιζόμενον ἀνέχεσθαι, ἀνδραποδῶδες. *Videtur talis et sensu et dolore carere, et cum non irascatur, vindictæ esse negligens. Servile, si contumeliose tracteris, id tolerare.* Cicero autem de Inventione II. inter ea quæ ad jus naturæ pertinent, ponit vindicationem, *per quam vim, aut contumeliam defendendo, aut ulciscendo propulsamus.* Ad Atticum: *Odi hominem et odero: utinam ulcisci possem.* In Antonium: *Sic ulciscar facinora singula, quemadmodum a quibusque sum provocatus.*

mutuæ dilaniationes inter oblectamenta erant publica Paganorum[x]; exponere liberos quotidianum.[y] Apud Hebræos sane lex melior, sanctior disciplina; sed tamen in populo impotentis iræ dissimulata quædam, aut etiam ipsis concessa: [z] ut vis in populos septem id meritos; qua non contenti, [a] omnes à se dissidentes crudeli odio sunt persecuti; [b] cujus signa nunc etiam in ipsorum precibus adversus Christianos conceptis apparent. At [c] dolorem suum talionis judicio exsequi, homicidam propinqui sui privata manu occidere, lege ipsa permittebatur. Christi vero lex omnino [d] prohibet injuriam sive verbis, sive rebus factam reponere, ne, quam in aliis improbamus malitiam, rursum probemus imitando: bene fieri vult bonis quidem præcipue, sed et malis, [e] ad Dei exemplum, à quo solem, astra, aërem, ventos, imbres habemus communia in homines quosvis dona.

[x] *Gladiatorum mutuæ dilaniationes inter oblectamenta erant publica Paganorum.*] Vide Lactantium lib. II. Tertullianum de Spectaculis cap. 19.

[y] *Exponere liberos quotidianum.*] Justinus Apologetico secundo. Tertullianus Apologetico cap. 9. Vide et Lactantium lib. VI. Institutionum, cap. 20. et Terentii Hecyram.

[z] *Ut vis in populos septem id meritos.*] Exod. XXXIV. 11, 12. Deut. VII. 1, 2.

[a] *Omnes à se dissidentes crudeli odio sunt persecuti.*] Dandam operam ut eis damnum quovis modo inferatur, docet R. Levi ben Gersom: non reddenda illis quæ furtis subducta sunt, Bechai.

[b] *Cujus signa nunc etiam in precibus adversus Christianos conceptis apparent.*] Vide Libellum precum editum Venetiis forma minima, fol. 8. et librum Germanicum Antonii Margaritæ. Maimonidem ad XIII Articulos, ubi perdendos ait, qui eis non credunt. Et dictum est in ore Judæorum: *Omnes sectarii subito pereant.* Similia sunt dicta R. Isaaci in Bereschith rabba: et Thalmud in Baba Kama, et Baba Bathra.

[c] *Dolorem suum talionis judicio exsequi.*] Levit. XXIV. 20. Deut. XIX. 21.

[d] *Prohibet injuriam sive verbis sive rebus factam reponere.*] Matth. V. 38, 44.

[e] *Ad Dei exemplum, à quo solem, astra, aërem, ventos, imbres habemus communia in homines*

quosvis

§. XIII. *Circa conjunctionem maris et fœminæ.*

Conjunctio maris cum fœmina, per quam propagatur genus humanum, dignissima res est legum cura. Quam partem neglectui habitam à Paganis haud mirum est, cum eorum, quos colerent, [f] Deorum stupra et adulteria narrarentur. Quid quod et [g] concubitus marium cum maribus Deorum exemplis defendebantur? in quorum numerum eo merito relati olim Ganymedes, [h] postea

quosvis dona.] Matth. v. 45.

[f] *Deorum stupra et adulteria.*] Euripides Ione:

——νουθετητέος δέ μοι
Φοῖβος, τί πάσχει, παρθένους βίᾳ γαμῶν,
Προδίδωσι παῖδας, ἐκτεκνούμενος λάθρα,
Θνήσκοντας ἀμελεῖ. μὴ σύγ', ἀλλ' ἐπεὶ κρατεῖς,
Ἀρετὰς δίωκε. καὶ γὰρ ὅστις ἂν βροτῶν
Κακὸς πεφύκει, ζημιοῦσιν οἱ Θεοί.
Πῶς ὧν δίκαιον, τοὺς νόμους ὑμᾶς βροτοῖς
Γράψαντας, αὐτοὺς ἀνομίαν ὀφλισκάνειν;
Εἰ δ' οὐ γὰρ ἔσται, τῷ λόγῳ δὲ χρήσομαι,
Δίκας βιαίων δώσετ' ἀνθρώποις γάμων,
Σὺ καὶ Ποσειδῶν, Ζεύς θ', ὃς οὐρανοῦ κρατεῖ,
Ναοὺς τίνοντες ἀδικίας κενώσετε.

——monendus, si tamen fas est, mihi,
Apollo, per vim virginum minuit decus,
Quosque ipse sevit liberos, interfici
Cùm patitur: ah ne tu ista: sed quando imperas,
Honesta sequere. Si quis est mortalium,
Qui scelera patrat, exigunt pœnam Dii:
At nonne iniquum est, vos, suas leges quibus
Gens debet hominum, jure nullo vivere?
Si (quod futurum non erit, dicam tamen)
Hominibus æquo stupra lucretis modo,
Neptunus et tu, rexque supremi poli,
Vacuaret omnes mulcta templorum domos.

Vide hæc fuse tractata apud Clementem Protreptico, Athenagoram, Tatianum, Arnobium libro IV. Nazianzenum I. contra Julianum, Theodoretum Sermone III.

[g] *Concubitus marium cum maribus.*] Hæc quoque vide apud Clementem et Theodoretum dictis locis.

[h] *Postea Antinous.*] Meminit Justinus Apologetico II. Clemens Protreptico: Origenes libro contra Celsum tertio et octavo: Eusebius Historiæ Ecclesiasticæ IV. 8. Theodoretus octavo: et Historici illorum temporum.

 Anti-

Antinous; quod flagitium apud Mahumetistas quoque frequens est, apud Sinenses, et gentes alias etiam pro licito: à Græciæ autem Philosophis in id laboratum videtur, [i] ut rei turpi honestum nomen imponeretur. Inter eosdem Græciæ Philosophos præstantissimi, [k] communione mulierum laudata, quid aliud quam ex civitate tota unum fecerunt lupanar? [l] Cum etiam inter muta animantia quædam sit fœdus aliquod conjugale, quanto æquius ne sanctissimum animal homo incerto semine nascatur, exstinctis etiam parentum et liberorum inter se affectibus? Lex Hebræa omnem quidem spurcitiem inhibet, sed et [m] plures

[i] *Ut rei turpi honestum nomen imponeretur.*] Ita sane censent non Lucianus tantum, libello De amoribus, sed et Gregorius Nazianzenus Oratione III. contra Julianum, et ad eum Elias Cretensis et Nonnus, Cyrillus contra Julianum libro VI. et late Theodoretus libro XIII. ad Græcos. Philonis, qui Platoni favit plurimum, locum hic omittere non possum è libro De vita contemplatrice: Τὸ δὲ Πλατωνικὸν ὅλον σχεδόν ἐστι περὶ ἔρωτος, οὐκ ἀνδρῶν ἐπὶ γυναιξὶν ἐπιμανέντων, ἢ γυναικῶν ἀνδράσιν αὐτὸ μόνον· ἀναπληροῦνται γὰρ αἱ ἐπιθυμίαι αὗται θεσμοῖς φύσεως· ἀλλὰ ἀνδρῶν ἄρσεσιν ἡλικίᾳ μόνον διαφέρουσι· καὶ γὰρ εἴ τι περὶ ἔρωτος καὶ οὐρανίου Ἀφροδίτης κεκομψεῦσθαι δοκεῖ, χάριν ἀστεϊσμοῦ παρείληπται. *Platonicum autem convivium totum fere in amoribus consumitur, non virorum modo in mulieres, mulierum in viros insanientium: tales enim cupiditates lege naturæ explentur: sed virorum in sexus ejusdem sola ætate dispares: nam si quid ibi de Venere et Amore cælesti speciose dici auditur, id honesti obtentus causa assumitur.* Tertullianus de Anima Christianam sapientiam præferens Socraticæ: *Nec nova inferens dæmonia, sed vetera depellens, nec adolescentiam vitians, sed omni bono pudoris informans.*

[k] *Communione mulierum laudata.*] Platonem vide tum alibi, tum maxime de Republica IV.

[l] *Cum etiam inter muta animantia quædam sit fœdus aliquod conjugale.*] Plinius lib. X. cap. 33. *Ab his columbarum gesta spectantur maxime, simili ratione. Mares iidem, sed pudicitia illis prima, et neutri nota adulteria: conjugii fidem non violant.* De palumbium castitate conjugali, vide Porphyrium De non esu animantium tertio.

[m] *Plures uni concèdit uxores.*] Apparet id. Deut. XVII. 16, 17. XXI. 15. 2 Sam. XII. 8. Sic legem intelligunt Hebræi, et Chrysostomus 1 ad Cor. XI. Augustinus de doctrina Christiana libro III. cap. 12. et veterum alii.

Josephus

uni concedit uxores, [n] et marito dimittendæ ob quasvis causas uxoris jus facit: quod et hodie usurpant Mahumetistæ, et olim Græci, ac Latini, tanta licentia, ut et uxores ad tempus utendas aliis darent [o] Lacones, et Cato. At perfectissima Christi lex ad ipsas penetrat vitiorum radices, et eum, qui attentavit mulieris cujusquam pudicitiam, vel oculis libavit, [p] reum habet, inspectore cordis Deo judice, concupiti nec peracti criminis. Cumque omnis vera amicitia perpetua sit et insolubilis, [q] merito talem eam esse voluit, quæ cum animorum societate corporum quoque continet communionem: quod etiam ad rectam liberorum educationem haud dubio est utilius. Inter Paganos paucæ gentes una uxore contentæ fuerunt, ut [r] Germani, et Romani. [s] Sequuntur et hoc Christiani; ut, scilicet, animus ab uxore in solidum marito datus, [t] æquali retributione pensetur, [u] rectiusque procedat sub una præside domesticum

Josephus legis peritissimus, Antiquitatum XVI. *πάτριον ἐν τ' αὐτῷ πλείοσιν ἡμῖν συνοικεῖν.* *Mos nobis patrius eodem tempore plures habere uxores.*

[n] *Et marito dimittendæ ob quasvis causas uxoris jus facit.*] Deut. XXIV. 1, 2, 3, 4. Levit. XXI. 14.

[o] *Lacones, et Cato.*] Vide Herodotum libro VI. Plutarchum Lycurgo et Catone Uticensi.

[p] *Reum habet, inspectore cordis Deo judice, concupiti nec peracti criminis.*] Matth. v. 28.

[q] *Meritò talem eam esse voluit, quæ cum animorum societate corporum quoque continet communionem.*] Matth. v. 32. XIX. 9.

[r] *Germani, et Romani.*] Græcos etiam addere potuit, quibus plerisque, certe privatis, singulæ fuerunt uxores. *Clericus.*

[s] *Sequuntur et hoc Christiani.*] Paulus Apostolus 1 Cor. VII. 4. Lactantius Institutionum XV. 23. Hieronymus adversus Oceanum.

[t] *Æquali retributione pensetur.*] Bene enim Sallustius Jugurthino: *Apud eos qui plures uxores habent, levis ista ducitur necessitudo, quod animus multitudine distractus nullum pro socia obtinet, omnes pariter viles sunt.* Ammianus de Persis XXIII. *Per libidines varias caritas dispersa torpescit.* Claudianus bello Gildonico:

——*Connubia mille:*
Non illis generis nexus, non pignora curæ,
Sed numero languet pietas.

[u] *Rectiusque procedat sub una præside*

regimen; neu diversæ matres discordiam liberis inferant.

§. XIV. *Circa usum bonorum temporalium.*

Ad usum eorum, quæ bona vulgo dicuntur, ut veniamus, furta videmus à gentibus paganis quibusdam, [w] ut Ægyptiis [x] et Spartiatis, permissa: et qui privatis non permiserunt, publice hoc ferme unum agebant, ut Romani: [y] quibus ad casas redeundum esse dicebat Romanus orator, si suum cuique reddere deberent. Hebræis nihil quidem tale, sed [z] fœnus tamen in extraneos permissum, ut eorum ingenio se lex aliquatenus aptaret; [a] quæ propterea legem servantibus, inter cætera, divitias pollicebatur. At [b] Christiana lex non modo omne injustitiæ genus, et in quosvis prohibet; [c] sed et vetat nos studium nostrum rebus illis caducis impendere: quia, scilicet, non sufficiat animus noster ad duo sedulo curanda, quæ singula hominem totum requirant, et sæpe in contraria consilia nos trahant: deinde vero et in quærendis, et in servandis divitiis, [d] sollicitudo servitutem

præside domesticum regimen: neu diversæ matres discordiam liberis inferant. Utrumque recte concepit et expressit Euripides Andromacha.

[w] *Ut Ægyptiis.*] Diodorus Siculus Historiarum libro I.

[x] *Et Spartiatis.*] Plutarchus Lycurgo.

[y] *Quibus ad casas redeundum esse dicebat Romanus orator, si suum cuique reddere deberent.*] Verba hunc in sensum Ciceronis ex tertio de Republica recitat Lactantius in Epitome cap. I.

[z] *Fœnus tamen in extraneos permissum.*] Deut. XXIII. 19.

[a] *Quæ propterea legem servantibus, inter cætera, divitias pollicebatur.*] Levit. XXVI. 5. Deuter. XXVIII. 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12.

[b] *Christiana lex non modo omne injustitiæ genus, et in quosvis prohibet.*] Matth. VII. 12. Ephes. V. 3.

[c] *Sed et vetat nos studium nostrum rebus illis caducis impendere.*] Matth. VI. 24. et sequentib. XIII. 22. Luc. VIII. 14. 1 Tim. VI. 9.

[d] *Sollicitudo servitutem quamdam, et cruciatum secum ferat.*] Matth. VI. 34. Philipp. IV. 6.

pant:

quamdam, et cruciatum secum ferat, quæ ipsam voluptatem, quæ ex divitiis speratur, corrumpant: [e] ea vero quibus natura contenta est, et pauca sint, et facile sine magno labore aut impendio parentur. Quod si quid tamen Deus ultra indulserit, non hoc in mare projicere jubemur, [f] ut Philosophi quidam imprudenter fecerunt; neque detinere inutile, neque prodigere; sed supplere inde hominum aliorum inopiam, [g] sive donando, [h] sive dando mutuum id rogantibus: [i] ut decet eos, qui se non dominos harum rerum, sed Dei summi parentis procuratores ac dispensatores credant: bene enim locatum beneficium [k] thesaurum esse bonæ spei plenum, in quem nec furum improbitati, nec casuum varietati quicquam liceat. Cujus veræ, non fucatæ, liberalitatis exemplum admirabile præbuerunt Christianorum primi; [l] cum usque ex Macedonia et Achaïa ea mitterentur, quæ Palæstinorum egestatem sublevarent: non aliter, quam si orbis totus una esset familia. Atque hic illa quoque cautio in Christi lege additur, [m] nequa repensationis aut honoris spes beneficentiam defloret: [n] cujus apud Deum perit gratia,

[e] *Ea vero quibus natura contenta est, et pauca sint, et facile sine magno labore aut impendio parentur.*] 1 Tim. vi. 7, 8.

[f] *Ut Philosophi quidam imprudenter fecerunt.*] Habent hoc de Aristippo Laërtius et Suidas, de Cratete Philostratus.

[g] *Sive donando.*] Matth. v. 42.

[h] *Sive dando mutuum id rogantibus.*] Matth. ibidem. Luc. vi. 35.

[i] *Ut decet eos, qui se non dominos harum rerum, sed Dei summi parentis procuratores ac dispensatores credant.*] 1 Tim. vi. 17, 18.

[k] *Thesaurum esse bonæ spei plenum, in quem nec furum improbitati, nec casuum varietati quicquam liceat.*] Matth. vi. 20.

[l] *Cum usque ex Macedonia et Achaïa ea mitterentur, quæ Palæstinorum egestatem sublevarent.*] Rom. xv. 25, 26. et sequentibus. 2 Cor. ix. 1, 2, 3, 4. Philipp. iv. 18.

[m] *Nequa repensationis aut honoris spes beneficentiam defloret.*] Matth. vi. 1, 2. Luc. xiv. 12.

[n] *Cujus apud Deum perit gratia, si aliud præter Deum respicit.*] Matthæus dicto jam loco.

tia, si aliud præter Deum respicit. Ac ne quis, ut fieri solet, obtendat tenacitati suæ velum, quasi metuat, ne ipse olim senex, aut à calamitate aliqua deprehensus, suis rebus opus habeat, [o] promittit lex curam specialem pro his, qui illa præcepta servaverint; et quo magis confidant, in mentem illis revocat [p] conspicuam Dei providentiam in alendis feris ac pecudibus, et in ornandis herbis, floribusque: rem vero fore indignam, si Deo tam bono, tam potenti, tamquam malo nomini non credamus ultra, quam dum pignori incumbimus.

§. XV. *Circa jusjurandum.*

Perjurium vetant leges aliæ; [q] hæc vero etiam jurejurando extra necessitatem omnino vult abstineri, et ita coli veracitatem in quovis sermone, [r] ut jusjurandum à nobis ne exigatur quidem.

§. XVI. *Circa facta alia.*

Ac plane nihil egregium reperiri potest, aut in Græcorum philosophicis scriptis, aut in sententiis Hebræorum, aliarumve gentium, quod non hic contineatur, et quidem ut sancitum divina auctoritate: puta [s] de modestia, [t] temperantia, de [u] bonitate, [w] de morum honestate, de prudentia,

[o] *Promittit lex curam specialem pro his, qui illa præcepta servaverint.*] Matth. VI. 32. Luc. XII. 7. XXI. 18.

[p] *Conspicuam Dei providentiam in alendis feris ac pecudibus, et in ornandis herbis floribusque.*] Matth. VI. 26, 28.

[q] *Hæc vero etiam jurejurando extra necessitatem omnino vult abstineri.*] Matth. V. 33, 34, 35, 36, 37. Jac. V. 12.

[r] *Ut jusjurandum à nobis ne exigatur quidem.*] Matth. dicto jam loco.

[s] *De modestia.*] 1 Pet. III. 3.

[t] *Temperantia.*] Tit. II. 12. 1 Tim. II. 9.

[u] *Bonitate.*] 2 Cor. VI. 6. Galat. V. 22. Coloss. III. 12. 1 Cor. XIII. 4.

[w] *De morum honestate.*] Phil. IV. 8. 1 Tim. II. 2. III. 4. Tit. II. 7.

dentia,[x] de officio magistratuum et subditorum,[y] [z] parentum et liberorum, [a] dominorum et servorum, [b] item conjugum inter se; maxime vero de vitandis vitiis, quæ specie quadam honesti plurimis Græcis Romanisque imposuerunt; [c] cupiditatibus, scilicet, honorum ac gloriæ. Summa vero præceptorum solida brevitate admirabilis; [d] ut Deum amemus supra omnia, proximum vero juxta nos ipsos, [e] id est, ut alteri faciamus, quod nobis velimus fieri.

§. XVII. *Solvitur objectio sumpta ex controversiis, quæ sunt inter Christianos.*

Opponat forte aliquis, contra dogmatum Christi excellentiam, quam prædicamus, magnam opinionum inter Christianos discrepantiam, unde orta sit et sectarum multitudo. Sed parata responsio, idem in omnibus ferme artibus accidere, partim imbecillitate humani ingenii, partim quod studiis judicium impeditur: sed solent istæ opinionum varietates consistere intra certos terminos, de quibus

[x] *De prudentia.*] Matth. x. 16. Eph. i. 8.

[y] *De officio magistratuum et subditorum.*] 1 Tim. ii. 2. Rom. xiii. 1 Pet. ii. 13, 17.

[z] *Parentum et liberorum.*] Coloss. iii. 20. 21. Ephes. vi. 1, 2, 3, 4.

[a] *Dominorum et servorum.*] Ephes. vi. 5, 6, 7, 8, 9, 10. Coloss. iii. 22, 23, 24, 25.

[b] *Item conjugum inter se.*] Ephes. v. 22, 23, 24, 25, 28, 33. Coloss. iii. 18, 19. 1 Tim, ii. 12.

[c] *Cupiditatibus, scilicet, honorum ac gloriæ.*] Matth. xviii. 4. xxiii. 12, Luc. xiv. 11. xviii. 14. Joh. v. 44. Ephes. iv. 2. Coloss. ii. 18. iii. 23. 1 Joh. ii. 16. Philipp. ii. 3. 1 Thess. ii. 6. 1 Petr. i. 24. v. 5.

[d] *Ut Deum amemus supra omnia, proximum vero juxta nos ipsos.*] Matth. ix. 18. xxii. 37, 39. Luc. x. 27. Rom. xiii. 9, 10, 11. Galat. v. 14. Jac. ii. 8.

[e] *Id est, ut alteri faciamus, quod nobis velimus fieri.*] Matth. vii. 12. Luc. vi. 31. Laudabat Imperator Alexander. Vide Dionem et qui Latine Vitam ejus Imperatoris scripsit.

bus convenit, et unde ad ambigua argumentum petitur: sicut in Mathematicis, an quadrari circulus possit disputatur, non item an, si æqualibus æqualia demantur, quæ remanent sint æqualia; idemque in Physicis, Medicina, et aliis Artibus, videre est. Sic et discrepantia illa opinionum inter Christianos impedire nequit, quominus de præcipuis, id est, [f] de præceptis illis, ex quibus Christianam Religionem maxime commendavimus, satis constet: eorumque certitudo hoc ipso emicat, quod qui odiis inter se inflammati quærunt dissidendi materiam, eo progredi non ausint, ut hæc negent à Christo imperata, ne illi quidem ipsi, qui vitam suam ad eam normam nolunt componere. Quod si quis etiam his velit contradicere, par habendus sit Philosophis, qui nivem albam negarunt. Nam ut hi sensu refelluntur, ita illa consensu omnium gentium Christianarum, et librorum, quos scripserunt Christianæ Religionis primi, ac primis proximi, et deinceps secuti doctores, etiam illi, qui suam in Christum fidem morte testati sunt. Nam quod hi omnes ut Christi dogma agnoscunt, id omnino pro tali habendum est ab æquo rerum judice: sicut Platoni, Xenophonti, aliisque Socraticis credimus, de dogmatibus Socratis; Stoïcorum scholæ, de his quæ Zeno tradidit.

§. XVIII. *Probatur amplius præstantia Christianæ Religionis, ex præstantia ipsius Magistri.*

Tertium, quo Christianam Religionem omnibus

[f] *De præceptis.*] Adde etiam de dogmatibus necessariis, quibus præceptorum observatio nititur; qualia sunt quæ memorantur in antiquissimis Symbolis, qualia exstant apud *Irenæum* et *Tertullianum*, et quale est *Apostolicum*, ut nunc vocatur. Quod paulo plenius ostendimus in Libello hisce subjecto, *de eligenda inter dissidentes Christianos sententia.* §. IV. *Clericus.*

bus aliis, quæ sunt, aut fingi possunt, præstare diximus, est ipse modus, quo tradita fuit ac propagata: qua in parte, prima est inspectio de ipso dogmatis Auctore. Græcæ sapientiæ auctores nihil ferme certi se adferre ipsi fatebantur: quippe [g] veritatem velut in puteo demersam, et [h] mentem nostram non minus caligare ad Divina, quam oculos noctuæ ad lumen Solis. Ipsorum præterea nemo non aliquo vitio obsitus, [k] alii regum adulatores, [l] alii scortorum amoribus addicti, [m] alii caninæ impudentiæ. Invidiæ vero omnium inter se magnum argumentum, [n] rixæ de verbis, aut

[g] *Veritatem velut in puteo demersum.*] Democriti est, ἐν βυθῷ ἀλήθεια, memoratum et aliis et Ciceroni in Academicis.

[h] *Mentem nostram non minus caligare ad Divina, quam oculos noctuæ ad lumen Solis.*] Aristoteles Metaphysicorum II. c. 1. Ὥσπερ γὰρ καὶ τὰ τῶν νυκτερίδων ὄμματα πρὸς τὸ φέγγος ἔχει τὸ μεθ' ἡμέραν, οὕτω καὶ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ὁ νοῦς πρὸς τὰ τῇ φύσει φανερώτατα πάντων. *Sicut enim vespertilionum oculi ad lumen diei se habent, ita et animi nostri mens ad ea quæ omnium sunt clarissima.*

[i] *Nemo non aliquo vitio obsitus.*] Maximo consensu omnium laudatur Socrates. At ejus summam iracundiam, quæ in dictis et factis se ostenderit, ante oculos nobis Porphyrii verbis ponit Cyrillus, sexto adversus Julianum.

[k] *Alii regum adulatores.*] Plato, Aristippus.

[l] *Alii scortorum amoribus addicti.*] Marium Zeno, Stoïcæ sectæ princeps: Feminarum prope omnes; Plato, Aristoteles, Epicurus, Aristippus. Athenæus libro III. et XIII. Laërtius, Lactantius, testes. Theognis ipse de se multis in locis.

[m] *Alii caninæ impudentiæ.*] Dicti inde Cynici.

[n] *Rixæ de verbis, aut nullius momenti rebus.*] Bene id notatum Timoni Phliasio:

Σχέτλιοι ἄνθρωποι, κακ' ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον,
Ποίων ἐκ τ' ἐρίδων καὶ λεσχομάχων πεπλάνησθε;
Ἄνθρωποι, κενῆς οἰήσεως ἔμπλειοι ἀσκοί.

Mortales miseri, probra pessima, nil nisi ventres,
Quæ vos vaniloquo fallunt certamine lites?
O homines, tumidis inflati fastibus utres.

Item:

Φοιτᾷ δὲ βροτολοιγὸς ἔρις κενεὸν λελακυῖα,
Νείκης ἀνδροφόνοιο κασιγνήτη καὶ ἐρίθος,
Ἥτ' ἀλαὴ περὶ πάντα κυλίνδεται· αὐτὰρ ἔπειτα
Ἔς τε βροτοὺς στήριξε κάρη, καὶ ἐς ἐλπίδα βάλλει.

Aspera lis quædam provenit inania clamans,

Incensi

nullius momenti rebus: frigoris vero in Dei cultu, quod et qui Deum unum crediderunt, tamen illo seposito, aliis, et quidem quos Deos non crederent, cultum exhibuerunt, [o] Religionis normam statuentes id quod receptum esset publice. De præmio quoque pietatis nihil adseverabant certi, [p] quod vel ex ultima illa Socratis morituri disputatione apparet. Mahumetes, late sparsæ religionis auctor, [q] projectus ad libidinem per omnem vitam ne à suis quidem negatur. Tum vero nullam fidem dedit, qua constare possit, quod ipse promisit præmium, in epulis et Venere positum, id vere exstiturum; cum ipsius corpus in vitam rediisse ne dicatur quidem, imo in hunc diem Me-

Incensi in cædes odii soror atque ministra,
Quæ cæca huc illuc circumque voluta, supremum
Mortales capite incurrit, spemque injicit illis.

Item:

Τίς δ' ἄρ τοὺς δ' ὀλοῇ ἔριδι ξυνέηκε μάχεσθαι;
Ἠχὺς σύνδρομος ὄχλος· ὁ γὰρ σιγῶσι χολωθεὶς
Νοῦσον ἐπ' ἀνέρας ὦρσε λάλον, ὀλέκοντο δὲ πολλοί.

Ecquis eos tanto pugnæ inflammavit amore?
Ad strepitum accurrens plebs atque exosa silentes:
Unde loquax morbus multa cum peste cucurrit.

[n] Invenies hæc apud Clementem Strom. v. apud Eusebium in fine Præparationis, et apud Theodoretum Sermone XI.

[o] *Religionis normam statuentes id quod receptum esset publice.*] Xenophon Memorabilium V. oraculum recitat, quo jubentur Dii coli ex lege cujusque civitatis. Repete hic Senecæ verba, quæ ex Augustino supra citavimus: post quæ sic Augustinus: *Colebat quod reprehendebat, agebat quod arguebat, quod culpabat adorabat.* Nimirum, ut Plato dixit in Timæo, et alibi, et Porphyrius loco qui est apud Eusebium *Præparat.* lib. IV. cap. 8. periculo non caret vera de rebus divinis apud vulgus disserere. Ejus autem periculi metum Græca et Latina et barbara philosophia pluris fecit, quam veri sinceram professionem: quod vel unum sufficit, ne quis tales sibi per omnia sequendos putet. Notat hoc in Platone Justinus Martyr, Parænesi ad Græcos.

[p] *Quod vel ex ultima illa Socratis morituri disputatione apparet.*] Vide quæ attulimus supra.

[q] *Projectus ad libidinem per omnem vitam ne à suis quidem negatur.*] Vide quæ dicentur libro VI.

dinæ

dinæ situm sit. At Hebrææ legis conditor Moses, vir eximius, non tamen ab omni culpa liberatur, [r] cum et legationem ad regem Ægyptium à Deo sibi mandatam multo cum renisu vix susceperit, [s] et ad pollicitum Dei de aqua è rupe excitanda diffidentiæ nonnihil ostenderit, ut Hebræi fatentur. Eorum vero, quæ per legem suis promisit, præmiorum vix quicquam ipse consecutus est, desertis in locis [t] jactatus perpetuis seditionibus, [u] neque ingressus in terram illam felicem. At Christus [w] peccati omnis expers à suis describitur, [x] nec ab aliis ullius commissi allatis testimoniis arguitur. Tum vero [y] quicquid præscripsit aliis, id præstitit ipse. Quæ enim sibi à Deo mandata erant implevit fideliter, [z] in vita omni simplicissimus, [a] injuriarum ac cruciatuum patientissimus, quod in ipso crucis supplicio ostendit, amantissimus hominum, etiam inimicorum, etiam à quibus ad mortem actus fuerat, [b] ita ut pro iis etiam Deum deprecaretur. Quod autem suis promisit præmium, ejus ipse compos factus, excellentissimo

[r] *Cum et legationem ad regem Ægyptium à Deo sibi mandatam multo cum renisu vix susceperit.*] Exod. IV. 2, 10, 13, 15.

[s] *Et ad pollicitum Dei de aqua è rupe excitanda diffidentiæ nonnihil ostenderit.*] Numer. XX. 12.

[t] *Jactatus perpetuis seditionibus.*] Exod. XXII. Num. XI. XII. XIV. XVI. XX. XXV.

[u] *Neque ingressus in terram illam felicem.*] Num. XX. 12. Deut. XXXIV. 4.

[w] *Peccati omnis expers à suis describitur.*] Joh. VIII. 46. X. 32. 2 Cor. V. 21. 1 Pet. II. 22. Heb. IV. 15. Pietatem ejus etiam oraculo, apud Gentes auctoritatem habente, laudatam ostendemus ad lib. IV.

[x] *Nec ab aliis ullius commissi allatis testimoniis arguitur.*] Notatum id Origeni lib. III. contra Celsum.

[y] *Quicquid præscripsit aliis, id præstitit ipse.*] Bene Lactantius fine Institutionum: *Nec monstravit tantum, sed etiam præcessit, ne quis difficultatis gratia iter virtutis horreret.*

[z] *In vita omni simplicissimus.*] 1 Pet. II. 22.

[a] *Injuriarum ac cruciatuum patientissimus.*] Matth. XXVI. 50, 52. Joh. VIII. 23. Act. VIII. 32.

[b] *Ita ut pro iis etiam Deum deprecaretur.*] Luc. XXIII. 34.

cellentissimo modo, et perhibetur, et certa fide comprobatur. In vitam redditum [c] viderunt multi, audierunt, palparunt etiam: [d] in cœlum evectus est, spectantibus duodecim: ibi potestatem, quæ suprema est, consecutus ostenditur eo, quod suos sectatores, et [e] linguarum quas non didicerant, loquela, [f] et aliis mirificis virtutibus donavit, [g] ita ut facturum se discedens promiserat: quæ omnia faciunt, ut nec de fide, nec de potentia ejus ad retribuendum nobis id, quod pollicitus est, præmium, dubitare ullo modo liceat. Ac sic collegimus, hanc Religionem in hoc quoque eminere supra cæteras, quod ejus Magister, quæ jussit ipse, præstitit; quod promisit, ipse est consecutus.

Ex admirabili propagatione istius Religionis.

Videamus jam etiam effectus allati ab ipso dogmatis; qui profecto, si recte animadvertantur, tales sunt, ut si Deo ulla est cura rerum humanarum, non possit hoc dogma non divinum credi. Conveniebat divinæ providentiæ id efficere, ut quod optimum esset, pateret quam latissime. Id

[c] *Viderunt multi, audierunt, palparunt etiam.*] Joh. xx. 27, 28, 29. Joh. I Epist. I. 1. Matth. xxviii. Marci xvi. Luc. xxiv. 1 Cor. xv. 3, 4, 5, 6, 7, 8.

[d] *In cœlum evectus est, spectantibus duodecim.*] Marc. xvi. 19. Luc. xxiv. 51, 52. Actor. I. 9, 10, 11. Adde Actor. vii. 55. ix. 3, 4, 5. xxii. 6. 1 Cor. xv. 8.

[e] *Linguarum quas non didicerant, loquela.*] Actor. II. 3, 4. x. 46. xix. 6. 1 Cor. xii. 10, 28, 30. xiii. 1, 8. xiv. 2, 4, 5, 6, 9, 13, 14, 18, 19, 22, 23, 26, 27, 39.

[f] *Et aliis mirificis virtutibus donavit.*] Actor. III. v. viii. ix. x. xi. xiii. xiv. xvi. xix. xx. xxi. xxvii. Rom. xv. 19. 2 Cor. xii. 12. Heb. II. 4. Ostendunt hujus rei veritatem et Justinus cum Tryphone disputans, et Irenæus libro II. Tertullianus Apologetico, Origenes adversus Celsum vii. Lactantius, et alii.

[g] *Ita ut facturum se discedens promiserat.*] Joh. xiv. 12. xvii. 28. Marci xvi. 17.

autem contigit Religioni Christianæ, quam ipsi videmus per Europam omnem, [h] ne Septentrionis quidem recessibus exclusis, doceri: [i] nec minus per Asiam omnem, [k] etiam ejus insulas in Oceano, [l] per Ægyptum quoque, [m] per Æthiopiam, [n] et alias aliquot Africæ partes, [o] postremo et per Americam. Neque id nunc tantum fieri, sed et olim factum, ostendunt omnium temporum historiæ, libri Christianorum, acta Synodorum, vetus traditio nunc quoque apud Barbaros conservata. [p] de itineribus ac miraculis Thomæ, [q] Andreæ, aliorumque Apostolorum. Jam suis temporibus quam late Christi nomen celebraretur, apud Britannos, Germanos, aliasque ultimas gentes, [r] notant Clemens, [s] Tertullianus, [t] et alii. Quæ est

[h] *Ne Septentrionis quidem recessibus exclusis.*] Vide Adamum Bremensem, et Helmoldum, et qui de Islandia scripsere.

[i] *Nec minus per Asiam omnem.*] Vide Acta Conciliorum Universalium.

[k] *Etiam ejus insulas in Oceano.*] Vide Osorium in Lusitanicis.

[l] *Per Ægyptum quoque.*] Apparet ex Actis Conciliorum Universalium, ex historia Ecclesiastica vetere, ac nominatim Eusebio VI. 34. ex Liturgia Coptitarum.

[m] *Per Æthiopiam.*] Vide Franciscum Alvaresium.

[n] *Et alias aliquot Africæ partes.*] Vide Tertullianum, Cyprianum, Augustinum, et Conciliorum per Africam acta, præcipue ejus Concilii quod Cypriani operibus subtexitur.

[o] *Postremo et per Americam.*] Vide Acostam et alios de rebus Americanis.

[p] *De itineribus ac miraculis Thomæ.*] Vide Abdiam libro IX. Eusebium Historiæ Ecclesiasticæ lib. I. in fine, et libro II. capite primo: et initio libri III. Ruffinum libro X. cap. 9. Adde Osorium et Linschotium de rebus Indiæ Orientalis, et Freitam De imperio Lusitanorum Asiatico. Sepulcrum ejus Apostoli in terra Coromandel etiam nunc monstratur.

[q] *Andreæ.*] Eusebius dicto libro III. initio, et Origenes ad Genesim.

[r] *Notant Clemens.*] Christum is dicit omnibus notum gentibus, Strom. V.

[s] *Tertullianus.*] Adversus Judæos I. *In quem enim alium universæ gentes crediderunt nisi in Christum, qui jam venit? cui enim et aliæ gentes crediderunt, Parthi, Medi, Elamitæ, et qui inhabitant Mesopotamiam, Armeniam, Phrygiam, Cappadociam, et incolentes Pontum et Asiam et Pamphyliam: immorantes Ægyptum*

tum, et regionem Africæ quæ est trans Cyrenen inhabitantes, Romani et incolæ: tunc et in Hierusalem Judæi et cæteræ gentes: ut jam Gætulorum varietates et Maurorum multi fines, Hispanorum omnes termini, et Galliarum diversæ nationes, et Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita: et Sarmatarum et Dacorum: et Germanorum et Scytharum, et abditarum multarum gentium, et provinciarum et insularum multarum nobis ignotarum; et quæ enumerare minus possumus: in quibus, omnibus locis Christi nomen, qui jam venit, regnat. Mox ostendit quanto latius Christi regnum suis temporibus, id est, fine sæculi secundi, patuerit quam olim Nabuchodonosoris, et Alexandri aut Romanorum: *Christi autem regnum ubique porrigitur, ubique creditur ab omnibus gentibus supra enumeratis* (numeraverat autem Babylonios, Parthos, Indiam, Æthiopiam, Asiam, Germaniam, Britanniam, Mauros, Gætulos, Romanos,) *colitur, ubique regnat, ubique adoratur, omnibus ubique tribuitur æqualiter.*

[t] *Et alii.*] Irenæus Tertulliano vetustior, lib. 1. cap. 3. *Nam etsi in Mundo loquelæ dissimiles sunt, virtus traditionis una et eadem est. Et neque hæ quæ in Germania sunt fundatæ Ecclesiæ aliter credunt, aut aliter tradunt: neque hæ quæ in Iberis sunt, neque hæ quæ in Oriente, neque hæ quæ in Ægypto, neque hæ quæ in Lybia, neque hæ quæ in medio mundi sunt constitutæ: sed sicut Sol creatura Dei in universo mundo unus et idem est, sic et lumen, prædicatio Veritatis, ubique lucet, et illuminat omnes homines, qui volunt ad cognitionem Veritatis venire.* Origenes Homilia ad Ezechielem VI. *Confitentur et miserabiles Judæi hæc de Christi præsentia prædicari: sed stulte ignorant personam, cum videant impleta quæ dicta sunt. Quando enim terra Britanniæ, ante adventum Christi, in unius Dei consensit religionem? quando terra Maurorum? quando totus semel orbis?* Arnobius libro II. *Virtutes sub oculis positæ, et inaudita illa vis rerum, vel quæ ab ipso fiebat palam, vel ab ejus præconibus celebrabatur in orbe toto, eas subdidit appetitionum flammas, et ad unius credulitatis assensum mente una concurrere gentes et populos fecit, et moribus dissimillimas nationes. Enumerari enim possunt atque in usum computationis venire ea quæ in India gesta sunt apud Seras, Persas, et Medos: in Arabia, Ægypto, in Asia, Syria, apud Galatas, Parthos, Phrygas: in Achaia, Macedonia, Epiro: in insulis et provinciis omnibus quas Sol oriens atque occidens lustrat: ipsam denique apud dominam Romam.* Athanasius in Epistola Synodica quæ apud Theodoretum est libro IV. cap. 3. Ecclesias Christianas commemorat Hispaniæ, Britanniæ, Galliæ, Italiæ, Dalmatiæ, Mysiæ, Macedoniæ, Græciæ, Africæ, Sardiniæ, Cypri, Cretæ, Pamphyliæ, Lyciæ, Isauriæ, Ægypti, Libyæ, Ponti, Cappadociæ. Theodoretus adversus Græcos, Sermone VIII. de Apostolis sic loquitur: Ἡνίκα μὲν γὰρ μετὰ τῶν σωμάτων ἐπολιτεύοντο, νῦν μὲν παρὰ τούτοις, νῦν δὲ παρ' ἐκείνοις ἐφοίτων, καὶ ἄλλοτε μὲν Ῥωμαίοις, ἄλλοτε

δὲ

Religio, quæ cum tam lata possessione possit contendere? nam si Paganismum dixeris, nomen unum dixeris, non Religionem unam. Nam nec

δὲ Ἰσπανοῖς, ἢ Κελτοῖς διελέγοντο· ἐπειδὴ δὲ πρὸς ἐκεῖνον ἐξεδήμησαν ὑφ' ὃ μετεπέμφθησαν, ἅπαντες αὐτῶν ἐντελεχῶς ἀπολαύουσιν, ὀ μόνον Ῥωμαῖοι, καὶ ὅσοιγε τὸν τούτων ἀγαπῶσι ζυγὸν, καὶ ὑπὸ τούτων ἰθύνονται, ἀλλὰ καὶ Πέρσαι, καὶ Σκύθαι, καὶ Μασσαγέται, καὶ Σαυρομάται, καὶ Ἰνδοὶ, καὶ Αἰθίοπες, καὶ ξυλλήβδην εἰπεῖν, ἅπαντα τῆς οἰκουμένης τὰ τέρματα. *Olim enim mortale corpus induti, nunc hos, nunc illos accedebant, modo Romanis loquentes, modo Hispanis, aut Gallis: at postquam ad eum iverunt à quo missi fuerant, omnes populi illorum fruuntur laboribus, non Romani tantum, et qui Romana amant imperia, et ab ipsis reguntur; sed et Persæ, et Scythæ, et Massagetæ, et Sauromatæ, et Indi, et Æthiopes, et, ut summatim rem eloquar, omnes qui sunt intra oras habitabiles.* Idem lib. IX. conversis gentibus adnumerat Persas, Massagetas, Tibarenos, Hyrcanos, Caspios, Scythas. Hieronymus epitaphio Nepotiani Christianis adnumerat Indos, Persas, Gothos, Ægyptios, Bessos et pellitos populos: in epistola ad Lætam Indos, Persas, Æthiopas, Armenios, Hunnos, Scythas, Getas: in Orthodoxi et Luciferiani Dialogo Britannos, Gallos, Orientem, Indorum populos, Iberos, Celtiberos, Æthiopas. Chrysostomus Homilia VI. ad priorem ad Corinthos: Πῶς δ' ἂν τὰ γράμματα καὶ εἰς τὴν βαρβάρων καὶ εἰς τὴν Ἰνδῶν καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ Ὠκεανοῦ τὰ πέρατα ἀφίκετο, εἰ οὐκ ἦσαν τῶν λεγομένων ἀξιόπιστοι; *Quomodo vero quæ ab iis scripta sunt, ad terras barbarorum, etiam Indorum, ipsos denique fines Oceani pervenissent, nisi auctores illi fide digni fuissent?* Idem posteriore Homilia in Pentecosten: Ἔρχεται τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐν εἴδει γλωσσῶν, ἑκάστῳ μερίζον τῆς κατὰ οἰκουμένην διδασκαλίας τὰ κλίματα, καὶ διὰ τῆς δοθείσης γλώττης, καθάπερ δέλτῳ τινὶ γνωρίζον ἑκάστῳ τῆς ἐμπιστευθείσης ἀρχῆς τι καὶ διδασκαλίας τὸν ὅρον. *Venit Spiritus Sanctus in linguarum specie, dividens unicuique orbis regiones, quas instituerent, et per concessum linguæ donum velut codicillis quibusdam definiens terminos mandati ipsis magistralis imperii.* Idem oratione egregia, Christum esse Deum, Ἐστι μὲν ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνθρώπου ψιλοῦ τοσαύτην ἐν βραχεῖ καιρῷ περιελθεῖν οἰκουμένην καὶ γῆν καὶ θάλατταν, καὶ ἐπὶ τοιούτοις καλεῖν πράγμασιν ὅτω, καὶ ταῦτα ὑπὸ ἀτόπου συνηθείας προκατειλημμένους ἀνθρώπους, μᾶλλον δὲ ὑπὸ τοσαύτης κακίας κατεχομένους. Καὶ ὅμως ἴσχυσε τούτων πάντων τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἐλευθερῶσαι, οὐχὶ Ῥωμαίους μόνον, ἀλλὰ καὶ Πέρσας, καὶ ἁπλῶς τὰ τῶν βαρβάρων γένη. *Non est meri hominis, tantum orbis brevi spatio peragrare, terra marique, ad res tales tali modo vocare homines, mala consuetudine occupatos, imo à tanta malitia possessos. Et tamen ab his malis liberare humanum valuit genus, non Romanos tantum, sed et Persas, et omnes barbarorum gentes.* Vide et quæ sequuntur lectu dignissima.

idem

idem adorabant: alii enim astra, alii elementa, alii pecudes, alii res non subsistentes, nec eadem ex lege, nec ullo communi magistro. Judæi sparsi quidem, sed gens una, nec post Christum eorum Religio ulla accepit notabilia incrementa: imo lex ipsorum magis per Christianos, quam per ipsos innotuit. Mahumetismus satis multas terras insidet, sed non solus. Nam per easdem terras colitur et Christiana Religio, aliquibus in locis numero majore; cum contra Mahumetistæ non reperiantur in partibus plerisque, ubi sunt Christiani.

Considerata infirmitate ac simplicitate eorum, qui eam primis temporibus docuerunt.

Sequitur et hoc videamus, quibus instrumentis progressus fecerit Christiana Religio, ut hac quoque parte cum aliis contendatur. Videmus ita plerosque homines comparatos esse ut regum et potentum exempla facile sequantur; eoque magis si lex etiam et coactio adsit. Hinc Paganicarum Religionum, hinc Mahumeticæ incrementa. At qui Christianam Religionem primi docuerunt, non modo sine imperio omni fuerunt, sed et fortunæ humilis, piscatores, textores, et si quid his simile. Et horum tamen opera dogma illud intra annos triginta, aut circiter, [u] non tantum per omnes Romani imperii partes, sed ad Parthos quoque et Indos pervenit. Nec tantum ipso initio, sed per tria ferme sæcula, privatorum opera, sine minis ullis, sine ullis invitamentis, imo renitente quam maxime eorum vi, qui imperia obtinebant, promota est hæc Religio; [w] ita ut antequam Con-

[u] *Non tantum per omnes Romani imperii partes,*] Rom. xv. 19.

[w] *Ita ut antequam Constantinus Christianismum profiteretur, hæc pars Romani orbis prope major esset.* Jam suo ævo Tertullianus dixerat 11. Apologetico: *Hesterni sumus, et vestra omnia implevimus,*

stantinus Christianismum profiteretur, hæc pars Romani orbis prope major esset. Apud Græcos, qui morum præcepta tradiderunt, aliis simul artibus reddebant se commendabiles, ut Geometriæ studio Platonici, Peripatetici animantium ac plantarum historia, Stoïci dialectica subtilitate, numerorum et concentuum cognitione Pythagorici: multis adfuit et admirabilis quædam facundia, ut Platoni, Xenophonti, Theophrasto. At primis Christianismi doctoribus ars talis nulla, *sermo simplicissimus et sine illecebris, sola præcepta, promissa, minas nuda oratione proferens: quæ cum per se non habeant efficaciam parem tantis progressibus, omnino necesse est statuamus, aut miracula adfuisse, aut arcanam Dei actionem adspirantem negotio, aut utrumque.

§. XIX. *Et maximis impedimentis quæ homines retraherent ab ea amplectanda, aut à profitenda deterrerent.*

Cui considerationi et hæc addenda est, quod qui Christianismum illis docentibus receperunt, animum non habebant à certa normà Religionis vacuum, ac proinde ductilem, ut qui Paganica sacra, et Mahumetis legem primi susceperunt; multoque minus antecedente quadam institutione præparatum, sicut Hebræi circumcisione et unius Dei cognitione ad legem Mosis acceptandam idonei erant redditi: sed contra impletum opinionibus et consuetudine, quæ velut altera natura est, repugnante cum istis novis institutis; educati,

implevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, forum. Sola vobis relinquimus templa.

* *Sermo simplicissimus.*] Prudenter id notatum Chrysostomo 1 ad Cor. 1. 17. et Theodoreto, post recitata jam verba.

scilicet,

scilicet, legumque et parentum auctoritate confirmati in sacris Paganicis, aut Judaïcis ritibus. Huic obstaculo accedebat non minus alterum; gravissima, scilicet, mala, quæ Christianismum suscipientibus, eam ob causam, ferenda aut metuenda constabat. Cum enim à malis talibus abhorreat humana natura; sequitur, ut, quæ eorum malorum causæ sunt, non nisi difficillime recipiantur. Honoribus arcebantur diu Christiani, accesserunt mulctæ, et bonorum publicationes, et exsilia: sed levia hæc; damnabantur ad metalla: iis afficiebantur tormentis, quibus crudeliora nulla reperiri poterant: supplicia vero ad mortem tam frequentia, ut testentur illorum temporum scriptores, nulla fame, nulla pestilentia, nullo bello plus hominum uno tempore absumptum. Nec vulgaria erant mortium genera, sed [y] vivicomburia, cruces, atque id genus pœnæ, quæ sine maximo horrore legi aut cogitari non possunt: atque hæc sævitia, quæ non longis interpositis spiramentis, et his ipsis non ubique, ad Constantini ferme tempora in orbe Romano, alibi longius duravit, adeo eos non imminuit, ut contra sanguis eorum semen esse diceretur: ita recisis plures succrescebant. Comparemus hic quoque cum Christianismo Religiones alias. Græci, Paganique cæteri soliti sua in majus attollere, paucos numerant, qui dogmatis causa mortem tolleraverint, Gymnosophistas aliquos, Socratem, haud multo plures: sed his viris notissimis quin aliqua inesse potuerit famæ ad posteritatem transmittendæ cupiditas, vix est ut negetur. At inter

y *Vivicomburia, cruces, atque id genus pœnæ.*] Domitius Ulpianus nobilis Jurisconsultus libros septem scripsit, Quibus pœnis affici deberent Christiani. Lactantius meminit libro v. capite 11.

Chris-

Christianos, mortem ob suum dogma perpessos, fuere homines de plebe plurimi, vix vicinis suis cogniti; mulieres, virgines, adolescentes, quibus nec appetitus inerat, nec spes probabilis duraturi nominis; sicut et pauci sunt, quorum nomina in Martyrologiis exstant, * præ numero eorum, qui eam ob causam supplicium tolerarunt, et tantum in cumulum recensentur. Accedit, quod levi aliqua simulatione, puta thuris jactu in aram, plerique se liberare à tali pœna potuerunt; quod de illis dici non potest, qui, qualemcumque sensum in corde premerent, certe in factis conspicuis ad vulgi mores se aptaverant: ita ut prope ob Dei honorem mortem subiisse non aliis tribui possit, quam Judæis, et Christianis: ac ne Judæis quidem, post Christi tempora: ante ea vero paucis, si cum Christianis comparentur, quorum plures in una aliqua provincia pro Christi lege supplicium tolerarunt, quam umquam Judæi, quorum omnis patientia ejus generis ferme ad Manassis et Antiochi tempora redigitur. Quare cum Christiana Religio hac quoque in parte tam in immensum cæteras excellat, merito aliis anteponenda est. Ex illa tanta multitudine omnis generis sexusque hominum, tot locis ac sæculis distinctorum, qui pro hac Religione mori non dubitarunt, colligendum, magnam aliquam tantæ constantiæ fuisse causam, quæ alia cogitari non potest, quam lex veritatis, et Dei Spiritus.

* *Præ numero eorum, qui eam ob causam supplicium tolerarunt, et tantum in cumulum recensentur,*] Ut Massa candida, trecentorum Carthagine, quorum memoria in Martyrologio Romano XXIV. Augusti: Plurimi in Africa sub Severo; sub Valeriano, Antiochiæ et in Arabia, Cappadocia, et Mesopotamia: in Phrygia, in Ponto sub Maximino: Nicomediæ, in Numidia, Romæ, in Thebaide, Tyro, Treveris sub Diocletiano: in Perside sub Cabada, Sapore; quorum sine nominibus mentio in Martyrologio.

Respon-

Respondetur his qui plura et validiora argumenta requirunt.

Si quis allatis hactenus argumentis, pro Christiana Religione, satis sibi factum non putet, sed magis urgentia desideret; scire debet, [a] pro rerum diversitate, diversa quoque esse probandi genera, alia in Mathematicis, alia de affectionibus corporum, alia circa deliberationes, alia ubi facti est quæstio; in quo genere sane standum est nulla suspicione laborantibus testimoniis: quod ni admittitur, non modo omnis historiæ usus periit, Medicinæ quoque pars magna; sed et omnis, quæ inter parentes liberosque est, pietas, [b] ut quos haud aliter noscamus. [c] Voluit autem Deus

[a] *Pro rerum diversitate, diversa quoque esse probandi genera.*] Aristoteles Ethicorum ad Nicomachum lib. 1. Λέγοιτο δ' ἂν ἱκανῶς εἰ κατὰ τὴν ὑποκειμένην ὕλην διασαφηθείη· τὸ γὰρ ἀκριβὲς οὐχ ὁμοίως ἐν ἅπασι τοῖς λόγοις ἐπιζητητέον. *Satis de re dictum erit ubi ea explicabitur, quantum fert materia: exacta enim tractatio non pari modo in omni genere quærenda est.* Metaphysicorum 1. parte posteriore, capite ultimo: Τὴν δ' ἀκριβολογίαν τὴν μαθηματικὴν οὐκ ἐν ἅπασιν ἀπαιτητέον. *Certitudo mathematica non in omnibus rebus quærenda est.* Chalcidius ad Timæum ex Platonis sententia: *Credulitatem omnes doctrinas præcedere, maxime cum non quorumlibet, sed magnorum et prope divinorum virorum sit assertio.*

[b] *Ut quos haud aliter noscamus.*] Homerus.

Οὐ γάρ πώ τις ἑὸν γόνον αὐτὸς ἀνέγνω.

Generis nemo sibi conscius, ipse est:

Exactissimo, scilicet, sciendi genere.

[c] *Voluit autem Deus,* &c.] Duo sunt genera dogmatum, in Religione Christiana, quorum altera possunt philosophico demonstrari, altera non possunt. Priora sunt existentia *Dei*, creatio Mundi, Dei providentia, et sanctitas atque utilitas ejus præceptorum; quæ omnia possunt demonstrari, suntque à *Grotio* et aliis ita demonstrata, ut necesse sit ea admitti, nisi Rationi nuncius remittatur. At tamen adfectus, qui iis contrarii sunt, obstant ne ab Incredulis admittantur; quia si vera agnoscerentur, ii adfectus essent exuendi, quod nolunt iis dudum adsueti. Posteriora sunt facta historica, quibus veritas Euangelii nititur, et quæ sunt à *Grotio* exposita et historicis argumentis probata. Ea etiam firma argumenta haberentur ab Incredulis

id, quod credi à nobis vellet, sic ut illud ipsum credere tamquam obedientiam à nobis acceptaret, non ita evidenter patere, ut quæ sensu aut demonstratione percipiuntur; sed quantum satis esset ad fidem faciendam, remque persuadendam homini non pertinaci: ut ita sermo Euangelii tamquam lapis esset Lydius, ad quem ingenia sanabilia explorarentur. Nam cum ea, quæ diximus, argumenta tam multos probos, eosdemque sapientes in assensum traxerint; hoc ipso liquet, apud cæteros incredulitatis causam non in probationis penuria esse positam, sed in eo, [d] quod nolint verum videri id quod affectibus suis adversatur; quod, scilicet, durum illis sit honores et alia commoda parvi ducere, quod faciendum sit, si ea recipiant quæ de Christo narrantur, ac propterea etiam Christi præceptis obtemperandum putent. Idque eo ipso detegitur, quod multas alias narrationes Historicorum pro veris habeant; quas tamen veras esse sola auctoritate constet, non etiam manentibus in hunc diem vestigiis; qualia habet Christi historia; partim confessione Judæorum, qui nunc supersunt, partim iis, qui ubique reperiuntur Christianorum cœtibus; quorum omnino causam aliquam exstitisse oportuit. Cumque illa Religionis Christianæ tam diuturna continuatio, et tam late diffusa propagatio ad nullam humanam efficaciam referri possit: sequi-

dulis, quemadmodum probationes omnium Historiarum, quas non negant, quamvis non viderint; nisi eadem adversaretur ratio, ab adfectibus petita, qui obstant ne ea admittantur, quibus admissis, insolitis consuetudinibus esset valedicendum. Vide libellum nostrum Gallicum, *de Incredulitate*. Clericus.

[d] *Quod nolint verum videri id quod affectibus suis adversatur.*] Tractat hoc pulchre Chrysostomus 1 Cor. cap. III. in principio. Idem ad Demetrium: Τὸ ἀπιστεῖν ταῖς ἐντολαῖς ἐκ τοῦ πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν ἐκλελύσθαι τῶν ἐντολῶν γίνεται. *Quod præceptis non creditur, ex inertia, ad implenda quæ præcepta sunt, venit.*

tur,

tur, ut tribuenda sit miraculis; aut si quis miraculis neget id factum, [e] hoc ipsum, quod sine miraculo tale quid tantas acceperit vires, majus habendum est omni miraculo.

[e] *Hoc ipsum, quod sine miraculo tale quid tantas acceperit vires, majus habendum est omni miraculo.*] Tractat hoc argumentum Chrysostomus 1 ad Corinth. cap. 1. in fine, et Augustinus de Civitate Dei libro XXII. cap. 5.

HUGO GROTIUS

DE

VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER TERTIUS.

§. I. *Pro auctoritate librorum Novi Fœderis.*

QUI jam his, quæ allata sunt, argumentis, aut siqua præter hæc sunt alia, persuasus, eam, quam Christiani profitentur, Religionem veram optimamque crediderit; ut partes ejus omnes ediscat, mittendus est ad libros antiquissimos eam Religionem continentes, quos Novi Testamenti, aut Fœderis potius libros dicimus. Inique enim faciat, si quis neget illis libris eam Religionem contineri, sicut Christiani omnes affirmant, cum omni sectæ, sive bonæ, sive malæ, æquum sit credi in eo, quod asserunt, hoc aut illo libro sua dogmata contineri; sicut Mahumetistis credimus Mahumetis Religionem contineri Alcorano. Quare cum supra jam probata sit veritas Religionis Christianæ, simulque constet eam ipsam his libris contineri; satis, vel hoc solo, adstruitur illis libris sua auctoritas. Si quis tamen eam magis specia-

 tim

tim sibi monstrari postulet, primum illam ponemus usitatam apud æquos omnes judices regulam; ut qui impugnare velit Scriptum aliquod multa per sæcula receptum, [a] ei incumbat onus adferendi argumenta fidem Scripto derogantia: quod si id facere nequeat, defendendum librum, velut in possessione suæ auctoritatis.

§. II. *Libros qui nomina præscripta habent eorum esse quorum nomen præferunt.*

Dicimus ergo, Scripta, de quibus dubitatum inter Christianos non est, quæque certum nomen præferunt, ejus esse Scriptoris cujus titulo insigniuntur: quia, scilicet, primi illi, puta Justinus, Irenæus, [b] Clemens, ac deinceps alii sub his ipsis nominibus eos libros laudant: cui accedit, quod [c] Tertullianus aliquot librorum ipsa archetypa suo adhuc tempore ait exstitisse: quodque omnes Ecclesiæ illos libros tanquam tales, antequam conventus ulli communes habiti essent, receperunt; neque aut Pagani, aut Judæi umquam controversiam moverunt, quasi non eorum essent opera, quorum dicebantur: [d] Julianus vero aperte etiam

[a] *Ei incumbat onus adferendi argumenta fidem Scripto derogantia.*] Baldus in rubrica de Fide instrumentorum. Vide et Gailium lib. II. Obs. CXLIX. num. 6. et 7. et quos ibi profert.

[b] *Clemens.*] Exstat tantum *Clementis* Ep. ad Corinthios ubi loca quidem Novi Testamenti proferuntur, sed sine nomine Scriptorum. Itaque potuisset *Clementis* nomen omitti, imo etiam *Justini*, qui nomina addere non solet. *Clericus.*

[c] *Tertullianus.*] De præscriptione adversus hæreticos: *Age jam qui voles curiositatem melius exercere, in negotio salutis tuæ, percurre Ecclesias Apostolicas, apud quas ipsæ adhuc cathedræ Apostolorum suis locis præsident, apud quas ipsæ authenticæ literæ eorum recitantur.* Quidni ipsa manus Apostolorum tum exstiterit, cum Quintilianus dicat suo tempore exstitisse manum Ciceronis, Gellius Virgilii suo tempore?

[d] *Julianus vero aperte etiam fatetur, Petri, Pauli, Matthæi, Marci, Lucæ, esse ea quæ Christiani legunt iisdem nominibus inscripta.*] Exstat locus libro Cyrilli

fatetur, Petri, Pauli, Matthæi, Marci, Lucæ, esse ea, quæ Christiani legunt iisdem nominibus inscripta. Homeri aut Virgilii esse, quæ eorum dicuntur, nemo sanus dubitat, ob perpetuum de hoc Latinorum, de illo Græcorum testimonium: quanto magis de horum librorum auctoribus standum est testimonio prope omnium, quotquot per orbem sunt, gentium?

§. III. *De libris olim dubitatis sublatam dubitationem.*

Sunt sane in eo, quo nunc utimur, volumine libri aliquot non ab initio pariter recepti; ut [e] Petri altera, ea quæ Jacobi est, et Judæ, duæ sub nomine Joannis presbyteri, Apocalypsis, et ad Hebræos epistola: sed ita tamen, ut à multis Ecclesiis sint agniti; quod ostendunt Christiani antiqui, cum illorum testimoniis tanquam sacris utuntur: unde credibile est, Ecclesias, quæ ab initio eos libros non habuerunt, eo tempore eos ignorasse, aut de iis dubitasse: postea autem de rei veritate edoctas, ad cæterarum exemplum iis libris uti cœpisse, ut nunc ferme omnibus in locis fieri videmus. Neque vero causa idonea fingi potest, cur illos libros quisquam supposuerit; cum nihil inde colligi possit, quod non aliis indubitatis libris abunde contineatur.

§. IV. *Libris sine nomine constare auctoritatem, ex qualitate scriptorum.*

Non est etiam, quod fidem quis detrahat epistolæ ad Hebræos, eo solo nomine, quod nescia-

rilli decimo. [Vide et adnotata à nobis, in Dissertatione de IV Euangeliis *Harmoniæ Euangelicæ* subjecta. *Clericus.*

[e] *Petri altera.*] De hac tamen ipse *Grotius* dubitabat, cujus dubitationis rationes ipse reddidit, initio adnotationum ad eam Epistolam. Sed quamvis una aut altera Epistola in dubium revocaretur.

tur ejus scriptor; ac similiter duabus epistolis Johannis, et Apocalypsi, quod dubitent nonnulli, an earum scriptor Johannes sit Apostolus, an alius quis ejus nominis. [f] In Scriptoribus enim qualitas magis, quam nomen attenditur. Itaque multos libros historicos recipimus, quorum Scriptores nescimus; ut de bello Alexandrino Cæsaris; nempe, quia videmus eum, quisquis fuit, et illis vixisse temporibus, et rebus interfuisse. Sic etiam cum qui libros scripserunt, de quibus nunc agimus, et prima ætate se vixisse testentur, et donis Apostolicis fuisse præditos, sufficere id nobis debet. Nam si quis dicat potuisse fingi has qualitates, item in aliis Scriptis etiam nomina; rem dicat minime credibilem: eos, scilicet, qui ubique veritatis ac pietatis studium inculcant, nulla de causa voluisse se crimine falsi obstringere; quod non tantum apud bonos omnes detestabile est, sed [g] Romanis etiam legibus capite puniebatur.

§. V. *Hos Scriptores vera scripsisse, quia notitiam habebant eorum, quæ scribebant.*

Constare ergo debet, libros Novi Fœderis scriptos ab illis, quorum nomina præferunt, aut à talibus, quales ipsi se testantur: quibus si accedat, ut itidem constet illis et nota fuisse quæ scriberent, neque studium fuisse mentiendi, sequitur, ut quæ scripserunt, vera sint; cum omne falsum

careret, nec propterea ceteræ dubiæ fierent, nec ulla fidei Christianæ pars, quæ abunde alibi tradita est, periret. *Clericus.*

[f] *In Scriptoribus.*] Aptius dixeris, *in Scriptis*, seu libris, et hæc fuit mens *Grotii*, ut sequentia ostendunt. *Clericus.*

[g] *Romanis etiam legibus capite puniebatur.*] L. Falsi nominis, D. de lege Cornelia. Paulus libro v. Sent. xxv. §. 10. et 11. Pœnæ exempla vide apud Valerium Maximum librorum ejus fine, et apud Capitolinum in Pertinace.

aut

aut ab ignorantia, aut à mala voluntate debeat proficisci. Matthæus, Johannes, Petrus, Judas, ex sodalitio illorum duodecim fuere, quos Jesus vitæ suæ ac dogmatum testes elegerat,[h] ita ut notitia illis eorum, quæ narrant, deesse non potuerit. Idem de Jacobo dici potest, qui aut Apostolus fuit, aut, ut alii volunt, [i] proximus consanguineus Jesu, et ab Apostolis constitutus Hierosolymorum Episcopus. Paulus quoque ignorantia falli non potuit circa dogmata, quæ sibi ab ipso Jesu in cœlo regnante revelata profitetur; neque magis circa res à se gestas falli ipse potuit, aut etiam Lucas, [k] individuus ei itinerum comes. Idem Lucas, quæ de vita ac morte Jesu scripsit, facile scire potuit, natus in locis proximis, per ipsam Palæstinam peregrinatus, [l] ubi et locutum se ait cum iis, qui oculati rerum testes fuerant. Haud dubie, præter Apostolos, quibuscum amicitiam habuit, alii quoque multi tum vivebant ab Jesu sanati, et qui morientem ac redivivum viderant. Si Tacito et Suetonio credimus de iis, quæ multo ante eos natos contigerunt, quod eorum diligenti inquisitioni confidamus: quanto huic Scriptori æquius est credi, qui se omnia ab ipsis, qui inspexerant, hausisse dicat? [m] Marcum constans fama est Petro semper hæsisse comitem, ita ut, quæ scripsit ille, habenda sint quasi Pe-

[h] *Ita ,ut notitia illis eorum, quæ narrant, deesse non potuerit.*] Joh. xv. 27. Idem 1. Epist. I. 1. Actor. I. 21, 22.

[i] *Proximus consanguineus Jesu.*] Ita et alii sentiunt non pauci, et ubique Chrysostomus. Vide et Josephum. [Adde et *Eusebium* H. E. Lib. II. c. 1. et 23.

[k] *Individuus ei itinerum comes.*] Vide Actor. xx. et sequentia. Coloss. IV. 14. 2 Tim. IV. 11. Philem. 24.

[l] *Ubi et locutum se ait cum iis, qui oculati rerum testes fuerant.*] In proœmio Euangelicæ historiæ.

[m] *Marcum constans fama est Petro semper hæsisse comitem.*] Irenæus lib. III. c. 1. Clemens in Hypotyposeon libris citatus in Ecclesiastica Eusebii historia.

trus, qui res illas ignorare non potuit, ipse dictasset: præter quod, quæ ille scribit, etiam in Apostolorum Scriptis reperiuntur pœne omnia. Neque falli potuit Apocalypseos Scriptor in iis visis, [n] quæ sibi divinitus immissa dicit; [o] aut ille ad Hebræos, in iis, quæ profitetur se, aut à Dei Spiritu, aut ab Apostolis ipsis didicisse.

§. VI. *Et quia mentiri nolebant.*

Alterum, quod diximus, non fuisse ipsis mentiendi voluntatem, connexum est cum eo, quod supra tractavimus, cum generatim Christianæ Religionis, et historiæ resurrectionis Christi, fidem adstrueremus. Qui testes ex parte voluntatis refellunt, necesse est aliquid adferant quo voluntatem credibile sit à vero dicendo diverti. Id autem hic dici non potest. Nam si quis objiciat ipsorum causam agi, videndum erit, cur ipsorum sit hæc causa: non sane commodi consequendi, aut vitandi periculi alicujus gratia; cum hujus professionis causa, et commoda omnia amitterent, et nulla non adirent pericula. Causa ergo hæc ipsorum non fuit, nisi ob Dei reverentiam, quæ certe neminem inducit ad mentiendum, in eo maxime negotio, unde humani generis æterna salus pendeat. Tam impium facinus de illis credi vetant, et [p] dogmata pietatis ubique plenissima, et

[n] *Quæ sibi divinitus immissa dicit.*] Apoc. I. 1, 2. IV. 1, et sequentibus; XXII. 18, 19, 20, 21.

[o] *Aut ille ad Hebræos, in iis, quæ profitetur se, aut à Dei Spiritu, aut ab Apostolis ipsis didicisse.*] Heb. II. 4. V. 14. XIII. 7, 8, 23.

[p] *Dogmata pietatis ubique plenissima.*] Et mendacio infesta: Joh. XIV. 17. XV. 26. XVI. 13. XVII. 17, 19. XVIII. 37. Actor. XXVI. 25. Rom. I. 25. 2 Thess. II. 20. 1 Joh. I. 6, 8. II. 4, 21. 2 Cor. VI. 8. Eph. IV. 15, 25. Coloss. III. 9. Apoc. XXII. 15. 2 Cor. II. 31. Gal. I. 20. Vide quam sollicite Paulus distinguat quæ à se sunt, et quæ à Domino, 1 Cor. VII. 10, 12. quam formidet dicere, quæ vidit, in corpore an extra corpus viderit, 2 Cor. XII. 2.

vita

vita ipsorum numquam ullius mali facinoris accusata, ne ab inimicissimis quidem, qui solam illis imperitiam objiciunt, quæ non est nata falsimoniam parere. Quod si vel minimum quid in ipsis fuisset malæ fidei, non ipsi suas culpas æternæ memoriæ prodidissent; [q] ut de omnium fuga in Christi periculo, [r] de Petro ter negatore.

§. VII. *Adstruitur Scriptoribus fides inde, quod miraculis illustres fuerint.*

Contra vero bonæ ipsorum fidei Deus ipse testimonia illustria reddidit, editis prodigiis, [s] quæ cum magna fiducia ipsi, ipsorumve discipuli, publice adseverarunt, additis personarum, locorumque nominibus et circumstantiis cæteris; ita ut facillime posset à Magistratibus, inquisitione facta, veritas aut falsitas adseverationis detegi: inter quæ dignum observatione est, quod et [t] de linguarum, quas non didicerant, usu apud multa hominum millia, et de sanatis subito corporum vitiis in populi conspectu constantissime prodiderunt. Neque eos deterruit, quod scirent, iis temporibus Judæos magistratus sibi esse infestissimos, et Romanos iniquos admodum: qui nullam omissuri essent, ipsos, tanquam novæ religionis auctores, aliquo crimine traducendi materiam. Neque vero aut Judæi, aut Pagani, umquam negare proximis illis temporibus ausi sunt, prodigia ab his viris edita; [u] imo Petri miracula

[q] *Ut de omnium fuga in Christi periculo.*] Matth. xxvi. 31, 56.

[r] *De Petro ter negatore.*] Matth. xxvi. 69, et sequentibus. Marc. xiv. 66, et sequentibus. Luc. xxii. 54, et sequentibus.

[s] *Quæ cum magna fiducia ipsi, ipsorumve discipuli, publice adseverarunt.*] Vide tota Acta Apostolica: 2 Cor. xii. 12.

[t] *De linguarum, quas non didicerant, usu.*] Loca supra producta sunt.

[u] *Imo Petri miracula Phlegon Adriani Imperatoris libertus, in Annalibus suis, commemoravit.*] Libro

Phlegon Adriani Imperatoris libertus, in Annalibus suis, commemoravit: et ipsi Christiani in his libris, quibus fidei suæ rationem Imperatoribus, Senatui, Præsidibus reddunt, [w] facta hæc tamquam notissima, et de quibus dubitari non posset, affirmant: imo et [x] apud sepulcra eorum vim mirificam durasse per aliquot sæcula, aperte prædicant, cum non nescirent, si id falsum esset, facillime à magistratibus cum ipsorum pudore ac supplicio revinci posse. Fuit vero prodigiorum apud sepulcra, quæ dixi, editorum tanta frequentia, tot eorum testes, [y] ut etiam Porphyrio ejus rei confessionem expresserint. Sufficere quidem

Libro XIII. Testis Origenes contra Celsum II. Est autem hic ipse Phlegon, cujus reliquias de Mirabilibus rebus et de hominibus longævis habemus.

[w] *Facta hæc tamquam notissima, et de quibus dubitari non posset, affirmant.*] Loca sunt plurima, maxime apud Origenem. Vide totum cap. VIII. Augustini, libro XXII. de Civitate Dei.

[x] *Apud sepulcra.*] Miracula apud sanctorum virorum sepulcra tum cœperunt jactari, cum, rerum potientibus Christianis, lucro cœperunt esse iis, in quorum Ecclesiis sepulta erant Martyrum aliorumve cadavera. Quare nollem hoc argumento uti, ne certis miraculis, una cum dubiis, aut commentitiis fides detrahatur. Notum est, quot fabulæ à IV° sæculo narratæ sint hac de re. Sed *Origenes* ejusmodi miraculorum non meminit. Quin et lib. VII. contra Celsum, ait, *signa Spiritus Sancti ab initio prædicationis Jesu, et post ejus adscensionem plura ostensa, postea vero pauciora. Verumtamen,* inquit, *nunc quoque sunt ejus vestigia apud paucos, qui purgatos habent animos verbo et huic convenientibus actionibus.* Σημεῖα δὲ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατ' ἀρχὰς μὲν τῆς Ἰησοῦ διδασκαλίας, μετὰ δὲ τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ, πλείονα ἐδείκνυτο, ὕστερον δὲ ἐλάττονα· πλὴν καὶ νῦν ἔτι ἴχνη ἐστὶν αὐτοῦ παρ' ὀλίγοις τὰς ψυχὰς τῷ λόγῳ καὶ ταῖς κατ' αὐτὸν πράξεσι κεκαθαρμένοις. Quis credat uno atque altero sæculo post *Origenem*, cum minus erat necesse, tot facta esse miracula? Certe IV et V. sæculi miraculis tam fides, sine flagitio, detrahi potest; quam, sine impudentia, Christi et Apostolorum miraculis negari nequit. Miracula hæc, non sine periculo, prædicari potuerunt: illa non sine periculo rejici, nec sine utilitate eorum, qui forte fingebant, credi. Quod magnum est discrimen. *Clericus.*

[y] *Ut etiam Porphyrio ejus rei confessionem expresserint.*] Vide Cyrillum lib. X. contra Julianum, et Hieronymum adversus librum Vigilantii.

hæc

hæc debent, quæ diximus, sed et alia suppetunt in cumulum argumenta, quæ fidem librorum illorum nobis commendant.

§. VIII. *Et scriptis inde, quod ibi multa sint quæ eventus comprobavit divinitus revelata.*

Multa enim in illis prædicta apparent de rebus, quas homines suapte vi nosse non quirent, quæ ipso eventu mire sunt confirmata: [*] ut de subita atque ingenti hujus Religionis propagatione; [a] de duratione ejus perpetua, [b] de ea rejicienda à Judæis plerisque, [c] amplectenda vero ab extraneis, [d] de odio Judæorum in profitentes hanc Religionem, [e] de suppliciis gravissimis ob eam subeundis, [f] de obsidione et exscidio Hierosolymorum ac Templi, [g] summisque Judæorum calamitatibus.

§. IX. *Tum etiam ex cura quam decebat à Deo suscipi, ne falsa scripta subjicerentur.*

Ad hæc addo, quod si recipimus, curare Deum res humanas, et maxime eas, quæ ad honorem suum cultumque pertineant; non potest fieri, ut is tantam multitudinem hominum, quibus nihil aliud propositum erat, quam Deum pie colere, passus sit falli mendacibus libris. Jam vero

[*] *Ut de subita atque ingenti hujus Religionis propagatione.*] Matth. XIII. 33. et seq. Luc. X. 18. Joh. XII. 32.

[a] *De duratione ejus perpetua.*] Luc. I. 33. Matth. XXVIII. 20. Joh. XIV. 16.

[b] *De ea rejicienda à Judæis plerisque.*] Matth. XXI. 33. et sequentibus. XXII. in principio. Luc. XV. 11. et sequentibus.

[c] *Amplectenda vero ab extraneis.*] Iisdem in locis, ac prætereà Matth. VIII. 11. XII. 1. XXI. 43.

[d] *De odio Judæorum in profitentes hanc Religionem.*] Matth. X. 17.

[e] *De suppliciis gravissimis ob eam subeundis.*] Matth. X. 21, 39. XXIII. 34.

[f] *De obsidione et exscidio Hierosolymorum ac Templi.*] Matth. XXIII. 38. XXIV. 16. Luc. XIII. 34. XXI. 34.

[g] *Summisque Judæorum calamitatibus.*] Matth. XXI. 33. et sequentibus. XXIII. 34. XXIV. 26.

quod, post subortas tot in Christianismo sectas, vix ulla reperta fuit, quæ non hos libros, aut omnes, aut plerosque, exceptis paucis, qui nihil singulare continent, amplecterentur; magnum est argumentum, quo credatur, nihil illis libris potuisse opponi; cum illæ sectæ tantis in se odiis exarserint, ut quicquid his placuisset, aliis ob id ipsum displiceret.

§. X. *Solutio objectionis, quod multi libri à quibusdam rejecti fuerint.*

Fuerunt sane inter eos, qui Christiani dici volebant, pauci admodum, qui eorum librorum omnes rejicerent, quos suo peculiari dogmati videbant adversari: puta qui aut Judæorum odio, [h] Deum Judæorum mundi opificem, et legem maledictis insectabantur; aut contra formidine malorum, quæ Christianis erant subeunda, [i] latere volebant sub nomine Judæorum, [k] quibus impune licebat suam Religionem profiteri. Sed hi ipsi [l] ab omnibus aliis, qui ubique erant, Christianis abdicati sunt [m] illis temporibus, cum adhuc

[h] *Deum Judæorum mundi opificem, et legem maledictis insectabantur.*] Vide Irenæum lib. I. cap. 29. Tertullianum contra Marcionem: Epiphanium de eodem.

[i] *Latere volebant sub nomine Judæorum.*] Vide, Gal. II. 11. VI. 13, 14. Philipp. III. 18. Irenæum lib. I. cap. 28. Epiphanium de Ebionæis.

[k] *Quibus impune licebat suam religionem profiteri.*] Actor. IX. 20. XIII. et eo libro sæpe. Philo contra Flaccum, et De legatione. Josephus passim. Adde L. Generaliter, D. de Decurionibus. L. I. C. de Judæis. Tertullianus Apologetico: *Sed et Judæi palam lectitant; vectigalis libertas vulgo aditur sabbatis omnibus.*

[l] *Ab omnibus aliis, qui ubique erant, Christianis abdicati sunt.*] Tertullianus adversus Marcionem I. *Nullam Apostolici census Ecclesiam invenias, quæ non in creatore christianizet.*

[m] *Illis temporibus, cum adhuc omnes, salva pietate, dissentientes magna cum patientia ex Apostolorum præscripto, tolerarentur.*] Vide quæ hac de re dicentur ad finem libri VI. Adde Irenæi epistolam ad Victorem, et quod de ea in Catalogo scribit Hieronymus. Cyprianus Concilio Africano:

omnes, salva pietate, dissentientes magna cum patientia ex Apostolorum præscripto tolerarentur. Horum Christianismi adulteratorum [illegible] illud genus satis refutatum arbitror supr[illegible]cendimus, unum esse verum Deum, cu[illegible]ncium sit mundus: et sane ex ipsis etiam libris, quos illi, ut Christiani aliquo modo videantur, recipiunt, [n] quale est imprimis Lucæ Euangelium, satis patet, eumdem Deum, quem Moses et Hebræi coluerunt, à Christo prædicatum. Genus alterum tum opportune refellemus, cum eos, qui Judæi et sunt et dici volunt, oppugnabimus. Interim hoc dicam, miram esse eorum inverecundiam, qui Pauli auctoritatem elevant, cum nemo fuerit Apostolorum, qui plures Ecclesias instituerit; et cujus tot miracula narrata sint jam eo tempore, cum, ut modo dicebamus, facilis esset facti inquisitio. Quod si miracula edidit, quid causæ est, cur non et de visis cœlestibus acceptaque à Christo institutione ipsi credamus? Quod si Christo tam carus fuit; ut quidquam doceret Christo ingratum, id est, falsum, fieri non potest. Quodque unum in illo culpant, dogma, nempe, de libertate Hebræis parta à ritibus per Mosem olim imperatis; ejus docendi præter veritatem nulla ei causa fuit, [o] cum et circumcisus esset ipse, [p] et pleraque legis ultro observaret; [q] Religionis autem Christianæ causa, multa et faceret

cano: *Neminem judicantes, aut à jure communionis aliquem, si diversum senserit, amoventes.*

[n] *Quale est imprimis Lucæ Evangelium.*] Ostendit manifestissime Tertullianus adversus Marcionem libro IV.

[o] *Cum et circumcisus esset ipse.*] Philipp. III. 5.

[p] *Et pleraque legis ultro observaret.*] Actor. XVI. 3. XX. 6. XXI. et sequentibus.

[q] *Religionis autem Christianæ causa, multa et faceret difficiliora, et duriora ferret, quam lex imperabat, aut legis occasione habebat exspectandum.*] 2 Cor. XI. 23. et sequentibus, et passim in Actis. Vide et 1 Cor. II. 3. 2 Cor. XI. 30. XII. 10.

difficiliora,

difficiliora, et duriora ferret, quàm lex imperabat, aut legis occasione habebat exspectandum; [r] atque eadem et faciendi et ferendi auctor esset discipulis suis: quo apparet, nihil ipsum dedisse auribus aut commodis auditorum, qui, pro sabbato, [s] singulos dies divino cultui impendere docebantur, pro exiguis secundum legem impendiis, [t] bonorum omnium ferre jacturam, [u] et, pro pecudum sanguine, suum ipsorum Deo consecrare. Jam vero palam affirmat ipse Paulus, [w] sibi à Petro, Johanne, et Jacobo in signum consensus datas dexteras: quod, ni verum fuisset, numquam ausus esset dicere, cum ab ipsis adhuc viventibus mendacii potuisset argui. His ergo, quos dixi, exclusis, qui vix Christianorum nomine censeri possunt, tot reliquorum cœtuum manifestissimus in recipiendis his libris consensus, supra ea, quæ modo diximus de miraculis, quæ Scriptores ediderunt, et de singulari Dei curatione circa res hujus generis, æquis omnibus sufficere debet, ut fides narratis habeatur: quippe cum aliis quibusvis Historicorum libris, quibus nulla ejus generis adsunt testimonia, credi soleat, nisi valida ratio in contrarium adferatur, quæ hic certe nulla est.

§. XI. *Solutio objectionis, quasi his libris contineantur impossibilia.*

Nam si quis dicat, quædam in his libris nar-

[r] *Atque eadem et faciendi et ferendi auctor esset discipulis suis.*] Actor. xx. 29. Rom. v. 3. VIII. XII. 12. 2 Cor. I. 4, 8. II. 4. VI. 4. 1 Thess. I. 6. 2 Thess. I. 6.

[s] *Singulos dies divino cultui impendere docebantur.*] Act. II. 46. V. 42. 1 Tim. V. 5. 2 Tim. I. 3.

[t] *Bonorum omnium ferre jacturam.*] 2 Cor. VI. 4. XII. 10.

[u] *Et, pro pecudum sanguine, suum ipsorum Deo consecrare.*] Rom. VIII. 36. 2 Cor. IV. 11. Philipp. I. 20.

[w] *Sibi à Petro, Johanne, et Jacobo in signum consensus datas dexteras,*] Gal. II. 9. Adde 1 Cor. XV. 11. 2 Cor. XI. 5. XII. 11.

rari, quæ fieri non possint, ˣcum jam supra ostenderimus, esse quædam, quæ ab hominibus præstari non possint, à Deo autem possint, quæ, scilicet, nullam in se repugnantiam includunt; atque earum rerum in numero esse etiam illas, quas maxime miramur, prodigiosas virtutes, et mortuorum in vitam revocationem; evanescit ista objectio.

§. XII. *Aut à ratione dissona.*

Neque magis audiendi sunt, si qui dicant dogmata quædam in his libris reperiri, quæ à recta ratione dissonent. Nam primum refellitur hoc tanta multitudine virorum ingenio, eruditione, sapientia valentium, qui horum librorum auctoritatem secuti sunt, jam inde a primis temporibus. Tum vero quæcumque in primo libro ostensa sunt congruere rectæ rationi, puta Deum esse, et quidem unicum, perfectissimum, immensæ virtutis, vitæ, sapientiæ, bonitatis; facta ab ipso quæcumque subsistunt; curam ejus ad opera omnia, præsertim ad homines, pertingere; posse eum, etiam post hanc vitam, præmia reddere sibi obtemperantibus; frænum injiciendum sensuum cupiditatibus; cognationem esse inter homines, ac proinde æquum ut alii alios diligant: omnia hæc in his libris apertissime tradita reperias. Ultra hæc pro comperto aliquid affirmare, aut de Dei natura, aut de ejus voluntate, ʸsolo ductu humanæ rationis, quam sit intutum ac fallax, docent tot dissonantia non scholarum modo inter se, sed et singulorum Philosophorum placita. Ne-

ˣ *Cum jam supra ostenderimus.*] Libro II.

ʸ *Solo ductu humanæ rationis, quam sit intutum ac fallax.*] Matth. XI. 27. Rom. XI. 33, 34, 35. 1 Cor. II. 11, 16.

quê vero id mirum. Nam si [z] de mentis suæ natura disserentes in longissime distantes opiniones dilabuntur: quanto magis necesse fuit id accidere de suprema illa, tantoque supra nos posita mente, definire aliquid cupientibus? [a] Si Regum consilia indagare rerum prudentes periculosum aiunt, nec ideo nos assequi; quis est, qui ita sit sagax, ut quid Deus velit ex earum rerum genere, quas libere velle potest, id suapte conjectura speret se posse deprehendere? Quare optime Plato [b] horum nihil sciri posse dicebat, sine oraculo. Jam vero nullum proferri potest oraculum, quod tale revera esse majoribus testimoniis constet, quam ea sunt, quæ in libris Novi Fœderis continentur. Tantum abest, ut probetur, ne adseritur quidem, Deum quidquam de natura sua hominibus prodidisse, quod his libris repugnet; neque de voluntate ipsius ulla potest proferri, quæ credibilis sit, posterior significatio. Nam si quid in eo genere rerum, quæ aut plane sunt mediæ, aut certe non omnino per se debitæ, nec plane turpes, ante Christi tempora, aliter imperatum aut permissum fuit; id his libris non obstat, [c] cum in talibus leges posteriores prioribus derogent.

[z] *De mentis suæ natura disserentes in longissime distantes opiniones dilabuntur.*] Vide in operibus Plutarchi librum IV. de Placitis Philosophorum: Stobæum in Physicis, capite XI.

[a] *Si Regum consilia indagare rerum prudentes periculosum aiunt, nec ideo nos assequi.*] Habet id Tacitus Annalium VI.

[b] *Horum nihil sciri posse dicebat, sine oraculo.*] Locus est Phædone; paria in Timæo. Bene Ambrosius: *Cui magis de Deo, quam Deo credam?*

[c] *Cum in talibus leges posteriores prioribus derogent.*] Αἱ μεταγενέστεραι διατάξεις ἰσχυρότεραι τῶν πρὸ αὐτῶν εἰσίν. *Constitutiones tempore posteriores plus valent prioribus:* Dictum est Modestini L. ultima. D. de Constitutionibus principum. Tertullianus: *Puto autem etiam humanas constitutiones atque decreta posteriora pristinis prævalere.* Idem Apologetico: *Veterem et squallentem silvam legum novis principalium rescriptorum et edictorum securibus truncatis et cæditis:*

§. XIII. *Solutio objectionis, quod his libris quædam inter se repugnantia contineantur.*

Solet à nonnullis objici esse quamdam in his libris interdum sensuum discrepantiam. Sed contra quisquis hanc rem æquis animis volet dijudicare, reperiet hoc quoque argumentis pro eorum librorum auctoritate posse adjici; quod in rebus, quæ aliquod dogmatis aut historiæ momentum in se habent, manifestissima est ubique consensio; qualis nulla alibi inter ejusdem sectæ Scriptores reperiatur, [d] sive Judæos sumas, [e] sive Græcos Philosophos, [f] aut Medicos, [g] sive Romanos Jurisconsultos: in quibus omnibus sæpissime reperias non modo pugnare inter se, qui sectæ sunt ejusdem, [h] ut Platonem et Xenophontem; sed et [i] eumdem sæpe Scriptorem nunc hoc, nunc illud, velut sui oblitum, aut quid statuat incertum, adseverare.

ditis. Et de Baptismo: *In omnibus posteriora concludunt, et sequentia antecedentibus prævalent.* Plutarchus Symp. IX. Ἔν τε δόγμασι καὶ νόμοις, ἔν τε συνθήκαις καὶ ὁμολογίαις, κυριώτερα τὰ ὕστερα νομίζεται καὶ βεβαιότερα τῶν πρώτων. *Et in decretis et in legibus et in contractibus ac pactis, posteriora prioribus validiora ac firmiora habentur.*

[d] *Sive Judæos sumas.*] Quorum diversissimas sententias cum alibi videas, tum apud illarum litterarum doctissimum Manassem Israëlis filium, libris de Creatione et Resurrectione.

[e] *Sive Græcos Philosophos.*] Vide dictum modo librum de Placitis Philosophorum.

[f] *Aut Medicos.*] Vide Galenum de Sectis, et de Secta optima; et Celsum initio De re medica: Tum vero Spagiricos adde.

[g] *Sive Romanos Jurisconsultos.*] Nota olim discordia Sabinianorum et Proculianorum: nunc eorum qui Bartolum et sequentes eum, quique Cujacium et alios litteratiores sequuntur. Vide et Gabrielii sententias communes, communiores, communissimas.

[h] *Ut Platonem et Xenophontem.*] Vide Epistolam Xenophontis ad Æschinem Socraticum: Athenæum XI. Laërtium Platonis vita: Gellium libro XIV.

[i] *Eumdem sæpe Scriptorem nunc hoc, nunc illud, velut sui oblitum, aut quid statuat incertum, adseverare.*] Ostendere id multi in Aristotele: in Romanis Jurisconsultis alii.

severare. At hi, de quibus agimus, Scriptores, credenda eadem inculcant, eadem dant præcepta, etiam de Christi vita, morte, reditu in vitam, summa ubique est eadem. Quod vero ad exiguas aliquas circumstantias, et ad rem nihil facientes attinet, facillime fieri potuit, ut non desit commoda conciliatio, sed nos lateat, ob res similes diversis temporibus gestas, nominum ambiguitatem, aut hujus nominis, aut loci plura nomina, et si quid his simile est. Imo hoc ipsum Scriptores illos ab omni doli suspicione liberare debet; [k] cum soleant, qui falsa testantur, de compacto, omnia ita narrare, ut ne in speciem quidem quidquam diversum appareat. Quod si ex levi aliqua discrepantia etiam quæ conciliari nequiret, totis libris fides decederet, jam nulli libro, præsertim historiarum, credendum esset: cum tamen et Polybio, et Halicarnassensi, et Livio, et Plutarcho, in quibus talia deprehenduntur, sua apud nos de rerum summa constet auctoritas: quo magis æquum est, ut nihil tale eorum fidem destruat, quos videmus ex ipsorum scriptis pietatis et veri semper fuisse studiosissimos?

§. XIV. *Solutio objectionis ex testimoniis extrinsecis: et ostensum ea magis esse pro his libris.*

Alius restat modus testimonia refellendi, ex contrariis extrinsecus testimoniis. At ego cum fiducia affirmo, talia repertum non iri, nisi forte

[k] *Cum soleant, qui falsa testantur, de compacto, omnia ita narrare, ut ne in speciem quidem quidquam diversum appareat.*] Hoc est quod docet Imperator Adrianus, videndum in testibus utrum unum eundemque meditatum sermonem attulerint, L. testium. D. de Testibus. Speculator lib. I. parte IV. de Teste, in pr. n. 81. Exactissima circumstantiarum omnium notitia in teste non est necessaria. Vide Luc. I. 56. III. 23. Joh. II. 6. VI. 10, 19. XIX. 14.

eo referre quis velit dicta multo post natorum, et quidem talium, qui inimicitias adversus Christianum nomen professi, sub testium nomine non veniunt. Imo contra, quamquam eo opus non est, multa habemus testimonia, quæ historiæ istis libris traditæ partes aliquot confirmant. Sic Jesum cruci affixum, ab ipso et discipulis ejus miracula patrata, et Hebræi, et Pagani, memorant. De Herode, Pilato, Festo, Felice, de Johanne Baptista, de Gamaliele, de Hierosolymorum excidio exstant scripta luculentissima Josephi, edita paulo post annum à Christi abitu quadragesimum: cum quibus consentiunt ea, quæ apud Thalmudicos de iisdem temporibus leguntur. Neronis sævitiam in Christianos Tacitus memoriæ prodidit. Exstabant olim et libri, tum privatorum, [l] ut Phlegontis, [m] tum et Acta publica, ad quæ Christiani provocabant, quibus constabat [n] de eo sidere, quod post Christum natum appa-ruit,

[l] *Ut Phlegontis.*] Libro XIII. Chronicorum sive Olympiadum, his verbis: Τῷ δ' ἔτει τῆς CB Ὀλυμπιάδος ἐγένετο ἔκλειψις ἡλίου μεγίστη τῶν ἐγνωρισμένων πρότερον· καὶ νὺξ ὥρᾳ ς' τῆς ἡμέρας ἐγένετο, ὥστε καὶ ἀστέρας ἐν οὐρανῷ φανῆναι, σεισμός τε μέγας κατὰ Βιθυνίαν γενόμενος τὰ πολλὰ Νικαίας κατέστρεψε. *Quarto autem anno CCII. Olympiadis, maxima et excellens inter omnes, quæ ante eam acciderant, defectio Solis facta: dies hora sexta in tenebrosam noctem versus, ut stellæ in cœlo visæ sint, terræque motus in Bithynia Nicææ urbis multas ædes subverterit.* Habes hæc in Chronico Eusebii et Hieronymi. Sed et Origenes meminit, tract. XXXV. ad Matthæum, et adversus Celsum II.

[m] *Tum et Acta publica.*] Tertullianus Apologetico CXXI. *Eum mundi casum relatum in arcanis vestris habetis.*

[n] *De eo sidere, quod post Christum natum apparuit.*] Chalcidius Platonicus in commentario ad Timæum: *Est quoque alia sanctior et venerabilior historia, quæ perhibet ortu stellæ cujusdam non morbos mortesque denunciatas, sed descensum Dei venerabilis ad humanæ conservationis, rerumque mortalium gratiam: quam stellam cum nocturno itinere inspexissent Chaldæorum profecto sapientes viri, et consideratione rerum cœlestium satis exercitati, quæsisse dicuntur recentem ortum Dei, repertaque illa majestate puerili veneratos esse, et vota Deo tanto convenientia nuncupasse.*

ruit, de terræ motu, et solis deliquio contra naturam plenissimo lunæ orbe, circa tempus, quo Christus crucis supplicio affectus est.

§. XV. *Solutio objectionis de mutata scriptura.*

Quid amplius opponi his libris possit, sane non video: nisi forte non tales mansisse, quales ab initio fuerant. Fatendum est, ut aliis libris, ita his quoque accidere potuisse, accidisse etiam, ut ex scriptorum incuria, aut perversa cura, litteræ quædam, syllabæ, verba mutarentur, omitterentur, adderentur. Sed °iniquum est, ob talem, quæ per multa tempora non potest non accidere, exemplorum diversitatem, tali instrumento aut libro moveri controversiam; cum et mos postulet, et ratio, ut quod plurima, et antiquissima exempla ostendunt, id cæteris præferatur. At vero dolo, aut alio quovis modo, omnia exempla vitiata, et quidem in iis, quæ ad dogma, aut insigne aliquod historiæ caput pertinerent, numquam probabitur: neque enim aut instrumenta sunt, quæ id doceant, neque testes illorum temporum: quod si quid, ut jam modo dicebamus, serius multo dictum est ab iis, qui in horum librorum discipulos atrocissima odia exercebant; id pro convicio, non pro testimonio, habendum est. Et sufficere quidem hæc, quæ diximus, possent adversus eos, qui Scripturæ mutationem objiciunt;

° *Iniquum est, ob talem,* &c.] Liquet hoc hodie quam maxime ex adcuratissimis collectionibus variarum lectionum Novi Testamenti, et præsertim ex editione *Joannis Millii.* Quantacumque sit varietas, nullum propterea dogma inde novum nascitur, aut antea receptum evertitur. Nulla etiam historia, quæ quidem alicujus sit momenti, ad veritatem Religionis quod adtinet, antea credita ex libris Novi Testamenti eliminatur, aut ex variis lectionibus antea ignota colligitur. Quod dicimus de Novi Testamenti Libro, idem de Vetere Testamento dictum censeri potest. *Clericus.*

cum,

[p] cum qui id affirmet, præsertim adversus Scripturam diu lateque receptam, is, quod intendit, probare ipse debeat: at nos, quo magis patescat illius objectionis vanitas, ostendemus id, quod illi factum fingunt, nec factum esse, nec potuisse fieri. Evicimus supra libros eorum esse Scriptorum, quorum nomina præferunt: quo posito, sequitur, non esse alios libros pro aliis suppositos. Pars quoque aliqua insignis mutata non est. Nam cum ea mutatio aliquid sibi deberet habere propositum, ea pars à cæteris partibus librisque non itidem mutatis notabiliter discreparet, quod nunc nusquam conspicitur; imo, ut diximus, admirabilis est ubique sensuum consonantia. Tum vero ut primum Apostolorum aliquis, aut virorum Apostolicorum aliquid edidit; dubium non est, quin Christiani magna diligentia, ut ipsorum pietatem et studium conservandæ propagandæque ad posteros veritatis decebat, exempla sibi inde plurima sumpserint; quæ proinde sparsa sint, quam late patebat Christianum nomen, per Europam, Asiam, et Ægyptum, quibus in locis Græcus sermo vigebat: imo et archetypa nonnulla, ut jam ante diximus, ad annum usque ducentesimum servata sunt. Non potuit autem liber aliquis in tot exempla diffusus, custoditus non privata tantum singulorum, sed et communi Ecclesiarum diligentia, [q] falsariam manum recipere.

p *Cum qui id affirmet, præsertim adversus Scripturam diu lateque receptum, is, quod intendit, probare ipse debeat.*] L. ult. C. de Edicto Divi Adriano tollendo.

q *Falsariam manum.*] Quæ omnia, nimirum, exemplaria pervaderet, et versiones omnes corrumperet: nam alioqui potuerunt, hic, illic, homines pravi, aut dogmatibus suis perverse addicti exemplaria sua corrumpere, quod non *Marcion* modo fecit, sed et librarii nonnulli rectius sentientes: quod ostendimus in *Arte* nostra *Critica* Part. 3. Sect. 1. c. XIV. *Clericus.*

pere. Adde jam, quod proximis statim sæculis versi sunt hi libri in sermonem Syriacum, Æthiopicum, Arabicum, Latinum; quæ versiones etiamnum exstant, et à Græcis libris in nulla alicujus momenti re discrepant. Jam vero habemus et Scripta eorum, qui ab Apostolis ipsis, aut ab eorum discipulis instituti fuerunt; qui loca non pauca ex his libris adferunt eo, quem nos nunc quoque legimus, sensu. Neque vero quisquam fuit in Ecclesia, tantæ auctoritatis, per illa tempora, cui mutare quidquam volenti paritum fuisset; quod satis ostendunt Irenæi, Tertulliani, et Cypriani liberæ dissensiones ab iis, qui in Ecclesia maxime eminebant. Post hæc, quæ dixi, tempora, secuti sunt alii multi magnæ eruditionis, magnique judicii, qui, post diligentem inquisitionem, hos libros, ut in originaria sua puritate perstantes, receperunt. Jam et illud, quod de diversis Christianorum sectis modo dicebamus, huc quoque aptari potest, illas omnes, saltem quæ Deum mundi opificem, et Christum Legis novæ auctorem agnoscunt, uti his libris ita ut eos nos habemus. Quod si qui instituissent partem aliquam interpolare, eos tamquam falsarios cæteri detulissent. Neque vero ullam sectam id umquam habuisse licentiæ, ut hos libros mutando ad sua placita aptaret, vel inde satis colligas, quod omnes sectæ et adversus omnes hinc sibi argumenta depromunt. Tum quod de divina providentia attigimus, ad partes præcipuas non minus, quam ad totos libros pertinet; ei non convenire, ut siverit Deus tot millia hominum pietatis studiosa, et æternam salutem sincero proposito quærentia, induci in eum errorem, quem vitare omnino non possent. Et hæc quidem pro Novi Fœderis libris dicta sunto, qui si soli exstarent,

starent, satis esset, unde veram Religonem disceremus.

§. XVI. *Pro auctoritate librorum Veteris Fœderis.*

Nunc cum Deo visum fuerit etiam Judaïcæ Religionis, quæ vera olim fuit, et Christianæ non exigua testimonia præbet, instrumenta nobis relinquere, non abs re erit his quoque fidem suam adstruere. Esse autem hos libros eorum, quorum dicuntur, pari modo constat, quo id de nostris libris probavimus. Hi autem, quorum nomina præferunt, aut Prophetæ fuerunt, aut viri fide dignissimi; qualis et Esdras, qui eos in unum volumen collegisse creditur, quo tempore adhuc Prophetæ vivebant Aggæus, Malachias, Zacharias. Non repetam hic, quæ in Mosis commendationem dicta sunt supra. Neque vero pars tantum illa prima à Mose tradita, ut primo libro ostendimus, sed et recentior historia multos Paganorum habet adstipulatores. Sic [r] Davidis et

[r] *Davidis et Salomonis nomina, et fœdera cum Tyriis, præferebant Phœnicum Annales.*] Vide quæ ex iis recitat Josephus Antiquæ historiæ lib. VIII. c. 2. ubi addit volentem exempla habere epistolarum, quas inter se scripsere Salomo et Iromus, petere ea posse à publicis Tyri archivorum custodibus. [Noli tamen hoc credere, sed vide quæ diximus ad 1 Reg. v. 3] De Davide locus est insignis ex IV historiarum Damasceni, Josepho citatus Antiquæ historiæ lib. VII. cap. 6. *Multo post hæc tempore, indigenarum quidam, Adadus nomine, præpollens factus, et Damascum et Syriæ, præter Phœnicen, cætera regno tenuit. Sed suscepto in Davidem Judææ regem bello, cum multis præliis concurrisset, postremo ad Euphratem commisso victus est, præstantissimus regum habitus, animi virtute et roboris excellentia. Eo mortuo, posteri ejus in decem stirpes regnarunt, simulque cum paterno imperio nomen ejus acceperunt; quomodo Ægypti reges Ptolemæi dicuntur. Tertius horum cum multum invaluisset, reparare volens novo decore avi cladem, in Judæos profectus Samaritidem populatus est.* Priorem historiæ hujus partem habes 2 Sam. VIII. 5. 1 Chron. XVIII. posteriorem 1 Reg. XX, ubi Joseph. vide. Ada-

dus

Salomonis nomina, et fœdera cum Tyriis, præ-

dus ille Josepho *Adar* dicitur, *Adores* Justino ex Trogo. Plura de Davide ex Eupolemo nobis dat Euseb. Præparat. Euang. lib. IV. c. 30. Idem Joseph. eodem cap. et priore contra Appionem hunc locum profert ex Dii hist. Phœnicia. *Abibalo mortuo, regnavit filius ejus Iromus. Hic ad ortum regionem urbi addidit, ipsamque urbem veterem fecit majorem, etiam Jovis Olympii templum, quod scorsim in insula erat, aggerato quod intercedebat spatio, urbi annexuit, ornavitque donariis aureis. Ajunt et qui Hierosolymis tunc regnabat Salomonem ad Iromum ænigmata misisse quædam, et cupiisse ab ipso alia accipere. Sed Iromum, cum ænigmata illa solvere nequiret, magnam pecuniæ vim pro mulcta pependisse: postea vero Abdemonum hominem Tyrium solvisse ea, quæ proposita fuerant, ac proposuisse vicissim alia, quæ cum solvere Salomon nequisset, Iromo ab eo magnas pecunias persolutas.* Addit deinde Menandri Ephesii, qui Regum tam barbarorum quam Græcorum res perscripsit, locum illustrem: *Mortuo Abibalo, successit in regnum filius ejus Iromus, qui vixit annos* XXXIV. *Hic aggeravit latam quæ dicitur regionem: idem auream columnam posuit quæ in Jovis est templo. Deinde materiam excidit è monte Libano, cedrinas arbores ad templi tecta, templisque veteribus dejectis fecit nova. Etiam Herculis et Astartes delubra sacravit. Sed Herculis prius mense Peritio, deinde Astartes, quo tempore Tityis arma intulit, tributa non solventibus; eosque sibi cum subjecisset reversus est. Hac ætate Abdemonus vixit juvenis, qui victor fuit explicando problemata missa à Salomone Hierosolymorum Rege: Tempus autem ab hoc Rege ad conditam Carthaginem sic computatur. Mortuo Hiromo, regnum ejus accepit filius ejus Baleazarus, qui vixit annos* XLIII. *regnavit* VII. *Post hunc Abdastratus ejus filius annos vixit* XXIX. *regnavit* IX. *Hunc nutricis ipsius filii quatuor de insidiis interfecere: quorum qui maximus natu erat, regnavit annos* XII: *post quos Astartus Delæastarti filius, qui vixit annos* LIV. *regnavit* XII. *Post hunc frater ejus Aserymus, vixit annos* LIV. *regnavit* IX. *Hic à fratre Phelete occisus fuit: qui accepto regno imperavit menses* VIII. *vixit annos* L. *Hunc interemit Ithobalus Sacerdos Astartes regnavitque annos* XXXII. *vixit* LXVIII. *Successit ei filius Badezorus, qui vixit annos* XLV. *regnavit* VI. *Hujus successor fuit filius Matgenus: vixit is annos* XXXII. *regnavit* IX. *Excepit hunc Pygmalion, vixit annos* LVI. *regnavit* XLVII. *Septimo hujus anno, soror ipsius profuga urbem in Africa struxit Carthaginem.* Locum hunc Menandri, sed contractiorem, posuit Theophilus Antiochenus libro ad Autolycum tertio. Tertullianus Apologetico capite 19. *Reseranda antiquissimarum etiam gentium archiva, Ægyptiorum, Chaldæorum, Phœnicum, per quos notitia subministrata est, aliqui Manethon Ægyptius et Berosus Chaldæus, sed et Iromus Phœnix Tyri rex:*

ferebant Phœnicum Annales. ᵃ Nabuchodono-

sectatores quoque eorum Mendesius Ptolemæus, et Menander Ephesius, et Demetrius Phalereus, et Rex Juba, et Appion, et Thallus. Iromi illius et Salomonis ei coævi mentionem etiam apud Alexandrum Polyhistorem, Menandrum Pergamenum, et Lætum in Phœnicicis exstitisse ait Clemens Strom. I. unde corrigendus Tatianus, apud quem Χαῖτος pro Λαῖτος scribitur, diciturque is in Græcum transtulisse quæ Phœnices Theodotus, Hypsicrates et Mochus scripserant. Azaëlis Syriæ Regis qui nominatur 1 Reg. XIX. 15. 2 Reg. VIII. 11. XII. 17. XIII. 3, 24. memoria Damasci divinis honoribus conservata, tradente Josepho Antiquæ historiæ libro IX. c. 2. Est idem nomen apud Justinum ex Trogo. De Salmanasaro, qui Decem Tribus in servitutem avexit, ut narratur 2 Regum XVII. 3. et sequentibus; et Samariam cepit, 2 Regum XVIII. 9. locus est Menandri, quem diximus, Ephesii apud Josephum libro eodem nono, capite XIV. *Elulæus nomine apud Tyrios regnavit annos XXXVI. Hic Cittæos qui ab imperio suo defecerant classe eo vectus ad obsequium reduxit. Sed in hos misit Rex Assyriorum, Phœnicenque omnem bello incursavit: mox tamen pace cum omnibus facta, rediit retro. Verum descivere à Tyriorum imperio Sidon, Arce, Palætyrus, multæque urbes aliæ, quæ se Assyriorum Regi dediderunt. Cum tamen non ob id se dederent Tyrii, Assyriorum rex bellum eis rursus intulit, cum accepisset à Phœnicibus naves sexaginta, remiges octingentos. In quas invecti Tyrii navibus duodecim, disjectis hostium navibus, homines fecere captivos quingentos. Aucta hinc apud Tyrios rerum omnium pretia. Cum abiret Rex Assyriorum, constituit custodes ad flumina et aquæductus, qui Tyrios ab aquæ haustu arcerent. Toleratumque id Tyriis per annos quinque, bibentibus interim ex puteis quos foderant.* Addit Josephus eodem loco ipsum hujus Regis nomen Salmanasarum exstitisse ad sua tempora in Tyriorum archivis, Senacheribi, qui Judæam prope omnem, exceptis Hierosolymis, subegit, ut narratur 2 Reg. XVIII. 13. 2 Paral. XXXII. 1. Esai. XXXVI. 1. et nomen et expeditiones in Asiam et Ægyptum in Berosi Chaldaïcis repertas testatur idem ille Josephus lib. X. cap. 1. Ejusdem Σαναχηρίβου Senacheribi meminit et Herodotus libro II. vocatque Arabum et Assyriorum Regem. Baladæ Babyloniorum Regis mentio est 2 Reg. XX. 12. et Esaiæ XXXIX. Ejusdem nomen in Berosi Babylonicis exstitisse testatur Josephus Antiquæ Historiæ lib. X. cap. 3. Herodotus prælii illius in Mageddo, quo Nechao Rex Ægypti Judæos vicit, quæ historia est 2 Paral. XXXV. 22. Zach. XII. 1. meminit dicto libro II. his verbis: Καὶ Σύροισι πεζῇ ὁ Νεκὼς συμβαλὼν ἐν Μαγδόλῳ ἐνίκησε. *Et cum Syris* (ita semper Judæos vocat Herodotus, ut et alii,) *Necos congressus in Magdolo eos vicit.*

ᵃ *Nabuchodonosori.*] De hoc Berosi locum nobis servavit Josephus

sephus Antiquæ historiæ x. adversus Appionem libro I. conferendus cum Eusebio, qui et in Chronico circa hæc tempora et Præparationis libro IX. cap. 40. et 41. hunc, et qui sequetur Abydeni locum, producit: *Cum audisset pater ejus Nabopollasarus eum, qui in Ægypto Syriaque Cœle et Phœnice præpositus fuerat, Satrapen defecisse, ipse, ferendis laboribus per ætatem impar, filio Nabuchodonosoro adhuc juveni tradidit partem exercitus, ut desertorem bello peteret. Hic autem cum eum aggressus esset prælio, ipsum cepit, regionemque omnem iterum sub imperium redegit. Sub id tempus evenit ut pater Nabopollasarus, cum morbum contraxisset, in urbe Babylone de vita discederet, postquam regnarat annos* XXIX. *Nabuchodonosor post id, simul patris morbum intellexit, rebus Ægypti vicinarumque gentium bene ordinatis, amico cuidam commisit captivos ex Judæis Phœnicibus, ac Syris, et ex Ægypti populis, una cum exercitu rebusque aliis servari dignis, reportandos Babylonem. Ipse cum comitibus paucis, breviore per desertum via, Babylonem se contulit. Ibi cum reperisset res à Chaldæis administrari, et ipsum regnum asservari ab eorum potissimo, totum patris quod fuerat imperium adeptus est; captivisque conspectis, jussit illis idoneas per Babylonicum imperium colonias assignari. Ipse vero de belli manubiis Beli aliaque templa ornavit, urbemque Babylonis quæ jam erat, nova altera addita, instauravit eum in modum, ne possent posthac qui ad obsidendam venirent urbem abacto flumine eam aggredi, ternaque mœnia urbi interiori, totidem exteriori circumdedit, partim ex cocto latere et bitumine, partim ex latere solo. Bene munita urbe, portisque magnifice ornatis, ad paternam regiam novam adjecit, supereminentem et altitudine et omni splendore, quem longum sit exsequi. Sufficerit dicere, hoc opus et magnitudine et omni rerum paratu eximium intra dies perfectum esse quindecim. In hac regia ex lapide sublimia extulit ambulacra, speciémque dedit montibus persimilem, omnis etiam generis arboribus ibi consitis, addito et paradiso pensili, quod uxor ejus in Mediæ locis educata montium aspectu delectaretur. Sed inter hæc opera morbo implicitus mox de vita excessit, cum regnasset annos* XLIII. Uxor illa Nabuchodonosori est Nitocris Herodoto, libro ejus primo, ut docuit magnus Scaliger in præclara Temporum Emendatorum Appendice. Interpretatur hæc Curtius libro v. quem vido, partim et Strabo lib. XV. et Diodorus libro II. Berosus, ex quo hæc et alia supra protulimus, Beli Sacerdos fuit post Alexandri Magni tempora, cui ob divinas prædictiones Athenienses publico in gymnasio statuam inaurata lingua statuere, memorante Plinio Historiæ Naturalis libro VII. cap. 37. Librum ejus *Babylonica* vocat Athenæus XV. Tatianus, qui et ipse Nabuchodónosori Berosum meminisse affirmat, et Clemens, *Chaldaïca*. Ex iis Rex Juba profitebatur accepisse se quæ de rebus Assyriis scripsit, ut notat Tatianus. Meminere ejus et Vitruvius et Tertullianus Apologetico, et Scriptor Chronici Alexandrini. Nabuchodonosori

mentionem alteram ex Abydeno Assyriorum Scriptore nobis tradidit Eusebius cum in Chronico, tum in fine noni de Præparatione. Verba hæc sunt: *Megasthenes auctor est Nabucodrosorum Hercule ipso fortiorem fuisse, belloque usque in Africam et Hispaniam illato, quos inde deportaverat collocasse ad dextram Ponti oram. Præterea vero narrant de eo Chaldæi, quondam cum regiam conscendisset, numine aliquo afflatum eum hæc prædixisse: Ego Nabucodrosorus, o Babylonii, imminentem vobis prænuncio calamitatem, quam ut arceant Parcæ numquam eas aut Belus generis nostri auctor, aut regina Beltis permovere poterunt. Persicus veniet mulus, qui vestris Diis auxiliantibus servitium imponet. Hujus mali adjutor erit Medus, Assyriorum gloriatio. Utinam eum, antequam cives prodat, Charybdis aut mare absorptum funditus interimat, aut ipse alio raptus erret per solitudines, ubi neque urbes neque hominum ulla sint vestigia, ubi feræ pascantur, circumvolentque libere aves, ut ibi inter rupes faucesque solus vagetur: utinamque et ego felicem exitum sortitus fuissem, priusquam hæc animo meo obversarentur. Hæc ubi effatus erat, statim disparuit.* Confer hæc postrema cum iis, quæ in Danielis libro de hoc Nabuchodonosoro habemus. Prima illa ex Megasthene etiam Josephus habet libro x. Antiquæ historiæ cap. 11, et ait exstare Indicorum iv. Habet ex Abydeno etiam hæc de Nabuchodonosoro Eusebius: *Fama est, ubi nunc est Babylon omnia aquam fuisse, dictam Mare. Id sustulisse Belum, agrosque distribuisse viritim, et mœnia circumjecisse Babyloni, quæ tempus aboleverit. Nova autem mœnia structa à Nabuchodonosoro, eaque mansisse ad imperii Macedonum tempora, portis æneis.* Postea: *Nabuchodonosorus, ubi in imperium successerat, Babylona munivit trinis mœnibus, intra dies quindecim, et Narmalcam amnem, qui divergium est Euphratis, simulque Acracanum amnem divertit. Tum in gratiam civitatis Sipparenorum, fossam effecit, quæ in ambitu haberet parasangas* XL. *in altum vicies quantum patent sparsæ manus, apposuitque septa quibus apertis irrigaretur ager. Ea septa appellant aquæductuum normas. Maris quoque Rubri eluvionem operibus circumdatis repressit, Tenedonem condidit, ad reprimendos Arabum impetus, regiam præterea instruxit arboribus, quas paradisos pensiles vocant.* Confer Danielem iv. 27. Strabo libro xv. ex eodem Megasthene hoc adfert: Ναβουχοδρονόσορον δὲ τὸν παρὰ Χαλδαίοις εὐδοκιμήσαντα Ἡρακλέους μᾶλλον, καὶ ἕως στηλῶν ἐλάσαι. *Nabuchodronosorum, cujus apud Chaldæos fama Herculem vincit, ad Columnas venisse cum exercitu.* Fuere et alii qui ejus Regis historiam attigere, sed quorum nunc nomina tantum supersunt; Diocles Persicorum secundo; Philostratus cum in Indicis, tum in Phœnicicis, qui Tyrum ab eo obsessam ait per annos XIII. ut Josephus nos docet, cum Antiquæ historiæ dicto jam loco, tum adversus Appionem priore, ubi ex Phœnicum Actis publicis hæc profert: *Ithobalo apud Tyrios regnante, Nabuchodonosorus*

buchodonosorus

sori, [t]et aliorum Chaldæorum Regum Berosus

buchodonosorus Tyrum obsedit per annos XIII. *Post hunc regnavit Baal annos* X. *Post hunc Judices constituti sunt, qui Tyrum rexere. Ecnibalus Baslachi menses duos, Chelbes Abdæi menses decem, Abbarus Sacerdos Summus menses tres, Mytgonus et Gerastratus Abdelimi Judices fuere per annos sex; sed medio inter hos tempore, annum unum cum potestate regia Tyro præfuit Balatorus. Quo mortuo, misere Tyrii qui ex Babylone Merbalum advocarent: regnavit is annos* IV. *Hoc quoque mortuo, advocarunt fratrem ejus Iromum, qui regnavit annos* XX. *Hujus temporibus Cyrus apud Persas potens fuit.* Hæc supputatio quam pulchre cum sacris libris congruat, vide Josephum dicto contra Appionem libro. Sequitur ibidem apud Josephum de Hecatæo: Πολλὰς μὲν γὰρ ἡμῶν, φησὶν, ἀνασπάστους εἰς Βαβυλῶνα Πέρσαι πρότερον αὐτῶν ἐποίησαν μυριάδας. *Nostrorum ille multa millia ait à Persis Babylonem translata.* Et de bello Senacheribi, et de deportatione per Nabuchodonosorum facta, vide Demetrii locum, apud Clementem, Strom. I.

[t] *Et aliorum Chaldæorum Regum. Berosus non minus, quam Hebræi libri, meminerat.*] Apud Berosum, post modo prolata, hæc sequebantur, Josepho duobus quos indicavimus locis id referente. *Regnum accepit filius ejus Evilmeradochus. Hic cum inique per malam libidinem res administraret, petitus insidiis Neriglissoroori, qui sororem ejus in matrimonio habebat, interiit, postquam per annos regnaverat decem. Eo sublato, regni compos factus interfector ejus Neriglissoroorus imperium tenuit per annos quatuor. Hujus filius Laborosoarchodus puer adhuc regnum tenuit menses novem: sed quia pravæ in illo indolis multa signa apparerent, insidiis amicorum trucidatus est. Hoc mortuo, cum inter se coiissent ejus facinoris participes, communi consensu regnum detulere ad Nabonnidum ex Babyloniis unum, qui et ipse in eadem conjuratione fuerat. Hoc regnante, meliora facta sunt ea quæ ad amnem erant ex latere et bitumine Babylonis mœnia. Cum vero regni ejus annus ageretur decimus et septimus, venit ex Perside multo cum exercitu Cyrus, reliquaque Asia subacta ad Babylonem perrexit. Adventu ejus cognito, Nabonnidus occurrit magno et ipse exercitu, prælioque facto victus, cum paucis fugit, conclusitque se in urbem Borsippenorum. Cyrus autem, Babylone capta, constituit exteriora ejus munimenta diruere, quod civitatem videret ad res novas mobilem, urbem vero capi difficilem; inde in Borsippum proficiscitur ad obsidendum Nabonnidum. Verum is obsidionis non tolerans se dedidit. Cyrus benigne exceptum è Babylonia exire eum ad Carmaniam habitandam jussit. Atque ibi Nabonnidus, transacto vitæ cætero, diem suum obiit.* Abydeni post ea quæ modo attulimus de Nabuchodonosoro verba, hæc nobis servavit Eusebius dicto loco; Ὁ δὲ οἱ παῖς Εὐιλμαλουρουχὸς ἐβασίλευσεν· τὸν δὲ ὁ κη-

δεστὴς

non minus, quam Hebræi libri, meminerat. [u] Qui Vaphres Ægypti rex Jeremiæ, [w] Apries est Herodoto. Jam [x] Cyri; et successorum ejus [y] ad

διεστὴς ἀποκτείνας Νηριγλισάρης, λείπει παῖδα Λαβοσσοάρασχον· τούτου δὲ ἀποθανόντος βιαίῳ μόρῳ Ναβαννίδοχον ἀποδείκνυσι βασιλέα, προσήκοντα οἱ οὐδέν· τῷ δὲ Κῦρος, ἑλὼν Βαβυλῶνα, Καρμανίης ἡγεμονίην δωρέεται. *Post hunc filius regnavit Evilmaluruchus. Hujus interfector, qui affinis ipsi fuerat, Neriglissares, filium reliquit Labossoarascum. Hoc violenta morte exstincto, Babylonii Nabannidachum regem faciunt cum rege mortuo nullo junctum sanguine. Cyrus hunc, cum Babylona cepisset, Carmaniæ præfecit.* Evilmeraduchus iste nominatur 2 Reg. xxv. 27. De cæteris vide Scaligerum. Ista de Babylone à Cyro capta congruunt cum istis Herodoti: Οὕτω Κῦρος ἤλαυνε ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνα· οἱ δὲ Βαβυλώνιοι ἐκστρατευσάμενοι ἔμενον αὐτόν· ἐπεὶ δὲ ἐγένετο ἐλαύνων ἀγχοῦ τῆς πόλιος, συνέβαλόν τε οἱ Βαβυλώνιοι, καὶ ἡσσωθέντες τῇ μάχῃ κατειλήφθησαν εἰς τὸ ἄστυ. *Sic Cyrus in Babylonem movit. Babylonii autem educto contra exercitu eum exspectarunt. At postquam Cyrus urbi appropinquavit, pugnarunt cum eo Babylonii, sed prælio victi in intima urbis se receperunt.* Cum quibus confer Jeremiam LI. 20, 30, 31. de fuga ad Borsippa eundem Jeremiam LI. 30. de exsiccato amnis alveo, Herodotus consentit Jeremiæ LI. 32. Verba Herodoti: Τὸν γὰρ ποταμὸν διώρυχι εἰσαγαγὼν εἰς τὴν λίμνην ἐοῦσαν ἕλος, τὸ ἀρχαῖον ῥέεθρον διαβατὸν εἶναι ἐποίησε, ὑπονοστήσαντος τοῦ ποταμοῦ. *Amnem diffidit, parte ejus in lacum palustrem deducta, ac sic veterem alveum fecit pervium, aqua derivata.* An ea quæ de Belesi Chaldæo narrat Diodorus lib. II. ad Danielem possint referri, cui nomen Chaldæum fuit בלטשאצר Dan. I. 7. cogitemus.

[u] *Qui Vaphres Ægypti Rex Jeremiæ.*] Ita Septuaginta et Eusebius vertunt quod in Hebræo Jeremiæ XLIV. 30. est חפרע Fuit is Nabuchodonosoro coævus.

[w] *Apries est Herodoto.*] Lib. II.

[x] *Cyri.*] Vide loca jam allata: Diodorum Siculum libro II. Ctesiam Persicis, Justinum libro IV. cap. 5. et sequentibus. Sub Cyro jacta Templi Hierosolymitani fundamenta, sub Dario consummatum opus, Beroso teste, probat Theophilus Antiochenus.

[y] *Ad Darium usque.*] Codomannum. Vide eosdem et Æschylum Persis, et Scriptores rerum Alexandri. Sub hoc Dario summus Hebræorum Sacerdos fuit Jaddus, Nehem. XII. 22. is qui Alexandro victori ivit obviam, narrante Josepho Antiquæ Historiæ libro XI. 8. His ipsis temporibus vixit Hecatæus Abderita celebratus Plutarcho libro de Iside, et Laërtio in Pyrrhone. Is de Judæis librum scripsit singularem, unde egregiam et urbis Hierosolymorum et Templi descriptionem deprompsit Josephus, adversus Appionem libro priore; quem

Darium usque, pleni Græcorum libri. Multaque alia ad Judæorum gentem pertinentia adfert Josephus, in libris contra Appionem; quibus jungi possunt, [a] quæ ex Strabone et Trogo supra attulimus. Nos vero, qui Christiani sumus, omnino non est, quod de eorum librorum fide dubitemus, cum ex illis pæne singulis testimonia exstent in libris nostris, quæ in Hebræis itidem reperiuntur. Neque Christus, cum plurima in Legis doctoribus, et temporis sui Pharisæis reprehenderet, umquam eos accusavit falsimoniæ in libros Mosis aut Prophetarum commissæ, aut quod suppositis mutatisve libris uterentur. Post Christi tempora Scripturam in iis, quæ momentum habent, vitiatam, neque probari potest, neque vero credibile fiet, si quis recte cogitaverit, quam longe lateque sparsa esset per orbem terrarum Gens Judæorum illos ubique libros custodientium. Nam primum ab Assyriis abductæ in Mediam Decem Tribus, duæ postea: et ex his quoque, post concessum à Cyro reditum, multi in terris exteris subsederunt. [b] Macedones in Alexandriam magnis commodis

quem locum habet et Eusebius Præparationis Euangelicæ lib. IX. cap. 9. Uterque horum etiam Clearchi habent locum, qui Aristotelis verbis Judaïcam sapientiam commendat. Laudatores etiam Judæorum rerumque Judaïcarum testes Josephus dicto libro nominat Theophilum, Theodotum, Mnaseam, Aristophanem, Hermogenem, Euemerum, Cononem, Zopyrionem, et alios.

[a] *Quæ ex Strabone, et Trogo supra attulimus.*] Libro I.

[b] *Macedones in Alexandriam magnis commodis eos invitarunt.*] Hecatæus Josepho descriptus, in libro priore contra Appionem, de Judæis loquens: Οὐκ ὀλίγαι δὲ (nempe μυριάδες, ex præcedentibus) καὶ μετὰ τὸν Ἀλεξάνδρου θάνατον εἰς Αἴγυπτον καὶ Φοινίκην μετέστησαν, διὰ τὴν ἐν Συρίᾳ στάσιν. *Non pauca etiam millia post Alexandri mortem in Ægyptum et Phœnicen migrarunt, ob exortas in Syria seditionibus.* Adde Philonem in Flaccum, Ὅτι οὐκ ἀποδέουσι μυριάδων ἑκατὸν τὴν Ἀλεξάνδρειαν· καὶ τὴν χώραν Ἰουδαῖοι κα-

Non

eos invitarunt. Antiochi sævitia, Asmonæorum civilia arma, externa Pompeii, et Sossii, multos disjecerunt: plena Judæis erat [b] Cyrenaïca: plenæ [c] urbes Asiæ, [d] Macedoniæ, [e] Lycaoniæ, etiam insulæ [f] Cyprus, [g] Creta, atque aliæ. Jam [h] Romæ numerus eorum ingens vel [i] ex Horatio, [k] Juvenali et [l] Martiali discatur. Tam dissitis

τοικοῦντες ἀπὸ τοῦ πρὸς Λιβύην καταβαθμοῦ μέχρι τῶν ὁρίων Αἰθιοπίας. *Non minus decies centenis millibus Judæos in Alexandria et regione circumsita habitare ab Africæ descensu ad fines Æthiopiæ.* Adde Josephum libro XII. cap. 2, 3. et sequentibus. Libro XIII. cap. 4, 5, 6, 7, 8. XVIII. 10. Et habebant Judæi Alexandriæ jus civitatis: Josephus XIV. 17.

[b] *Cyrenaïca.*] Josephus Antiquæ historiæ libro XVI. 10. et alibi. Actor. VI. 9. XI. 20.

[c] *Urbes Asiæ.*] Josephus XII. 3. XIV. 17. XVI. 4. Actor. XIX.

[d] *Macedoniæ.*] Act. XVII.

[e] *Lycaoniæ.*] Act. XIV. 18.

[f] *Cyprus.*] Act. XIII. 5.

[g] *Creta.*] Act. II. 11.

[h] *Romæ.*] Josephus XVIII. Historiæ Antiquæ, cap. 5. Act. XVIII. 2. XXVIII. 17.

[i] *Ex Horatio.*] Lib. I. Sat. IV.

——nam multo plures sumus: ac veluti te
Judæi cogemus in hanc concedere turbam.

Sat. V.

——credat Judæus Apella.

Sat. IX.

——hodie tricesima sabbata, &c.

[k] *Juvenali.*]

Quidam sortiti metuentem sabbata patrem.

Et quæ sequuntur. Sat. XIV.

[l] *Martiali.*] III. 4.

Quid jejunia sabbatariorum.

Et alibi: ut VII. 29. et 34. XI. 97. XII. 57. Adde Rutilium Itinerarii libro I.

Atque utinam numquam Judæa subacta fuisset
Pompeii bellis, imperioque Titi!
Latius excisæ pestis contagia serpunt,
Victoresque suos natio victa premit.

Quod ex Seneca desumptum, qui dixerat de iisdem Judæis: *Cum interim usque eo sceleratissimæ gentis consuetudo convaluit, ut per omnes terras recepta sit. Victi victoribus leges dederunt.* Locus est apud Augustinum de Civitate Dei libro VI. cap. 11. Sceleratissimam gentem vocat, tantum ob legum, quæ Dei unius cultum damnabant, neglectum, ut supra notavimus, quo nomine et Socratem culpabat Major Cato. Adde latissime sparsi Judæi nominis testem Philonem in Legatione: Ὅσον ἐστὶν ἐν πολυανθρωπίᾳ, ὅπερ οὐκ ἐξεδέξατο καθάπερ τῶν ἄλλων ἕκαστον

inter se cœtibus imponi nulla arte potuit: nec magis ipsi in falsum convenire. Adde quod [m] trecentis ferme ante Christum annis, cura Ægypti regum, Hebræorum libri in Græcum sermonem ab his, qui LXX dicuntur, versi sunt; ita ut jam et à Græcis, sermone quidem alio, at sensu in summam eodem, possiderentur, eoque minus mutationem reciperent. Quin et in Chaldaïcum, et in Hierosolymitanum, id est, semi-Syriacum, translati sunt iidem libri, [n] partim paulo ante, [o] partim non multo post Christi tempora. Secutæ deinde versiones in Græcum aliæ, Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, quas cum illa interpretum LXX Origenes contulit, et post eum alii, nulla historiæ, aut rerum pondus habentium diversitate. Philo Caligulæ ævo floruit, Josephus ad Vespasianorum tempoia provixit; uterque ex Hebræorum libris ea adferunt, quæ nos hodieque legimus. His autem ipsis temporibus, magis magisque spargi cœpit Christiana Religio, quam profitentium [p] multi Hebræi

ἵκαστον μιᾶς χώρας τῆς ἀποκεκληρωμένης αὐτῷ μόνῳ περίβολος, ἀλλ' ὀλίγου δέω φάναι πᾶσα ἡ οἰκουμένη· κέχυνται γὰρ ἀνά τε τὰς ἠπείρους καὶ νήσους ἁπάσας, ὡς τῶν αὐθιγενῶν μὴ πολλῷ τινι δοκεῖν ἐλαττοῦσθαι. *Quanta illa gens est hominum numero, quam non, ut cæteræ, una continet attributa regio, sed paulo minus terra tota. Diffusa enim est per terras continentes perque insulas omnes, ita ut videri possit ipsis indigenis non multo minor.* Dion Cassius libro XXVI. de Judæorum genere: Κολουσθὲν μὲν πολλάκις, αὐξηθὲν δὲ ἐπὶ πλεῖστον, ὥστε καὶ εἰς παῤῥησίαν τῆς νομίσεως ἐκνικῆσαι. *Cohibita sæpe, nihilominus aucta plurimum: ita ut et libertatem Institutorum suorum evicerit.*

[m] *Trecentis ferme ante Christum annis.*] Vide Aristæum, et Josephum libro XII. 2.

[n] *Partim paulo ante.*] Ut ab Onkelo, forte et ab Jonathane.

[o] *Partim non multo post.*] Ut à Scriptore Thargumi Hierosolymitani, et Josepho cæco, aut quisquis ille est qui Jobum, Psalmos, Proverbia, et quæ Hagiographa dicuntur, vertit, unus, sive plures.

[p] *Multi Hebræi erant.*] Aut vicini Hebræis, ut Justinus, qui fuit Samarita.

bræi erant, [q] multi Hebræas litteras addidicerant; quibus proinde promptum fuit, si quid à Judæis falsi fuisset admissum, in parte, inquam, insigni, id ipsum collatis libris antiquioribus deprehendere, apertumque facere. At non modo id non faciunt, sed etiam plurima adducunt ex veteri Fœdere testimonia plane in eum sensum, quo apud Hebræos exstant: quos sane Hebræos cujusvis potius criminis, quam, non dicam falsi, sed vel negligentiæ circa hos libros, convincas; [r] cum eos summa religione describere ac conferre soleant, etiam ut litteras quoties quæque occurrat numeratas habeant. Addatur ultimo loco et hoc minime spernendum non mutatæ per Judæos de industria Scripturæ argumentum, quod Christiani ex iis ipsis, quos Judæi legunt, libris evincunt, et quidem, ut confidunt, valide, suum Magistrum Jesum esse illum ipsum Messiam qui Judæorum majoribus jam olim sit promissus. Quod vel maxime, ne fieri posset, cavissent Judæi, post ortum inter ipsos et Christianos certamen, si umquam in eorum potestate fuisset mutare quæ vellent.

[q] *Multi Hebræas litteras addidicerant.*] Ut Origenes, Epiphanius, maxime vero Hieronymus.

[r] *Cum eos summa religione describere ac conferre soleant.*] Josephus priore contra Appionem: Δῆλον δ᾽ ἐστὶν ἔργῳ πῶς ἡμεῖς τοῖς ἰδίοις γράμμασι πεπιστεύκαμεν· τοσούτου γὰρ αἰῶνος ἤδη παρῳχηκότος οὔτε προσθεῖναί τις οὐδὲν, οὔτε ἀφελεῖν αὐτῶν, οὔτε μεταθεῖναι τετόλμηκεν. *Quantam vero fidem nos scriptis apud nos receptis habeamus, rebus ipsis apparet. Cum enim tot sæcula transierint, nemo aut addere quidquam, aut demere, aut mutare aliquid est ausus.* Vide legem Deut. IV. 1. Thalmudem titulo Schebuoth. [Intelligenda hæc sunt de temporibus quæ Massorethárum ætatem sequuta sunt. Alioquin ante et stante Republica, et post eam eversam à Chaldæis, non tam diligentes fuisse quam vulgo creduntur, liquet cum ex *Lud. Cappelli* Critica Sacra, tum ex virorum doctorum Commentariis in V. T. adeoquò ex ipsis *Grotii* adnotationibus. Nos quoque ad libros Historicos V. T. rem demonstravimus. *Clericus.*]

ADDENDA

ADDENDA SUPERIORIBUS NOTIS.

Ad Not. s. p. 152. *Hecatæi* auctoritas parum ad rem facit, cum sit spurius. Vide *Ger. Joan. Vossium*, de Historicis Græcis. *Clericus.*

Ad Not. t. p. 154. Veritas eorum quæ de Chaldæis Regibus in Scriptura leguntur, egregie confirmatur, Chronologia Canonis Astronomici Nabonassari, de quo vide *Joan. Marshamum* in Chronico Canone. *Idem.*

HUGO GROTIUS

DE

VERITATE

RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER QUARTUS.

§. I. *Refutatio specialiter Religionum à Christiana discrepantium.*

QUARTUS liber, initio facto ab ea voluptate, quam plerique homines capiunt ex spectaculo alieni periculi, cum ipsi extra periculum positi sunt, ostendit summam Christiani hominis in hac vita eam esse debere, ut non modo de reperta veritate sibi gratuletur, sed et aliis, qui in variis eorum amfractibus palabundi versantur, opem ferat, et eos tanti boni participes faciat. Quod nos aliquo quidem modo cônati sumus facere, libris prioribus, quia veri demonstratio in se continet erroris refutationem: sed tamen, cum singula Religionum genera, quæ se Christianis opponunt, Paganismus puta, Judaïsmus, et Mahumetismus, præter id quod inter se habent commune, proprios quosdam errores habeant, et peculiaria quædam argumenta, quæ nobis solent

 oppo-

opponere: non abs re fore credimus, si specialem adversus hæc singula disputationem instituamus, rogatis lectoribus, ut et à studiis, et à longa consuetudine, tamquam bonæ mentis impedimentis, judicium liberent, quo æquiore animo de iis, quæ dicenda sunt, cognoscant.

§. II. *Ac primum Paganismi. Unum tantum esse Deum. Mentes creatas bonas esse, aut malas. Bonas non colendas, nisi ad præscriptum summi Dei.*

Ac primum adversus Paganos dicimus, si plures Deos statuant æternos et æquales, id jam primo libro satis refutatum, cum docuimus, unum dumtaxat esse Deum rerum omnium causam. Quod si Deorum nomine vocent mentes creatas homine superiores, eas aut bonas esse, aut malas. Si bonas dicant, primum constare ipsis deberet hoc, an bonæ sint; [a] ne forte periculose labantur,

[a] *Ne forte periculose labantur, inimicos pro amicis, transfugas pro legatis recipientes.*] 2 Cor. XII. 14. Porphyrius secundo De abstinendo ab animatis: Διὰ μέντοι τῶν ἐναντίων καὶ ἡ ἅπασα γοητεία ἐκτελεῖται. Τούτους γὰρ μάλιστα καὶ τὸν προεστῶτα αὐτῶν ἐκτιμῶσιν, οἱ τὰ κακὰ διὰ τῶν γοητειῶν πάσης φαντασίας ἐπιτηδεύοντες. Οὗτοι γὰρ ἱκανοὶ διὰ τῆς τερατουργίας ἀπατῆσαι. Δι' αὐτῶν φίλτρα καὶ ἐρωτικὰ κατασκευάζουσιν οἱ κακοδαίμονες. Ἀκολασία γὰρ πᾶσα καὶ πλούτων ἐλπὶς καὶ δόξης διὰ τούτων, καὶ μάλιστα ἡ ἀπάτη. Τὸ γὰρ ψεῦδος τούτοις οἰκεῖον· βούλονται γὰρ εἶναι θεοὶ, καὶ ἡ προεστῶσα δύναμις αὐτῶν δοκεῖν θεὸς εἶναι. *Per illos oppositos Diis omnis ars malefica perficitur. Nam qui per malas artes animis illudere ac res pravas efficere student, illos spiritus et eorum præsidem maxime colunt: possunt enim hi prodigiorum specie imponere. Per hos philtra et alia ad amores pertinentia miseri homines sibi quærunt. Omnis enim mala libido et opum spes et gloriæ ab his maxime spiritibus, præcipue vero fraudes: Mendacium enim his proprium. Dii siquidem esse volunt, et qui eorum princeps est, Deus ipse haberi.* Deinde de Ægyptiis Sacerdotibus: Οἱ δὲ εἶναι μὲν ἔξωθεν τίθενται τὸ ὑπήκοον γένος ἀπατηλῆς φύσεως, παντόμορφόν τε καὶ πολύτροπον, ὑποκρινόμενον, καὶ θεοὺς καὶ δαίμονας καὶ ψυχὰς τεθνηκότων, καὶ διὰ τοῦτο πάντα δύνασθαι τῶν δοκούντων ἀγαθῶν ἢ κακῶν εἶναι,

ἐπεὶ

inimicos pro amicis, transfugas pro legatis recipientes: tum vero rationem exigere, ut evidens aliquod in ipso cultu discrimen sit inter Deum summum, et has mentes: deinde sciendum esset, quis inter eas mentes sit ordo, quid à quaque boni exspectari possit, quo quamque honore affici velit Rex summus; quæ omnia cum desint in ipsorum Religione, satis hinc apparet, quam ea nihil in se certi habeat, quantoque facerent tutius, si ad unius Dei summi cultum se transferrent; quod sapientis hominis esse officium, [b] etiam Plato dixit; eoque magis, quia cum bonæ Mentes Dei ministræ sint, [c] non possit eas non sibi addictas habere, qui Deo utatur propitio.

§. III. *Malos spiritus adoratos à Paganis probatur, et ostenditur quam id sit indignum.*

At vero non bonas, sed malas fuisse Mentes, quibus

ἐπεὶ εἰς τά γε ὄντως ἀγαθὰ, ἅπερ εἰσὶ κατὰ ψυχὴν, μηδὲν καθάπαξ συμβαλέσθαι δύνανται, μηδὲ εἰδέναι ταῦτα, ἀλλὰ κακοσχολεύεσθαι καὶ τωθάζειν, καὶ ἐμποδίζειν πολλάκις τοῖς εἰς ἀρετὴν ἀφικνουμένοις, πλήρεις τε εἶναι τύφου καὶ χαίρειν ἀτμοῖς καὶ θυσίαις. *Illi vero illud quidem extra controversiam ponunt, esse genus quoddam spirituum omni fraudulentiæ inserviens, multiforme, versutum, quod modo Deos simulat, modo Dæmonas, modo mortuorum animas, eoque modo omnia eos posse immittere, quæ bona, quæque mala habentur. Ad vera autem bona, quæ in animo consistunt, nihil eos posse, neque eorum eos habere notitiam; sed male uti otio, ludificari et impedire eos qui in via sunt ad virtutem, plenos esse fastûs, gaudentes nidoribus ac victimis.* Arnobius libro IV. adversus Nationes: *Sic Magi haruspicum fratres suis in actionibus memorant antitheos sæpe obrepere pro veris: esse autem hos quosdam materiis ex crassioribus spiritus, qui Deos se fingunt.* Idem sensus est, ne nimium multa transcribam, apud Jamblichum de mysteriis Ægyptiorum lib. III. cap. 32. et libro IV. cap. 17.

[b] *Etiam Plato dixit.*] Μετὰ μὲν Διὸς ἡμεῖς· ἄλλοι δὲ μετὰ ἄλλων δαιμόνων. *Cum Jove nos: cum aliis Diis alii.* Citat Origenes contra Celsum VIII.

[c] *Non possit eas non sibi addictas habere, qui Deo utatur propitio.*] Pulchre hoc exsequitur Arnobius libro III.

quibus Paganorum cultus impendebatur, non levibus constat argumentis. Primum, [d] quod cultores suos non rejecerunt ad cultum summi Dei; imo eum cultum, quantum poterant, sustulerunt; aut saltem omnibus modis se summo Deo, in cultu, æquari voluerunt. Secundo, quod unius summi Dei cultoribus mala maxima procurarunt, concitatis in ipsorum pœnas magistratibus et populis. Nam cum Poëtis impune liceret Deorum parricidia et adulteria canere, et Epicureis Divinam providentiam è rebus tollere, neque ulla esset Religio alia tam ritibus dissona, quæ non in societatem admitteretur, ut Ægyptiaca, Phrygia, Græca, Thusca sacra Romæ: soli Judæi passim [e] deridiculo erant, ut ex Satiris et Epigrammatis apparet, [f] interdum et relegabantur: [g] Christiani vero præterea etiam atrocissimis afficiebantur suppliciis: cujus rei non alia potest reddi causa, quam quod hæ duæ sectæ unum Deum venerarentur, cujus honori recepti Dii adversabantur, non tam inter se, quam illius æmuli. Tertio, ex modo cultus, qui bonam honestamque mentem non deceat, [h] per sanguinem humanum, [i] per nudorum hominum in templis cursationem, per ludos

[d] *Quod cultores suos non rejecerunt ad cultum summi Dei.*] Bene hoc exsequitur Augustinus de Civitate Dei libro x. cap. 14, 16, 19.

[e] *Deridiculo erant.*] Ut curti, recutiti, sabbatarii, nubium et cœli adoratores, clementes in porcos.

[f] *Interdum et relegabantur.*] Joseph. XVIII. 5. Tacitus Annalium II. Seneca epistola CIX. Actor. XVIII. 1. Suetonius Tiberio cap. 36.

[g] *Christiani vero præterea etiam atrocissimis afficiebantur suppliciis.*] Tacitus Annalium XV. quo et illa pertinent Juvenalis:

—— *tæda lucebis in illa*
Qua stantes ardent, qui fixo gutture fumant,
Et latus mediam sulcus diducit arenam.

[h] *Per sanguinem humanum.*] Vide quæ hac de re dicta lib. II.

[i] *Per nudorum hominum in templis cursationem.*] Ut in Lupercalibus. Livius libro I. Plutarchus Antonio; et alii.

[k] et saltationes plenas spurcitiæ: qualia nunc etiam conspiciuntur apud Americæ et Africæ populos, Paganismi tenebris obsitos. Imo, quod est amplius, et olim fuerunt, et nunc sunt populi, qui malas Mentes adorant, quas tales norunt ac profitentur; [l] ut Arimanium Persæ, Græci Cacodæmonas, [m] Vejoves Latini, et nunc alios Æthiopum et Indorum quidam: quo nihil potest magis impium excogitari. Nam cultus religiosus quid est aliud, quam testimonium summæ bonitatis, quam agnoscas in eo, quem colas? qui si malo spiritui impenditur, falsus est ac mendax, et in se continet rebellionis crimen; cum debitus regi honos non modo ei subtrahitur, sed et in desertorem ejus atque hostem transfertur. Stulta autem est persuasio, qua fingunt, Deum bonum id non vindicaturum, quia id à bonitate alienum esset. Nam [n] clementia, ut justa sit, suos habet limites, et ubi scelera modum excedunt, pœnam justitia ex se quasi necessario producit. Neque minus culpandum, quod metu adductos se dicant Malis mentibus præstare obsequium: cum is, qui summe bonus est, sit etiam summe communicativus, ac proinde etiam naturarum cæterarum productor. Quod si est, sequitur, ut in naturas omnes, tamquam opificia sua, jus supremum habeat; ita ut ab earum nulla aliquid possit fieri, quod ipse plane impedire cupiat. Quibus po-

[k] *Et saltationes plenas spurcitiæ.*] Ut in Floralibus. Ovidius quarto Fastorum. Adde Tatianum, Origenem octavo contra Celsum.

[l] *Ut Arimanium Persæ.*] Plutarchus de Iside et Osiride: Diogenes Laërtius in præfatione. [Vide *Thomam Stanleium* de Philosophia Persarum, et quæ nos in Indice ad vocem *Arimanes* notavimus. *Clericus.*]

[m] *Vejoves Latini.*] Cicero III. De natura Deorum.

[n] *Clementia ut justa sit, suos habet limites.*] *Quomodo diliges, nisi times non diligere?* Tertullianus adversus Marcionem I.

sitis,

sitis, facile colligitur, ei, qui Deum summum ac summe bonum faventem habeat; malos spiritus non amplius nocere posse, quam Deus ille, boni alicujus causa, velit pati ut fiat. Neque vero à malis spiritibus quidquam impetrari potest, quod non rejiciendum sit, quia [o] malus bonum cum simulat, tunc est pessimus, et [p] hostium munera insidiæ sunt.

§. IV. *Contra cultum exhibitum hominibus vita functis, in Paganismo.*

Fuerunt et Pagani, et sunt nunc etiam, qui vita functorum hominum animis cultum exhibere se aiunt. Sed primum hic quoque cultus distinguendus, notis conspicuis, fuerat à summi Dei cultu: tum vero inanes sunt ad illos preces, nisi ab illis animis aliquid nobis tribui possit; de quo nihil cultoribus constat, nec quidquam est, cur magis id dicant fieri, quam non fieri. Illud vero pessimum, quod quibus hominibus hunc honorem habuerunt, ii comperiuntur magnis vitiis fuisse insignes. Ebriosus Bacchus, mulierosus Hercules, impius in fratrem Romulus, in patrem Jupiter: ita ut illorum honos ad Dei veri et probitatis ipsi placentis ignominiam redundet, [q] dum

[o] *Malus bonum cum simulat, tunc est pessimus.*] Syri mimi versus.

[p] *Hostium munera insidiæ sunt.*] Sophocles:

Ἐχθρῶν ἄδωρα δῶρα, κ' οὐκ ὀνήσιμα.

Damnosa ab hoste dona, quin nec dona sunt.

[q] *Dum vitiis satis per se adblandientibus addit ex religione commendationem.*] Exemplum vide in Eunucho Terentiano Actu III. Scenâ v. Cyprianus epistola II. *Deos suos quos venerantur, imitantur. Fiunt miseris et religiosa delicta.* August. Epist. CLII. *Nihil homines tam insociabiles reddit vitæ perversitate, quam illorum Deorum imitatio, quales commendantur et describuntur literis eorum.* Chalcidius in Timæo: *Itaque factum ut pro gratia, quæ ab hominibus debetur divinæ providentiæ, origo et ortus sacrilegio panderetur.* Vide locum totum.

vitiis satis per se adblandientibus addit ex religione commendationem.

§. V. *Contra cultum exhibitum astris et elementis.*

[r] Vetustior isto fuit cultus Astrorum, et, quæ elementa dicimus, Ignis, Aquæ, Aëris, Terræ: nec ipse quidem magno vacans errore. Nam cultus religiosi pars maxima sunt preces, quæ adhiberi, nisi stulte, non possunt nisi apud naturas intelligentes. Tales autem non esse eas, quæ elementa dicimus, sensu quodammodo apparet. De astris si quis aliud affirmaverit, nihil habebit, quo id probet; cum ex astrorum operationibus, quæ naturarum sunt indices, nihil tale possit colligi; imo contrarium satis aperte colligitur ex motu non vario, qualis est eorum, quæ voluntatem habent liberam, [s] sed rato atque præscripto. Jam vero alibi ostendimus, astrorum cursus ad hominum usus esse temperatos: unde homo agnoscere debuit, se Deo et similiorem parte sui potiore, et cariorem esse, ac proinde nobilitati suæ injuriam se facere, si se iis rebus subjiciat, quas Deus ipsi donaverit: cum contra pro illis Deo gratias agere debeat, quod ipsæ pro se non possunt, aut posse non docentur.

§. VI. *Contra cultum animantibus mutis exhibitum.*

Illud vero indignissimum, quod et [t] ad bestia-

[r] *Vetustior.*] Sunt rationes, quæ suadeant Idololatriam cœpisso à oultu Angelorum et Animorum humanorum, quas vido in Indice Philosophiæ Orientalis, ad vocem *Idololatria.* Olerious.

[s] *Sed rato atque præscripto.*] Quo argumento motus, quidam Rex Peruanus negabat Solem esse posse Deum. Vide historiam Incarum.

[t] *Ad bestiarum cultum delapsi sunt homines, Ægyptii præsertim.*] De quibus Philo in Legatione: *οἱ κύνας καὶ λύκους καὶ λέοντας καὶ κροκοδείλους, καὶ ἄλλα πλείονα θηρία καὶ ἔνυδρα καὶ χερσαῖα καὶ πτηνὰ θεοπλαστοῦντες.* *Qui canes, lupos, leones,*

rum cultum delapsi sunt homines, Ægyptii præsertim. Quamquam enim in quibusdam aliqua se ostendit quasi umbra intelligentiæ: ea tamen ipsa nihil est, si ad hominem spectetur, cum nec internos conceptus distinctis vocibus scripturaque explicent: neque opera diversorum generum faciant, neque ejusdem generis opera diverso modo; multo minus numerorum, dimensionum, cœlestiumque cursuum cognitionem assequantur. [u] Contra vero homo validissima quæque animan-

nes, crocodilos, aliaque aquatica, terrestria, volucria animantium pro Diis habent. Adde longam ea de re Dissertationem lib. I. Diodori Siculi.

[u] *Contra vero homo validissima quæque animantia, feras, aves pisces capit solertia ingenii sui.*] Euripides Æolo:

Βραχύ τοι σθένος ἀνέρος,
Ἀλλὰ ποικιλίαις πραπίδων
Δαμᾷ φῦλα πόντου,
Χθονίων τ' ἀερίων τε παιδεύματα.

Vis exigua est, quamcumque homini
Naturæ dedit: sed consiliis
Variis artes, quæ nata mari
Et quæ terra cœloque domant.

Antiphon:

Τέχνῃ κρατοῦμεν ὧν φύσει κρατούμεθα.

Natura quorum superat, arte hæc vincimus.

Nam malo hinc explices quod est Gen. I. 26. et Psal. VIII. 8. Latiorem hac de re dissertationem qui desiderat, videat Oppianum initio quinti de piscatu, et Basilium in Hexaëmeron Homilia IX. Origenes contra Celsum libro IV: Καὶ ἐνταῦθα δὲ ὁρᾷς τίνα τρόπον ἡ σύνεσις μέγα βοήθημα ἡμῖν δίδοται, καὶ παντὸς ὅπλου κρεῖττον, οὗ δοκεῖ ἔχειν τὰ θηρία. Ἡμεῖς γοῦν οἱ πολλῷ τῷ σώματι τῶν ζώων ἀσθενέστεροι, τινῶν δὲ καὶ εἰς ὑπερβολὴν βραχύτεροι, κρατοῦμεν διὰ τὴν σύνεσιν τῶν θηρίων, καὶ τοὺς τηλικούτους ἐλέφαντας θηρεύομεν. τὰ μὲν πεφυκότα τιθασσεύεσθαι, ὑποτάσσοντες τῇ ἡμετέρᾳ ἡμερότητι· κατὰ δὲ τῶν μὴ πεφυκότων, ἢ μὴ δοκούντων ἡμῖν χρείαν παρέχειν ἐκ τῆς τιθασσείας, οὕτω μετὰ τῆς ἡμετέρας ἱστάμεθα ἀσφαλείας, ὥστε ὅτε μὲν βουλόμεθα ἔχομεν τὰ τοιαῦτα θηρία κατακεκλεισμένα· ὅτε δὲ χρῄζομεν τροφῆς τῆς ἀπὸ τῶν σωμάτων αὐτῶν, οὕτως αὐτὰ ἀναιροῦμεν ὡς καὶ τὰ μὴ ἄγρια τῶν ζώων. Δοῦλα οὖν πάντα τοῦ λογικοῦ ζῶα καὶ τῆς φυσικῆς αὐτοῦ συνέσεως κατεσκεύασεν ὁ δημιουργός. *Vel hinc videas quam validum nobis auxilium datum sit intellectus, quantoque præstet omnibus armis, quibus instructas feras videmus. Nos enim corpora habentes multo imbecilliora, et immensum minora aliorum animantium corporibus, horum tamen potimur; vi mentis, et elephantes illos tantos venamur, quæque sunt ita nota ut mansuescere possint, ea nostræ naturæ mansuetæ subdimus: quæ vero aut*

tia, feras, aves, pisces capit solertia ingenii sui, partim etiam sub leges suas subigit: ut elephantes, leones, equos, boves: ex iis, quæ maxime sunt noxia, utilitates sibi deducit, ut medicamenta ex serpentibus: hunc certe usum ex omnibus habet, quem ipsæ ignorant, quod corporum compagem situmque partium speculatur, et tum species, tum genera inter se comparans, hic quoque suam dignitatem discit, quanto humani corporis perfectior cæteris, nobiliorque structura est: quæ si quis consideret, tantum abest, ut pro Diis animantia colat cætera, potius sese illorum quasi Deum quemdam, sub summo Deo, constitutum arbitrabitur.

§. VII. *Contra cultum exhibitum iis rebus quæ substantiæ non sunt.*

Adoratas legimus à Græcis, Latinis, atque aliis etiam, eas res, quæ non subsistunt, sed aliarum rerum sunt accidentia. Nam ut sæva illa [w] Febrim, Impudentiam, et similia omittam: Sanitas nihil est aliud, quam partium corporis recta temperies: Fortuna bona similitudo eventus cum hominis desiderio: Affectus vero, quales Amor, Metus, Ira, Spes, atque alia ex consideratione rei vel bonæ, vel malæ, facilis, vel difficilis, motus quidam in ea animi parte, quæ corpori per sangui-

aut talia non sunt, aut nullam ex mansuetudine utilitatem nobis promittunt, ea cum nostra securitate ita tractamus, ut cum lubet ea teneamus conclusa: ubi eorum carne ad victum indigemus, ea non minus facile quam mansueta animalium interficimus. Apparet igitur à summo opifice facta cuncta serva animanti ratione utenti et agnato ei intellectui. Claudius Neopolitanus, apud Porphyrium, De non esu animantium primo, sic de homine loquitur: Ὃς τῶν ἀλόγων δεσπόζει πάντων, ὡς ὁ Θεὸς ἀνθρώπων. *Qui mutis animantibus omnibus dominatur, non minus quam hominibus Deus.*

[w] *Febrim, Impudentiam.*]. Cicero de Legibus II.

nem

nem maxime connectitur; qui sui juris non sunt, sed Voluntatis tamquam Dominæ imperio subsunt, certe quod durationem ac directionem eorum attinet. Virtutes vero, quarum diversa sunt nomina; circa utilis electionem Prudentia, in periculis subeundis Fortitudo, in abstinentia alieni Justitia, in voluptatum moderatione Temperantia, et porro alia, pronitates quædam sunt ad rectum in animo longa exercitatione adultæ, quæ ipsæ ut augeri, ita et neglectu minui, imo et interire in homine possunt. [x] Honor vero, cui et ipsi templa dicata legimus, aliorum est de aliquo tamquam virtute prædito judicium; quod sæpe et malis contingit, et bonis non contingit, ingenita hominibus errandi facilitate. [y] Hæc ergo cum non subsistant, ac proinde rebus subsistentibus dignitate comparari nequeant, neque precum aut venerationis intellectum habeant ullum, pro Diis colere à recta

[x] *Honor vero, cui et ipsi templa dicata legimus.*] Cicero dicto loco, Livius libro XXVII.

[y] *Hæc ergo cum non subsistant, &c.*] Posset forte aliquis cultum hunc Ethnicorum sic interpretari, ut diceret ab iis non tam res, quæ vocibus vulgo significantur; quam vim divinam unde manant, aut Ideas quasdam, quæ sunt in Dei intellectu, cultas fuisse. Sic *Febrim* coluisse dici possent, non eam quæ morbus est et in corpore humano sedem habet, sed vim immittendæ et sedandæ Febris, quæ Deo inest; *Impudentiam*, non vitium hominum animis inhærentem, sed Dei mentem, quæ patitur Impudentiæ hominum aliquando quidpiam non male cedere, eamque coërcere, et pœnis adficere potest. Similia de ceteris dici queant, ut de Amore, Metu, Ira, Spe, quæ *Adfectus* sunt; quos Deus incitare, aut cohibere potest: vel de *Virtutibus*, quæ sunt in Divino Nomine perfectæ, et quarum tenues tantum adumbrationes in hominibus videmus, ex Ideis earum Virtutum, quæ consummatissimæ Deo sunt, prognatas; deque *Honore*, qui non tam est existimatio hominum, quam Dei ipsius suffragatio, qua Virtutem in honore esse, apud homines, vult. Sed Ethnici ipsi numquam sunt rem ita interpretati, et absurdum est sub nominibus obscuris et quæ plebem fallere possunt, Dei adtributa et Ideas, quasi personas quasdam, colere. Simplicius et rectius multo fuit ipsum Numen, sine ambagibus, venerari. *Clericus.*

recta ratione alienissimum est, cum ob hæc ipsa is colendus sit, à quo hæc dari conservarique possunt.

§. VIII. *Solutio objectionis Paganorum sumptæ à miraculis apud ipsos.*

Solent à Paganis ad Religionis suæ commendationem miracula adferri: sed adversus quæ multa excipi possint. Nam qui sapientissimi inter ipsos Paganos fuere, multa horum, [a] ut nulla idonea testium fide suffulta, [a] planeque conficta, rejiciunt. Quædam quæ facta dicuntur, contigerunt in recessu, nocte, coram uno aut altero; quorum oculis falsa rerum specie, per astus sacerdotum, imponi facile potuit. Sunt et alia, quæ admirationem tantum sui conciverunt apud ignaros rerum naturalium, præcipue occultarum proprietatum; quale quid accideret, si quis apud populos ejus rei ignaros magnete ferrum duceret: [b] quibus artibus Simonem et Apollonium Tyanæum valuisse, à multis proditum est. Non negem,

[a] *Ut nulla idonea testium fide suffulta, planeque conficta, rejiciunt.*] Livius initio: *Quæ ante conditam condendamve urbem poëticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis traduntur, ea nec affirmare nec refellere in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat.*

[a] *Planeque conficta*, &c.] Multo satius esset in hac responsione adquiescere, quam concedere miracula; aut ea, quæ à miraculis secernere vulgo homines non poterant, facta esse. Talia sunt oracula, prodigia, et curationes morborum; quæ, si facta essent, à veris miraculis vix distingui quivissent, certe à vulgo hominum. Vide hac de re dicta à nobis in Prolegomenis *Hist.* Ecclesiasticæ Sect. II. c. 1. *Clericus.*

[b] *Quibus artibus Simonem et Apollonium Tyanæum valuisse à multis proditum est.*] Tatianus: Εἰσὶ μὲν οὖν καὶ νόσοι καὶ στάσεις τῆς ἐν ἡμῖν ὕλης. δαίμονες δὲ αὐτοὶ τούτων τὰς αἰτίας, ἐπειδὰν συμβαίνωσιν, ἑαυτοῖς προσγράφουσιν. *Sunt enim morbi et dissidia quædam in materia hac nostra: Eæ cum eveniunt, dæmones eorum causas sibi adscribunt.*

conspecta

conspecta et quædam his majora, quæ ex causis naturalibus sola humana vi non potuerint elici; sed talia tamen quæ vim vere Divinam, id est, omnipotentem, non desiderarent, cum ad eas sufficerent Spiritus inter Deum hominemque interpositi, qui pro sua celeritate, efficacia, atque solertia, facile possent dissita transferre, et quamvis diversa componere ad effectus tales, qui homines in stuporem darent. Sed Spiritus, per quos id effectum est, bonos non fuisse, ac proinde nec bonam Religionem, jam ex iis, quæ supra diximus, apparet: tum inde etiam, [c] quod certis carminibus invitos se cogi dicerent, cum tamen inter sapientissimos etiam Paganorum constet, in verbis nullam talem vim esse posse sitam, sed suadendi tantum, idque pro modo significationis. Est et illorum nequitiæ indicium, quod [d] in amorem sæpe hujus aut illius, hunc illumve reniten-

[c] *Quod certis carminibus invitos se cogi dicerent.*] Oraculum Hecates apud Porphyrium:

Ἤλυθον εἰσαΐουσα τεῆς πολυφραδμόνος εὐχῆς,
Ἣν θνητῶν φύσις εὗρε, θεῶν ὑποθημοσύνῃσι.

Advenio precibus sapientibus indigetata,
Quas genus humanum monitu repererе Deorum.

Item:

Τίπτε μ' ἀεὶ θείοντος ἀπ' αἰθέρος ὧδε χατίζων
Θειοδάμεις Ἑκάτην με θεὴν ἐπέδησας ἀνάγκῃ;

Cujus egens Hecaten me summo ex æthere tractam
Carmine vinxisti, superos cui cogere fas est?

Et Apollinis apud eundem:

Κλῦθί μευ οὐκ ἐθέλοντος, ἐπεί μ' ἐπέδησας ἀνάγκῃ.

Invitum me audi, quando me lege ligasti.

Hi sunt secretarum artium ritus, quibus afflantur nescio quas potestates, ut Arnobius loquitur, *κατηναγκασμένους δούλους ταῖς ἐπῳδαῖς πεποιηκότες*, quasi eas sibi famulas carminibus fecissent, ut Clemens explicat. Minarum formula est, apud Jamblichum in Mysteriis Ægyptiorum libro IV. cap. 5, 6, 7. Habet eadem Lucanus libro IX. in verbis Minoris Pompeii, et ex Porphyrio Eusebius lib. V. cap. 10. Præpar. Alias formulas comminationum habes, apud Lucanum, ubi de Erichthone agit; et Papinium, ubi de Tiresia.

[d] *In amorem sæpe hujus aut illius, hunc illumve renitentem se pellecturos*

tem se pellecturos suscipiebant, aut vana pollicitatione, aut effectu injuriosi; [e]cum hoc etiam humanæ leges, tamquam veneficium, interdicant. Neque est, quod miretur quisquam, passum esse summum Deum, ut mira quædam à pravis Spiritibus ederentur; [f]cum deludi talibus præstigiis meriti essent, qui à veri Dei cultu pridem defecerant. Tum vero impotentiæ eorum argumentum, quod eorum opera nullum insigne bonum secum adferebant. Nam et si qui visi sunt in vitam revocati, non permanserunt in vita, nec viventium functiones exercuerunt. Quod si quid aliquando à divina pollentia procedens in Paganorum conspectu apparuit, non tamen prædictum est id eventurum, ad probandam ipsorum religionem; unde nihil impedit, quo minus divina efficacia causas sibi longe alias propositas habuerit. Exempli causa; si verum est per Vespasianum cæco visum esse redditum, factum id est [g] ut is

pellecturos suscipiebant.] Vide Pharmaceutriam Theocriti et Virgilii. Vide Porphyrii confessionem apud Eusebium lib. v. Præparat. cap. 17. et apud Augustinum libro x. de Civitate Dei cap. xi. Vide eumdem Porphyrium libro ii. De non esu animantium, et Origenem contra Celsum libro vii.

[e] *Cum hoc etiam humanæ leges, tamquam veneficium, interdicant.*] L. ejusdem. §. adjectio. D. ad legem Corneliam de Sicariis et Veneficiis. L. si quis §. qui abortionis. D. de Pœnis. Paulus sententiarum lib. v. Tit. xxiii.

[f] *Cum deludi talibus præstigiis meriti essent, qui à veri Dei cultu pridem defecerant.*] Deut. xiii. 3. 2 Thess. ii. 9, 10. Ephes. ii. 2, 3.

[g] *Ut is hac re venerabilior Imperium Romanum facilius adipisceretur.*] Tacitus Historiarum iv. *Multa miracula evenere, queis cœlestis favor et quædam in Vespasianum inclinatio numinum ostenderetur.* Dixerat ante Historiarum i. *Occulta lege fati et ostentis ac responsis destinatum Vespasiano liberisque ejus imperium post fortunam credidimus.* Suetonius, eadem miracula narraturus, sic præfatur, cap. 7. *Auctoritas et quasi majestas quædam, ut, scilicet, inopinato et quasi novo principi deerat: hæc quoque accessit.* Eumdem Suetonium vide paulo ante cap. 5. Josephus de eodem Vespasiano libro belli

hac re venerabilior Imperium Romanum facilius adipisceretur; lectus quippe Deo judiciorum ipsius in Judæos minister: similesque aliorum prodigiorum causæ exsistere potuerunt, [h] quæ cum Religione nihil haberent commune.

§. IX. *Et ab oraculis.*

Eadem ferme omnia aptari possunt et ad solvendum, quod de oraculis opponunt, præcipue quod diximus, meritos eos homines, ut sibi illuderetur, contemptis illis notitiis, quas cuique ratio aut vetustissima traditio suggerit. Tum vero [i] verba oraculorum ferme ambigua, et quæ facile interpretationem ex qualicumque eventu acciperent. Quod si quid definitius prædictum ab illis, non tamen necesse est ab omniscia mente profectum; cum aut talia sint, quæ ex causis naturalibus jam exsistentibus præsentiri poterant, [k] sicut Medici quidam venturos morbos prædixe-

belli Judaïci III. cap. 27. Τοῦ θεοῦ διεγείροντος αὐτὸν εἰς ἡγεμονίαν ἤδη καὶ τὰ σκῆπτρα δι' ἑτέρων σημείων προδεικνῦντος. *Deo jam illum excitante ad principatum, aliisque etiam signis ei sceptra præsignificante.*

[h] *Quæ cum Religione*, &c.] Sed vide examen miraculorum, quæ in gratiam Vespasiani et Hadriani facta finguntur, *Histor. Ecclesiasticæ* nostræ, Secul. II. ann. 138. *Clericus.*

[i] *Verba oraculorum ferme ambigua.*] Vide Œnomaï hac de re loca, apud Eusebium lib. IV. cap. 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26. Hinc Phœbus dictus Græcis Λοξίας. Flexiloqua et obscura oracula Apollinis dicit Cicero de Divinatione II. *Utrum eorum accidisset*, inquit, *verum oraculum fuisset.* [Multa oracula post eventum forte ficta sunt, nec paucæ sunt rationes suspicandi multas fraudes adhibitas à vatibus. Qua de re elegantissimum libellum Gallice scripsit *D. de Fontenelle*; quem vide, ut quæ ad eum defendendum dicta sunt *Bibliothecæ Selectæ* Vol. XIII. et quæ Latine, ante omnes, ea de re scripsit *Anton. van Dale* in Libro de Oraculis.]

[k] *Sicut Medici quidam venturos morbos prædixerunt.*] Chalcidius ad Timæum: *Aut enim alitum volatu, aut extis, aut oraculis homines præmonentur, prædicente aliquo propitio dæmone, qui sit eorum omnium quæ deinceps sequuntur scius, perinde ut si Medicus,*

dicus,

ruit: aut probabiliter ex eo, quod plerumque evenit, conjectari, [l]quod et à rerum civilium peritis factum sæpe legimus. Quod si quando etiam apud Paganos, aliquorum vatum opera usus est Deos ad ea prædicenda, quæ causas certas nullas, extra Dei voluntatem, habere poterant; non id pertinuit ad confirmandam Religionem Paganicam, sed magis ad eam evertendam: qualia sunt, [m]quæ apud Maronem exstant, Ecloga quarta, ex Sibyllinis carminibus deprompta; [n]quibus ille, id nesciens, Christi ad-

dicus, juxta disciplinam medendi, dicat vel exitium, vel sanitatem. Et terræ motus Anaximander et Pherecydes: Plin. lib. II. cap. 79.

[l] *Quod et à rerum civilium peritis factum sæpe legimus.*] Scriptor Vitæ Attici: *Et rei sunt indicio præter eos libros, in quibus de eo facit mentionem* (Cicero) *qui in vulgus jam sunt editi, sexdecim volumina epistolarum, ab Consulatu ejus usque ad extremum tempus ad Atticum missarum: quæ qui legat, non multum desideret historiam contextam illorum temporum. Sic enim omnia de studiis principum, vitiis ducum, mutationibus reipublicæ perscripta sunt, ut nihil in iis non appareat: et facile existimari possit, prudentiam quodammodo esse divinationem. Non enim Cicero ea solum, quæ vivo se acciderunt, futura prædixit, sed etiam quæ nunc usu veniunt, cecinit ut vates.* Cicero vere de seipso libri sexti epistola sexta: *Quo in bello nihil adversi accidit, non prædicente me. Quare, quum ut augures et astrologi solent, ego quoque augur publicus, ex meis superioribus prædictis, constitui apud te auctoritatem augurii et divinationis meæ, debebit habere fidem nostra prædictio. Non igitur ex alitis involatu, nec ex cantu sinistro oscinis, ut in nostra disciplina est, nec ex tripudiis solistimis aut somniis tibi augeror: sed habeo alia signa quæ observem.* Sic Solon prædixit à Munychia maxima mala Athenis fore: Thales in vico, tunc despecto, forum aliquando Milesiorum futurum. Plutarchus Solone.

[m] *Quæ apud Maronem exstant, Ecloga quarta.*] Vide Augustinum de Civitate Dei lib. x. cap. 27.

[n] *Quibus ille, id nesciens, &c.*] Sibyllarum vaticinia omnia aut dubia, aut conficta esse jam satis constat. Ideoque nollem *Virgilium*, Sibyllæ interpretem, quasi vaticinia, per imprudentiam, fundentem haberi; ut *Caipham*, qui nescius est vaticinatus. *Sibylla* nescio quæ, aut potius qui sub ejus larva latebat, ætatem auream prædixerat redituram; ex eorum sententia, qui omnia renovatum iri putabant, et similia iterum eventura; qua de re, vide quæ dixit *Grotius* Lib. II. 10.

ventum et beneficia nobis depingit. Sic in iisdem Sibyllinis erat;[o] pro rege agnoscendum, qui verè Rex noster esset, et [p] ab Oriente venturum, qui rerum potiretur. [q] Apollinis oraculum [r] apud Porphyrium legitur, quo ait, cæteros Deos aërios esse Spiritus, colendum autem unum Hebræorum

10. et notas ad eum locum. Itaque nec Sibylla, hac in re, vates fuit, nec *Virgilius* vaticinia de Christo exscripsit. Vide *Servium* ad locum, et *Is. Vossii* illius Eclogæ Interpretationem. *Clericus.*

o *Pro Rege agnoscendum, qui vere Rex noster esset.*] Cicero meminit II. de divinatione.

p *Ab Oriente venturum, qui rerum omnium potiretur.*] Suetonius de Vespasiano cap. 4. Tacitus Historiarum IV.

q *Apollinis Oraculum apud Porphyrium legitur.*] Vide Augustinum de Civitate Dei libro XX. cap 23. et Eusebium Præparationis IV. cap. 4. Idem Porphyrius in libro de Oraculis. τὴν δὲ εὕρεσιν ὁ θεὸς Αἰγυπτίοις ἐμαρτύρησε Φοίνιξί τε καὶ Χαλδαίοις, Λυδοῖς τε καὶ Ἑβραίοις. *Veræ viæ repertores Deus* (Apollo, scilicet) *esse testatur Ægyptios, Phœnicas, Chaldæos, Lydos, et Hebræos.* Parænelicus ad Græcos inter Justini opera hoc citat oraculum:

Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίαν λάχον ἠδ' ἄρ' Ἑβραῖοι,
Αὐτογένητον ἄνακτα σεβαζόμενοι θεὸν ἁγνῶς.

Soli Chaldæi sapiunt, et Hebræa virum gens,
Qui puro haud genitum venerantur pectore numen.

Et illud:

Ὃ πρῶτον πλάσας μερόπων, Ἀδὰμ δέ τε καλέσας.

Qui primum finxit mortalem, Adamque vocavit.

De ipso Jesu Hecates oracula sunt duo, quæ ex Porphyrio transcripsit Eusebius in Euangelica Demonstratione:

Ὅττι μὲν ἀθανάτη ψυχὴ μετὰ σῶμα προβαίνει,
Γιγνώσκει σοφίῃ τετιμημένος· ἀλλά γε ψυχὴ
Ἀνέρος εὐσεβίῃ προφερεστάτη ἐστὶν ἐκείνου.

Morte carere animas exutas corpore, novit
Quemcunque exornat sapientia: sed pietate
Est anima illius quæ longe excelluit omnes.

Σῶμα μὲν ἀδρανέσιν βασάνοις αἰεὶ προβέβληται·
Ψυχὴ δ' εὐσεβίων εἰς οὐράνιον πόλον ἕξει.

Illius invalidos corpus tulit usque dolores:
Ast anima adscendit cœlestia templa piorum.

Eorumdem meminit ex eodem Porphyrio Augustinus lib. XXIX. cap. 23. de Civitate Dei, ubi et aliud adfert oraculum, quo Apollo dixerit, legem omnium Deorum esse patrem, quem valde sancti honorant Hebræi.

Deum:

Deum: cui dicto si parent Apollinis cultores, jam tales esse desinunt: si non parent, suum Deum mendacii accusant. Adde jam, quod, si Spiritus illi suis oraculis consultum voluissent humano generi, ante omnia generalem proposuissent vivendi normam, et certam fidem fecissent remunerationis, quæ maneret ita viventes, quorum neutrum ab ipsis factum est. Contra [s] laudati sæpe eorum carminibus Reges quamvis improbi, [t] pugilibus decreti honores divini, [u] pellecti homines in amores etiam non legitimos, [w] ad mala lucra captanda, [x] ad cædes faciendas; quæ multis exemplis demonstrari possent.

§. X. *Rejicitur Paganica Religio ex eo, quod sponte defecerit, simul ac humana auxilia defuerunt.*

Tum vero ingens nobis præter ea, quæ supra sunt allata, argumentum suppeditat contra se Pagana Religio; eo quod, ubicumque humana vi destituta est, plane concidit, tamquam sublato quo uno stabat. Nam si oculos circumferas per quotquot sunt Imperia Christianorum aut Mahumetistarum; videbis Paganismi nullam, nisi in libris,

[r] *Apud Porphyrium.*] Possunt hæc recte dici in *Porphyrium*, eosque qui paria de iis Oraculis sentiebant, et quasi argumentum *ad hominem*, ut loquuntur Dialectici, proferri. Sed cum ficta non esse hæc oracula non constet, imo vero graves sint rationes credendi commentitia esse, apud Christianos, vim nullam habere possunt. *Clericus.*

[s] *Laudati sæpe eorum carminibus Reges quamvis improbi.*] Vide ea quæ adfert Œnomaüs apud Eusebium Præparationis Euangelicæ lib. v. 23. et cap. 35.

[t] *Pugilibus decreti honores divini.*] Ibidem cap. 32. de Cleomede. Habet hoc et Origenes contra Celsum III.

[u] *Pellecti homines in amores etiam non legitimos.*] Ostendimus jam supra.

[w] *Ad mala lucra captanda.*] Vide Eusebium Præparationis v. cap. 22.

[x] *Ad cædes faciendas.*] Œnomaüs oracula hujus generis recitat, quæ reperies dicto jam Eusebii libro c. 19. et 27.

bris, memoriam. Imo docent historiæ, etiam illis temporibus, cum Imperatores aut vim et supplicia, ut priores; aut eruditionem et solertiam, ut Julianus, adhiberent, ad sustentandam Religionem Paganicam, in dies ei aliquid decessisse; non opposita vi ulla, non generis fulgore (fabri enim filius à vulgo Jesus habebatur), non litterarum flore, cujus expers fuit oratio Christi legem docentium, non donis (pauperes quippe illi erant), non ulla assentatione, cum contra, omnia commoda spernenda, nihil non adversi ejus legis causa subeundum dicerent. Vide quanta fuerit Paganismi imbecillitas, cum talibus auxiliis destructus sit. Neque tantum credulitas Paganorum evanuit ad illam doctrinam; sed et ipsi Spiritus, ad Christi nomen, [y] excesserunt è corporibus, compresserunt vocem, et, interrogati de silentii causa, [z] dicere sunt coacti, nihil se posse, ubi Christus invocaretur.

§. XI. *Responsio ad id, quod Religionis ortus et interitus astrorum efficaciæ adscribitur.*

Fuere Philosophi, qui ut ortum, ita interitum Religionis cujusque astris adscriberent. Sed ipsa, quam isti scire se profitentur, sideralis scientia tam diversis sub normis traditur, [a] ut nihil in ea certi reperiatur, præter hoc ipsum, certi esse nihil.

[y] *Excesserunt è corporibus, compresserunt vocem.*] Actor. v. 16. VIII. 7. XVI. 18.

[z] *Dicere sunt coacti, nihil se posse, ubi Christus invocaretur.*] Tertullianus Apologetico. Vide et Lucianum Pseudomanti. Apollo in Daphne: Νεκρῶν τὸ χωρίον ἡ Δάφνη μεστόν· καὶ τοῦτο κωλύει τὸν χρησμόν. *Locus hic Daphne, plenus mortuis: id oracula impedit.* Mortui illi erant Babylas et alii Christiani martyres. Vide Chrysostomum contra Gentiles.

[a] *Ut nihil in ea certi reperiatur, præter hoc ipsum, certi esse nihil.*] Vide egregiam hac de re Bardesanis Syri Dissertationem, quam reperies in Philocalia de Origene collecta, et apud Eusebium Præparationis lib. VI. cap. 10.

hil. Non de illis loquor effectibus, qui ex natura necessitate causarum sequuntur; sed de his, [b] qui ab humana procedunt voluntate, quæ ita suapte vi libera est, ut nihil ei necessitatis extrinsecus imprimi possit. Quod si ex impressione tali necessario sequeretur actus voluntatis, jam vis in anima deliberandi atque eligendi, [c] quam sentimus ipsi, frustra esset data, [d] omniumque legum, præmiorumque ac pœnarum æquitas sublata; cum neque culpa, neque meritum esse possit in eo, quod plane sit inevitabile. Tum vero cum actiones voluntatis malæ quædam sint, si certa necessitate ex cœlo procedunt, eo quod cœlo cœlestibusque corporibus vim talem Deus attribuerit; jam sequetur, Deum, qui perfectissime bonus est, [e] malitiæ moralis veram esse causam; et cum, lege posita, profiteatur se detestari malitiam, cujus vim effectricem atque inevitabilem inseruerit

[b] *Qui ab humana procedunt voluntate, quæ ita suapte vi libera est, ut nihil ei necessitatis extrinsecus imprimi possit.*] Vide Alexandri Aphrodisæi hac de re librum.

[c] *Quam sentimus ipsi.*] Eusebium vide, Præparat. Euangel. libro VI. cap. 6.

[d] *Omniumque legum, præmiorumque ac pœnarum æquitas sublata.*] Justinus Apologetico II. *Εἰ μὴ προαιρέσει ἐλευθέρᾳ πρὸς τὸ φεύγειν τὰ αἰσχρὰ καὶ αἱρεῖσθαι τὰ καλὰ δύναμιν ἔχει τὸ ἀνθρώπειον γένος, ἀναίτιόν ἐστι τῶν ὁπωσδήποτε πραττομένων. Nisi enim electione libera facultatem habet humanum genus, ut turpia fugiat, honesta sumat, in neutram partem ipsi adscribenda actionis causa.* Vide et quæ ibidem sequuntur. Tatianus: *Ἐλευθερία τῆς προαιρέσεως, ὅπως ὁ μὲν φαῦλος δικαίως κολάζηται, δι' αὐτὸν γεγονὼς μοχθηρός· ὁ δὲ δίκαιος ἐπαινῆται κατὰ τὸ αὐτεξούσιον, τοῦ Θεοῦ μὴ παραβὰς τὸ βούλημα. In hoc data voluntati libertas, ut qui malus est puniatur juste, quippe sua culpa factus improbus: qui vero justus est, laudetur, ut qui eadem libertate cavit divina violare præcepta.* Adde Chalcidii hac de re disputationem, in Timæo.

[e] *Malitiæ moralis veram esse causam.*] Contra quam dixit Plato de Republica II: *Αἰτία ἑλομένου· Θεὸς δ' ἀναίτιος. Causa penes optantem: Deus extra culpam.* Ut vertit in Timæo Chalcidius, quod cum Mose congruere ait Justinus dicto loco.

ipsis rebus, velle eum duo quæ inter se sunt contraria, ut idem fiat et non fiat: et peccari in eo, quod quis agat divino impulsu. [f] Probabilius ab aliis dicitur, astrorum influxibus aërem primum, deinde et corpora nostra contingi, et qualitates quasdam imbibere, quæ plerumque in animo excitent respondentes sibi appetitiones: ab his autem voluntatem illici, et iis obsequi sæpe. Verum hoc ita concessum nihil facit ad eam, quam tractare cœpimus, quæstionem. Nam Christi Religio cum homines vel maxime abducat ab iis, quæ corpori placent, ex corporis affectibus ortum habere non potuit, ac proinde nec è vi siderum, quæ, ut diximus, in animum non agunt, nisi per eos affectus. Prudentissimi Astrologorum [g] eximunt à siderum legibus viros vere sapientes ac bonos: at tales revera fuere, qui primi Christianam Religionem susceperunt, quod vita ipsorum probat. Quod si eruditioni quoque ex litteris aliquam vim damus, adversus corporis contagium;, fuerunt semper inter Christianos etiam, qui hac laude florerent. Tum vero siderum effectus, ut doctissimi fatentur, certas mundi plagas respiciunt, et temporarii sunt. Hæc autem Religio jam per mille sexcentos annos durat, nec in una, sed in dissitissimis mundi partibus, et quæ longe sub alio sunt siderum positu.

§. XII. *Ostenditur præcipua Christianæ Religionis probari à sapientibus Paganorum: si*

[f] *Probabilius.*] Sed omnium verissime qui influxus illos pernegant, nec quidquam in Astris agnoscunt; præter calorem, ac lucem, quibus addere licet totius molis pondus. Atqui hæc ad animum proprie nihil faciunt. *Clericus.*

[g] *Eximunt à siderum legibus viros vere sapientes ac bonos.*] Zoroaster: Μὴ σύγε αὔξανε τὴν εἱμαρμένην. *Futum augere noli.* Ptolemæus: Δύναται ὁ ἐπιστήμων πολλὰς ἀποστρέψαι ἐνεργείας τῶν ἀστέρων. *Potest vir sapiens multas astrorum efficientias avertere.*

quid

quid in ea est difficile creditu, paria apud Paganos reperiri.

Eo vero minus Pagani habent, quo Christianam Religionem oppugnent, quod ejus partes singulæ tantæ sunt honestatis, ut suapte luce animos quasi convincant; ita ut inter Paganos quoque non defuerint, qui dixerint singula, quæ nostra Religio habet universa: utpote [h] Religionem non

[h] *Religionem non in ritibus, sed in animo esse positam.*] Menander:

Θεῷ δὲ θῦε διὰ τέλους δίκαιος ὤν,
Μὴ λαμπρὸς ὢν ταῖς χλαμύσιν ὡς τῇ καρδίᾳ.

Deo sacrifica semper ingenio probo,
Neu tu albam vestem magis quam mores induas.

Cicero de Natura Deorum II. *Cultus autem Deorum est optimus, idemque castissimus atque sanctissimus, plenissimusque pietatis, ut eos semper pura, integra, incorrupta et mente et voce veneremur.* Idem de Legibus II: *Caste jubet lex adire ad Deos: animo videlicet, in quo sunt omnia.* Persius Satira II:

Quin damus id superis, de magna quod dare lance
Non possit magni Messalæ lippa propago,
Compositum jus, fasque animi, sanctosque recessus
Mentis, et incoctum generoso pectus honesto:
Hoc cedo, ut admoveam templis, et farre litabo.

Qui versus respicere videntur Pythiæ oraculum, quod est apud Porphyrium De non esu animantium secundo, ubi aliquid à viro pio oblatum Hecatombis alterius præfertur. Eodem libro hæc habet paris argumenti Porphyrius: Νῦν δὲ ἐσθῆτα μὲν λαμπρὰν περὶ σῶμα μὴ καθαρὸν ἀμφιασαμένοις, οὐκ ἀρκεῖν νομίζουσι πρὸς τὸ τῶν θυσιῶν ἁγνόν. ὅταν δὲ τὸ σῶμα μετὰ τῆς ἐσθῆτος τινὲς λαμπρυνάμενοι, μὴ καθαρὰν κακῶν τὴν ψυχὴν ἔχοντες, ἴωσι πρὸς τὰς θυσίας, οὐδὲν διαφέρειν νομίζουσιν, ὥσπερ οὐ τῷ θειοτάτῳ τῶν ἐν ἡμῖν χαίροντα μάλιστα τὸν Θεὸν διακειμένῳ καθαρῶς, ἅτε συγγενεῖ πεφυκότι. Ἐν γοῦν Ἐπιδαύρῳ προεγέγραπτο,

Ἁγνὸν χρὴ ναοῖο θυώδεος ἔνδον ἰόντα
Ἔμμεναι.——
ἁγνεία δ' ἐστὶ φρονεῖν ὅσια.

Nunc vero eum, qui candida quidem amictus sit veste, sed corpore impuro, idoneum negant qui pure sacrificet. Ubi vero et corpore et vestitu nitentes quidam, animum interim à malis purum non habent, et sic ad sacra accedunt, id nihil referre existimant; quasi non Deus maxime delectetur, eo quod in nobis divinissimum est bene se habente, ut cui cum ipso sit cognatio. At vero in Epidauri Templo præscriptum erat,

Castus odorati venias ad limina Templi,
Fas jubet.——

Castimonia autem in eo sita est, ut sancta

in ritibus, sed in animo esse positam; [1]adulterum

sancta cogites. Et aliquanto post: Θεῷ μὲν τῷ ἐπὶ πᾶσιν, ὥς τις ἀνὴρ σοφὸς ἔφη, μηδὲν τῶν αἰσθητῶν μήτε θυμιῶντες, μήτε ἐπονομάζοντες. οὐδὲν γάρ ἐστιν ἔνυλον ὃ μὴ τῷ ἀΰλῳ εὐθύς ἐστιν ἀκάθαρτον. διὸ οὐδὲ λόγος τούτῳ ὁ κατὰ φωνὴν οἰκεῖος, οὐδ' ὁ ἔνδον, ὅταν πάθει ψυχῆς ᾖ μεμολυσμένος. *Deo ei qui super omnia est, ut vir quidam sapiens dixit, nihil eorum quæ materiam habent aut adoleri, aut indigetari debet. Nihil enim est materiæ particeps, quod non impurum sit materia carenti: quare nec sermo illi convenit, qui voce exprimitur: ac ne ille quidem internus, si ex animi perturbationibus vitium contraxerit.* Iterum ibidem: Οὐ γὰρ δὴ ἐν μὲν ἱεροῖς ὑπ' ἀνθρώπων θεοῖς ἀφωρισμένοις, καὶ τὰ ἐν ποσὶ καθαρὰ δεῖ εἶναι καὶ ἀκηλίδωτα πέδιλα, ἐν δὲ τῷ ναῷ τοῦ πατρὸς, τῷ κόσμῳ τούτῳ, τὸν ἔσχατον καὶ ἐκτὸς ἡμῶν χιτῶνα τὸν δερμάτινον οὐχ ἁγνὸν προσήκει διατηρεῖν, καὶ μεθ' ἁγνοῦ διατρίβειν ἐν τῷ ναῷ τοῦ πατρός. *Neque enim convenit, ut in iis templis, quæ homines Diis dicarunt, etiam pedum vincula pura requirantur, et sine macula calcei, in templo vero summi Patris, Mundo hoc, scilicet, non oporteat puram servare illam externam nostri corporis ultimam e pellibus vestem, eamque quam castissime versari in illo Patris templo.* No hoc quidem ex eodem libro omittam: Πεισθεὶς δὲ ὅτι τούτων χρείαν οὐκ ἔχουσιν οἱ θεοί, εἰς δὲ τὸ ἦθος ἀποβλέπουσι τῶν προσιόντων, μεγίστην θυσίαν λαμβάνοντες τὴν ὀρθὴν περὶ αὐτῶν τε καὶ τῶν πραγμάτων διάληψιν, πῶς οὐ σώφρων καὶ ὅσιος καὶ δίκαιος ἔσται; *Qui vero persuasus est victimis illis non egere Deos, sed ad animum spectare offerentis, optimumque eis censeri sacrificium, rectam tum de iis, tum de rebus sententiam, quomodo non is temperans, pius justusque evadat?* Ubi tria ista nota quæ apud Paulum Tit. II. 12. σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς, *temperanter, juste, et pie.* Charondas in legum antoloquio: Ἔχειν τὴν ψυχὴν καθαρὰν πάσης κακίας ὡς τῶν θεῶν οὐ χαιρόντων τῶν πονηρῶν θυσίαις τε καὶ δαπάναις, ἀλλὰ ταῖς τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν δικαίαις τε καὶ καλαῖς ἐπιτηδεύσεσι. *Omnis malitiæ puræ mens esto: neque enim gaudent Dii pravorum hominum sacrificiis et impendiis, sed justis et honestis bonorum actionibus.* Seneca Lactantio prolatus, lib. VI. Institutionum cap. 24. *Vultisne Deum cogitare magnum et placidum et majestate leni verendum, amicum et semper in proximo? Non immolationibus et sanguine multo colendum, sed mente pura, honestoque proposito. Non templa illi, congestis in altitudinem saxis, exstruenda sunt. In suo cuique consecrandus est pectore.* Sensum eundem habes apud Dionem Prusæensem Orat. 8. Thucydides lib. I. Ἑορτὴ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ τὸ τὰ δέοντα πρᾶξαι. *Festus dies nihil est aliud quam officium facere.* Diogenes: Ἀνὴρ ἀγαθὸς οὐ πᾶσαν ἡμέραν ἑορτὴν ἡγεῖται; *Vir bonus nonne omnem diem festum habet?*

[1]*Adulterium esse etiam, qui adulterium committere voluit.*] Ovidius:

Quæ quia non licuit, non facit, illa facit.

Ut

esse etiam, qui adulterium committere voluit; [k] non reponendam injuriam; [l] uni marito unam uxorem jungendam; [m] fœdus matrimonii debere esse perpetuum; [n] hominis officium esse homini cuivis benefacere, [o] præsertim egenti; [p] jura-

Ut jam servaris bene corpus, adultera mens est,
Omnibus exclusis intus adulter erit.

Seneca pater: *Incesta est etiam sine stupro, quæ cupit stuprum.* Alibi: *Non immerito in numerum peccantium refertur, quæ pudicitiam timori præstitit, et non sibi.*

[k] *Non reponendam injuriam.*] Plato Critone. Maximus Tyrius, Dissertatione secunda. Menander:

Οὗτος κράτιστός ἐσ' ἀνὴρ, ὦ Γοργία,
Ὅς τις ἀδικεῖσθαι πλεῖστ' ἐπίσαται βροτῶν.

O Gorgia, ille vir virorum est optimus,
Qui melius aliis callet ferre injurias.

Ariston Spartianus: *Dicenti cuipiam, regium esse amicis bene, inimicis male facere: Imo, inquit, amicis bene facere: inimicos, amicos reddere.* Et apud Plutarchum Dion ille, Siciliæ liberator, philosophici studii veram demonstrationem in eo ait positam, non ut quis in amicos benignus sit: sed si quis, injuria affectus, sit exorabilis et clemens in eos qui peccarunt.

[l] *Uni marito unam uxorem jungendam.*] Vide quæ supra ex Sallustio et aliis ad hanc rem attulimus. Euripides Andromache:

——οὐδὲ γὰρ καλὸν
Δυοῖν γυναικοῖν ἄνδρ' ἕν' ἡνίας ἔχειν·
Ἀλλ' εἰς μίαν βλέποντες εὐναίαν κύπριν
Στέργουσιν, ὅς τις μὴ κακῶς οἰκεῖν θέλῃ.

——non etenim decet
Unum imperare fœminis binis virum:
Contentus uno conjugis vivat toro,
Quicunque cupiet rite curatam domum.

In ejusdem tragœdiæ choro plura sunt in hunc sensum.

[m] *Fœdus matrimonii debere esse perpetuum.*] Qualle fuit apud Romanos, ad annum urbis vicesimum et quingentesimum, Valerio Maximo teste, lib. II. cap. 1. Anaxandrides in hunc sensum:

Ὁ γὰρ δίαυλός ἐστιν αἰσχύνην ἔχων.
Reciprocum iter hoc nunquam vacat infamia.

[n] *Hominis officium esse homini cuivis benefacere.*] Terentius Heautontimorumeno:

Homo sum: humani nihil à me alienum arbitror.

Inter nos cognationem quamdam natura constituit, ait Florentinus Jurisconsultus, L. Ut vim, D. de Justitia. Eodem spectat proverbium, *Homo homini Deus.* Cicero de officiis primo, hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societatem esse ait.

[o] *Præsertim egenti.*] Horatius lib. II. Sat. II.

Cur

mento, quantum fieri potest, abstinendum; [q] contentos nos, in victu et vestitu, esse debere ad naturam necessariis. Quod si quid est in Christiana Religione creditu difficile, apud sapientissimos Paganorum paria inveniuntur: quod de animorum immortalitate, et reditu corporum in vitam, supra ostendimus. Sic Plato à Chaldæis edoctus [r] Di-

Cur eget indignus quisquam, te divite?

In Mimo:

Bona comparat præsidia misericordia.

[p] *Juramento, quantum fieri potest, abstinendum.*] Pythagoras: μὴ ὀμνύναι θεούς· ἀσκεῖν γὰρ αὑτὸν δεῖν ἀξιόπιστον παρέχειν. *Non jurandum per deos: quemque enim id curare debere, ut nec jurato sibi credatur.* Quod ipsum late ad aureum carmen explicat Hierocles. M. Antoninus lib. III. in viri boni descriptione, μήτε ὅρκου δεόμενος. *Cui juramento uti non sit opus.* Sophocles Œdipode Coloneo:

Οὔ τοι σ' ὑφ' ὅρκου γ' ὡς κακὸν πιστώσομαι.
Nolo te adigere jurejurando, ut malum.

Clinias Pythagoricus trium talentorum litem perdere maluit, quam jurejurando rem veram affirmare. Narrat Basilius, de legendis Græcorum libris.

[q] *Contentos nos, in victu et vestitu, esse debere ad naturam necessariis.*] Euripides.

Ἐπεὶ τί δεῖ βροτοῖσι πλὴν δυοῖν μόνον,
Δήμητρος ἀκτῆς, πώματός θ' ὑδρηχόου,
Ἅπερ πάρεστι καὶ πέφυχ' ἡμᾶς τρέφειν;
Homini quid est necesse prætterquam duo,
Cereale germen, atque limpharum latex,
Quæ suut parata semper et vitæ satis?

Lucanus:

Satis est populis fluviusque Ceresque.

Aristides: Ἐσθῆτος γὰρ οἶμαι καὶ σκέπης καὶ τροφῆς δεόμεθα. *Opus, nimirum, habemus veste, tecto, et alimentis.*

[r] *Divinam naturam distinguit.*] Plato epistola ad Dionysium. Vide et Proclum in Timæum. Primum principium Plato vocat Patrem: Secundum principium, omnium Causam et præsidem, in epistola ad Hermiam, Erastum, et Coriscum. Idipsum Mentem vocat Plotinus libro περὶ τριῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων. Numenius Δημιουργὸν opificem, item filium, Amelius λόγον, ut videre est apud Eusebium libro XI. cap. 17, 18, 19. Vide et Cyrillum libro contra Julianum III. IV. et VIII. Chalcidius ad Timæum primum nominat summum Deum; secundum Mentem, vel Providentiam; tertium Animam Mundi vel Mentem secundam. Alibi tria hæc sic discriminat, Ordinans, Jubens, Insinuans. De secundo sic idem:

Ratio

vinam naturam distinguit in Patrem; Mentem paternam, quam et Dei germen vocat, Mundi opificem; et Animam qua cuncta contineantur. Cum humana natura divinam jungi posse, [s] Julianus tantus Christianorum hostis credidit, et exemplum dedit in Æsculapio; quem volebat, ad tradendam hominibus medendi artem, de cœlo venisse. Crux Christi multos offendit: at quæ de Diis non narrant Paganorum auctores? alios famulos Regum fuisse; fulminatos alios, dissectos, vulneratos. Et vero lætius esse honestum, quoties magno sibi constat, sapientissimi ipsorum dixere. [t] Plato de Republica II. quasi præscius,

Ratio Dei Deus est humanis rebus consulens, quæ causa est hominibus bene beateque vivendi, si non concessum sibi munus summo à Deo negligant. Pythagorici ternarium numerum perfectum summo Deo assignant, ait Servius ad Eclogam septimam. Unde non abit quod habet de iisdem Pythagoricis Aristoteles primo de Cœlo in ipso initio. [Copiosius de hisce egit vir longe doctissimus *Rod. Cudworthus*, Anglici Operis de Systemate Intellectuali Mundi, lib. 1. cap. iv. quod consuluisse non pœnitebit. *Clericus.*

[s] *Julianus tantus Christianorum hostis credidit.*] Libro VI. Ὁ γὰρ Ζεὺς ἐν μὲν τοῖς νοητοῖς ἐξ ἑαυτοῦ τὸν Ἀσκληπιὸν ἐγέννησεν· εἰς δὲ τὴν γῆν διὰ τῆς ἡλίου γονίμου ζωῆς ἐξέφηνεν. Οὗτος ἐπὶ γῆς ἐξ οὐρανοῦ ποιησάμενος πρόοδον, ἑνοειδῶς μὲν περὶ τὴν Ἐπίδαυρον ἐφάνη, &c. *Jupiter inter ea quæ intellectu percipiuntur, de se Æsculapium genuit. Eundem terris cerni dedit, per Solis vitam genitabilem. Hic vero ex cœlo in terram progressu facto unica specie apud Epidaurum apparuit.* Porphyrius, verba ejus referente Cyrillo libro quem diximus VIII. Γένος εἶναί τι θεῶν οὓς δὴ καὶ τρέπεσθαι κατὰ καιροὺς εἰς ἀνθρώπους. *Genus quiddam Deorum esse quod suo tempore in homines mutetur.* Quæ hac de re fuerit Ægyptiorum sententia, vide Plutarchum VIII. Symp. quæstione I. Adde his locum Actorum XIV. 10.

[t] *Plato de Republica* II. *quasi præscius, ait.*] Græca sic habent: Μαστιγώσεται, στρεβλώσεται, δεθήσεται, ἐκκαυθήσεται τὼ ὀφθαλμώ. Τελευτῶν πάντα κακὰ παθὼν, ἀνασχινδυλευθήσεται. Unde Cicero illud sumpsit, et in tertium de Republica librum retulit: *Bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei denique auferantur, effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, uratur.* Lactantius, libro VI. Institutionum, cap. 17. hunc nobis locum Senecæ servavit: *Hic est ille homo honestus, qui sive toto corpore tormenta patienda sunt, sive flamma ore recipienda est* sive

ait, ut vere justus exhibeatur, opus esse, ut virtus ejus omnibus ornamentis spolietur, ita ut ille habeatur ab aliis pro scelerato, illudatur, suspendatur denique. Et certe summæ patientiæ exemplum ut exstaret, aliter obtineri non poterat.

sive extendenda per patibulum manus, non quærit quid patiatur, sed quam bene. Talem nobis et Euripides ob oculos ponit istis versibus:

Πίμπρα, κάταιθε σάρκας, ἐμπλήσθητί μου
Πίνων κελαινὸν αἷμα. Πρόσθε γὰρ κάτω
Τῆς εἶσιν ἄστρα, γῆ τ' ἄνεισ' εἰς αἰθέρα,
Πρὶν ἐξ ἐμοῦ σοι θῶπ' ἀπαντῆσαι λόγον.

Ure hæc, cremaque membra et impictor mei
Potans rubentem sanguinem: in terram prius
Descendet æther, terra se in cœlum feret,
Quam noster umquam sermo adu-letur tibi.

Tali vere convenit illud Æschyli, Platoni memoratum, dicto loco:

Οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει,
Βαθεῖαν ἄλοκα διὰ φρένος καρπούμενος,
'Αφ' ἧς τὰ κεδνὰ βλαστάνει βουλεύματα.

Namque allaborat esse, non credi, optimus,
Sulcos profundos corde demersos gerens,
Unde illa sese pulchra consilia exserunt.

HUGO GROTIUS

DE

VERITATE

RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER QUINTUS.

§. I. *Refutatio Judaïsmi incipiens ab allocutione ad Judæos.*

QUALE est, quod ex obscuro specu enitentibus paulatim se ostendit inter lucem tenebrasque medium, talem se nobis ex densa Paganismi caligine gradum moventibus Judaïsmus offert, pars et primordium veri. Quare Judæos compello, ne nos aversi audiant. Cognitum nobis, [a] esse ipsos progeniem sanctorum virorum, quos Deus et per Prophetas, et per Angelos suos, invisere solebat; ex eadem gente natum Messiam, et primos Christianismi doctores; ipsorum esse arborem, cui nos sumus inoculati; custodes esse ipsos oraculorum Dei, quæ nos non minus ipsis veneramur; ac cum Paulo suspiria pro ipsis ad

[a] *Esse ipsos progeniem sanctorum virorum.*] Sumpta hæc, et quæ sequuntur, ex Rom. IX. X. XI. Adde Matth. XV. 24.

Deum

Deum emittimus, orantes ut quamprimum veniat illa dies, cum, ablato [b]velamento, quod vultui eorum impendet, clare nobiscum visuri sunt [c]complementum Legis, cumque, ut habent veterum vaticinia, nostrum, qui alienigenæ sumus, quilibet [d]Hebræi viri pænulam apprehendet, rogans ut concordi pietate colamus unicum illum Deum, Deum Abrahami, Isaaci, et Jacobi.

§. II. *Ostenditur Judæos debere miracula Jesu habere pro sufficienter probatis.*

Primum ergo rogantur, ne iniquum existiment in causa aliena, quod in sua æquum judicent. Si quis Paganus ab ipsis quærat, cur credant miracula à Mose facta, nihil dicant aliud, quam inter suos adeo perpetuam constantemque ejus rei fuisse famam, ut non potuerit, nisi ex testimonio eorum, qui vidissent, proficisci. Sic [e]ab Elisæo auctum apud viduam oleum, [f]purgatum subito à mala scabie Syrum, [g]hospitæ filium ad vitam revocatum, et similia alia, credunt Judæi; non aliam sane ob causam, quam quod testes bonæ fidei id proditum ad posteros transmiserunt. [h]De Eliæ vero in cœlum raptu, unius Elisæi, tamquam viri omni exceptione majoris, testimonio fidem habent. At nos, de Christi adscensu in cœlum, [i]duodecim proferimus testes vitæ inculpatæ: de

[b] *Velamento.*] 2 Cor. III. 14, 15, 16.

[c] *Complementum Legis.*] Rom. III. 21. VIII. 14. X. 4. XIII. 8. Gal. III. 24.

[d] *Hebræi viri pænulam.*] Zachariæ VIII. 20. et sequentibus. Esaiæ II. 2. XIX. 18. et 24. Michææ IV. 2. Oseæ III. 4. Rom. XI. 25.

[e] *Ab Elisæo auctum apud viduam oleum.*] 2 Reg. cap. 4.

[f] *Purgatum subito à mala scabie Syrum.*] Ibidem cap. V.

[g] *Hospitæ filium ad vitam revocatum.*] Dicto cap. IV.

[h] *De Eliæ vero in cœlum raptu.*] Dicto libro cap. II.

[i] *Duodecim proferimus testes.*] Marci XVI. 19. Luc. XXIV. 52. Actor. I.

Christo

Christo post mortem in terris viso, multo plures:[k] quæ si vera sunt, verum sit necesse est et Christi dogma: planeque nihil à Judæis pro se adferri potest, quod non et nobis pari, aut potiori jure possit aptari. Sed ut testimonia omittamus, res prodigiosas à Christo factas, [l]ipsorum Thalmudistarum et Judæorum confessio est: quod ipsum sufficere debet. Neque enim potest Deus dogmati, per hominem promulgato, auctoritatem efficacius conciliare, quam miraculis editis.

§. III. *Solvitur, quod objiciunt, facta hæc miracula ope dæmonum.*

At ope dæmonum facta ab eo prodigia, dixerunt aliqui: verum hæc calumnia supra jam refutata est, eo quod ubi Christi dogma innotuit, omnis potestas dæmonum confracta est. Quod addunt aliqui, didicisse Jesum in Ægypto magicas artes, speciem veri multo minorem habet, quam similis Paganorum adversus Mosem accusatio, [m]quam apud Plinium [n]et Apuleium videmus. Nam fuisse Jesum umquam in Ægypto, non constat, nisi ex discipulorum libris; qui addunt, infantem adhuc inde rediisse. At Mosem magnam ætatis adultæ partem in Ægypto egisse, [o]et ipsius [p]et aliorum narratione certum est. Sed et Mosem, et Jesum, valide purgat hoc crimine lex

[k] *De Christo post mortem in terris viso, multo plures.*] Matth. XXVIII. Marc. XVI. Luc. XXIV. Joh. XX. XXI. 1 Cor. XV.

[l] *Ipsorum Thalmudistarum et Judæorum confessio est.*] Vide quæ allata ad librum II.

[m] *Quam apud Plinium.*] Libro XXX. cap. 1.

[n] *Et Apuleium.*] Apologetico II.

[o] *Et ipsius.*] Exodi II. IV. et sequentibus.

[p] *Et aliorum narratione certum est.*] Manethonis, Chæremonis, Lysimachi, apud Josephum contra Appionem primo, Justini, Taciti.

utriusque,

utriusque, [q] tales artes diserte vetans, ut Deo invisas. Tum vero si Christi, et ejus discipulorum tempore, usquam aut in Ægypto, aut alibi, exstitisset ars ulla magica, qua possent ea fieri, quæ de Christo prædicantur, muti omnes subito sanari, claudis gressio, cæcis visus dari; Imperatores, [r] Tiberius, [s] Nero, atque alii, qui ad inquirenda talia nullis impendiis pepercerunt, haud dubie eam deprehendissent. Et si verum est, [t] quod tradunt Judæi, senatores magni Synedrii gnaros fuisse magicarum artium, ut reos possent convincere; sane cum iidem Jesu inimicissimi fuerint, et honori ejus maxime per miracula crescenti invidentes, aut opera similia ex eadem arte edidissent ipsi, aut certis argumentis apertum fecissent ipsius opera non aliunde proficisci.

§. IV. *Aut vi vocum.*

Quod vero Judæorum nonnulli prodigia Jesu adscribunt nomini cuidam arcano, quod à Salomone in Templo positum duo leones per mille et amplius annos custodierint, quodque ab Jesu sublectum sit, non mendaciter modo, sed et impudenter confictum est: cum de illis leonibus, re maxime insigni, atque admiranda, nec libri Regum, nec Paralipomena, nec Josephus quidquam prodant; sed nec Romani, qui cum Pom-

[q] *Tales artes diserte vetans.*] Exod. XXII. 18. Levit. XX. 6, 27. Num. XXIII. 23. Deut. XVIII. 10. 1 Sam. XXVIII. 9. 2 Reg. XVII. 17. XXI. 6. Actor. XIII. 8, 9, 10. XVI. 18. XIX. 19.

[r] *Tiberius.*] Tacitus Annalium VI. Suetonius ejus vita c. LXIII. et LXIX.

[s] *Nero.*] De quo Plinius libro XXX. cap. II. in Magiæ historia: *Non citharæ tragicique cantus libido illi major fuit.* Postea: *Nemo umquam ulli arti impensius favit. Ad hæc non opes illi defuere, non vires, non discendi ingenium.* Mox narrat magicis cœnis initiatum à Tiridate rege.

[t] *Quod tradunt Judæi.*] Thalmud titulo de Synedrio: et titulo de Sabbato.

peio Templum intrarunt, ante Jesu tempora, tale aliquid compererint.

§. V. *Ostenditur divina fuisse Jesu miracula, quia is docuit cultum unius Dei, qui Mundi est opifex.*

Verum posito à Christo edita esse prodigia, quod Judæi fatentur, dicimus, ex ipsa lege Mosis sequi, fidem ei adhibendam. Dixit enim Deus Deut. XVIII. futurum, ut post Mosem, alii quoque Prophetæ à Deo excitarentur, iisque obediendum à populo; nisi id fieret, graves pœnas denuncians. [u] Certissimæ autem Prophetarum notæ sunt prodigia. Neque enim illustriora animo concipi possunt. Ad Deut. XIII. dicitur, si quis Prophetam se ferens prodigia ediderit, ei non credendum, si populum ad novorum Deorum cultum pelliciat. Nam illa prodigia ut fiant, in hoc tantum à Deo permitti, ut experiatur an satis constans sit populus in veri Dei cultu. Ex quibus locis, collatis inter se, [w] Hebræi interpretes recte colligunt, omni ei, [x] qui miracula faciat, credendum, extra quam si à veri Dei cultu abducat; quia in eo solo casu prædictum sit, ne miraculis, quamvis speciosis, fides habeatur. Jesus autem non modo falsos Deos colere non docuit; [y] sed contra hoc, tamquam crimen gravissi-

[u] *Certissimæ autem Prophetarum notæ sunt prodigia.*] Et futurorum prædictiones, quæ et ipsæ prodigiis recte accensentur. Deut. XVIII. 22.

[w] *Hebræi interpretes.*] Vide Mosem Maimonidem, et alios productos in Conciliatore Manassis, quæstione IV. ad Deuteronomium.

[x] *Qui miracula faciat.*] Cujusque prædicta impleantur. Hoc argumento valide pugnat Chrysostomus V. adversus Judæos, et sermone, Christum esse Deum, in Tomo VI. Saviliano.

[y] *Sed contra hoc, tamquam crimen gravissimum, diserte vetuit.*] Marci XII. 29, 32. Joh. XVII. 3. Act. XV. 20. 2 Cor. V. 10, 11,

mum,

mum, diserte vetuit, docuitque nos, et Mosis, et qui eum secuti sunt, Prophetarum scripta venerari: quare nihil est, quod miraculis ejus objici possit. Nam quod quidam objiciunt, legem Jesu aliqua in parte à Mosis lege discrepare, id non sufficit.

§. VI. *Solutio objectionis sumptæ ex discrepantia inter legem Mosis et legem Jesu: ubi ostenditur lege Mosis perfectiorem aliam dari potuisse.*

Nam ipsi Hebræorum doctores normam hanc ponunt: [a]ad imperium Prophetæ, id est, miracula facientis, qualecumque præceptum intrepide posse violari, excepto illo de unius Dei cultu. Et sane potestas leges condendi, quæ penes Deum fuit, cum per Mosem daret præcepta, postea ab eo non abiit: nec quisquam, qui suo jure leges dedit, eo impeditur alias etiam pugnantes dare. Quod Deum esse immutabilem objiciunt, id nihil est: non enim de intrinseca Dei natura, sed de operibus agitur. Lux tenebris mutatur, juventus senectute, æstas hieme; quæ omnia Dei sunt opera. Adamo olim Deus poma cætera permisit, [a]unius arboris fructu interdixit; nempe, quia ita libuit. Prohibuit generaliter homines occidere: [b]Abrahamo imperavit ut filium mactaret. Victimas seorsim à Tabernaculo [c]alias vetuit, alias accepit. Nec

18. VI. 6. X. 7. XII. 2. 2 Cor. VI. 16. 1. Thess. 1. 9. 1 Joh. V. 21.

[a] *Ad imperium Prophetæ, id est, miracula facientis, qualecumque præceptum intrepide posse violari.* Ponitur hæc regula in Thalmude titulo de Synedrio. Sic ad præceptum Josuæ violata lex Sabbati Jos. VI. Et extra locum lege præscriptum sacrificarunt prophetæ, ut Samuel, 1 Sam. VII. 17. XIII. 8. et Elias 1 Reg. XVIII. 38.

[a] *Unius arboris fructu interdixit.*] Gen. II. 17.

[b] *Abrahamo imperavit ut filium mactaret.*] Gen. XXII. 2.

[c] *Alias vetuit, alias accepit.*] Diximus modo de hac re.

sequitur,

sequitur, si bona fuit lex per Mosem data, nullam dari potuisse meliorem. Solent parentes cum infantibus balbutire, ad ætatis vitia connivere, crustulo eos ad discendum allicere. At ubi processit ætas, corrigitur sermo, instillantur virtutis præcepta, ostenditur quæ sit honesti pulchritudo, quæ ejus præmia. [d] Non fuisse autem ejus legis præcepta summe perfecta, vel eo liquet, quod multi illorum temporum viri sancti vitam secuti sunt illis præceptis excellentiorem. Moses, qui ultionem doloris partim manu, partim judicio exigi permittit, ipse atrocissimis injuriis vexatus, [e] precatorem se pro inimicis constituit. Sic [f] David rebelli filio parci vult, [g] maledicta in se jacta fert patienter. Dimisisse uxores viri boni nusquam leguntur, cum tamen id lex permitteret. Nimirum [h] ad majorem populi partem aptantur leges: itaque in illo statu par fuit quædam dissimulari, ad perfectiorem regulam redu-

[d] *Non fuisse autem ejus legis præcepta summe perfecta.*] Hebr. VIII. 7.

[e] *Precatorem se pro inimicis constituit.*] Exod. XXXII. 11, 12, 13, 31. Num. XI. 2. XII. 13. XIV. 13. et sequentibus: XXI. 7, 8. Deut. IX. 18, 26. XXXIII.

[f] *David rebelli filio parci vult.*] 2 Sam. XVIII. 5.

[g] *Maledicta in se jacta fert patienter.*] 2 Sam. XVI. 10.

[h] *Ad majorem populi partem aptantur leges.*] Origenes adversus Celsum III. Ὥσπερ ἔλεγέ τις τῶν νομοθετῶν, πρὸς τὸν ἐρωτῶντα εἰ τοὺς καλλίστους ἔθετο τοῖς πολίταις νόμους, ὅτι οὐ τοὺς καθάπαξ καλλίστους, ἀλλ' ὧν ἐδύνατο τοὺς καλλίστους. *Quod quidam ait legum conditorem dixisse interrogatum, an optimas dedisset leges civibus, non omnium dedisse se optimas, sed quantum fieri poterat.* Porphyrius lib. I. De non esu animantium, de legum conditoribus: Εἰ δὲ ἤτοι πρὸς τὸν κατὰ φύσιν λεγόμενον μέσον βίον ἀφορῶντες καὶ ἃ προσίοιντ' ἂν καὶ οἱ πολλοί, οἷς τὰ ἐκτὸς ὡς τὰ ἀγαθὰ ἢ κακὰ, καὶ τὰ τοῦ σώματος ὡσαύτως ὑπείληπται, νομοθετοῦσιν, τί τις τὸν τούτων παραφέρων νόμον ἀνατρέπει βίον; *Quod si illi respicientes ad vitam illam quæ secundum naturam est, et media vocatur, et ad ea quæ capiant homines, qui externa, quæque in corpore sita sunt, bona malaque existimant, leges condidere; in quo lædit vitam qui talibus legibus melius aliquid adjicit?*

cenda illo tempore, quo majore vi Spiritus populum novum ex cunctis populis Deus sibi erat collecturus. Etiam præmia lege Mosis aperte proposita, ad hanc vitam mortalem spectant omnia; unde fatendum est, [i]legem aliquam illa lege meliorem dari potuisse, quæ æterna præmia, non sub umbris, sed aperte proponeret, quod lege Christi factum videmus.

§. VII. *Ab Jesu in terris observatam legem Mosis, nec post abolita, nisi ea præcepta, quæ intrinsecam bonitatem non habebant.*

Notandum hic obiter ad vincendam iniquitatem Judæorum, qui Jesu coævi fuerunt, Jesum pessime ab ipsis tractatum, et supplicio deditum, cum nullum ejus admissum adversus legem posset adferri. [k]Circumcisus erat, [l]cibis utebatur Judaïcis, [m]vestitu simili, [n]purgatos scabie mittebat ad Sacerdotes, [o]paschata et alios dies festos religiose observabat. Si quos sanavit sabbato, [p]ostendit non tantum ex lege, [q]sed et ex receptis sententiis talia opera sabbato non interdicta. Tum vero primum cœpit promulgare [r]legum quarumdam abrogationem, cum morte devicta in cœlum

[i] *Legem aliquam illa lege meliorem dari potuisse, quæ æterna præmia, non sub umbris, sed aperte proponeret, quod Christi lege factum videmus.*] Hebr. VII. 19, 22. VIII. 6. 2 Tim. I. 10.

[k] *Circumcisus erat.*] Luc. II. 21.

[l] *Cibis utebatur Judaïcis.*] Gal. IV. 5.

[m] *Vestitu simili.*] Matth. IX. 20.

[n] *Purgatos scabie mittebat ad sacerdotes.*] Mat. VIII. 4. Marc. I. 44. Luc. V. 14.

[o] *Paschata et alios dies festos religiose observabat.*] Luc. II. 41. Joh. II. 13, 23. XI. 56. XII. 1. Joh. VII. 2.

[p] *Ostendit non tantum ex lege.*] Matth. XII. 5.

[q] *Sed et ex receptis sententiis talia opera sabbato non interdicta.*] Matth. XII. 11.

[r] *Legum quarumdam abrogationem.*] Actor. X. Coloss. II. 14.

cœlum evectus etiam Spiritus Sancti conspicuis donis ornasset suos, iisque rebus ostendisset adeptum se [s] potestatem regiam, [t] in qua continetur legis condendæ auctoritas: idque secundum Danielis vaticinium, capite III. et VIII. collato etiam capite VIII. et XI. qui prædixerat fore, ut paulo post destructa regna Syriæ et Ægypti (quorum posterius sub Augusto contigit) Deus regnum daturus esset [u] homini, qui plebeius videretur, in omnis tractus sermonisque populos, et quidem nunquam desiturum. Pars vero illa legis, cujus necessitas à Christo sublata est, nihil continebat sua natura honestum: sed constabat ex rebus per se mediis, ac proinde non immutabilibus: Nam si eæ res per se aliquid haberent, cur faciendæ essent, [w] omnibus populis, non uni, eas præscripsisset Deus; et ab initio statim, non postquam bis mille, et quod excedit, annos vixerat humanum genus. Abel, Enoch, Noë, Melchisedec, Job, Abraham, Isaac, Jacob, omnes viri pii et Deo eximie cari, hanc legis partem ignorarunt, aut totam, aut ferme totam, neque eo minus acceperunt testimonium et suæ in Deum fiduciæ,

[s] *Potestatem regiam.*] Actor. II. 36. Apoc. I. 5.

[t] *In qua continetur legis condendæ auctoritas.*] Jacob. I. 25.

[u] *Homini, qui plebeius videretur.*] Dan. II. 45. VII. 13. Nam filius hominis Hebræis vilitatem quamdam significat. Et sic vocantur Prophetæ, comparati cum Angelis: ut et Iacchiades notatum ad Dan. x. 16.

[w] *Omnibus populis, non uni eas præscripsisset Deus.*] Id autem tantum abest, ut leges aliquot, puta de primitiis, de decimis, de congregatione ad festos dies, expresse se referant ad unum Judææ locum, quo certe omnes gentes coïre non poterant. Vide Exodi XXIII. 19. et XXXIV. 26. Deut XXVI. 2. et sequentibus. Item Deut. XII. 5. et seqq. XIV. 23. et seqq. Item Exodi XXIII. 17. XXXIV. 2, 23, 24. Deut. XVI. 16. De sacrificiis legem eodem modo interpretata est vetustissima consuetudo. Solis Hebræis, non et alienigenis, datam Mosis legem docet Talmud in titulo de Synedrio, et titulo Chagiga: Maimonides ad Deut. XXXIII. et Bechai.

et

et amoris divini in se. Neque Moses socerum Jethronem ad hos ritus suscipiendos adhortatus est; neque Jonas Ninevitas; nec alii Prophetæ Chaldæos, Ægyptios, Sidonios, Tyrios, Idumæos, Moabitas, ad quos scribunt, ob eos non susceptos reprehendunt, cum peccata ipsorum satis exacte enumerent. Peculiaria ergo erant hæc præcepta, [x] sive ad vitandum aliquod malum, in quod proni erant Judæi, sive ad experimentum obedientiæ, sive ad rerum futurarum significationem introducta. Quare non magis mirandum est, ea aboleri potuisse, quam si quis Rex municipalia quædam statuta tollat, ut toti imperio jus idem statuat. Neque vero quidquam adferri potest, quo probetur, Deum se adstrinxisse, ne quid ejus mutaret. Nam si dicas, præcepta hæc vocari perpetua, [y] eadem voce utuntur sæpe et homines, cum significare volunt, quæ sic jubent, non esse annalia, [z] aut certis temporibus, puta belli, pacis, caræ annonæ accommodata: quo tamen non impediuntur, quo minus novas de iisdem rebus constitutiones edant, ubi id publica utilitas exegerit. Sic et Dei præcepta data Hebræis alia erant temporaria, [a] quamdiu in locis desertis ageret populus, [b] alia adstricta habitationi

[x] *Sive ad vitandum aliquod malum, in quod proni erant Judæi.*] Rituales supra modum, eoque ad idololatriam proni. Ostendunt id passim Prophetæ: maxime Ezechiel XVI.

[y] *Eadem voce utuntur et homines.*] L. Hac edictali. Cod. de Secundis nuptiis. L. Hac in perpetuum. Cod. de diversis prædiis, libro XI. et alibi sæpe.

[z] *Aut certis temporibus, puta belli, pacis, caræ annonæ accommodata.*] L. Valerius apud Livium lib. XXXIV. *Quas tempora aliqua desiderant leges, mortales, et temporibus ipsis mutatas video: quæ in pace latæ sunt, plerumque bellum abrogat; quæ in bello, pax.*

[a] *Quamdiu in locis desertis ageret populus.*] Ut Exodi XXVII. Deut. XXIII. 13.

[b] *Alia adstricta habitationi terræ Cananææ.*] Ut Deut. XII. 1, 20. XXVI. 1. Num. XXXIII. 52.

tioni

tioni terræ Chananææ : ab his ergo ut illa distinguat, perpetua vocat, quo intelligi possit, non debere ea usquam intermitti, nisi Deus contrariæ voluntatis daret significationem. Quod loquendi genus, cum omnibus populis sit commune, eo minus mirari debent Hebræi, qui sciant in lege sua [c] jus perpetuum et servitutem perpetuam vocari, quæ duret à Jubilæo ad Jubilæum: [d] Messiæ vero adventus ab ipsis vocatur complementum Jubilæi, sive Jubilæus. Quid quod novi Fœderis olim ineundi promissio, apud Prophetas Hebræos, exstat, ut [e] Jeremiæ XXXI. ubi pollicetur Deus novum se pactum initurum, quod ipsis mentibus sit inscripturus : neque opus habituros homines, ut Religionem alii ex aliis discant, apertam enim omnibus fore. Præterea veniam se daturum ante delictorum. Quæ res ferme ita se habet, ac si rex aliquis, post graves civium inter se inimicitias, ad pacem stabiliendam, sublata legum varietate, communem omnibus eamque perfectam legem imponat, et in posterum se emendantibus polliceatur omnium commissorum impunitatem. Hæc quamquam sufficiunt, euntes per partes singulas sublatæ legis, ostendemus, eas tales non esse, ut aut Deo per se placere possent, aut semper durare deberent.

[c] *Jus perpetuum et servitutem perpetuam.*] Exodi XXI. 6. 1 Sam. I. 22. Et sic vocem לעולם in lege rituali accipi posse sensit Josephus Albo lib. III. Fundamentorum, capite 16. etiam sacerdotium *Phineæ* dicitur עד עולם, Psal. CVI. 30, 31. *εἰς τὸν αἰῶνα*, Sirachidæ XLV. 28, 29, 30. *ἱερωσύνη αἰωνία*, 1 Mach. II. 55.

[d] *Messiæ vero adventus ab ipsis vocatur complementum Jubilæi.*] In Pereck Choleck et alibi, idque ex Esaia LXI. 2. [*Pereck Cheleck* est Cap. XI. Libri Thalmudici de Synedriis. Verum illic non occurrit quod habet *Grotius*, certe in textu Mischnæ. Accuratiores hasce citationes esse oportuit.]

[e] *Jeremiæ* XXXI.] v. 31. et seq.

§. VIII.

§. VIII. *Ut sacrificia, quæ numquam per se Deo placuerunt.*

Præcipuum, et quod maxime in oculos incurrit, sunt sacrificia, de quibus multi Hebræi sentiunt, prius [f] ab hominum ingenio ea excogitata, quam à Deo jussa. Certe id apparet, Hebræos multorum rituum fuisse appetentes, [g] ita ut satis causæ fuerit, cur Deus plurimos eis injungeret, vel ob hoc, ne ad falsorum Deorum cultum memoria Ægyptiaci incolatus redirent. At cum eorum posteri plus æquo hæc æstimarent, tamquam per se Deo grata, et veræ pietatis partem, reprehensi sunt per Prophetas; *Sacrificiorum*

[f] *Ab hominum ingenio ea excogitata.*] Chrysostomus XII. de Statuis, de Abele locutus: Οὐ γὰρ παρά τινος μαθὼν, οὐδὲ νόμου περὶ ἀπαρχῶν διαλεγομένου ταῦτα ἀκούσας, ἀλλ' οἴκοθεν καὶ παρὰ τοῦ συνειδότος διδαχθεὶς, τὴν θυσίαν ἐκείνην ἀνήνεγκε. *Non enim ab ullo edoctus, non lege accepta quæ de primitiis aliquid constitueret, sed apud se suapte motus conscientia sacrificium illud obtulit.* In responsis ad Orthodoxos, in operibus Justini, ad Interrogatum LXXXIII. Οὐδεὶς τῶν θυσάντων τὰ ἄλογα θυσίαν τῷ Θεῷ πρὸ τοῦ νόμου κατὰ τὴν θείαν διάταξιν ἔθυσε, κἂν φαίνηται ὁ Θεὸς ταύτην προσδεξάμενος, τῇ ταύτης ἀποδοχῇ δεικνὺς τὸν θύσαντα εὐάρεστον αὐτῷ. *Nemo eorum qui ante legem pecudes Deo obtulit, divino id jussu fecit, quamquam patet talia acceptasse Deum, et eum qui offerebat.* [Copiosius hac de re egit *Joan. Spencerus* de Leg. Ritualibus Jud. Lib. III. Diss. 2. quam vide.]

[g] *Ita ut satis causæ fuerit, cur Deus plurimos eis injungeret, vel ob hoc, ne ad falsorum Deorum cultus memoria Ægyptiaci incolatus rediret.*] Hanc ipsam causam legis de sacrificiis affert Maimonides, in Ductore dubitantium lib. III. cap. 32. Tertullianus adversus Marcionem II. *Sacrificiorum quoque onera et operationum, et oblationum negotiosas scrupulositates nemo reprehendet, quasi Deus talia proprie sibi desideraverit, qui tam manifeste exclamat: Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? Et, Quis exquisivit ista de manibus vestris? Sed illam Dei industriam sentiat, quæ populum pronum in idololatriam et transgressionem, ejusmodi officiis religioni suæ voluit adstringere, quibus superstitio sæculi agebatur, ut ab ea avocaret illos, sibi jubens fieri quasi desideranti, ne simulacris faciendis delinqueret.*

[h] *Sacrificiorum, &c.*] Paraphrasis hæc est Grotiana Ps. L. non translatio ad verbum. Talia sunt et sequentia. *Clericus.*

causa,

causa, inquit Deus apud Davidem Psalmo, qui est apud Hebræos quinquagesimus, *ne verbum quidem tecum velim commutare: nempe, ut holocausta alia super alia mihi mactes; ut juvencos, aut hircos accipiam de tuis septis. Nam certe quidquid animantium per saltus pascitur, aut per montes errat, meum est. In numerato habeo et volucres et feras: ita ut, si esurirem, nihil opus esset mihi te convenire; mihi, inquam, cujus est hoc Universum, et quidquid in eo conspicitur. Putasne vesci me carne pingui, aut bibere hircorum sanguinem? imo laudem Deo sacrifica, et vota redde.* Sunt inter Hebræos, qui hæc eo dici aiunt, quod qui sacrificia illa offerebant, animo vitaque impuri essent. At aliud docent, quæ attulimus verba, rem, scilicet, per se nihil habere Deo gratum. Et si seriem totam Psalmi consideres, pios illis verbis alloquitur Deus. Dixerat enim: *Congregate mihi pios:* deinde, *Audi, popule mi:* hæc docentis sunt. Postea finitis, quæ attulimus, ut fieri solet, ad impios sermo convertitur: *Impio autem dicit Deus.* Eumdem sensum ostendunt loca alia, ut Psal. LI. *Sacrificia ut tibi dem, gratum tibi non est, neque holocaustis delectaris. Sed quod vere tibi placet sacrificium, est animus culpæ sensu dejectus: mentem enim quasi fractam atque contritam, O Deus, non despicis.* Simile est illud Psal. XL. *Victimo et oblato libo non delectaris. Sed me tanquam perfossa aure tibi mancipas: non exigens aut holocaustum, aut victimam piacularem. Itaque respondi, En adsum: ac tamquam ex pacto conscripto faciam, quod velis; quæ voluptas mea est: Lex enim tua cordi meo inhæret. Æquitatis tuæ laudes non intra cogitationes meas claudo: sed veracitatem tuam ac benignitatem prædico ubique:*

præsertim

præsertim vero misericordiam tuam atque fidem celebro in numeroso cœtu. Apud Esaiam cap. I. sic Deus loquens inducitur: *Quo mihi tot victimæ? Satias me tenet holocaustorum ex arietibus: et adipis quamvis pinguissimi. Nec amo sanguinem, sive ille juvencorum est, sive agnorum, sive hædorum, ut cum eo apud me appareatis. Nam quis hoc de vobis exegit, ut eo modo subdialia impuraretis?* Apud Jeremiam vero VII, locus est huic geminus, et ejus interpres: *Sic ait Dominus Angelorum, Deus Israëlis. Holocausta vestra congerite cum victimis, et ipsi earum carne vescimini. Nam quo primum tempore majores vestros eduxi ex Ægypto, nihil exegi aut præcepi de holocaustis et victimis. Sed hoc est quod illis serio edixi, ut mihi obedientes forent: sic me fore Deum ipsorum; ipsos vero meum populum. Utque ea incederent via, quam ego ipsis eram imperaturus. Sic omnia ipsis prospere eventura.* Apud Oseam hæc sunt Dei verba cap. VI. *Beneficentiam in homines multo* [l] *acceptiorem habeo, quam sacrificium: de Deo recte sentire supra omnia est holocausta.* Apud Michæam vero cap. VI. cum quæstio esset instituta, quomodo quispiam Deum sibi optime conciliaret, arietum ingenti numero, vi magna olei, an vitulis anniculis: respondet Deus, *Dicam tibi quid sit vere bonum, mihique gratum. Nimirum* [k] *ut suum cuique reddas, ut bene aliis facias, et ut Deo humilem ac submissum te præbeas.* Quibus ex locis cum appareat,

[l] *Acceptiorem habeo, quam sacrificium.*] Ita et Chaldæus interpres hunc locum exponit.

[k] *Ut suum cuique reddas, ut bene aliis facias, et ut Deo humilem ac submissum te præbeas.*] Itaque aiunt Judæi legis præcepta numero DCXIII. ab Esaia contracta in sex, XXXIII, 15. à Michæa hoc loco in tria: ab Esaia in duo, LVI. 1. ab Abacuco in unum, II. 4. Item ab Amoso V. 6.

sacrificia non esse earum rerum in numero, quas Deus per se aut primario velit; populus vero irrepente paulatim, ut fit, prava superstitione, in illis posuerit potissimam pietatis partem, et victimis suis crediderit peccata satis compensari; quid mirum est, si tandem Deus sustulit rem suapte natura mediam, sed cujus usus jam in vitium fluxerat; [l]cum Rex quoque Ezechia à Mose erectum æreum serpentem confregerit, ideo quod populus eum religioso cultu venerari cœpisset? Neque vaticinia desunt, quæ sacrificia illa, de quibus controversia est, desitura prædixerint; quod facile quivis intelliget, qui modo considerarit, secundum Mosis Legem sacrificari soli Aaronis posteritati concessum, idque dumtaxat in solo patrio. Jam vero Psalmo CX, secundum numerum Hebræum, promittitur Rex latissime dominaturus, initio regnandi facto ex Sione; qui Rex idem et Sacerdos in perpetuum futurus esset, idque instar Melchisedeci. Esaias vero cap. XIX, dicit, altare visum iri in Ægypto, ubi non tantum Ægyptii sed Assyrii quoque, et Israëlitæ Deum sint culturi: et capite LXVI, ait, futurum ut longissime dissiti et omnium sermonum populi, non minus quam Israëlitæ, munera Deo offerant, et ex ipsis quoque constituantur, qui sint Sacerdotes et Levitæ: [m]quæ omnia, stante Mosis Lege, fieri non poterant. His adde,

[l] *Cum rex quoque Ezechia à Mose erectum æreum serpentem confregerit.*] 2 Reg. cap. XVIII. vers. 4.

[m] *Quæ omnia, stante Mosis Lege, fieri non poterant.*] Adde locum Jeremiæ III. 16. *In diebus illis, dixit Dominus, non dicent ultra, Arca fœderis Domini; neque ejus rei veniet in cogitationem aut memoriam, neque visitabunt Arcam; neque ultra, ut nunc, fiet,* Ibid.] Ne ipsi quidem Judæi Legem suam observare amplius potuerunt, ex quo late sparsi sunt. Fieri enim non poterat ut mares omnes se ter Hierosolymam conferrent, ex Lege Exod. XXIII. 17. ab omnibus terris quas colebant. Ea Lex scribi non

K potuit,

quod apud [n] Malachiam cap. I. Deus futura prædicens, fastidio sibi esse ait Hebræorum munera; ab ortu ad occasum, apud gentes omnes nomen suum celebrari, suffitumque sibi fieri, et purissima sibi offerri. Daniel vero cap. IX, Gabrielis Angeli de Christo oraculum referens: *adolebit*, inquit, *sacrificium et munus*. Neque verbis tantum, sed et rebus ipsis satis significat Deus, non amplius probari sibi præscripta per Mosem sacrificia; cum jam, per annos amplius mille sexcentos, patiatur Judæos esse sine Templo, sine altari, sine certo generum censu, unde constare possit, qui sint, quibus sacra facere fas sit.

§. IX. *Item ciborum discrimen.*

Quod de sacrificiorum lege ostendimus, idem ostendamus et de ea, qua ciborum certa genera interdicuntur. Constat ergo, post magnum diluvium, [o] Noæ, ejusque posteris, à Deo jus datum quolibet victu utendi; quod jus proinde non ad Japhetum tantum, et Chamum, sed et ad Semum, ejusque posteros Abrahamum, Isaacum, Jacobum transiit. Sed cum postea populus, in Ægypto, pravis superstitionibus ejus gentis imbutus esset; tum primum Deus quædam animantium genera edi vetuit, [p] seu quod illa po-

potuit, nisi populo non magno, eique à Tentorio non admodum remoto. *Clericus.*

[n] *Malachiam cap.* I.] Vide hujus loci luculentam paraphrasin, apud Chrysostomum II. adversus Gentes.

[o] *Noæ, ejusque posteris, à Deo jus datum quolibet victu utendi.*] Obstare videtur mentio animalium mundorum et immundorum, in diluvii historia. Sed aut id κατὰ πρόληψιν dictum est ad eos quibus nota lex, aut immundi intelligi debent ea quæ hominum victus naturaliter defugit: quæ profana dixit Tacitus Historiarum VI. nisi malis munda accipere quæ herbis aluntur, immunda quæ aliis pascuntur animantibus.

[p] *Seu quod illa potissimum Ægyptii Diis suis offerrent, et ex illis aruspicium facerent.*] Origenes

tissimum Ægyptii Diis suis offerrent, et ex illis

Origenes libro IV. contra Celsum: Δαίμονές τινες φαῦλοι καὶ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) Τιτανικοὶ ἢ γιγάντειοι, ἀσεβεῖς πρὸς τὸ ἀληθῶς θεῖον καὶ τοὺς ἐν οὐρανῷ ἀγγέλους γεγενημένοι, καὶ πεσόντες ἐξ οὐρανοῦ, καὶ περὶ τὰ παχύτερα τῶν σωμάτων καὶ ἀκάθαρτα ἐπὶ γῆς κυλινδούμενοι, ἔχοντές τέ τι περὶ τῶν μελλόντων διορατικὸν, ἅτε γυμνοὶ τῶν γηΐνων σωμάτων τυγχάνοντες, καὶ περὶ τοιοῦτον ἔργον καταγινόμενοι, βουλόμενοι ἀπάγειν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ὑποδύονται τῶν ζώων καὶ τὰ ἁρπακτικώτερα, καὶ ἀγριώτερα, καὶ ἄλλα πανουργότερα, καὶ κινοῦσιν αὐτὰ πρὸς ὃ βούλονται, καὶ ὅτε βούλονται, ἢ τὰς φαντασίας τῶν τοιωνδὶ ζώων τρέπουσιν ἐπὶ τὰς πτήσεις καὶ κινήσεις τοιάσδε, ἵν' ἄνθρωποι διὰ τῆς ἐν τοῖς ἀλόγοις ζώοις ἁλισκόμενοι μαντικῆς, Θεὸν μὲν τὸν περιέχοντα τὰ ὅλα μὴ ζητῶσι, μηδὲ τὴν καθαρὰν θεοσέβειαν ἐξετάζωσι, πέσωσι δὲ τῷ λογισμῷ ἐπὶ τὴν γῆν, πρὸς τοὺς ὄρνεις, τοὺς δράκοντας, ἔτι δ' ἀλώπεκας καὶ λύκους· καὶ γὰρ παρατετήρηται τοῖς περὶ ταῦτα δεινοῖς, ὅτι αἱ ἐναργέστεραι προγνώσεις διὰ τῶν τοιούτων ζώων γίγνονται, ἅτε μὴ δυναμένων τῶν δαιμόνων ἐν τοῖς ἡμερωτέροις τῶν ζώων τοσοῦτον, ὅσον δύνανται διὰ τὸ παραπλήσιον τῆς κακίας, καὶ οὐ κακίαν μὲν, οἱονεὶ δὲ κακίαν οὖσαν ἐν τοῖς τοιοισδὶ τῶν ζώων, ἐνεργῆσαι τάδε τὰ ζῶα. Ὅθεν εἴπερ ἄλλο τι Μωϋσέως τεθαύμακα, καὶ τὸ τοιοῦτον θαύματος ἀποφανῶ ἄξιον εἶναι, ὅτι φύσεις κατανοήσας ζώων διαφόρους, καὶ εἴτ' ἀπὸ τοῦ Θείου μαθὼν τὰ περὶ αὐτῶν, καὶ τῶν ἑκάστῳ ζώῳ συγγενῶν δαιμόνων, εἴτε καὶ αὐτὸς ἀναβαίνων τῇ σοφίᾳ ἐν τῇ περὶ ζώων διατάξει, πάντα μὲν ἀκάθαρτα ἔφησεν εἶναι τὰ νομιζόμενα παρ' Αἰγυπτίοις καὶ τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις εἶναι μαντικὰ, ὡς ἐπίπαν δὲ εἶναι καθαρὰ τὰ μὴ τοιαῦτα. *Mali quidam dæmones, et (ut sic loquar) Titanici aut gigantei, qui impie in verum numen et cœlestes Angelos se gessere; ideoque è cœlo ejecti sunt, circa corporum crassiora et impuriora in terris se agitant; cumque habeant aliquam circa futura perspicaciam, ut qui à terrenis corporibus sint liberi, et in talibus negotiis multum versati, hoc unice studentes, humanum genus ut abducant à vero Deo, insinuant se in animantium fera ac rapacia maxime, deinde et in callidiora, et ea, quoties volunt, et quo volunt movent, aut etiam talium animantium vim imaginosam incitant ad hos aut illos volatus motionesve, ut homines capti divinationibus quæ per muta fiunt animalia, Deum cuncta continentem non quærant, neque veram exerceant pietatem, sed cogitationibus suis decidant in terram, in aves, in dracones, quin etiam in vulpes et lupos. Observatum enim est harum rerum peritis, prædictiones maxime notabiles per id genus animantia fieri, non valentibus, ut videtur, dæmonibus tantum efficere in mansuetis animantium, quantum prava ista animantia possunt in aliis quæ diximus animantibus, ob id quod ista habent vitio simile, non vitium proprie, sed quasi vitium. Quamobrem si quid aliud in Mose et miratus sum ipse, et dignum miratu*

aruspicium facerent; [q] seu quod in lege illa um-

ratu existimo, hoc est, quod cum percepisset naturas animantium diversas, sive à Deo edoctus ea, quæ ad animantia et ad dæmones animantium cuique affines pertinebant, sive propria ipse scientia perductus ad noscendos animantium gradus, omnia ea impura pronunciarit, quæ ab Ægyptiis aliisque gentibus vim divinandi habere censebantur; contra vero omnia ea pura, quæ extra illum essent censum. Similia habet Theodoretus, libro VII. adversus Græcos. Non plane alienum hinc quod Manetho dixit. Νομοθετήσας καὶ πλεῖστα ἄλλα, μάλιστα τοῖς Αἰγυπτίοις ἐθισμένοις ἐναντιούμενα. *Cum plurima constituisset alia, Ægyptiorum institutis pugnantia.* Et quod Tacitus de Judæis: *Profana illis omnia, quæ apud nos sacra.* Deinde: *Cæso ariete velut in contumeliam Ammonis, bos quoque immolatur, quem Ægyptii Apim colunt.*

[q] *Seu quod in lege illa umbratica certis animantium generibus certa hominum vitia notarentur.*] Barnabas in Epistola: Ὅτι δὲ Μωσῆς εἴρηκεν, οὐ φάγεσθε χοῖρον, οὐδ' ἀετὸν, οὐδὲ ὀξύπτερον, οὐδὲ κόρακα, οὐδὲ πάντα ἰχθὺν ὃς οὐκ ἔχει λεπίδα ἐν αὐτῷ, τρία ἔλαβεν ἐν τῇ συνέσει δόγματα. Πέρας γέ τοι λέγει λόγοις αὐτοῖς ἐν τῷ Δευτερονομίῳ· καὶ διαθήσονται πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον τὰ δικαιώματά μου. Ἆρα οὐκ ἔστιν ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ τὸ μὴ τρώγειν· Μωσῆς δὲ ἐν πνεύματι ἐλάλησεν. Τὸ οὖν χοίριον, πρὸς τοῦτο, εἴρηκεν. Οὐ μὴ κολληθήσῃ, φησὶν, ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες ὅμοιοί εἰσι χοίροις· ὅταν γὰρ σπαταλῶσιν, ἐπιλανθάνονται τοῦ κυρίου ἑαυτῶν· ὅταν δὲ ὑστερηθῶσιν, ἐπιγινώσκουσι τὸν κύριον· Καὶ χοῖρος ὅταν τρώγῃ, οὐκ οἶδε τὸν κύριον, ὅταν δὲ πεινάζῃ, κραυγάζει, καὶ λαβὼν πάλιν σιωπᾷ. Οὐδὲ μὴ φάγῃς, φησὶ, τὸν ἀετὸν οὐδὲ τὸν ὀξύπτερον, οὐδὲ τὸν ἰκτῖνα, οὐδὲ τὸν κόρακα. Οὐ μὴ, φησὶ, κολληθήσῃ ἀνθρώποις τοιούτοις οἵτινες οὐκ οἴδασι διὰ κόπου καὶ ἱδρῶτος πορίζειν ἑαυτοῖς τὴν τροφὴν, ἀλλ' ἁρπάζουσι τὰ ἀλλότρια ἐν ἀνομίᾳ αὐτῶν, καὶ ἐπιτηροῦσιν ὡς ἐν ἀκεραιοσύνῃ περιπατοῦντες· καὶ καθήμενα ἀργὰ ταῦτα ἐκζητεῖ πῶς ἀλλοτρίας σάρκας καταφάγῃ, ὄντα λοιμὰ τῇ πονηρίᾳ αὐτῶν. Καὶ οὐ φάγῃς, φησὶ, σμύραιναν, οὐδὲ πολύποδα, οὐδὲ σηπίαν. Οὐ μὴ, φησιν, ὁμοιωθήσῃ κολλώμενος ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες εἰς τέλος εἰσὶν ἀσεβεῖς καὶ κεκριμμένοι τῷ θανάτῳ. Ὡς καὶ ταῦτα τὰ ἰχθύδια μόνα ἐπικατάρατα ἐν τῷ βυθῷ νήχεται, μὴ κολυμβῶντα ὡς τὰ λοιπὰ, ἀλλ' ἐν τῇ γῇ κατὰ τοῦ βυθοῦ κατοικεῖ. Ἀλλὰ καὶ τὸν δασύποδα οὐ φάγῃ, φησίν. Πρὸς τί; οὐ μὴ γένῃ παιδοφθόρος, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις. Ὅτι ὁ λαγωὸς κατ' ἐνιαυτὸν πλεονεκτεῖ τὴν ἀφόδευσιν· ὅσα γὰρ ἔτη ζῇ τοσαύτας ἔχει τρύπας. Ἀλλ' οὐδὲ τὴν ὕαιναν φάγῃ. Οὐ μὴ, φησὶ, γένῃ μοιχὸς, οὐδὲ φθορεὺς, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις. Πρὸς τί; τοῦτο γὰρ τὸ ζῶον παρ' ἐνιαυτὸν ἀλλάσσει τὴν φύσιν, καὶ ποτὲ μὲν ἄῤῥεν, ποτὲ δὲ θῆλυ γίγνεται. Ἀλλὰ καὶ τὴν γαλῆν ἐμίσησε καλῶς. οὐ μὴ γὰρ, φησὶν, ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις, οἵους ἀκούομεν ἀνομίαν ποιοῦντας τῷ στόματι δι' ἀκαθαρσίαν,

bratica certis animantium generibus certis homi-

σίαν, οὐδὲ κολληθήσῃ ταῖς τὴν ἀνομίαν ποιούσαις, τὸ γὰρ ζῶον τοῦτο τῷ στόματι κύει. Περὶ τῶν βρωμάτων μὲν οὖν Μωσῆς τρία δόγματα ἐν πνεύματι ἐλάλησεν· οἱ δὲ κατ' ἐπιθυμίαν τῆς σαρκὸς, ὡς περὶ βρωμάτων ἐδέξαντο. Λαμβάνει δὲ τριῶν δογμάτων γνῶσιν Δαβὶδ, καὶ λέγει ὁμοίως. Μακάριος ἀνὴρ ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν· καθὼς οἱ ἰχθύες πορεύονται ἐν σκότει εἰς τὰ βάθη. καὶ ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν οὐκ ἔστη· καθὼς οἱ δοκοῦντες φοβεῖσθαι τὸν κύριον, ἁμαρτάνουσιν ὡς ὁ χοῖρος. καὶ ἐπὶ καθέδραν λοιμῶν οὐκ ἐκάθισε, καθὼς τὰ πετεινὰ τὰ καθήμενα εἰς ἁρπαγήν. ἔχετε τελείως καὶ περὶ τῆς γνώσεως. ἀλλ' εἶπε Μωσῆς, φάγεσθε πᾶν δίχηλον καὶ μαρυκώμενον. τί λέγει; ὁ τὴν τροφὴν λαμβάνων οἶδε τὸν τρέφοντα αὐτὸν, καὶ ἐπ' αὐτῷ ἀναπαυόμενος, εὐφραίνεσθαι δοκεῖ. καλῶς εἶπε, βλέπων τὴν ἐντολήν. τί οὖν λέγει; κολλᾶσθαι μετὰ τῶν φοβουμένων τὸν κύριον· μετὰ τῶν μελετώντων ὃ ἔλαβον διάσταλμα ῥήματος ἐν τῇ καρδίᾳ· μετὰ τῶν λαλούντων τὰ δικαιώματα κυρίου καὶ τηρούντων· μετὰ τῶν εἰδότων, ὅτι ἡ μελέτη ἔργον ἐστὶν εὐφροσύνης, καὶ μαρυκωμένων τὸν λόγον τοῦ κυρίου. τί δὲ τὸ δίχηλον; ὅτι ὁ δίκαιος ἐν τούτῳ κόσμῳ περιπατεῖ, καὶ τὸν ἅγιον αἰῶνα ἐκδέχεται. βλέπετε πῶς ἐνομοθέτησε Μωσῆς καλῶς. *Quod dixit Moses, ne vescimini porco, neque aquila, neque oxyptero, neque corvo, neque pisce qui squamis careat, in secreto intellectu tria comprehendit dogmata. Quo tendat, diserte ipse in Deuteronomio ostendit: Et testabuntur populo meo justa mea. Non igitur præceptum Dei propriè est, hoc vel illo non vesci: sed in spiritu dixit ista Moses. De porco hoc est quod voluit: nolite conglutinari cum hominibus illis, qui porcis sunt similes. Nam dum luxu diffluunt, obliviscuntur domini sui: Ubi autem res contra eunt, agnoscunt dominum. Nam et porcus ubi comedit, non curat dominum: ubi esurit, clamat: et rursum ubi quod edat accepit, tacet. Neque comedas, inquit, aquilam, neque oxypterum, neque milvium, neque corvum: Hoc dicit, ne conglutineris hominibus ejusmodi, qui labore ac sudore victum sibi nesciunt quærere, sed aliena rapiunt injuste factis suis, insididsque ponunt specie sumpta bona fide ambulantium. Sic et animantia illa otiosa dum desident speculantur quomodo alienis se pascant carnibus, noxia malo suo ingenio. Ne comedas etiam murænam, inquit, nec polypum, nec sepiam. Hoc dicit, ne agglutinando similem te reddas hominibus talibus qui perpetuo sunt impii et morti servantur: sicut piscium illi soli qui damnantur, in fundo natant, nec in summo, ut cæteri, fluitant, sed in imo solo degunt. Sed nec dasypodem comedas, inquit: Cur vero? id est, ne sis puerorum corruptor, aut similis talibus. Lepus enim anno quoque ad ejectamenta alvi fit opulentior. Quot enim habet annos, totidem et cavernas. Sed nec hyæna, ait, vesceré: id est, nec adulter esto aut similis adulteris. Unde hoc? Hoc enim animal quotannis mutat naturam, et nunc mas fit, nunc fœmina. Sed et mustelam*

merito

num vitia notarentur. Non esse præcepta hæc universalia, apparet exemplo ejus, quod constitutum est de carne bestiæ fato suo mortuæ, Deut. XIV. ut Israëlitis quidem ea vesci non liceret, [r] incolis autem liceret; quos quidem incolas Judæi omnibus officiis, tamquam Deo commendatos, prosequi jubentur. Veteres quoque Hebræorum magistri aperte tradiderunt, [s] Messiæ

merito odio habuit. Nimirum, hoc monet, noli similis esse illis, quos audimus ore infamia patrare, neque aggrega te fœminis in eum modum morigerantibus: nam animal illud ore concipit. De cibis ergo loquens Moses tria dogmata in spiritu elocutus est. At illi pro cupidine carnis suæ simpliciter de cibis ea accepere. At trium illorum dogmatum cognitionem etiam David consecutus est. Dicit enim: Beatus vir qui non ambulavit in consilio impiorum, nimirum, quomodo pisces versantur in tenebris in profundo abditi: Et in via peccatorum non stetit; nimirum ut illi, qui, cum videantur Deum timere, peccant porcorum instar: Et in cathedra pestilentium non sedit: nimirum, ut volucres quæ raptui imminent. Habete, et ea quæ ad scientiam pertinent. Dixit Moses: Edite omne bifidum ungulis et ruminans. Quid ait? qui cibum sumit, agnoscitque altorem suum, et in eo acquiescens lætatur. Bene dixit ad præceptum respiciens. Quid igitur dicit? Adhærendum iis qui Dominum timent; iis qui in corde meditantur, quod accepere in verbis præceptum; iis qui loquuntur justa Dei, eaque servant; iis qui norunt meditationem opus esse lætitiæ; iis qui sermones divinos ruminant. Quid vero bifidum ungulis? quia vir justus in hoc ævo ambulat, et alterum ævum exspectat. Vide quam pulchre leges dederit Moses. Laudat hæc Barnabæ Clemens Strom. v. Habes autem multa partim his eadem, partim similia, in Philone libro de Agricultura, et libro, Pejorem insidiari meliori: quæ longum esset transcribere. Similia ex Aristæo habet Eusebius lib. VIII. cap. 9.

[r] *Incolis autem liceret.*] Piis scilicet, sed non circumcisis, de quibus agitur et Levitici XXII. 25. XXV. 4, 7. et in Thalmudicis titulis de Rege et Synedrio, et apud Maimonidem libro de Idololatria.

[s] *Messiæ temporibus, cessaturam legem de cibis vetitis, et suillam non minus puram fore, quam bubulam.*] Ita R. Samuel in Mecor Chaim. Thalmud in titulo Nida, Legem ait non mansuram nisi ad tempora Messiæ. Notandum etiam quosdam Judæorum Magistros, inter quos est Bechai, sentire leges de cibis vetitis proprias esse terræ Palæstinæ, nec extra eas fines quemquam illis obligari. Multa etiam animantium nomina quid significent, aut ignotum esse Judæis, aut inter ipsos controversum; quod

temporibus, cessaturam legem de cibis vetitis, et suillam non minus puram fore, quam bubulam. Et certe, cum ex omnibus populis unum sibi colligere Deus voluit, æquius fuit ut libertatem, quam ut servitutem, in rebus talibus, communem faceret. Sequitur inspectio festorum dierum.

§. X. *Et dierum.*

Hi universim omnes instituti sunt in memoriam beneficii à Deo accepti, cum ex Ægyptiaca calamitate liberarentur, atque deinde deducerentur in terram promissam. Jam vero Propheta Jeremias XVI. et XXIII. capite, ait, tempus venturum, quo nova, multoque majora beneficia, istius beneficii memoriam ita obscurent, ut ejus vix ulla mentio sit futura. Tum vero, quod modo de sacrificiis dicebamus, etiam de festis diebus verum est, iis quoque confidere populum cœpisse; tamquam his bene observatis, non magni ducenda essent, quæ de cætero peccarentur. Unde Esaiæ cap. I, Deus ait se calendas ipsorum et dies festos fastidire, et oneri tanto sibi esse, ut vix queat sustinere. De Sabbato specialiter opponi solet, esse præceptum universale, et perpetuum; quippe non uni populo datum, sed in ipsa mundi origine Adamo omnium parenti. Respondeo, assentientibus Hebræorum doctissimis, duplex esse præceptum de Sabbato, [t] præceptum recordandi, Exodi XX. 8. [u] et præceptum obser-

quod credi non debet permissurum fuisse Deum, si ad hunc diem maneret obligandi vis.

[t] *Præceptum recordandi.*] זכור

[u] *Et præceptum observandi.*] שמור. Distinctio est Mosis Gerundensis, Isaaci Aramæ. [*Observare* et *recordari* idem sunt apud Mosem, in hoc negotio, ut ostendimus ad Deut. v. I. Vera tamen est res ipsa, quæ hic agitur. *Clericus.*]

observandi, Exodi XXXI. 13. Præceptum recordandi impletur religiosa memoria mundi conditi. Præceptum observandi situm est in exacta abstinentia ab omni alio opere. Prius illud præceptum ab initio datum fuit, atque ei haud dubie [w] paruerunt viri pii ante legem, Enoch, Noë, Abraham, Isaac, Jacob; quorum quidem postremorum cum multæ peregrinationes legantur, [x] nullum usquam indicium est itineris ob Sabbatum intermissi, quod post exitum ex Ægypto perpetuo reperias. Nam postquam eductus ex Ægypto populus, et feliciter transgressus rubrum mare, primum diem securum egit Sabbatum, eoque cecinit Deo epinicium; ex eo tempore imperata est exacta illa Sabbati quies, cujus prima mentio est in collectione mannæ, Exod. XXXV. 2. Levit. XXIII. 3. Et hoc sensu causa legis de Sabbato redditur liberatio ex Ægypto, Deut. V. 21. Et simul hac lege consultum est servis adversus dominorum duritiem, nullam ipsis à laboribus respirationem indulgentium, ut dictis locis videre est. Verum est, [y] hac lege obstrictos fuisse etiam incolas: quia, scilicet, una debebat esse totius populi quiescentis facies. Cæterum aliis populis non datam hanc exactæ quietis legem, vel inde apparet, quod multis in locis vocatur signum, atque etiam fœdus speciale inter

[w] *Paruerunt viri pii ante legem.*] A quibus etiam ad Græcos septimæ dici veneratio aliqua pervenit, ut notatum Clementi. Vide quæ huc pertinentia diximus libro I.

[x] *Nullum usquam indicium est itineris ob Sabbatum intermissi.*] Hoc sensu illorum temporum pios σαββατίσαι, id est, sabbata observasse negat Justinus cum Tryphone disputans, et Tertullianus adversus Judæos duobus locis.

[y] *Hac lege obstrictos fuisse etiam incolas.*] Non etiam alios qui extra Judæam præcepta posterorum Noæ data observabant. Ita sentiunt Hebræi.

Deum

Deum et Israëlitas, ut Exodi XXXI. 13, 16. Jam vero, quæ in memoriam exitus ab Ægypto instituta sunt, non esse talia, ut numquam cessare debeant, suprà jam ostendimus, ex promisso majorum multo beneficiorum. Adde quod, si lex de quiete Sabbati fuisset ab initio lata, et eo sensu, ut tolli numquam posset, sane prævaluisset illa lex in conflictu aliarum legum, quod nunc contra se habet: nam [x] circumcidi infantes recte, in Sabbato, constat; [a] sicut et, stante templo, victimæ Sabbatis non minus, quam diebus aliis, jugulabantur. Mutabilitatem hujus legis ipsi Hebræorum magistri ostendunt, cum ajunt, ad imperium Prophetæ recte opus fieri Sabbato; quod probant exemplo captæ Hierichuntis, die Sabbati, imperante Josua. Messiæ autem temporibus, discrimen dierum sublatum iri non male eorumdem nonnulli ostendunt ex Esaiæ loco, LXVI. 23, ubi prædicitur, fore ut perpetuus sit Dei cultus à Sabbato ad Sabbatum, à novilunio ad novilunium.

§. XI. *Circumcisionem quoque externam.*

Veniamus ad circumcisionem, quæ sane Mose est antiquior, quippe Abrahamo imperata, ejusque posteris. Sed hoc ipsum præceptum inchoatio fuit fœderis per Mosem publicati. Sic enim dixisse Deus Abrahamo legitur Genès. cap. XVII. *Dabo tibi, et posteritati tuæ terram, in qua peregrinus egisti, terram, inquam, Chananæam in possessionem duraturam. Tu ergo fœdus meum* serva,

[x] *Circumcidi infantes recte, in Sabbato, constat.*] Proverbium Hebraïcum, מילה דוחה את השבת, *Circumcisio pellit Sabbatum,* Vide Joh. VII. 22.

[a] *Sicut et, stante templo, victimæ Sabbatis, non minus, quam diebus aliis, jugulabantur.*] Num. XXVIII. 9.

servà; tu, inquam, et posteritas tua per sæcula. Hoc est fœdus inter me et vos, vestrumque posteritatem, ut circumcidatur omnis mas. Atqui jam supra intelleximus in hujus fœderis locum successurum fœdus novum, et quidem commune populis omnibus, quam ob causam cessare etiam debuit necessitas illa notæ discriminatricis. Est et hoc manifestum, in præcepto circumcisionis contineri mysticam quandam et excellentiorem significationem; quod ostendunt Prophetæ, [b] cum jubent cor circumcidi, quo spectant Jesu præcepta omnia. Quare et promissa circumcisioni addita simili modo necesse est ad majus aliquid referantur: nempe, illud de possessione terrestri, [c] ad revelationem possessionis vere æternæ, quæ numquam apertius, quam per Jesum facta est: et [d] de Abrahamo constituendo in patrem plurimarum gentium, ad id tempus, quo non pauci aliquot populi, sed innumeri toto orbe diffusi, imitaturi essent illam adeo memoratam Abrahami in Deum fiduciam: quod profecto non nisi per Euangelium contigit. Mirum autem non est, umbras destinati operis auferri, opere impleto. [e] Dei vero gratiam huic signo adstrictam non esse,

[b] *Cum jubent cor circumcidi.*] Deuter. x. 16.—xxx. 6. Jer. IV. 4.

[c] *Ad revelationem possessionis vere æternæ.*] Hebr. IV.

[d] *De Abrahamo constituendo in patrem plurimarum gentium, ad id tempus, quo non pauci aliquot populi, sed innumeri toto orbe diffusi, imitaturi essent illam adeo memoratam Abrahami in Deum fiduciam.*] Genes. XVII. 5. Rom. IV. 11, 13, 16, 17. Luc. XIX. 9. Gal. III. 7.

[e] *Dei vero gratiam huic signo non adstrictam fuisse.*] Ἐπειδὴ εἰς σημεῖον ἦν δεδομένη, ἀλλ' οὐκ εἰς δικαιοπραξίας ἔργον, ait Justinus Colloquio cum Tryphone, *Siquidem ista vestra circumcisio in signum data erat, non in opus justitiæ.* Irenæus lib. IV. cap. 30. *Quoniam autem et circumcisionem, non quasi consummatricem justitiæ, sed in signo eam dedit Deus, ut cognoscibile perseveret genus Abrahæ, ex ipsa Scriptura discimus. Dixit enim, inquit, Deus ad Abraham: Circumcidetur omne masculinum vestrum, et*

circum

satis hinc discas, quod non vetustiores tantum, sed et ipse Abrahamus adhuc incircumcisus Deo placuit; [f] et, toto tempore itineris per Arabum deserta, omissa ab Hebræis circumcisio fuit, Deo ob id nihil expostulante.

§. XII. *Et tamen in his quoque tolerandis, faciles fuisse Apostolos Jesu.*

Certe erat, cur magnas gratias agerent Jesu et ejus legatis Hebræi; quod gravi illo rituum onere per ipsum liberarentur, certique suæ libertatis fierent, [g] per dona ac miracula Mosi nihil cedentia. Sed tamen primi nostri dogmatis publicatores ne hoc quidem ab illis exegerunt, ut suam hanc felicitatem agnoscerent: sed si præcepta Jesu omnis honestatis plenissima susciperent, facile passi sunt eos in rebus mediis [h] sequi quem vellent vivendi modum; [i] ita tamen ut alienigenis, quibus lex illa rituum numquam data fuerat, ejus observandæ necessitatem non imponerent: quod vel unum satis est, ut evidenter ostendatur, inique à Judæis rejecta Jesu dogmata, prætextu illo legis ritualis. Soluta hac objectione, quæ prope unica miraculis Jesu opponi solet, veniamus ad alia argumenta, quæ ad Judæos convincendos sunt idonea.

circumcidetis carnem præputii vestri, et erit in signum testamenti inter me et vos.

[f] *Et, toto tempore itineris per Arabum deserta, omissa ab Hebræis circumcisio fuit.*] Josuæ v. 5, 6.

[g] *Per dona ac miracula Mosi nihil cedentia.*] Miracula Messiæ majora esse debere quam Mosis, dixit R. Levi ben Gersom, quod vel maxime patuit in mortuis resuscitatis.

[h] *Sequi quem vellent vivendi modum.*] Actor. XVI. 3. XXI. 24. Rom. XIV. 1. 1 Cor. IX. 17. Gal. V. 6. Coloss. III. 11.

[i] *Ita tamen ut alienigenis, quibus lex illa rituum numquam data fuerat, ejus observandæ necessitatem non imponerent.*] Actor. XV. Galat. I. 3, 6, 15. IV. 10. VI. 12.

§. XIII. *Probatio adversus Judæos, ex eo, quod in confesso est promissum eximium Messiam.*

Constat inter nos et ipsos, in Prophetarum vaticiniis supra multos, qui Hebræis divinitus contigerunt, magnorum bonorum auctores, unum multo cæteris excellentiorem promitti; quem nomine communi quidem, sed huic uni eximie competente, Messiam vocant. Eum nos pridem venisse adserimus: illi venturum exspectant. Superest, ut de ea lite judicium quæramus in iis libris, quorum auctoritatem pariter agnoscimus.

§. XIV. *Ostenditur eum jam venisse ex præsignificatione temporis.*

Daniel, [k] cui summæ pietatis testimonium Ezechiel perhibuit, neque nos decipere voluit, neque deceptus est ab Angelo Gabriele. Is autem Angelo dictante, cap. IX. conscriptum reliquit, post promulgatum edictum de instauranda urbe Hierosolymorum, non elapsuros annos quingentos, [l] quin adesset Messias. Atqui in hunc diem

[k] *Cui summæ pietatis testimonium Ezechiel perhibuit.*] XIV. 14. XXVIII. 3. Josephus de Daniele, fine libri X. Ὅτι τὸ Θεῖον αὐτῷ Πνεῦμα συμπάρεστι. *Spiritus Dei ei aderat.* Deinde: Ἅπαντα γὰρ αὐτῷ παραδόξως ὡς ἑνί τινι τῶν μεγίστων εὐτυχήθη Προφητῶν, καὶ παρὰ τὸν τῆς ζωῆς χρόνον τιμή τε καὶ δόξα παρὰ τῶν βασιλέων καὶ τοῦ πλήθους, καὶ τελευτήσας δὲ μνήμην αἰώνιον ἔχει, τὰ γὰρ βιβλία ὅσα δὴ συγγραψάμενος καταλέλοιπεν, ἀναγινώσκεται παρ' ἡμῖν ἔτι καὶ νῦν, καὶ πεπιστεύκαμεν ἐξ αὐτῶν ὅτι ὡμίλει τῷ Θεῷ. *Omnia illi, supra fidem, et quantum maximorum Prophetarum ulli succedebant: dumque vixit, in summa gratia ac honore fuit apud reges et populum: et postquam mortuus est, æterna ejus viget memoria. Leguntur enim apud nos in hunc diem libri, quos à se conscriptos reliquit, quorum testimonio credimus fuisse Danieli cum Deo commercium.*

[l] *Quin adesset Messias.*] Filium hominis, apud Danielem, esse Messiam consentiunt magni Judæorum magistri Salomon Jarchi, Rabbi Josue citatus ab Abenesdra, et Saadias. Sic et Rabbi Josue qui exscidium Templi

elapsi sunt ab eo tempore plus bis mille anni, nec adest is, quem Judæi exspectant: nec quemquam alium nominare possunt, in quem id tempus quadret: In Jesum autem tam bene convenit, ut [m] magister Hebræus Nehumias, qui annis quinquaginta eum præcessit, aperte jam tum dixerit, non posse ultra eos quinquaginta annos protrahi tempus Messiæ à Daniele significatum. Cum hac temporis nota congruit altera, quam supra attigimus, [n] de imperio in omnes nationes dando divinitus, [o] postquam Seleuci et Lagi posteritas regnare desiisset; quarum posterior in Cleopatra desiit, non multo antequam Jesus nasceretur. Tertia nota est dicto cap. IX. apud Danielem, quod post Messiæ adventum exscindenda esset urbs Hierosolyma, quod de exscidio urbis vaticinium [p] ipse Josephus ad suam refert ætatem: unde sequitur, tempus Messiæ adventui præsti-

pli vidit, Messiæ tempus advenisse dicebat, ut testatur R. Jacob in Caphthor.

[m] *Magister Hebræus Nehumias.*] Par fuisset Grotium unde hæc haberet significasse. A Judæo quodam accepisse se ait, nisi me fallit memoria, in Epist. quadam ad fratrem Gulielm. Grotium. Clericus.

[n] *De imperio in omnes nationes dando divinitus.*] Lapidem illum, cujus percussu imago illa imperiorum figuram habens comminuenda esset, Messiam esse tradidit R. Levi ben Gersom: et regnum illud cætera regna absumpturum esse regnum Messiæ docent Rabbi Salomo, R. Abenesdra, et R. Saadia: Filium hominis apud Danielem esse Messiam R. Levi ben Gersom, et Saadia.

[o] *Postquam Seleuci et Lagi posteritas regnare desiisset.*] Vide quæ hac de re annotata ad librum primum.

[p] *Ipse Josephus ad suam refert ætatem.*] Libro x. cap. 12. Τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον Δανιῆλος καὶ περὶ τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἀνέγραψε, καὶ ὅτι ὑπ' αὐτῶν ἐρημωθήσεται. ταῦτα πάντα ἐκεῖνος Θεοῦ δείξαντος αὐτῷ συγγράψας κατέλειψεν, ὥστε τοὺς ἀναγινώσκοντας, καὶ τὰ συμβαίνοντα σκοποῦντας, θαυμάζειν ἐπὶ τῇ παρὰ Θεοῦ τιμῇ τὸν Δανιῆλον. *Eodem tempore Daniel etiam de Romanorum scripsit imperio, et fore ut ab eo gens nostra vastetur. Hæc omnia ille Deo indicante præscripta reliquit, ita ut non possint qui ista legunt, et eventus considerant, non admirari Danielem ob honorem à Deo acceptum.* Septuaginta annorum hebdomadas

tutum jam tum præteriisse. Eodem pertinet quod apud Aggæum cap. II. Deus Zorobabelem Ethnarcham, et Jesum Josedeciden Pontificem Maximum mœstos, quod viderent excitatum à se templum non respondere magnitudini prioris templi, solatur hoc promisso, futurum ut major honos isti Templo, quam priori, contingeret: quod profecto neque de mole operis, neque de materia, neque de arte, neque de ornatu, dici posse historia horum temporum in sacris literis, et apud Josephum, collata cum ea quæ est de Templo Salomonis, indubitatum facit. Adde quod Hebræorum Magistri adnotant, duas maximas dotes defuisse Templo posteriori, quæ priori adfuerant; [q] conspicuam quandam lucem divinæ majestatis indicem, et divinum afflatum. Sed quo Templum hoc posterius priori præstiturum sit, ibi quidem breviter ostendit Deus, [r] cum pacem suam, id est, gratiam et benevolentiam, in eo templo se quasi fœdere certo stabiliturum dicit. Latius autem exsequitur Malachias cap. III. *Ecce missurus sum legatum meum, qui vias meas præparet. Brevi veniet in templum suum* (vixit autem Malachias tempore ædificati Templi posterioris) [s] *Dominus ille, quem vos desideratis, internuncius*

das finire in exscidio Templi secundi etiam Iacchiades docet ad Dan. IX. 24.

[q] *Conspicuam quandam lucem divinæ majestatis indicem, et divinum afflatum.*] In titulo de Documentis. Gemara Hierosolymitana cap. 3.

[r] *Cum pacem suam, id est, gratiam, et benevolentiam, in eo templo se quasi fœdere certo stabiliturum.*] Notandum est quod præcedit. *Veniet desiderium omnium Gentium, et implebo domum hanc gloria.* Quod mirifice convenit cum iis, quæ jam dedimus ex Malachia, ita ut hi duo Prophetæ mutuo interpretum fungantur vice. Venire debuisse Messiam in Templum secundum sensit Rabbi Akiba multique alii, teste Rabbino Salomone.

[s] *Dominus ille, quem vos desideratis.*] Hunc Malachiæ locum communiter Judæi de Messia exponunt.

ternuncius ille fœderis, deliciæ vestræ. Venire ergo debuit Messias, stante Templo secundo, quo nomine, apud Hebræos, venit totum illud ævum à Zorobabele ad tempus Vespasiani; quia Herodis Magni temporibus Templum non ex ruïnis resuscitatum fuit, [u] sed paulatim per partes innovatum, qualis mutatio facit idem Templum appellari. Et sane tam constans apud Hebræos et vicinos fuit opinio, illis temporibus exspectandum Messiam; ut [w] multi Herodem, [x] alii Judam Gauloniten, [y] alii alios, qui circa Jesu tempora vixerunt, pro Messia haberent.

§. XV. (*Cum solutione ad id quod dicitur, dilatum adventum ob peccata populi.*)

Sentiunt se premi his argumentis, de Messiæ adventu, Judæi: quæ ut eludant, nonnulli aiunt sua peccata in causa fuisse, quominus promisso tempore adveniret. [z] Ut omittam, in dictis vati-

[t] *Quo nomine, apud Hebræos, venit totum illud ævum à Zorobabele ad tempus Vespasiani.*] Ut in Thalmude capite ultimo de Synedrio, et titulo Joma, et titulo Rosch Hasschana.

[u] *Sed paulatim per partes innovatum, qualis mutatio facit idem Templum appellari.*] Philo de Mundo: Οὐ γὰρ δήποθεν οὗ πάντα μέρη φθείρεται, φθαρτόν ἐστιν ἐκεῖνο, ἀλλ' οὗ πάντα τὰ μέρη ἅμα καὶ ἐν τῷ αὐτῷ ἀθρόα κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον. *Non cujus partes pereunt utique interitui obnoxium est, sed cujus omnes partes simul et eodem tempore pereunt.* Adde L. proponebatur, D. de Judiciis, et L. Quid tamen. §. in navis. D. Quibus modis ususfructus amittatur.

[w] *Multi Herodem.*] Hi Herodiani. Matt. XXII. 6. Marc. III. 6. VIII. 15. XII. 13. Tertullianus in hæreticorum enumeratione: *Cum his etiam Herodianos qui Christum Herodem esse dixerunt.* Paria habet de his Epiphanius: quibuscum convenit vetus ad Persium Scholiastes: *Herodes apud Judæos regnavit tempore Augusti, in partibus Syriæ. Herodiani ergo diem natalem Herodis observabant, ut etiam Sabbata, quo die lucernas accensas et violis coronatas in fenestris ponunt.*

[x] *Alii Judam Gauloniten.*] Vide Josephum XVIII. 1. Act. V. 36.

[y] *Alii alios.*] Actor. XXI. 38. Josephus plura exempla habet temporibus Felicis: et post excidium quædam.

[z] *Ut omittam, in dictis vaticiniis definitum,*

ejusdem definitum, non aliqua conditione suspensum decretum indicari: quomodo ob peccata differri adventus potuit, cum hoc quoque prædictum esset, [a] ob plurima et maxima populi peccata urbem exscindendam, paulo post Messiæ tempora? Adde quod Messias venturus erat, hac quoque de causa, [b] ut corruptissimo seculo medicinam faceret, simulque cum emendandæ vitæ regulis criminum veniam adferret, unde de ejus temporibus apud Zachariam dicitur cap. XIII. fore tunc fontem apertum domui Davidis, et Hierosolymitis omnibus, ad peccata abluenda: et apud ipsos Hebræos receptum est Messiam appellare [c] ISCH CHOPHER, hoc est placatorem. Plane autem à ratione abhorret, dicere ob morbum aliquem dilatum id, quod præcise ei morbo erat destinatum.

§. XVI. *Item ex statu præsenti Judæorum collato cum his quæ lex promittit.*

De eo, quod dicimus, advenisse pridem in terras Messiam, ipse etiam sensus Judæos potest con-

definitum, non aliqua conditione suspensum decretum indicari.] Id diserte affirmat R. Jochanan in Schemoth Rabba, et R. David Kimchi in Psal. CVIII. 5. Bene de Daniele Josephus libro X. circa finem: Οὐ γὰρ τὰ μέλλοντα μόνον προφητεύων διετέλει, καθάπερ καὶ οἱ ἄλλοι Προφῆται, ἀλλὰ καὶ καιρὸν ὥριζεν, εἰς ὃν ταῦτα ἀποβήσεται. *Non enim solum futura prædixit toto vitæ suæ tempore, ut et alii Prophetæ, sed et tempus definivit, quo quæque eventura erant.* Nulla conditione suspensum fuisse decretum de Messia illo tempore mittendo, apparet et ex Malachiæ III. 1. Præterea cum novi fœderis auctor deberet esse Messias, ut et ibi Malachias et alii Prophetæ ostendunt, non potuit ejus adventus suspendi à conditione observati fœderis, quod antiquatum venerat.

[a] *Ob plurima et maxima populi peccata urbem exscindendam, paulo post Messiæ tempora.*] Dan. IX. 24.

[b] *Ut corruptissimo seculo medicinam faceret, simulque cum emendandæ vitæ regulis criminum veniam adferret.*] Esaias LIII. 4. et sequentibus; Jeremias XXXI. 31, et sequentibus; Ezechiel XI. 19, 21.

[c] *Isch Chopher.*] איש כופר Vide Chaldæum Paraphrasten

vincere. [d] Promisit Deus, fœdere per Mosem inito, ipsis felicem possessionem terræ Palæstinæ, quamdiu vitam suam ad legis præscriptum componerent: [e] contra si adversus eam graviter delinquerent, exsilium aliaque id genus mala ipsis minatus est. Quod si tamen, aliquo tempore pressi malis, et pœnitentia peccatorum ducti, ad obedientiam rediissent; se misericordia populi tactum iri, effecturumque, ut, quamvis in ultimas mundi plagas dispersi, redirent in patriam; ut videre est, tum alibi, tum Deuteronomii xxx. et Nehemiæ i. Atqui jam anni sunt mille et ultra quingentos, quod Judæi patria carent, Templo carent, [f] et si quando novum ædificare voluerunt, semper sunt impediti; etiam flammarum globis ad fundamenta erumpentibus cum operarum pernicie, [g] quod ab Ammiano Marcellino, Scriptore non Christiano, proditum est. Cum olim populus gravissimis sceleribus se contaminasset, liberos passim sacrificasset Saturno, adulteria pro nihilo duceret, viduas et pupillos expilaret, insontem sanguinem magna copia fun-

Cant. i. 14. Messiam peccata nostra portaturum dicit R. Judas in Chasidim, R. Simeon in Bereschith Rabba.

[d] *Promisit Deus, fœdere per Mosem inito, ipsis felicem possessionem terræ Palæstinæ, quamdiu vitam suam ad legis præscriptum componerent.*] Exod. xv. Levit. xviii. Deut. vi. vii. xi. xxviii.

[e] *Contra si adversus eam graviter delinquerent, exsilium aliaque id genus mala ipsis minatus est.*] Levit. xxvi. Deut. iv. xi. xxviii.

[f] *Et si quando novum ædificare voluerunt, semper sunt impediti.*] Sub Adriano, sub Constantino, sub Juliano: Chrysostomus ii. adversus Judæos.

[g] *Quod ab Ammiano Marcellino, Scriptore non Christiano, est proditum.*] Libro xxiii. Chrysostomus ii. adversus Judæos: Πῦρ ἐκπηδῆσαν ἐκ τῶν θεμελίων εὐθέως κατέφλεξέ τε πολλοὺς ἀνθρώπους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοὺς λίθους τοῦ τόπου ἐκείνου. *Ignis è fundamentis exsiliens multos homines combussit, ipsos quin etiam loci illius lapides.* Totus locus dignus qui legatur. Paria habet Scriptor idem in Matthæum Homilia iv. et Sermone Christum esse Deum.

deret,

deret, [h] quæ omnia illis Prophetæ exprobrant; passus est exsilium, sed [i] non diutius annis septuaginta; atque interea non omisit Deus [k] per Prophetas illos alloqui et solari spe reditus, [l] indicato etiam ejus tempore. At nunc, [m] ex quo semel ejecti patria sunt, manent extorres, contempti: nullus ad eos venit Propheta: nulla futuri reditus significatio: Magistri ipsorum, quasi spiritu vertiginis afflati, ad turpes fabulas et ridicula dogmata delapsi sunt; quibus scatent libri Thalmudici, quos Legem ore datam audent dicere, et cum iis, quæ Moses scripsit, conferre, aut iis præferre etiam. Nam quæ ibi leguntur [n] de Dei fletu, quod urbem passus sit exscindi, [o] de ejus quotidiana diligentia in legenda Lege, [p] de Behemotho et Leviathane, [q] multisque rebus aliis, tam sunt absurda, ut etiam referre tædeat. Et tamen tanto tempore Judæi, nec ad falsorum Deorum cultus deflexerunt, ut olim, nec cædibus

[h] *Quæ omnia illis Prophetæ exprobrant.*] Esai. I. 17. III. 14, 15. V. 23. XI. 2, 3. LIX. LXV. Amos II. 6. Jer. II. III. V. VII. 31. VIII. IX. XI. XVI. XXII. Ezech. II. VI. VII. VIII. XVI. XXII. XXIV. Dan. IX. Michæas II. 1, 2, 3.

[i] *Non diutius annis septuaginta.*] Objicit hoc R. Samuel, in epistola ad R. Isaacum.

[k] *Per Prophetas illos alloqui et solari spe reditus.*] Jer. XXX. XXXI. XXXIII. Ezech. XXXVI. XXXVII.

[l] *Indicato etiam ejus tempore.*] Jerem. XXV. 15. XXIX. 10.

[m] *Ex quo semel ejecti patria sunt, manent extorres, contempti: nullus ad eos venit Propheta.*] Thalmud in Baba Bathra.

[n] *De Dei fletu, quod urbem passus sit exscindi.*] Præfatio Echa Rabbathi. Similia in Thalmude, titulo Chagiga, in Debarim Rabba et in Berachoth.

[o] *De ejus quotidiana diligentia in legenda Lege.*] Thaanith, Aboda Zara.

[p] *De Behemotho et Leviathane.*] Thalmud Baba Bathra. Paraphrastes Chaldæus ad Cant. Canticorum VIII. 2.

[q] *Multisque rebus aliis.*] Quorum multa transcripsit Christianus Gerson in suo ad Judæos libro. Vide ejus capita de diabolis, de Messia, de revelationibus per Eliam, de Gehenna, de regno Decem tribuum trans amnem Sabbaticum, de Rabbinorum facinoribus.

se contaminant, nec de adulteriis accusantur: [r] Deum vero et precibus, et jejuniis, certant placare, nec exaudiuntur. Quæ cum ita se habeant, omnino ex duobus alterum statuendum est, aut fœdus illud per Mosem factum omnino esse abolitum, aut teneri Judæorum universitatem gravis alicujus peccati, tot jam per secula durantis: quod quale sit, ipsi dicant; aut si dicere non possunt, nobis credant; peccatum illud esse contempti Messiæ, qui ante advenerit, quam hæc mala ipsis contingere cœperunt.

§. XVII. *Probatur Jesus esse Messias, ex his quæ de Messia prædicta fuerunt.*

Et hæc quidem, ut diximus, ostendunt venisse jam ante tot sæcula Messiam: addimus nos, non alium eum esse, quam Jesum. Nam quicumque alii pro Messia haberi se voluerunt, aut habiti sunt, nullam reliquerunt sectam in qua ea opinio perseveraret. Nulli nunc aut Herodis, aut Judæ Gaulonitæ, aut qui Adriani temporibus Messiam se dixit, [s] et doctissimis quibusdam imposuit, [t] Barchochebæ sectatores se profitentur. At Jesu qui nomen dent, ex quo ipse in terris fuit, in hunc diem fuerunt, [u] suntque plurimi, nec in una regione, sed quam late hic orbis patet.

[r] *Deum vero et precibus, et jejuniis certant placare.*] Quod si ipsis credendum est, optime de Deo merentur, Messiam falsum, quem tanta pars humani generis recipit, repudiando.

[s] *Et doctissimis quibusdam imposuit.*] Ut Rabbi Akibæ, Thalmud in titulo de Synedrio, et liber Zemach David.

[t] *Barchochebæ.*] Qui ὁ τῆς Ἰουδαίων ἀποστάσεως ἀρχηγέτης Justino. Mentio ejus apud Eusebium, Hieronymum, Orosium, Thalmudico titulo de Synedrio: in Bereschith Rabba, apud Rabbinos Johannem et Abrahamum Salmanticensem, et alios multis in locis.

[u] *Suntque plurimi, nec in una regione, sed quam late hic orbis patet.*] Vide quæ hac de re allata ad librum secundum.

Possem

Possem hic multa alia adferre olim de Messia prædicta, aut credita, quæ in Jesu evenisse credimus, cum de aliis ne adseverentur quidem: quale est, [w] quod ex Davidis fuit posteritate; [x] quod ex virgine natus est, [y] edocto ea de re cœlitus eo, qui virginem eam duxerat, cum ex alio prægnantem in matrimonio non fuerat retenturus; [z] quod natus est Bethlehemi, [a] quod dogma suum serere cœpit in Galilæa, [b] quod omne genus morbos sanavit, cæcis visum, claudis gressum dedit: sed uno contentus sum, cujus effectus in hunc diem durat. Ex [c] Davidis, [d] Esaiæ, [e] Zachariæ, [f] Oseæ vaticiniis manifestissimum est, Messiam non tantum Judæorum, sed et aliarum gentium magistrum fore: [g] per ipsum collapsuros cultus falsorum Deorum, et ad unius Dei cultum

[w] *Quod ex Davidis fuit posteritate.*] Psal. LXXXIX. 4. Esa. IV. 2. XI. 10. Jerem. XXIII. 5. Ezech. XXXIV. 24. Mich. V. 2. Matth. I. 1, 20. IX. 27. XII. 23. XV. 22. XX. 30, 31. XXI. 9, 15. XXII. 42. et sequent. Marc. X. 47. XII. 35, 36, 37. Luc. I. 27, 32, 69. II. 4, 11. XVIII. 38, 39. XX. 42, 44. Joh. VII. 42. Actor. XIII. 34. XV. 16. Rom. I. 3. 2 Tim. II. 8. Apoc. V. 5. XXII. 16.

[x] *Quod ex virgine natus est.*] Esa. VII. 14. Matth. I. 18, 22. 23. Luc. I. 35.

[y] *Edocto ea de re cœlitus eo, qui virginem eam duxerat.*] Matth. I. 20.

[z] *Quod natus est Bethlehemi.*] Mich. V. 2. Matth. II. 1, 2, 3, 4, 5, 6. Lucæ II. 4.

[a] *Quod dogma suum serere cœpit in Galilæa.*] Esaiæ IV. 1: Matth. IV. 12, 13. Marc. I. 4. Luc. IV. 14, 15, 16. et alibi sæpe.

[b] *Quod omne genus morbos sanavit, cæcis visum, claudis gressum dedit.*] Esaias XXXV. 5. LXI. 1. Matth. XI. 5. Luc. IV. 18. et alibi passim. Adde quod mortuos resuscitavit, quod inter præcipuas Messiæ notas ponit R. Levi ben Gersom.

[c] *Davidis.*] Psal. II. 8. XXII. 28. LXVIII. 32. LXXII. 8, 17.

[d] *Esaiæ.*] II. 2. XI. 10. XIV. 1. XIX. 18. XXVII. 13. XXXV. XLII. et XLIII. præcipue XLIX. 6. LI. 6. LII. 15. LIV. LV. 4, 5. LX. 3. et sequentibus. LXV. 1, 2. LXVI. 19. et seqq.

[e] *Zachariæ.*] II. 11. VIII. 20. et sequentibus, IX. 9, 10, 11. XIV. 16.

[f] *Oseæ.*] II. 24.

[g] *Per ipsum collapsuros cultus falsorum Deorum.*] Esa. II. 18, 20. XXXI. 7. XLVI. 1. Sophoniæ I. 4, 5, 6. Zach. XIII. 2.

perdu-

perducendam ingentem multitudinem alienigenarum. Ante Jesu adventum, sub falsis cultibus totus fere orbis jacebat; deinde paulatim evanescere illi cœperunt, nec singuli tantum homines, sed et populi et reges ad unius Dei cultum converti. Hæc non Judæorum Rabbinis debentur, sed Jesu discipulis, eorumque successoribus: ita [h] populus Dei factus est, qui ante non erat, et impletum est, quod per Jacobum prædictum fuerat, Genes. XLIX. antequam plane tolleretur civilis potestas à posteris Judæ, venturum Silo, quem [i] Chaldæus, et alii Interpretes, Messiam exponunt, [k] cui pariturae essent etiam exteræ gentes.

§. XVIII. *Solutio ejus quod dicuntur quædam non impleta.*

Opponi hic à Judæis solet, quædam de temporibus Messiæ prædicta esse, quæ non conspiciantur impleta. Sed quæ adducunt, obscura sunt, aut diversam recipiunt significationem; propter quæ non debent deseri ea, quæ sunt manifesta, qualia sunt sanctitas præceptorum Jesu, præmii excellentia, et in eo proponendo sermo perspicuus; quibus cum accedant miracula, sufficere hæc ad amplectendum ejus dogma debebant. Ad vaticinia, [l] quæ libri clausi nomine

[h] *Populus Dei factus est, qui ante non erat.*] Oseæ II. 24.

[i] *Chaldæus.*] Tam Jonathan, quam Hierosolymitanæ paraphraseos Scriptor. Item Thalmudici titulo de Synedrio, Beresith Rabba, Jakumus ad Pentateuchum, Rabbi Salomo et alii. שבט quod nunc Judæi volunt esse virgam castigationum, Thargum Chaldæo exponitur שלטן, et Græcis eodem sensu ἄρχων. Aquilæ σκῆπτρον. Symmacho ἐξουσία. שילה autem per בנו filius ejus, exponunt Chaldæus, R. Siloh, R. Bechai, R. Salomo, Abenesdra et Kimchi. Vide pulchre dicta de hoc loco apud Chrysostomum, Sermone Christum esse Deum.

[k] *Cui pariturae essent etiam exteræ gentes.*] Vide dictum locum Esaiæ XI. 10. qui huic lucem adfert.

[l] *Quæ libri clausi nomine nuncupari*

nuncupari solent, recte intelligenda, opus sæpe est Dei quibusdam auxiliis, quæ merito illis subtrahuntur, qui aperta negligunt. Loca autem, quæ objiciunt, varie exponi, ne ipsi quidem ignorant: et si cui conferre libeat interpretes veteres, [m] qui in Babylonico exsilio, aut alioqui circa Jesu tempora exstiterunt, cum his, qui scripserunt postquam Christianorum nomen in odio apud Judæos esse cœpit; inveniet explicationes novas repertas partium studio, cum olim receptæ essent aliæ, quæ cum Christianorum sensu satis conveniebant. Multa in sacris literis non ex proprietate verborum, [n] sed figura quadam esse intelligenda, ne ipsi quidem ignorant: [o] ut cum Deus descendisse dicitur, cum ei [p] os, [q] aures, [r] oculi, [s] nares, tribuuntur. Quidni ergo hunc in modum explicemus et pleraque de Messiæ temporibus dicta? qualia sunt, [t] lupum cum agno, pardum cum hœdo, leonem cum pecore stabulaturum, lusurum cum anguibus infantem, montem Dei

cupari solent.] Esaias xxix. 11. Daniel. xii. 4, 9. et ibi Iacchiades. Vide quæ hanc ad rem disserit Chrysostomus Sermone ii. Cur obscurum sit Vetus Testamentum.

[m] *Qui in Babylonico, &c.*] Videtur *Grotius* respicere ad Chaldæos Interpretes Veteris Testamenti, atque ex sententia Judæorum loqui, à quibus antiquiores habentur quam sunt. Vide *Brian. Waltoni* Proleg. in Bibl. Cap. xii. *Clericus.*

[n] *Sed figura quadam esse intelligenda, ne ipsi quidem ignorant.*] Quomodo Maimonides in libro i. ad locum Esaiæ xi. 6. de Messiæ temporibus ἀλληγορικῶς, vult intelligi. Idem dicit ad ipsum Esaiæ locum David Kimchi: qui et similia habet ad Jerem. ii. 15. v. 6.

[o] *Ut cum Deus descendisse dicitur.*] Ut Gen. xi. 5. xviii. 21. Vide de his similibusque locutionibus Maimonidem Doctoris dubitantium Parte 1 cap. 10. et 11. 29. et sequentibus, et eundem ad Deuter. ubi de Rege Messiæ res fore cœlestes ait liber Cabalisticus Nezaël Israël.

[p] *Os.*] Ut Jeremiæ ix. 12.

[q] *Aures.*] Ut Psal. xxxi. 3. xxxiv. 16.

[r] *Oculi.*] Loco Psalmi proxime citato.

[s] *Nares.*] Psalm. xviii. 9. Jer. xxxii. 37.

[t] *Lupum cum agno.*] Dicto loco Esaiæ xi. 6. et sequentibus.

surrec-

surrecturum supra montes alios [u], venturos eo alienigenas, ut sacra faciant. Sunt quædam promissa, quæ ex antecedentibus aut consequentibus verbis, aut etiam ex ipso sensu conditionem in se tacitam continent. Sic multa Hebræis promisit Deus, si Messiam missum reciperent, eique parerent: quæ si non eveniunt, habent ipsi, quod sibi imputent. Quædam vero etiam definite et sine conditione promissa, si impleta nondum sunt, adhuc possunt exspectari. Constat enim etiam apud Judæos, [w] tempus, sive regnum Messiæ, durare ad finem sæculorum.

§. XIX. *Et ad id quod opponitur de humili statu et morte Jesu.*

Offendit multos humilis Jesu fortuna: inique vero; cum in sacris literis passim dicat Deus, [x] erigi à se humiles, et superbos sterni. [y] Jacob extra se nihil præter baculum ferens, Jordanem transiit: rediit eodem maxima vi pecoris ditatus. Moses exsul, pauper, pecora pascebat, [z] cum ei in rubo Deus apparuit, populique sui ductum mandavit. [a] David itidem gregem pascens ad regnum vocatur; multisque aliis exemplis talibus plena est sacra historia. De Messia vero legimus, fore eum [b] lætum pauperibus nuntium, [c] non clamorem excitaturum in publico, aut jur-

[u] *Montem Dei surrecturum supra montes alios.*] Esaiæ II. 2. Michææ IV. 1. et seqq.

[w] *Tempus sive regnum Messiæ, durare ad finem sæculorum.*] Perek Cholek. p. 97.

[x] *Erigi à se humiles, et superbos sterni.*] 1 Reg. II. 8. Psal. XXXIV. 19. Prov. XI. 2. Esaias LVII. 15. LXVI. 2.

[y] *Jacob, extra se nihil præter baculum ferens, Jordanem transiit.*] Gen. XXXII. et seqq.

[z] *Cum ei in rubo Deus apparuit.*] Exodi III.

[a] *David itidem gregem pascens ad regnum vocatur.*] 1 Sam. XVI. 7, 11.

[b] *Lætum pauperibus nuntium.*] Esaias LXI. 1. Matth. XI. 5. Adde Zach. IX. 9.

[c] *Non clamorem excitaturum in publico*

giis usurum; sed acturum leniter, ita ut parcat arundini concussæ, et in ellychnio fumigante alat, quod restat caloris. Neque magis cætera ejus mala, et mors ipsa, invisum eum cuiquam facere debent. Nam sæpe à Deo permitti, ut pii ab impiis non vexentur modo, [d] ut Lotus à Sodomæ civibus, sed interficiantur quoque, manifestum est [e] exemplo Abelis parricidio enecti, [f] Esaiæ dissecti, [g] Maccabæorum fratrum cum matre ad mortem excruciatorum. Ipsi Judæi Psalmum canunt LXXIX. in quo hæc verba sunt: *Dederunt servorum tuorum cadavera in cibum volucrium, reliquias eorum, quos tu, o Deus, amas, bestiis: sanguinem eorum effuderunt in pomærio Hierosolymorum: nec quisquam fuit, qui eos sepeliret;* et quæ sequuntur. Ipsum vero Messiam debuisse per ærumnas, et mortem pervenire ad regnum suum, et ad potestatem summis bonis ornandi familiam suam, negare nemo poterit, qui ad ista Esaiæ verba, [h] capite LIII. animum volet attendere. *Quotusquisque credidit sermoni nostro, et vim Dei agnovit? Idque ideo, quia surrexit ille, Deo adspectante, tamquam tener surculus, tamquam herba ex solo arenoso: in vultu ejus nihil pulchri, nihil decori, nec, si, adspiceres, quidquam erat quod oblectaret; contemptui patebat, et inter homines erat velut abjectissimus, multos dolores,*

publico, aut jurgiis usurum; sed acturum leniter.] Esaias XLII. 2, 3; 4. Matth. XII. 19, 20.

[d] *Ut Lotus à Sodomæ civibus.*] Gen. XIX.

[e] *Exemplo Abelis parricidio enecti.*] Gen. IV.

[f] *Esaiæ dissecti.*] Ita habet Judæorum traditio, ad quam respicit Scriptor ad Hebræos XI. 37. et Josephus X. 4. Chalcidius in Timæum: *Cum Prophetæ à consceleratis, unus membratim sectus, alter obrutus saxis.*

[g] *Maccabæorum fratrum cum matre ad mortem excruciatorum.*] 2 Maccab. VII. Josephus libro περὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ.

[h] *Capite* LIII.] Quem locum de Messia interpretantur Chaldæus Paraphrastes, et Gemara Babylonica, titulo de Synedrio.

multas

multas ægritudines expertus: omnes se ab eo avertebant: tanto erat despicatui, nulloque in pretio. Sed vere [i] *nostros ille morbos pertulit, nostra mala toleravit. Nos illum habuimus tamquam de cælo tactum, à Deo ictum atque depressum: sed ob nostra peccata vulneratus est, attritus ob nostra crimina.* [k] *Pœna, quæ nobis salutem pareret, ipsi imposita est: tumices ipsius dati sunt nobis pro remedio. Certe enim nos ut oves aberraveramus omnes huc atque illuc: ipsi Deus inflixit pœnam, quæ nostris criminibus debebatur: Et tamen cum opprimeretur et gravissime cruciaretur, vocem non emisit, sicut agnus mactandus, aut ovis, quæ tondetur, silent muta. Post vincula, post judicium, è medio sublatus est: sed rursus vitæ ejus durationem quis digne eloqui poterit? Nimirum, ex hoc loco, in quo nos vivimus, ereptus est: sed hoc malum ei evenit, ob populi mei scelera. Ad mortem usque et sepulturam datus est in manus potentium atque impiorum, cum tamen nemini fecisset injuriam, neque in sermone ejus deprehensus fuisset umquam dolus malus. Sed quamquam Deus eo usque eum passus est conteri, doloribusque affici, tamen* [l] *quia se constituit hostiam piacularem,* [m] *videbit posteritatem, vitam aget durabilem, et quæ Deo sunt placita, per ipsum feliciter curabuntur. Liberatum se à malo conspiciens, ait*

[i] *Nostros morbos ille pertulit.*] Morborum voce quævis mala intelligi docet ad hunc locum Abarbanel.

[k] *Pœna, quæ nobis salutem pareret, ipsi imposita est.*] De Messia hæc explicat Rabboth et Salomon Jarchi ad Gemaram titulo de Synedrio.

[l] *Quia se constituit hostiam piacularem.*] De malis volente animo toleratis hic agi ait Alseck.

[m] *Videbit posteritatem.*] Voce seminis quæ in Hebræo est, significari discipulos ait hic Alseck. Sic semen serpentis Hebræi interpretantur Chananæos. Nec aliter accipiunt nonnulli eorum filios, Esaiæ VIII. 18. ut Thalmud Hierosolymitanum notat titulo de Synedrio.

Deus, [n] *voluptate satiabitur, eo maxime, quod dogmate suo ipse justus servus meus multos absolvet, eorum crimina auferens. Dabo ei partem eximiam,* [o] *ubi inter præliatores spolia dividentur, quia morti se dedidit, et sceleratis adnumeratus est, cumque pœnas alienorum criminum ferret ipse, pro sontibus se constituit precatorem.* Quis potest nominari, aut regum, aut prophetarum, in quem hæc congruunt? Nemo sane. Quod autem recentiores Judæi commenti sunt, agi hic de ipso populo Hebræo disperso in omnes gentes, ut suo exemplo ac sermone multos ubique proselytos faceret; is sensus primum plurimis sacrarum literarum testimoniis repugnat, quæ clamant, Judæis [p] nihil mali accidisse, quod non ipsum, et insuper majora multo, suis factis essent promeriti. Deinde ipsa Propheticæ orationis series eam non fert interpretationem. Dicit enim sive Propheta, quod isti loco videtur convenientius, sive Deus: *hoc malum illi evenit, ob populi mei scelera.* Populus autem Esaiæ, aut etiam populus Dei peculiaris, est populus Hebraïcus. Quare is, qui tam gravia perpessus ab Esaia dicitur, non potest idem populus esse. Melius antiqui Hebræorum Magistri fatebantur hæc de Messia dici; quod cum viderent quidam posteriorum, [q] duos Messias commenti sunt, quorum alterum

[n] *Voluptate satiabitur.*] Hæc ad futurum seculum refert Abarbanel.

[o] *Ubi inter præliatores spolia dividentur.*] Hæc spirituali modo intelligenda docet Gemara Babylonica titulo סוכה. Per spolia intelligi sapientum honores et præmia dicit Alseck ad hunc locum.

[p] *Nihil mali accidisse, quod non ipsum, et insuper majora multo, suis factis essent promeriti.*] Apparet id locis Prophetarum jam supra positis, et Danielis IX. et Nehemiæ IX. Adde quod is, de quo agit Esaias, deprecaturus erat Deum pro Ethnicis, quod Judæi non faciunt.

[q] *Duos Messias commenti sunt.*] Thalmud titulo Succha: R. Salomo: R. David Kimchi.

vocant

vocant Josephi filium, qui mala multa et mortem cruentam pateretur; alterum Davidis filium, cui cuncta prospere succederent; [r] cum multo facilius esset, et Prophetarum scriptis congruentius, unum agnoscere, qui per adversa et mortem ad regnum esset perventurus, quod nos de Jesu credimus, et verum esse res ipsa docet.

§. XX. *Et quasi viri probi fuerint, qui eum morti tradiderunt.*

Retinet multos à suscipienda Jesu disciplina præconcepta quædam opinio, de virtute ac probitate majorum suorum, ac maxime Sacerdotum; qui Jesum præjudicio damnarunt, et dogma ejus repudiarunt. Sed quales sæpe majores ipsorum fuerint, ne me sibi maledicere existiment, audiant ipsis verbis, et legis suæ, et Prophetarum, à quibus sæpe appellantur [s] incircumcisi auribus et corde; [t] populus labiis et rituum apparatu Deum honorans, animo autem remotissimus. Majores ipsorum fuerunt, [u] qui Josephum fratrem suum parum abfuit quin interficerent, re autem ipsa in servitutem vendiderunt. Majores ipsorum et illi, [w] qui Mosem perpetuis seditionibus ad vitæ tædium adegerunt, ducem suum ac liberatorem, cui terra, mare, aër obediebant; [x] qui panem cœ-

[r] *Cum multo facilius esset, et Prophetarum scriptis congruentius, unum agnoscere, qui per adversa et mortem ad regnum esset perventurus.*] Quod ipsum non uno in loco ad hoc Esaiæ caput sequitur Abarbanel.

[s] *Incircumcisi auribus et corde.*] Jerem. IV. 4. VI. 10.

[t] *Populus labiis et rituum apparatu Deum honorans, animo autem remotissimus.*] Deut. XXXII. 5, 6, 15, 28. Esaias XXIX. 13. Amos V. 21. Ezech. XVI. 3.

[u] *Qui Josephum fratrem suum parum abfuit quin interficerent, re autem ipsa in servitutem vendiderunt.*] Gen. XXXVIII.

[w] *Qui Mosem perpetuis seditionibus ad vitæ tædium adegerunt.*] Loca notata supra ad librum II.

[x] *Qui panem cœlitus missum fastidierunt.*] Num. XI. 6.

 litus

litus missum fastidierunt; [y] qui velut de summa penuria conquesti sunt, cum aves comestas adhuc ructarent. Majores ipsorum fuerunt, [z] qui, Davide, tanto ac tam bono rege, deserto, secuti sunt rebellem filium. Majores ipsorum fuerunt, [a] qui Zachariam, Jojadæ filium, trucidarunt in loco sanctissimo, victimam crudelitatis suæ facientes ipsum Sacerdotem. Jam vero [b] Pontifices quod attinet, tales fuerunt, qui Jeremiæ falso crimine mortem machinati sunt, et perfecissent, nisi procerum quorumdam obstitisset auctoritas: [c] extorserunt tamen, ut captivus haberetur, ad ipsum usque momentum captæ urbis. Si quis putet, meliores fuisse eos, qui Jesu temporibus vixerunt, eum ab hoc errore liberare Josephus poterit, qui atrocissima eorum facinora describit, et pœnas graviores omnibus umquam auditis, [d] et tamen, ut ipse censet, infra meritum. Neque de Synedrio melius existimandum; præsertim cum eo tempore Senatores non veteri more cooptari, manibus impositis, [e] sed ex potentium nutu legi solerent; ut et Pontifices, non jam perpetua, [f] sed annali et sæpe empta dignitate. Non mirari ergo

[y] *Qui velut de summa penuria conquesti sunt, cum aves comestas adhuc ructarent.*] Dicto capite XI. in fine.

[z] *Qui, Davide, tanto ac tam bono rege, deserto, secuti sunt rebellem filium.*] 2 Sam. XV.

[a] *Qui Zachariam, Jojadæ filium, trucidarunt.*] 2 Paralip. XXIV. 21.

[b] *Pontifices quod attinet, tales fuerunt, qui Jeremiæ falso crimine mortem machinati sunt.*] Jeremiæ XXVI.

[c] *Extorserunt tamen, ut captivus haberetur, ad ipsum usque momentum captæ urbis.*] Jerem. XXXVIII.

[d] *Et tamen, ut ipse censet, infra meritum.*] Dicit is neque urbem aliam talia perpessam mala, neque ab omni ævo ætatem fuisse omnium scelerum feraciorem. Plus Judæis mali à semetipsis illatum, quam à Romanis, qui illorum facinora expiaturi venerant.

[e] *Sed ex potentium nutu legi solerent.*] Josephus XIV. 19.

[f] *Sed annali et sæpe empta dignitate.*] Josephus XVIII. 3. & 6.

debemus,

debemus, si homines arrogantia tumidi, ambitione et avaritia insatiabiles, in furorem acti sunt, conspecto homine, qui sanctissima præcepta adferens, vitam ipsis suam, ipsa diversitate, exprobrabat. Nec aliud illi crimini datum, quam quod olim optimo cuique. [g] Sic Michæas ille, qui Josaphati tempore vixit, in custodiam datus est, quod intrepide verum contra quadringentos falsos Prophetas adseruisset. [h] Eliæ Achabus objecit, plane ut Jesu Sacerdotes, ipsum esse, qui pacem Israëlis turbaret. [i] Jeremiæ quoque crimini datum, id quod Jesu, vaticinatio adversus Templum. Addendum hic, quod Magistri Hebræorum veteres [k] scriptum reliquerunt, temporibus Messiæ homines fore canina impudentia, asinina contumacia, ferina crudelitate. Deus ipse, qui quales Judæi plerique exstituri essent; Messiæ tempore, multo ante præviderat, futurum dixerat, ut qui populus suus non fuisset, in popu-

[g] *Sic Michæas ille, qui Josaphati tempore vixit, in custodiam datus est.*] 1 Reg. XXII.

[h] *Eliæ Achabus objecit, plane ut Jesu Sacerdotes, ipsum esse, qui pacem Israëlis turbaret.*] 1 Reg. XVIII. 17. Achabus Eliæ dicit, האתה זה עכר ישראל. Ubi Græci: Οὐ σὺ ὁ διαστρέφων τὸν Ἰσραήλ; *Nonne tu es qui turbas Israëlem?* Sic Sacerdotes de Jesu apud Lucam XXIII. 2. Τοῦτον εὕρομεν διαστρέφοντα τὸ ἔθνος. *Hunc invenimus turbare Israëlem.*

[i] *Jeremiæ quoque crimini datum, id quod Jesu, vaticinatio adversus Templum.*] Jerem. VII. et sequentibus. XXVI. 6, 11.

[k] *Scriptum reliquerunt, temporibus Messiæ homines fore canina impudentia, asinina contumacia, ferina crudelitate.*] Thalmud de Synedrio, Ketuboth, et Sota: R. Salomo ad dictum titulum de Synedrio c. Helech. Thalmud titulo de Ponderibus. Traditio Rabbi Judæ in Gemara ad eundem titulum de Synedrio c. Helech; *Quo tempore adveniet filius David, domus institutionis divinæ fiet lupanar.* Vide Jerem. X. 21. XXIX. 14. [Erat hic grave mendum, nam pro *Gemara* legebatur *Masoreta*. Exstant autem hæc verba in *Gemara* ad Cap. XI. tituli de Synedrio: *qua ætate veniet filius Davidis, domus conventus,* בית המועד, *fiet lupanar.* Edit. Coccei § 27. *Clericus.*]

lum

lum adsumeretur[l], ex Judæorum autem urbibus ac vicis singulis vix unus, et alter, irent ad sacrum montem: sed quod ad illorum numerum deesset, id expleturos extraneos[m]: item [n]Messiam Hebræis in ruinam fore: sed lapidem hunc rejectum ab ædificio præfectis, potissimo loco positum iri ad coagmentationem operis.

§. XXI. *Responsum ad objectionem, plures Deos à Christianis coli.*

Restat, ut duabus accusationibus respondeamus, quibus Judæi et dogma et cultum Christianorum impetunt. Prius est, quod plures à nobis Deos aiunt coli. Sed hoc nihil est, nisi in odium contorta alieni dogmatis explicatio. Quid enim est, cur magis id Christianis objiciatur, quam [o]Philoni Judæo, qui sæpe tria in Deo statuit, et

[l] *Ut qui populus suus non fuisset, in populum adsumeretur.*] Oseæ II. 24.

[m] *Ex Judæorum autem urbibus ac vicis singulis vix unus, et alter, irent ad sacrum montem: sed quod ad illorum numerum deesset, id expleturos extraneos.*] Jeremiæ III. 14, 17. Adde Esaiam LXIII.

[n] *Messiam Hebræis in ruinam fore: sed lapidem hunc rejectum ab ædificio præfectis, potissimo loco positum iri ad coagmentationem operis.*] Esaiæ VIII. 14. Psal. CXVIII. 22.

[o] *Philone Judæo, qui sæpe tria in Deo statuit.*] De sacrificiis Abel et Cain: Ἡνίκα ὁ Θεὸς δορυφορούμενος ὑπὸ δυοῖν τῶν ἀνωτάτω δυνάμεων, ἀρχῆς τε αὖ καὶ ἀγαθότητος, εἷς ὢν ὁ μέσος τριττὰς φαντασίας ἐνειργάσατο τῇ ὁρατικῇ ψυχῇ, ὧν ἑκάστη μεμέτρηται μὲν οὐδαμῶς, ἀπερίγραφοι γὰρ αἱ δυνάμεις αὐτοῦ, μεμέτρηκε δὲ τὰ ὅλα. *Cum Deus comitatus duabus summis suis efficaciis, imperio ac bonitate, medius ipse et unus, tres conceptus operatus est animo perspicaci, quorum nullus mensura capitur: immensæ enim ejus efficaciæ: sed singulæ totum metiuntur.* Mox ἀρχὴν etiam vocat ἐξουσίαν, et ἀγαθότητα vocat εὐεργεσίαν, aitque à pio animo non enunciari, sed in silentii arcano adservari. Similia habet in libro de Cherubim; libro secundo de Agricultura Noæ vocat τὸ ὄν, τὸ δεσποτικὸν, τὴν ἵλεω δύναμιν, id quod est, *vim dominam, vim beneficam.* Maimonides initio libri de Fundamentis, et post eum Joseph Albo distinguunt in Deo, *Id quod cognoscit, quo cognoscitur, et cognitionem.* Habet quæ huc pertinent et Abenesdra ad Genes.

Dei rationem sive [p] *sermonem* vocat *Dei nomen*, [q] mundi opificem, [r] neque ingenitum, ut est Deus Pater omnium, neque ita genitum ut sunt homines; [s] quem et Angelum sive legatum universum hoc curantem, et ipse Philo, [t] et Moses Nehe-

XVIII. et Maimonides Doctoris dubitantium parte I. cap. 68.

[p] *Sermonem vocat Dei nomen.*] In Allegoriis, et de Confusione linguarum.

[q] *Mundi opificem.*] In Allegoriis: Ὁ λόγος αὐτοῦ, ᾧ καθάπερ ὀργάνῳ προσχρησάμενος ἐκοσμοποίει. *Verbum ejus, quo velut instrumento usus mundum fecit:* De Caino: Ὄργανον δὲ λόγον τοῦ Θεοῦ δι' οὗ κατεσκευάσθη. *Instrumentum autem Dei videbis esse ipsum verbum Dei, per quod factus est Mundus.* [Melius λόγον hic *rationem* vertas in *Philone*, quod pluribus ostendi in Dissertatione ad initium Johannis. *Clericus.*]

[r] *Neque ingenitum, ut est Deus Pater omnium, neque ita genitum ut sunt homines.*] Locus est libro, Quis hæres sit rerum divinarum. Idem verbum Philoni vocatur Dei imago, libro de Monarchia: et de Somniis à Deo immissis: interdum ἀπεικόνισμα, ut libro Pejorem insidiari meliori: et χαρακτὴρ libro II. de Agricultura. Confer Johan. I. et Hebr. I. 3.

[s] *Quem et Angelum sive legatum universum hoc curantem, et ipse Philo.*] Ἄγγελον vocat in Allegoriis, et libro de Cherubim: Ἀρχάγγελον vero libro de Hærede divinorum bonorum, et libro de Confusione linguarum. Idem et Angelus et יהוה dicitur R. Samueli in Mecor Chaim.

[t] *Et Moses Nehemanni filius.*] Ejus verba sic transtulit doctissimus Masius ad Josuæ cap. V. *Iste Angelus, si rem ipsam dicamus, est Angelus redemptor: de quo scriptum est: Quoniam nomen meum in ipso est: Ille, inquam, Angelus qui ad Jacob dicebat: Ego Deus Beth-el. Ille, de quo dictum est: Et vocabat Mosem Deus de rubo. Vocatur autem Angelus, quia mundum gubernat. Scriptum est enim: Eduxit nos Jehova (id est, Dominus Deus) ex Ægypto; et alibi: Misit Angelum suum, et eduxit nos ex Ægypto. Præterea scriptum est: Et Angelus faciei ejus salvos fecit ipsos. Nimirum, ille Angelus qui est Dei facies: de quo dictum est: Facies mea præibit, et efficiam ut quiescas. Denique ille Angelus est, de quo vates: Et subito veniet ad Templum suum Dominus, quem vos quæritis, et Angelus fœderis quem cupitis.* Rursum alia ejusdem verba sic: *Animadverte attente quid ista sibi velint. Moses enim et Israëlitæ semper optaverunt Angelum primum. Cæterum quis ille esset, vere intelligere non potuerunt. Neque enim ab aliis percipiebant, neque prophetica notione satis adsequebantur. Atqui facies Dei ipsum significat Deum: quod apud omnes interpretes est in confesso. Verum ne per somnium quidem ista intelligere quisquam possit, nisi sit in mysteriis legis eruditus.* Mox: *Facies*

manni filius, appellat: [u]aut Cabalistis, qui Deum distinguunt in tria lumina, et quidem nonnulli iisdem, quibus Christiani, nominibus, Patris, Filii, sive Verbi, et Spiritus Sancti. Et ut id sumam, quod apud omnes Hebræos maxime confessum est, Spiritus ille, quo agitati sunt Prophetæ, non est aliquid creatum, et tamen distinguitur à mittente: quomodo et illud, [w]quod Schekina vulgo vocant. Jam vero in Messia habitaturam eam vim divinam, quam *Sapientiam* vocant, [x]plurimi Hebræorum tradiderunt, [y]unde Chaldæo Paraphrastæ Messias *Dei Verbum* dicitur: sicut et [z]augusto illo Dei [a]itemque Domini

Facies mea præcedet, hoc est, Angelus fœderis, quem vos cupitis, in quo videbitur facies mea. De *quo dictum est: Tempore accepto exaudiam te.* [t]*Nomen enim meum in eo est. Faciamque ut quiescas, sive efficiam, ut ipse sit tibi lenis et benignus. Neque te ducat per jus rigidum: sed placide et clementer.* Confer quæ habet Manassis Conciliator ad quæstionem XIX. super Genesim. [Nomen patris hujus Rabbini melius effertur *Nachman*, nam scribitur נחמן *Nahhman.*]

[u] *Aut Cabalistis, qui Deum distinguunt in tria lumina, et quidem nonnulli iisdem, quibus Christiani, nominibus, Patris, Filii, sive Verbi, et Spiritus Sancti.*] Vide additamenta ad Lexicon Hebraïcum Schindleri in notis אבן. Et ספרות in Deo non obstare unitati, ait liber dictus Schep-tal.

[w] *Quod Schekina vulgo vocant.*] Et distinguunt à Spiritu Sancto: Gemara Hierosolymitana titulo de Documentis cap. 3. et Gemara Babylonica titulo Joma cap. 1. Schekina per annos tres et dimidium se tenuisse in Monte Oliveti, exspectantem conversionem Judæorum ait R. Jonathan, in præfatione Echa Rabbathi: quo recte accepto nihil verius.

[x] *Plurimi Hebræorum tradiderunt.*] Rabbi Salomo. Idem ad Genes. XIX. 18. agnoscit à Deo adsumi posse humanam naturam: quam et olim ad tempus adsumptam putat, cui consentit Thalmud, titulo Schebuoth et Sabbathoth.

[y] *Unde Chaldæo Paraphrastæ Messias Dei Verbum dicitur.*] Ut Oseæ VII. [At falli eos qui quidquam, præter Deum ipsum, *Verbo Dei* significari, apud Chaldæum Paraphrasten, putant, ostendit vir doctus in *Bilibra Veritatis* edita anno MDCC. diu post Auctoris mortem. *Clericus.*]

[z] *Augusto illo Dei.*] Nempe יהוה. Jonathan et David Kimchi ad Jeremiam XXIII. 6. cum quibus consentit R. Abba in Echa Rabbathi. יהוה צבאות Zacharias XIV. ? *p.* Futurum eo tempore

nomine Messias appellatur apud Davidem, Esaiam, et alios.

§. XXII. *Et humanam naturam adorari.*

Æque parata responsio est ad alterum, quod objiciunt nobis; nos, scilicet, cultum Deo debitum impertire naturæ à Deo conditæ. Dicimus enim, à nobis Messiæ non alium honorem, aliumve cultum exhiberi, quam exigunt [b] Psalmus II. et Psalmus CX. quorum illum in Davide rudi modo impletum, sed excellentius ad Messiam pertinere, etiam [c] David Kimchi, magnus Christianorum adversator, agnoscit; posterior vero de alio, quam de Messia, exponi non potest. Nam quæ recentiores Judæi, alii de Abrahamo comminiscuntur, alii de Davide, alii de Ezechia, frivola sunt. Psalmus ipse Davidis, ut docet Hebræa inscriptio. Quod ergo David *Domino suo dictum* dicit, id nec Davidi ipsi, nec Ezechiæ, qui inter posteros Davidis fuit, Davide nulla re excellentior, aptari potest. Abrahamus autem sacerdotium aliquod eximium non habuit, imo Melchisedecus [d] ei tamquam se minori bene precatus est. Sed et hoc, et quod additur [e] de sceptro ex Sione exituro, et perventuro in oras ultimas, plane in

tempore ut Deus יהוה digito monstretur, ait Thalmud in Thaanith ex Esaia xxv. 9.

[a] *Itemque Domini nomine.*] אלהים Psal. XLV. 7. quem Psalmum de Messia agere agnoscit Chaldæus ibi Paraphrastes, ut et jam dicto Esaiæ loco. Item ארני in Psalm. CX. quem de Messia agere jamjam patebit.

[b] *Psalmus* II. *et Psalmus* CX.] Hæc loca et Zachariæ IX. 9. de Messia exponit doctissimus Rabbi Saadia.

[c] *David Kimchi.*] De Messia eumdem Ps. II. exponunt Abraham Esdra, et R. Jonathan in Beresith Rabba.

[d] *Ei tamquam se minori bene precatus est.*] Et ab eo decimas sacerdotali jure accepit, Gen. XIV. 19. 20.

[e] *De sceptro ex Sione exituro, et perventuro in oras ultimas.*] Psal. CX. 2.

Messiam competit, [f] ut loci similes de Messia haud dubie agentes patefaciunt: nec aliter acceperunt vetustiores Hebræi et Paraphrastæ. Proprie autem Jesum Nazarenum esse, in quo hæc impleta sint, possem vel solis ipsius discipulis id adfirmantibus credere, ob summam eorum probitatem; sicut et Judæi Mosi credunt de iis, quæ, sine teste alio, à Deo sibi tradita dixit. Sed adsunt præter hoc plurima et [g] validissima argumenta summæ illius potestatis, quam obtinere Jesum dicimus: conspectus ipse vitæ redditus à multis: conspectus in cœlum avehi: tum vero dæmones ejecti, morbique sanati solo ipsius nomine, et linguarum dona data discipulis, quæ regni sui signa Jesus ipse promiserat. His adde, quod sceptrum ejus, id est, sermo Euangelii ex Sione profectus, nulla humana ope, sola divina vi ad ultimos terrarum fines pervasit, populosque et reges sibi subegit, plane ut Psalmi prædixerant. Judæi Cabalistæ inter Deum et homines medium statuunt [h] Enochi quemdam filium, nullo tantæ potestatis indicio. Quanto nos justius illum, qui tanta dedit sui documenta? Neque ad Dei Patris imminutionem id pertinet, [i] à quo venit hæc

[f] *Ut loci similes de Messia haud dubie agentes patefaciunt.*] Ut Genes. XLIX. 10. et qui ex Prophetis adducti sunt supra.

[g] *Validissima argumenta summæ illius potestatis, quam obtinere Jesum dicimus.*] Quæ vide tractata libro supra II. Adde et quæ dicta hujus libri initio.

[h] *Enochi quemdam filium.*] Nomen quod ei faciunt Hebræi est מטטור *Metator.* Ita Latinis dicitur qui regi viam parat. Lucanus:

Audax Hesperios veniam metator in agros.

Vegetius libro II. *Metatores in castris dicuntur, qui præcedentes locum castris idoneum eligunt.* Suidas: Μιτάτωρ ὁ προστελλόμενος ἄγγελος πρὸς τοῦ ἄρχοντος. *Metator, nuncius qui à principe præmittitur.* [*Metatron.* מטטרון potius vocant Rabbini, de quo vide *Joan. Buxtorfii* Lexicon Chaldaïcum et Rabbinicum.

[i] *A quo venit hæc potestas Jesu.*] Ipso fatente: Johan. V. 19.

potestas Jesu, [k]et ad quem reditura est, [l]et cujus honori illa inservit.

§. XXIII. *Absolutio hujus partis, cum precibus pro Judæis.*

Subtilius ista rimari non hujus est operis, neque de his egissemus, nisi ut pateret, nihil esse in Christiano dogmate aut impium, aut absurdum; quod obtendere quis possit, quo minus Religionem tantis prodigiis ornatam, tam honesta præcipientem, tam eximia pollicentem, amplecti possit. Nam eam qui sit amplexus, is jam de specialibus quæstionibus consulere debet libros illos, quibus Religionis Christianæ dogmata contineri supra ostendimus. Quod ut fiat, oratur Deus, ut Judæorum mentem sua luce collustret, et efficaces reddat preces, [m]quas ipse Christus jam in cruce pendens pro illis fudit.

19, 30, 36. 43. VI. 36, 57. VIII. 28, 48. X. 18, 29. XIV. 28, 31. XVI. 28. XX. 21. et Apostolo Hebr. V. 5. Rom. VI. 4. 1 Cor. XI. 4.

[k] *Et ad quem reditura est.*] Fatente Apostolo 1 Cor. XV. 24.

[l] *Et cujus honori illa inservit.*] Joh. XIII. 31. XIV. 13. Rom. XVI. 27. Ideo Thalmud in titulo de Synedrio negat Jesum idoli esse nomen, quando Christiani in ejus honore respiciant Deum Mundi opificem.

[m] *Quas ipse Christus jam in cruce pendens pro illis fudit.*] Luc. XXIII. 24.

HUGO GROTIUS

DE

VERITATE

RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER SEXTUS.

§. I. *Refutatio Mahumetismi; origo ejus.*

SEXTUS liber Mahumetistis oppositus, præfationis vice, Dei judicia adversus Christianos ad ipsam usque Mahumetismi originem deducit: quomodo, scilicet, [a] vera illa atque simplex pietas, quæ inter Christianos gravissime vexatos oppressosque floruerat, paulatim refrigescere cœperit; ex quo per Constantinum et sequentes Imperatores effectum est, ut ea profes-

[a] *Vera illa atque simplex pietas, quæ inter Christianos gravissime vexatos oppressosque floruerat.*] Ammianus Marcellinus fine libri XXI. de Constantio: *Eratque super his adimere facilis quæ donabat, Christianam Religionem absolutam et simplicem anili superstitione confundens: in qua scrutanda perplexius, quam componenda gravius, excitavit dissidia plurima; quæ progressa fusius aluit concertatione verborum, ut catervis antistitum, jumentis publicis ultro citroque discurrentibus per Synodos, quas appellant, dum ritum omnem ad suum trahere conatur arbitrium, rei vehiculariæ succideret nervos.*

sio non tuta tantum, sed et honorata esset, [b] mundo velut intruso in Ecclesiam: [c] principes primum Christianos nullum fecisse bellandi modum, etiam cum pace frui liceret: [d] Episcopos acerrime

[b] *Mundo velut intruso in Ecclesiam.*] Vide de hac re pulchre dicta Chrysostomi Morali secundo ad 2 Corinth. cap. XII. post v. 10.

[c] *Principes primum Christianos nullum fecisse bellandi modum, etiam cum pace frui liceret.*] Marciani laudabile dictum apud Zonaram: Μὴ δεῖν ὅπλα βασιλέα κινεῖν, ἕως εἰρηνεύειν ἐξόν. *Non debere principem arma sumere, quam diu pace frui liceret.*

[d] *Episcopos acerrime inter se certasse de summis sedibus.*] Ammianus libro XXVII. *Et hunc quoque* (Viventium ex quæsitore Palatii) *discordantis populi seditiones terruere cruentæ, quæ tale negotium excitavere. Damasus et Ursicinus, supra humanum modum ad rapiendam Episcopalem sedem ardentes, scissis studiis asperrime conflictabantur, adusque mortis vulnerumque discrimina adjumentis utriusque progressis: quæ nec corrigere sufficiens Viventius, nec mollire, vi magna coactus secessit in suburbanum: et in certatione superaverat Damasus, parte quæ ei favebat instante. Constatque in basilica Sicinini, ubi ritus Christiani est conventiculum, uno die CXXXVII. reperta cadavera peremptorum: efferatamque diu plebem ægre delinitam. Neque ego abnuo, ostentationem rerum considerans urbanarum, hujus rei cupidos, ob impetrandum quod appetunt omni contentione laterum jurgare debere; cum id adepti futuri sint ita securi, ut ditentur oblationibus matronarum, procedantque vehiculis insidentes, circumspecte vestiti, epulas curantes profusas, adeo ut eorum convivia regales superent mensas. Qui esse poterant beati revera, si, magnitudine urbis despecta, quam vitiis opponunt, ad imitationem Antistitum quorumdam provincialium viverent, quos tenuitas edendi potandique parcissime, vilitas etiam indumentorum, et supercilia humi spectantia perpetuo numini verisque ejus cultoribus, ut puros commendant et verecundos.* Postea: *Hæc inter Prætextatus præfecturam urbis sublimius curans, per integritatis multiplices actus et probitatis, quibus ab adolescentiæ rudimentis inclaruit, adeptus est id quod rare contigit, ut cum timeretur, amorem non perderet civium, minus firmari solitum erga judices formidatos: cujus auctoritate justisque veritatis suffragiis tumultu lenito, quem Christianorum jurgia concitarunt, pulsoque Ursicino, alta quies pari jam proposito civium Romanorum aptissime adolescebat, gloria clari rectoris plura et utilia disponentis.* Hic est Prætextatus, de quo historiam, haud indignam quæ hic ponatur, narrat Hieronymus ad Pammachium contra errores Joannis Hierosolymitani: *Prætextatus, qui designatus Consul est mortuus, solebat ludens beato Papæ Damaso dicere: Facite me Romæ urbis Episcopum, et ero protinus*

inter se certasse de summis sedibus: [e] ac sicut olim arbori vitæ prælata arbor scientiæ maxima dederat mala, ita tunc quoque curiosam eruditionem pietati antehabitam, [f] et ex Religione artem factam: cui deinde consequens fuerit, ut

tinus Christianus. Vide et quæ idem habet Ammianus libro. xv. Non frustra Concilium Africanum Cœlestinum Romanæ urbis Episcopum monet: *Ne fumosum typhum sæculi in Ecclesiam Christi, quæ lucem simplicitatis, et humilitatis diem Deum videre cupientibus præfert, videamur inducere.* Adde nobiles Epistolas Gregorii Romani Episcopi, vere magni, lib. iv. 32, 34, 36. lib. vi. 30. lib. vii. Indict. 1. epist. 30.

[e] *Sicut olim arbori vitæ prælata arbor scientiæ maxima dederat mala.*] Gen. ii. et iii.

[f] *Et ex religione artem factam.*] Vide quæ jam produximus ex Ammiani libro xxi. Idem libro xxii. in Juliani historia. *Utque dispositorum roboraret effectum, dissidentes Christianorum antistites cum plebe discissa in palatium intromissos monebat, ut, civilibus discordiis consopitis, quisque nullo vetante religioni suæ serviret intrepidus: quod agebat ideo obstinate, ut dissensiones augente licentia, non timeret unanimantem postea plebem, nullas infestas hominibus bestias, ut sunt sibi ferales plerique Christianorum, expertus.* Procopius Gotthicorum 1. cum temperamento tamen hic ut et alibi audiendus: Πρέσβεις ἐκ Βυζαντίου παρὰ τὸν Ῥώμης ἀρχιερέα ἧκον, ὅ, τε τῆς Ἐφέσου ἱερεὺς Ὑπάτιος, καὶ Δημήτριος ἐκ τῶν ἐν Μακεδόσι Φιλίππων, δόξης ἕνεκεν, ἣν Χριστιανοὶ ἐν σφίσιν αὐτοῖς ἀντιλέγουσιν ἀμφαγνοοῦντες. Τὰ δὲ ἀντιλεγόμενα ἐγὼ ἐξεπιστάμενος, ὡς ἥκιστα ἐπιμνήσομαι. Ἀπονοίας γὰρ μανιώδους τινὸς ἡγοῦμαι εἶναι, διερευνᾶσθαι τὴν τοῦ Θεοῦ φύσιν, ὁποία ποτέ ἐστιν· ἀνθρώπῳ γὰρ οὐδὲ τὰ ἀνθρώπεια εἰς τὸ ἀκριβὲς (οἶμαι) καταληπτὰ, μή τοί γε τὰ ἐς Θεοῦ φύσιν ἥκοντα. Ἐμοὶ μὲν οὖν ταῦτα ἀκινδύνως σεσιωπήσθω, μόνῳ τῷ μὴ ἀπιστῆσαι τὰ τετιμημένα· ἐγὼ γὰρ οὐκ ἂν οὐδὲ ἄλλο περὶ Θεοῦ, ὅ, τι ἂν εἴποιμι, ἢ ὅτι ἀγαθός τε παντάπασιν εἴη, καὶ ξύμπαντα ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῇ αὐτοῦ ἔχει. Λεγέτω δὲ ὥσπερ γινώσκειν ὑπὲρ αὐτῶν οἴεται καὶ ἱερεὺς καὶ ἰδιώτης. *Hæc dum ille agitat, legati à Byzantio ad Romæ antistitem veniunt, Ephesi antistes Hypatius, Philipporum vero Macedoniæ provinciæ Demetrius, ob ea quæ inter se controversa Christiani habent. Ea vero quæ sint, quamquam percognita, memorare me tædeat. Insanæ enim temeritatis esse existimo, natura Dei qualis sit scrutari. Homini enim nec humana, quantum ego existimo, plane in aperto sunt: tantum abest ut ei pateant ea quæ ad æternum numen pertinent. Liceat ergo mihi impune de talibus silere, non commoventi ea quæ aliis sancta habentur. Ipso hoc tantum de Deo quod dicam habeo, esse eum omnino bonum, ejusque potestate omnia contineri. Qui plus sciverit plus de eo dicat, sive in sacerdotum est ordine, sive in plebe.* Laudat Gregoras libro vii. dictum

[g] ad exemplum eorum, qui turrim Babylonicam ædificabant, affectatio temeraria rerum sublimium dissonas locutiones et discordiam pareret: quibus plebs conspectis, sæpe nescia quo se verteret, culpam in sacras literas rejecit, et eas tamquam venenatas cœpit fugere. Religio autem passim non in mentis puritate, sed, quasi reducto Judaïsmo, in ritibus collocari cœpit; [h] et in iis, quæ corporis magis exercitationem, quam animi emendationem in se continent; [i] itemque in studio flagrante semel electarum partium: [k] tandemque evenit, ut ubique multi essent Christiani nomine, re paucissimi. Non dissimulavit Deus hæc

tum Lysidis Pythagorici, deinde Synesii: *τὸ δημοσίᾳ φιλοσοφεῖν μεγάλης ἐς ἀνθρώπους ἦρξε τῶν θείων καταφρονήσεως.* *Apud populum subtiliter philosophari, causa hominibus fuit magni contemptus rerum divinarum.* Idem libro x. multum dissuadet tales disputationes, et de Latinis sui temporis loquens: *Τοὺς Ἰταλοὺς διασύρω καὶ μέμφομαι ἰταμῶς οὑτωσὶ καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ὀφρύος τῇ θεολογίᾳ ἐπιπηδῶντας.* *Italos ego rideo atque contemno, quod ita temere magnoque cum supercilio ad Theologiam prosiliunt.* Addit mox: *Οὕτω γὰρ παρ' αὐτοῖς εἰπεῖν τοῖς βαναύσοις ἐκκέχυται τὰ θεολογίας μυστήρια. Καὶ οὕτω κεχήνασιν ἅπαντες ἐπὶ τῷ συλλογιστικῷ ἐμβατεύειν τοῖς λόγοις αὐτῶν, ὥσπερ ἐπὶ τῇ χλόῃ καὶ νομαῖς τὰ βοσκήματα. Καὶ οἱ τὸ πιστεύειν ὀρθῶς ἀμφίβολον ἔχοντες, καὶ οἱ μηδ' ὅπως δεῖ πιστεύειν εἰδότες, μηδ' ὅ, τι ἐστὶν ὃ πιστεύειν φησὶν, ἀγορὰς καὶ περιπάτους καὶ θέατρα πάντ' ἐμπεπλήκασι τῆς θεολογίας, καὶ οὐδὲ τοῦτον τὸν ἥλιον αἰσχύνονται μάρτυρα τῆς ἀναιδείας ποιούμενοι.* *Ita apud illos etiam sellulariis opificibus effluunt Theologiæ mysteria; ita hiant omnes ut per syllogismos tractent talia, sicut pecudes ad herbas et pabula: et qui ea, quæ omnino recte credenda sunt, in ambiguo habent, et qui nec quomodo credendum sit sciunt, nec quid sit quod se dicant credere, hi fora omnia et ambulacra et theatra implent theologia, neque Solem verentur talem impudentiæ testem facere.*

[g] *Ad exemplum eorum, qui turrim Babylonicam ædificabant.*] Gen. XI. exprobat has controversias Christianis sæpe Mahumetes, præsertim Azoara XXVI. XXXII.

[h] *Et in iis, quæ corporis magis exercitationem, quam animi emendationem in se continent.*] 1 Tim. IV. 8. Coloss. II. 23.

[i] *Itemque in studio flagrante semel electarum partium.*] Rom. X. 2. 1 Cor. I. 12. et sequentibus.

[k] *Tandemque evenit, ut ubique multi essent Christiani nomine, re paucissimi.*] Salvianus libro III. de

populi sui vitia: quin [l] ex ultimo Scythiæ [m] ac Germaniæ recessu immensa agmina, quasi diluvio, effudit in orbem Christianum: et cum datæ ab his strages maximæ non satis profecissent ad corrigendos superstites, justo Dei permissu, [n] in Arabia Mahumetes novam sevit religionem, pugnantem eam directa fronte cum Christiana Religione, sed quæ verbis quodammodo exprimeret vitam magnæ partis Christianorum. Accepta hæc Religio primum à Saracenis, qui ab Heraclio Imperatore defecerant: quorum armis brevi subacta Arabia, Syria, Palæstina, Ægyptus, Persis, post insessa Africa, et trans mare etiam Hispania. Sed Saracenorum potentiam tum alii, [o] tum Turcæ maxime exceperunt, gens et ipsa pugnacissima; quæ post longa adversum Saracenos certamina, in fœdus invitata facile suscepit Religionem suis moribus congruentem, imperiique majestatem in se transtulit. Captæ Asiæ Græciæque urbes, et promota armorum felicitate, in Hungariam Germaniæque fines deventum est.

§. II. *Eversio fundamenti Mahumetistarum, de non inquirendo in Religionem.*

Hæc Religio, plane ad fundendum sanguinem

de Gubernatione Dei: *Præter paucissimos quosdam qui mala fugiunt, quid est aliud omnis cœtus Christianorum, quam sentina vitiorum?*

[l] *Ex ultimo Scythiæ.*] Hunnos, Avaros, Sabiros, Alanos, Euthalitas, Turcas.

[m] *Ac Germaniæ recessu.*] Gothos, Erulos, Gepidas, Vandalos, Francos, Burgundiones, Suevos, Alemannos, Saxonas, Varnos, Longobardos.

[n] *In Arabia Mahumetes, &c.*] Digna est quæ legatur vita Mohammedis, Anglico sermone scripta, ab *Humf. Prideauxio*, et Londini edita anno 1697. Sed præ ceteris omnibus legenda ea, quæ ab *Abul' Feda* Arabice scripta et edita à Viro doctissimo *Joan. Gagnierio*, cum eximiis notis. *Clericus.*

[o] *Tum Turcæ maxime exceperunt.*] Vide Turcica Leunclavii, et Laonicum Chalcocondylam.

facta,

facta; multum ritibus gaudet, [p] credique sibi vult, nulla inquirendi libertate: unde librorum, quos sanctos habet, lectio plebi interdicta est. Quod ipsum statim manifestum est indicium iniquitatis. Merito enim suspecta merx est, quæ hac lege obtruditur, ne inspici possit. Verum quidem est, non æqualem esse omnibus ad omnia cognoscenda perspicaciam, multos arrogantia, alios affectibus, consuetudine nonnullos in falsum abripi: sed [q] ut via ad æternam salutem cognosci nequeat ab his, qui nullo commodi aut honoris respectu eam quærunt, se suaque omnia Deo subjicientes, et eum pro auxilio orantes, bonitas divina vetat credi. Et sane cum judicandi vim Deus inseruerit humanæ menti, nulla pars veri dignior est, in quam ea impendatur, quam illa, quæ ignorari sine amittendæ salutis æternæ periculo non potest.

§. III. *Probatio adversus Mahumetistas; ex libris sacris.*

p *Credique sibi vult, nulla inquirendi libertate.*] Alcoranus Azoara XIII. ut habet prima editio Latina, quam hic in lectoris gratiam sequimur.

q *Ut via ad æternam salutem cognosci nequeat ab his, qui nullo commodi aut honoris respectu eam quærunt, se suaque omnia Deo subjicientes, et eum pro auxilio orantes, bonitas divina vetat credi.*] Responsio ad quæstionem IV. ad Orthodoxos, inter opera Justini: Ὅτι δὲ ἀδύνατόν ἐςι μὴ τυχεῖν τῆς εὑρέσεως τῷ ἐν ὅλῃ καρδίᾳ τι καὶ δυνάμει ἐπιζητοῦντι τὴν ἀλήθειαν, μαρτυρεῖ ὁ κύριος λέγων· πᾶς ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν εὑρήσει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται. *Fieri autem nequire ut non ad inventionem perveniat, qui toto corde ac viribus quærit veritatem, testatur Dominus dicens: Quisquis petit, accipit: et qui quærit, inveniet: et pulsanti aperietur.* Origenes VIII. contra Celsum: Ἐχρῆν δ' αὐτὸν σκοπῆσαι, ὅτι πάντ' ἐφορῶν καὶ πάντ' ἐπακούων ὁ κοινὸς πάντων πατὴρ καὶ δημιουργὸς, τὴν ἑκάστου προαίρεσιν ζητοῦσαν αὐτὸν καὶ εὐσεβεῖν βουλομένην, κατ' ἀξίαν κρίνων, καὶ τούτοις τινὰ ἀπονέμει καρπὸν τῆς προστασίας αὐτοῦ. *Cogitare eum oportuit communem omnium opificem ac patrem, qui cuncta spectat, auditque, æqua retribuere voluntati ipsum quærenti, ac pio vivere cupienti, eique fructum largiri aliquem sui patrocinii.*

sacris Hebræorum et Christianorum: eosque non esse corruptos.

[r]Mosem à Deo missum, [s]item Jesum, [t]et viros sanctos fuisse, qui Jesu disciplinam primi propagarunt, Mahumetes ejusque sectatores fatentur. At in Alcorano, lege Mahumetis, [u]multa narrantur, plane contra quam à Mose et ab Jesu discipulis sunt prodita. Ut ex multis unum sumamus exemplum: Jesum in cruce mortuum, intra tertium diem in vitam rediisse, conspectumque à multis, omnes Apostoli discipulique Jesu maximo consensu testantur. Contra docet Mahumetes, [w]Jesum clam subductum fuisse in cœlum, cruci autem affixum fuisse quoddam ejus simulacrum; ac proinde non mortuum Jesum, sed deceptos Judæorum oculos. Hæc objectio evadi non potest, nisi dicat Mahumetes, quod et dicit, [x]libros cum Mosis, tum discipulorum Jesu, non quales fuerant mansisse, sed corruptos esse. Sed hoc commentum jam supra à nobis libro tertio refutatum est. Certe si quis Alcoranum corruptum diceret, negarent hoc Mahumetistæ, idque sufficere dicerent adversus non probantes:

[r] *Mosem à Deo missum.*] Azoara v. xxi.

[s] *Item Jesum.*] Azoara v. xii.

[t] *Et viros sanctos fuisse, qui Jesu disciplinam primi propagarunt.*] Azoara v. lxxi.

[u] *Multa narrantur, plane contra quam à Mose et ab Jesu discipulis sunt prodita.*] Ut templum Mechæ structum ab Abrahamo, Azoara ii. Alia de Abrahamo, Azoara xxxi. Confusa Gedeonis et Saulis historia, Azoara iii. in historia Exodi multa, Azoara xvii. et xxx. et xxxviii. In historia Josephi multa, Azoara xxii. de Avibus ab Abrahamo dissectis, et in vitam revocatis, Azoara iv. de Maria apud Zachariam educata, Azoara v. de avibus ex luto factis per Jesum, ibidem et xiii.

[w] *Jesum clam subductum fuisse in cœlum, cruci autem affixum fuisse quoddam ejus simulacrum; ac proinde non mortuum Jesum, sed deceptos Judæorum oculos.*] Azoara xi.

[x] *Libros cum Mosis, tum discipulorum Jesu, non quales fuerant mansisse, sed corruptos esse.*] Azoara ix.

at

ut ipsi ultro adferre, pro integritate sui libri, ea argumenta non possent, quæ nos afferimus, de sparsis statim exemplis per orbem terrarum, et quidem, non ut Alcorani, uno sermone, custoditisque fide tot sectarum tam discrepantium circa cætera. Persuadent sibi Mahumetistæ, Johannis capite XIV. ubi de Paracleto mittendo agitur, exstitisse aliquid scriptum de Mahumete, quod Christiani deleverint. Sed hic ab ipsis libet quærere, hanc scripturæ mutationem velintne factam post Mahumetis adventum, an antea? Post Mahumetis adventum fieri plane non potuit, cum jam eo tempore exstarent toto orbe plurima, non Græca tantum, sed Syriaca, Arabica, et in dissitis ab Arabia partibus, Æthiopica, et Latina exemplaria non unius versionis: hæc autem omnia eo in loco consentiunt, nulla scripturæ varietate. Ante Mahumetis adventum nulla fuit mutandi causa: nemo enim scire poterat, quid dicturus esset Mahumetes. Imo si Mahumetis dogma nihil haberet Jesu dogmati contrarium, non magis difficiles fuissent Christiani in libris ejus recipiendis, quam in libris Mosis et Prophetarum Hebræorum fuerunt. Ponamus utrimque nihil scriptum fuisse, aut de Jesu dogmate, aut de Mahumetis: doceret æquitas, pro Jesu dogmate habendum, in quod Christiani omnes; pro Mahumetis, in quod Mahumetistæ consentirent.

§. IV. *Ex comparatione Mahumetis cum Christo.*

Conferamus jam utriusque dogmatis adjuncta atque affectiones, ut videamus, utrum utri præferendum sit: ac primum de auctoribus videamus. Jesus, Mahumetis ipsius confessione, erat

erat Messias ille, in Lege et Prophetis promissus: [z] ab ipso Mahumete vocatur Dei Verbum,[a] Mens, [b] Sapientia: [c] dicitur eidem nullum ex hominibus patrem habuisse. [d] Mahumetes, solito naturæ ordine, genitus etiam à suis creditur. Jesus vitæ semper immaculatæ, cui nihil objici posset: [e] Mahumetes diu raptor, [f] mulierosus semper. [g] Jesus in cœlum evectus, fatente Mahumete: Mahumetes in sepulchro detinetur. Uter potius sequendus sit, quis non videat?

§. V. *Item facta utriusque.*

Accedant utriusque facta. [h] Jesus visum cæcis, claudis gressum, ægrotis sanitatem dedit; imo, fatente Mahumete, etiam vitam mortuis. [i] Mahumetes se missum ait, non cum miraculis, sed cum armis. Secuti tamen sunt, qui ei et mira-

[y] *Jesus, Mahumetis ipsius confessione, erat Messias ille, in Lege et Prophetis promissus.*] Azoara XXIX.

[z] *Ab ipso Mahumete vocatur Dei Verbum.*] Azoara V. XI. et in libro doctrinæ Mahumetis. Jesum à Mahumete vocari λόγον ϗ πνεῦμα Θεοῦ, ait Euthymius Zigabenus in disputatione contra Saracenos.

[a] *Mens.*] Azoara IV. XI. XXIX. et in dicto libro.

[b] *Sapientia.*] Dictis locis.

[c] *Dicitur eidem nullum ex hominibus patrem habuisse.*] Azoara XXXI.

[d] *Mahumetes, solito naturæ ordine, genitus etiam à suis creditur.*] Vide librum Generationis Mahometis.

[e] *Mahumetis diu raptor.*] Vide Chronica Mahumetis versa ex Arabico. Vide Disputationem Saraceni et Christiani à Petro Abbate Cluniacensi editam.

[f] *Mulierosus semper.*] Azoara XLII. XLIII. LXXV. et LXXVI. Vide dictam disputationem.

[g] *Jesus in cœlum evectus, fatente Mahumete.*] Azoara XI.

[h] *Jesus visum cæcis, claudis gressum, ægrotis sanitatem dedit: imo, fatente Mahumete, etiam vitam mortuis.*] Azoara V. XIII.

[i] *Mahumetes se missum ait, non cum miraculis, sed cum armis.*] Azoara III. XIV. XVII. XXX. LXXI. [Vide, hac de re, vitam Mohammedis Anglica Lingua editam ab erudito Viro *Humfredo Prideauxio* p. 30. ubi multis ostendit Pseudoprophetam non ausum miracula ulla jactare. Attamen, sequaces ejus multa jactarunt, ut liquet ex Vita Mohammedis ab *Abul'Feda* scripta, de qua jam antea. *Clericus.*]

cula

cula attribuerent: at qualia? Nempe, quæ aut arte humana facile possunt effecta reddi, ut de columba ad aurem advolante: aut quorum nulli sunt testes, ut de camelo noctu ei locuto: aut quæ sui absurditate refelluntur, [k] ut de magna Lunæ parte in manicam ipsius delapsa, et ab ipso remissa ad reddendam sideri rotunditatem. Quis non dicat in causa dubia, ei legi standum, quæ certiora pro se habet divinæ approbationis testimonia. Videamus et eos, qui hanc et illam legem primi susceperunt.

§. VI. *Eorum qui primi utramque Religionem receperunt.*

Qui Jesu legem amplexi sunt, viri erant Dei timentes, vitæ simplicis: convenit autem Deo, ut tales neque sermonum præstigiis, neque specie prodigiorum, decipi patiatur. At [l] qui Mahumetismum primi susceperunt prædones erant, homines ab humanitate ac pietate alieni.

§. VII. *Modorum, quibus lex utraque propagata est.*

[k] *Ut de magna Lunæ parte in manicam ipsius delapsa, et ab ipso remissa.*] Azoara LXIV. Vide latius hanc fabulam ex capite Ceramur, apud Cantacuzenum Oratione in Mahumetem §. 23.

[l] *Qui Mahumetismum primi susceperunt prædones erant.*] Ostendit vox ipsa Saraceni, quod λῃστρικὸς significat. Vide Scaligerum de Emendatione Temporum lib. III. cap. de Periodo Arabum. [Fuere quidem vere latrones, qui primi Mohammedem sunt sequuti; sed vox Arabica, ad quam respicit *Scaliger*, significat *clam furari*, non *prædari*. Nec credibile est ipsos infame nomen sibi adsumsisse; ne jam dicam fuisse hoc antiquius Mohammede, cum apud *Ptolemæum* et *Philostorgium* inveniatur. Itaque malim eorum sequi sententiam, qui deducunt *Saracenorum* nomen à voce שרק *Schark*, quæ *orientem* sonat, unde שרקין *Scharkiin*, Saraceni, seu *Orientales*, quomodo etiam Arabes in Scriptura vocantur. Qua de re adi *Eduard. Pocockium* ad specimen Histor. Arabum, ab initio. *Clericus.*]

Sequitur ut modum ostendamus, quo Religio utraque propagata est. De Christiana aliquoties jam diximus, incrementa ejus esse ex miraculis, non Christi tantum, sed et discipulorum, et qui eis successerunt, tum vero ex ipsa malorum et suppliciorum patientia. At Mahumetismi doctores nulla ediderunt miracula, nullas graves ærumnas ac dura mortium genera ob eam professionem pertulerunt. Sed [m] Religio illa, quo arma eunt, sequitur, et armorum accessio est: [n] nec aliud ipsi argumentum pro ea magistri adferunt, quam bellorum successum, et imperii magnitudinem, quibus nihil ad hanc rem fallacius. Paganica sacra ipsi improbant. Et tamen scimus, quantæ fuerint Persarum, Macedonum, Romanorum victoriæ, quam late patuerint eorum imperia. Neque Mahumetistis semper prosperi bellorum eventus. [o] Notæ clades, quas plurimis in locis terra marique acceperunt: tota Hispania pulsi sunt. Non potest res, quæ vices tam incertas habet, quæque bonis ac malis communis esse potest, nota esse certa veræ religionis;

[m] *Religio illa, quo arma eunt, sequitur, et armorum accessio est.*] Azoara x. xviii. xxvi.

[n] *Nec aliud ipsi argumentum pro ea magistri adferunt, quam bellorum successum, et imperii magnitudinem.*] Azoara xxxiii. xlvii.

[o] *Notæ clades.*] Quæ à temporibus *Grotii* majores fuere. Expulsi enim sunt, post multas clades, ditione Austriaca, Hungaria, Transilvania, et Peloponneso, ante aliquot annos: visumque Turcicum Imperium, ab eo tempore, retro sublapsum referri. *Clericus.* Anno quidem 1715. post hasce notulas primum editas, recuperarant Turcæ Peloponnesum, segniter à Venetorum Præfectis defensam. Sed anno sequente 1716, cum Hungariam et Corcyram Insulam invadere conarentur, primum sunt in Hungaria ingenti prælio victi à Cæsarianis copiis, quibus *Eugenius à Sabaudia* præerat, amiseruntque urbem *Themiscyram* ad deditionem, vehementi oppugnatione, adactam: tum à Corcyra, virtute Comitis *Schulemburgii*, non sine clade, repulsi in classem suam aufugerunt. Cum hæc scriberem mense Aprili 1717, minabantur se novis copiis conscriptis eadem tentaturos, quibus tamen

eoque minus, quod arma eorum injusta sunt: [p] cum sæpe ea moveant adversus populos sibi non molestos, nulla injuria cognitos, ita ut nihil armis obtendere possint, nisi solam Religionem, quod maxime est irreligiosum. Nam [q] cultus Dei nullus est, nisi ab animo volente procedat. Voluntas autem docendo et suadendo elicitur, non minis, non vi. Coactus qui credit, non credit, sed credere se simulat, ut malum vitet. Qui mali sensu aut metu extorquere assensum vult, eo ipso ostendit, se argumentis diffidere. Rursus autem hunc ipsum obtentum Religionis ipsi destruunt, cum subactos sub imperium patiantur uti, qua velint, Religione: imo et [r] palam agnoscant interdum, Christianos in sua lege servari posse.

§. VIII. *Præceptorum inter se.*

Contendamus inter se et præcepta. Hinc patientia præcipitur, imo et benignitas in male volentes: inde ultio. Hinc perpetua matrimonii fides, morum mutua toleratione: [s] inde discedendi licentia. Hic maritus, quod ab uxore exigit, præstat ipse, et affigendum uni amorem exemplo suo docet: [t] ibi aliæ super alias mulieres, nova semper

tamen Cæsariani non multum moveri videbantur. *Clericus.* Revera sunt, sequente æstate, ad Albam Græcam ingenti prælio victi, eodem *Eugenio* duce, eaque Urbs et Pars Serviæ in potestatem Caroli VI. Cæsaris Aug. redactæ. *Idem.*

p *Cum sæpe ea moveant adversus populos sibi non molestos.*] Azoara XIX.

q *Cultus Dei nullus est, nisi ab animo volente procedat.*] Lactantius libro X. cap. 20. *Nihil est enim tam voluntarium quam religio, in qua si animus sacrificantis adversus est, jam sublata, jam nulla est.*

r *Palam agnoscant interdum, Christianos in sua lege servari posse.*] Azoara I. & XII. Liber de Doctrina Mahumetis. Vide Euthymium.

s *Inde discedendi licentia.*] Vide Euthymium, et eos qui de rebus Turcicis scripsere.

t *Ibi aliæ super alias mulieres.*] Azoara III. VIII. IX. XXXIII.

semper libidinum irritamenta. Hic intus ad animum revocata Religio, ut eo bene culta fructus exserat humano generi utiles; ibi eadem [u] in circumcisione, [w] aliisque rebus per se mediis, vim suam prope totam consumit. Hic temperatus ciborum vinique usus permittitur: ibi [x] vetitum sue vesci, [y] bibere vinum, quod tamen magnum Dei munus est ad animi et corporis bona cum modo sumptum. At ante quidem legem perfectissimam, qualis est Christi, rudimenta quasi puerilia præcessisse non mirum est; post eam vero publicatam, redire ad figuras præposterum. Neque ulla potest causa adferri, cur post Christianam Religionem longe optimam, aliam decuerit proferri.

§. IX. *Solutio ejus quod objiciunt Mahumetistæ de Dei filio.*

Offendi se ajunt Mahumetistæ, quod Deo filium demus, cum uxore non utatur; quasi filii vox in Deo non possit diviniorem habere significationem. At ipse Mahumetes multa Deo adscribit non minus indigna, quam si uxorem habere diceretur: puta [z] manum ipsi frigidam esse, idque se tactu expertum: [a] gestari in sella. et his similia. Nos vero cum Jesum Dei filium dicimus, hoc significamus, quod ipse, [b] cum eum Ver-

u *In circumcisione.*] Vide et Bartholomæum Georgevitium de Ritibus Turcarum.

w *Aliisque rebus per se mediis.*] Ut lotionibus, Azoara IX. Vide et Euthymium.

x *Vetitum sue vesci.*] Azoara II. XXVI.

y *Bibere vinum.*] Vide Euthymium, et alios qui res Saracenicas scripserunt.

z *Manum ipsi frigidam esse, idque se tactu expertum.*] Locum vide apud Richardum contra Mahumetistas cap. I. et cap. XIV. et apud Cantacuzenum, Oratione in Mahumetem II. §. 18. et oratione IV. non longe à principio.

a *Gestari in sella.*] Ibidem.

b *Cum eum Verbum Dei dicit.*] Vide supra.

Dei dicit: [c] verbum enim ex mente, suo quodam modo, gignitur: adde jam, quod ex virgine, sola Dei opera vim paternam supplente, natus est; quod in cœlum evectus Dei potestate; quæ et ipsa Mahumeti confessa ostendunt [d] Jesum, singulari quodam jure, Dei filium appellari posse, et debere.

§. X. *Absurda plurima in libris Mahumeticis.*

At contra in scriptis Mahumeticis [e] quam multa sint à veritate historiæ aliena, quam multa plane ridicula, longum foret eloqui. Talis est fabula [f] de pulchra muliere, quæ ab Angelis vino captis solenne didicerit carmen, quo in cœlum adscendi et ex eo descendi solet: quæ cum adscendisset in multam cœli altitudinem, deprehensam à Deo, ibique fixam, atque eam esse stellam Veneris. Talis illa [g] de mure in nave Noë nato, ex elephanti stercore: [h] contra autem fele ex leonis halitu. Atque illa maxime [i] de morte in arietem

[c] *Verbum enim ex mente, suo quodam modo, gignitur.*] Vide Platonem in Convivio, et Abarbanelem in Dialogo qui vulgo Leonis Hebræi dicitur. Vide hac de re et Euthymium in dicta Disputatione, ubi ait, *ὥσπερ ὁ ἡμέτερος λόγος ἐκ τοῦ νοῦ γίνεται νούμενος*, et cætera: Cardinalem Cusanum lib. I. cap. 13. et sequentibus, contra Mahumetistas: Richardum cap. 9. et 15.

[d] *Jesum, singulari quodam jure, Dei filium appellari posse et debere.*] Luc. I. 35. Johan. x. 36. Actor. III. 13, 14, 15. XIII. 33. Hebr. I. 5. v. 5. In dicto libro doctrinæ Mahumetis Jesus inducitur Deum suum Patrem appellans.

[e] *Quam multa sint à veritate historiæ aliena.*] Ut de Alexandro Magno, qui ad fontem pervenerit, in quo Sol quiesceret, Azoara XXVIII. de Solomone, Azoara XXXVII.

[f] *De pulchra muliere.*] In libro Doctrinæ Mahumetis est hæc fabula, sumpta ex libro Enarrationum. Vide et Cantacuzenum Oratione II. in Mahumetem, c. 15.

[g] *De mure in nave Noë nato, ex elephanti stercore.*] Sunt hæc dicto libro doctrinæ Mahumetis.

[h] *Contrà autem fele ex leonis halitu.*] Ibidem.

[i] *De morte in arietem commutanda.*] In fine dicti libri doctrinæ Mahumetis.

commutanda, qui medio inter cœlum et inferos spatio sit stabulaturus; [k] et de epulis in vita altera excernendis per sudorem; [l] deque mulierum gregibus cuique assignandis, ad concubitus voluptates: quæ profecto talia sunt omnia, ut oporteat culpa sua esse in stuporem datos, qui istis fidem habent, præsertim cum Euangelii lux ipsos circumfulgeat.

§. XI. *Peroratio ad Christianos, qui ex occasione antedictorum officii sui admonentur.*

Hac ultima disputatione absoluta, sequitur peroratio, non jam ad extraneos, sed ad omnis generis ac nominis Christianos: summatim monstrans eorum usum, quæ dicta sunt hactenus, ut et quæ recta sunt fiant, et quæ prava vitentur. Primum [m] ut puras manus elevent ad Deum illum, [n] qui omnia conspicua atque inconspicua fecit ex nihilo, [o] cum certa fiducia eum curam nostri gerere, [p] cum, nisi ejus permissu, ne passer quidem cadat; [q] ac ne eos timeant, qui tantum corpori nocere possunt,

[k] *Et de epulis in vita altera excernendis per sudorem.*] Dictus liber de doctrina Mahumetis.

[l] *De mulierum gregibus cuique assignandis ad concubitus voluptates.*] Vide quæ supra adducta ad librum secundum.

[m] *Ut puras manus elevent ad Deum illum.*] 1 Tim. II. Jac. IV. 8. Tertullianus Apologetico: *Illuc suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocuis: capite nudo, quia non erubescimus: denique sine monitore, quia de pectore oramus pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum.*

[n] *Qui omnia conspicua atque inconspicua fecit ex nihilo.*] Coloss. I. 16. Hebr. XI. 3. Actor. IV. 24. 2 Macch. VII. 28.

[o] *Cum certa fiducia eum curam nostri gerere.*] 1 Petr. III. II, V. 7.

[p] *Cum, nisi ejus permissu, ne passer quidem cadat.*] Matth. X. 29.

[q] *Ac ne eos timeant, qui tantum corpori nocere possunt, præ eo, cui et in corpus, et in animum, æquale jus est.*] Matth. X. 28. Lucæ XII. 4.

sunt, præ eo, cui et in corpus, et animum, æquale jus est. [r] Confidant non Deo tantum Patri, sed et [s] Jesu: [t] quando in terris aliud nomen non est, quod nos salvos præstet: [u] quod recte facturos, si cogitaverint, non qui illum Patrem, hunc Dominum voce nuncupant, æternum victuros, sed qui ex eorum voluntate vitam componunt. Monentur deinde [w] sanctum illud dogma Christi, ut pretiosissimum thesaurum, sollicite custodire: atque eam ob rem etiam [x] sæpe legere sacra scripta, quibus nemo possit decipi, nisi qui prius se ipse deceperit. [y] Nam et fideliores fuisse eorum Scriptores et afflatus divini pleniores, quam ut necessaria veritate nos fraudare vellent, eamve nube aliqua obtegere: [z] sed adferendum animum paratum obsequio: id si fiat, [a] nihil eorum nos

[r] *Confidant non Deo tantum Patri, sed et Jesu.*] Joh. XIV. 2. Hebr. IV. 15, 16. Eph. III. 12. & 17.

[s] *Jesu.*] Adde: filio ejus unigenito, quem Mediatorem inter se et nos esse voluit, cui potestatem omnem in cœlo et terra tribuit. *Clericus.*

[t] *Quando in terris aliud nomen non est, quod nos salvos præstet.*] Actor. IV. 12.

[u] *Quod recte facturos, si cogitaverint, non qui illum Patrem, hunc Dominum voce nuncupant, æternum victuros, sed qui ex eorum voluntate vitam componunt.*] Joh. VIII. 41. et sequentibus: Matth. VII. 21. Joh. XV. 14. 1 Joh. II. 3, 4.

[w] *Sanctum illud dogma Christi, ut pretiosissimum thesaurum, sollicite custodire.*] Matth. XIII. 44, 45. 1 Cor. IV. 7. 1 Tim. VI. 20. 2 Tim. I. 14.

[x] *Sæpe legere sacra scripta.*] Coloss. IV. 16. 1 Thess. V. 27. Apoc. I. 3.

[y] *Nam et fideliores fuisse eorum Scriptores—quam ut necessaria veritate nos fraudare vellent.*] Tertullianus de hæreticis sic loquitur in Præscriptione: *Solent dicere, non omnia Apostolos scisse, eadem agitati dementia, qua rursus convertunt: omnia quidem Apostolos scisse, sed non omnia omnibus tradidisse: in utroque Christum reprehensioni subjicientes, qui aut minus instructos, aut parum simplices Apostolos miserit.* Vide et quæ sequuntur ibidem longe utilissima.

[z] *Sed adferendum animum paratum obsequio.*] Johan. VII. 17. V. 44. Matth. XI. 25. Philipp. III. 15. 2 Petri III. 16. Oseæ XIV. 10.

[a] *Nihil eorum nos fugiturum, quæ credi, sperari, aut fieri a nobis debent.*] 2 Tim. III. 15, 16. Johan. XX. 31. 1 Petr. I, 23.

 fugitu-

fugiturum, quæ credi, sperari, aut fieri à nobis debent: [b] atque eo modo ali et excitari in nobis illum Spiritum, [c] qui futuræ felicitatis arrhabo est datus. Absterrentur præterea ab imitatione Paganorum: [d] primum in cultu falsorum Deorum, [e] qui nihil sunt, nisi vana nomina, [f] quibus mali Dæmones utuntur, [g] ut nos à veri Dei cultu avertant: [h] quare non posse nos eorum sacris participare, ita ut simul et Christi sacrificium nobis prosit: [i] secundo, in vivendi modo licentioso, nec aliam habente legem, quam à cupiditate dictatam; [k] unde Christianos longissime abesse oporteat, [l] qui non tantum Paganis præstare multum debeant, [m] sed et Judæorum legisperitis et Pharisæis, quorum justitia in externis quibusdam factis consistens non sufficit, ut ad cœleste regnum perveniatur. [n] Nullo nunc in pretio esse circumcisionem manu factam, sed alteram internam cordis, [o] ob-

[b] *Atque eo modo ali in nobis et excitari illum Spiritum.*] 2 Tim. VI. 1 Thess. V. 19.

[c] *Qui futuræ felicitatis arrhabo est datus.*] Ephes. I. 14. 2 Cor. I. 22. V. 5.

[d] *Primum in cultu falsorum Deorum.*] 1 Cor. VIII. 5, 6.

[e] *Qui nihil sunt, nisi vana nomina.*] Ibidem v. 4. X. 19.

[f] *Quibus mali Dæmones utuntur.*] 1 Cor. X. 20. Apoc. IX. 2.

[g] *Ut nos à veri Dei cultu avertant.*] Matth. XIII. 19. Eph. II. 2. Apoc. IX. 9. 2 Thess. II. 9.

[h] *Quare non posse nos eorum sacris participare, ita ut simul et Christi sacrificium nobis prosit.*] 1 Cor. X. 20.

[i] *Secundo, in vivendi modo licentiosa, nec aliam habente legem, quam à cupiditate dictatam.*] Eph. II. 3. Tit. II. 14.

[k] *Unde Christianos longissime abesse oporteat.*] 2 Corinth. VI. 15.

[l] *Qui non tantum Paganis præstare multum debeant.*] Matt. V. 47. VI. 7, 32.

[m] *Sed et Judæorum legisperitis et Pharisæis, quorum justitia in externis quibusdam factis consistens non sufficit, ut ad cœleste regnum perveniatur.*] Matth. V. 20. XXIII. 23. Rom. III. 20. Galat. II. 16.

[n] *Nullo nunc in pretio esse circumcisionem manu factam, sed alteram internam cordis.*] 1 Cor. VII. 19. Galat. V. 6. VI. 15. Philipp. III. 3. Ephes. II. 11. Coloss. II. 11. Rom. II. 29.

[o] *Observationem mandatorum Dei.*] 1 Cor. VII. 19.

servationem

servationem mandatorum Dei, [p] novum opificium, [q] fiduciam in diligendo efficacem, [r] unde agnoscantur veri [r] Israëlitæ, [s] mystici Judæi, hoc est, Dei laudatores. [t] Ciborum discrimina, [u] sabbata, [w] dies festos, [x] umbras esse rerum, quæ in Christo et Christianis exsistant. Ex occasione Mahumetismi hæc adferuntur monita, [y] prædictum à Domino Jesu, venturos quosdam post sua tempora, qui à Deo se missos mentirentur; [z] sed etiamsi Angelus de cœlo veniret, non recipiendum esse [z] dogma aliud, [a] quam illud Christi, tantis testimoniis probatum. Quippe [b] olim quidem Deum multis variisque modis allocutum pios, qui fuerunt: postremo autem voluisse eum nos compellare per Filium suum, [c] rerum omnium Dominum, [d] splendoris paterni effulgentiam, substantiæ ejus expressam imaginem, [e] per quem

[p] *Novum opificium.*] Galat. VI. 15.

[q] *Fiduciam in diligendo efficacem.*] Galat. V. 6.

[r] *Unde agnoscantur veri Israëlitæ.*] Rom. IX. 6. 1 Cor. X. 18. Gal. VI. 16. Joh. I. 47.

[s] *Mystici Judæi, hoc est, Dei laudatores.*] Rom. II. 28. Philo de Allegoriis: Τῷ ἐξομολογουμένῳ ὁ Ἰούδας σύμβολον. *Judas symbolum ejus qui Deum profitetur.*

[t] *Ciborum discrimina.*] Actor. X. 13, 14, 15. XV. 19, 20. 1 Cor. X. 25. Col. II. 16, 21.

[u] *Sabbata.*] Coloss. dicto loco.

[w] *Dies festos.*] Ibidem. Rom. XIV. 5.

[x] *Umbras esse rerum, quæ in Christo et Christianis exsistant.*] Col. II. 17. Hebr. X. 1.

[y] *Prædictum à Domino Jesu, venturos quosdam post sua tempora, qui à Deo se missos mentirentur.*] Joh. V. 43. 2 Thess. II. 9. Matth. VII. 15. XXIV. II. Marci XIII. 22. 1 Joh. IV. 1.

[z] *Sed etiamsi Angelus de cœlo veniret, non recipiendum esse dogma aliud.*] Gal. I. 8.

[a] *Quam illud Christi, tantis testimoniis probatum.*] 1 Joh. V. 7, 8. Hebr. II. 4. XII. 1. Johan. I. 7; 32. V. 32, 37, 39, 46. Luc. XXIV. 27. Actor. II. 22, 23. X. 43.

[b] *Olim quidem Deum multis variisque modis allocutum pios, qui fuerunt: postremo autem voluisse eum nos compellare per Filium suum.*] Hebr. I. 2.

[c] *Rerum omnium Dominum.*] 1 Corinth. XV. 27. Hebr. II. 5.

[d] *Splendoris paterni effulgentiam, substantiæ ejus expressam imaginem.*] Hebr. I. 3.

[e] *Per quem condita sunt, quæ fuerunt, aut erunt.*] Ibidem. Coloss. I. 16.

condita

condita sunt, quæ fuerunt, aut erunt, [f]qui suo imperio agit ac fert omnia, [g]et, expiatis peccatis nostris, ad dextram Dei sublatus, [h]dignitatem supra Angelos consecutus est: [i]quo proinde legis auctore nihil potest exspectari magnificentius. Revocatur etiam, eadem occasione, ipsis in memoriam, [k]arma Christi militibus assignata, non esse qualibus Mahumetes nititur, sed Spiritus propria, apta expugnandis munitionibus, quæ se adversus Dei cognitionem erigunt: pro scuto fiduciam, quæ tela ignita diaboli repellat: pro lorica, justitiam sive rectitudinem vitæ; [l]pro galea, quæ quod infirmissimum est tegat, spem æternæ salutis; [m]pro ense vero tradita divinitus verba, penitissimas animi partes penetrantia. Sequitur post hæc exhortatio [n]ad mutuam concordiam, quam Christus suis abiens tam serio commendavit: [o]non multos inter nos esse doctores debere, sed unum Jesum Christum: [p]omnes Chris-

[f] *Qui suo imperio agit ac fert omnia.*] Hebr. I. 3. Apoc. I. 5.

[g] *Et, expiatis peccatis nostris, ad dextram Dei sublatus.*] Hebr. I. 3. IX. 12. Matth. XX. 28. 1 Joh. II. 2. IV. 10. Matt. XXVI. 64. Marci XVI. 19. Act. II. 33, 34. VII. 55, 56. Rom. VIII. 34. Ephes. I. 20. Coloss. III. 1. Hebr. VIII. 1. X. 12. XII. 5.

[h] *Dignitatem supra Angelos consecutus est.*] 1 Petr. III. 22. Hebr. I. 13. Eph. I. 21.

[i] *Quo proinde legis auctore nihil potest exspectari magnificentius.*] Heb. II. 3, 4, 5, 6, 7, 8. III. 3, 4, 5, 6.

[k] *Arma Christi militibus assignata.*] Rom. XIII. 12. 2 Cor. VI. 7. X. 4. Ephes. VI. 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18.

[l] *Pro galea.*] Vide præter dictum ad Ephesios locum, 1 Thess. V. 8.

[m] *Pro ense vero.*] Vide præter dictum locum, Eph. VI. 17. Hebr. IV. 12. Apoc. I. 16.

[n] *Ad mutuam concordiam, quam Christus suis abiens tam serio commendavit.*] Joh. XIV. 27. XIII. 34, 35. XV. 12, 17. XVII. 20. et sequentibus: XX. 19, 26. 1 Joh. III. 23. Adde Ephes. III. 14. et sequentibus: VI, 16. Heb. XIII. 20. Matt. V. 9.

[o] *Non multos inter nos esse doctores debere, sed unum Jesum Christum.*] Matth. XXIII. 8. Jacob. III. 1.

[p] *Omnes Christianos in idem nomen baptizatos.*] Rom. VI. 3, 4. 1 Cor. I. 13, 15. Galat. III. 27. Ephes. IV. 5. Coloss. II. 12.

tianos

tianos in idem nomen baptizatos: [q] quare non debere inter ipsos sectas esse et scissuras, quibus ut remedium tandem adhibeatur aliquod, suggeruntur dicta illa Apostolica, [r] sapiendum temperánter, [s] pro modo cognitionis, quam cuique Deus admensus est: [t] si qui minus omnia intelligant, eorum ferendam imbecillitatem, [u] ut placide ac sine jurgiis nobiscum coalescant: [w] si qui intelligentia præstent cæteris, par esse, ut et studio erga cæteros excellant: [x] hos vero, qui aliter aliqua in parte sentiunt, exspectandos donec et ipsis Deus veritatem latentem aperiat: [y] interim, de quibus constat, retinenda, et opere implenda. [z] Nunc ex parte sciri: [a] venturum illud ævum, quo omnia certissime cognoscenda sint. Etiam hoc rogantur singuli, [b] ne inutile detineant talentum sibi concreditum: [c] sed omnem impendant operam,

[q] *Quare non debere inter ipsos sectas esse et scissuras.*] 1 Cor. I. 10. XI. 18. XII. 25.

[r] *Sapiendum temperanter.*] Rom. XII. 3, 16. 1 Cor. IV. 6.

[s] *Pro modo cognitionis, quam cuique Deus admensus est.*] Dicto loco ad Romanos, et XII. 6. 2 Cor. X. 13. Ephes. IV. 7, 15, 16.

[t] *Si qui minus omnia intelligant, eorum ferendam imbecillitatem.*] Rom. XIV. 1. XV. 2. 1 Cor. VIII. 7.

[u] *Ut placide ac sine jurgiis nobiscum coalescant.*] Rom. XIV. 1. 2 Cor. XII. 20. Gal. V. 20. Philipp. I. 16. II. 3, 15. 1 Cor. XI. 16.

[w] *Si qui intelligentia præstent cæteris, par esse, ut et studio erga cæteros antecellant.*] Rom. VIII. 1, 2, 3, 9. XII. 8. XIII. 3, 14. 16. 1 Cor. XIII. 2. 2 Cor. VI. 6. VIII. 7. 2 Pet. I. 5, 6.

[x] *Hos vero, qui aliter aliqua in parte sentiunt, exspectandos donec et ipsis Deus latentem veritatem aperiat.*] Philipp. III. 15. Eph. IV. 2. 1 Cor. XIII. 4, 7. 1 Thess. IV. 14. 2 Cor. VI. 6. Galat. V. 22. Coloss. IV. 11. 2 Timoth. IV. 2. Luc. IX. 54, 55.

[y] *Interim, de quibus constat, retinenda, et opere implenda.*] Philipp. III. 16. Jacob. I. 22, 23, 24, 25.

[z] *Nunc ex parte sciri.*] 1 Cor. XIII. 9. 12.

[a] *Venturum illud ævum, quo omnia certissime cognoscenda sint.*] Ibidem. V. 10, 12. 1 Joh. III. 2. Matth. V. 8.

[b] *Ne inutile detineant talentum sibi concreditum.*] Matth. XXV. 15. et sequentibus.

[c] *Sed omnem impendant operam, ut alios Christo acquirant.*] 1 Cor. IX. 19, 20, 21, 22.

operam, ut alios Christo acquirant: [d] quam ad rem non tantum adhibendos rectos salutaresque sermones, [e] sed et emendatæ vitæ exemplum; ut ex servis de bonitate Domini, et ex actionibus de legis puritate judicium fiat. Postremo loco reversa, unde exierat, ad lectores populares oratio, obsecrat eos, [f] si quid hic boni est, de eo agant Deo gratias: [g] si quid minus placeat, rationem ut habeant, tum communis naturæ hominum ad multos errores pronæ, [h] tum et loci ac temporis, quo opus hoc effusum verius, quam elaboratum est.

[d] *Quam ad rem non tantum adhibendos rectos salutaresque sermones.*] Gal. VI. 6. Ephes. IV. 29. 2 Timoth. I. 13. Tit. II. 8.

[e] *Sed et emendatæ vitæ exemplum; ut ex servis de bonitate Domini, et ex actionibus de legis puritate judicium fiat.*] 1 Petr. III. 1, 16. Eph. VI. 6. 2 Tim. II. 24. 1 Petr. II. 12. Ephes. IV. 1. Philipp. I. 27.

[f] *Si quid hic boni est, de eo agant Deo gratias.*] Jacob. I. 17. 2 Thess. I. 3. 1 Corinth. I. 4.

[g] *Si quid minus placeat, rationem habeant, tum communis naturæ hominum ad multos errores pronæ.*] Jac. III. 2. Gal. VI. 1, 2.

[h] *Tum et loci.*] Quod optimus et doctissimus vir Lupistoniensi carcere, cui in perpetuum damnatus erat, teneretur; quo loco et tempore profecto tot insignia opera summa eruditione, limatissimo judicio et ingenio singulari nunquam elaborare potuisset, sine incredibili constantia, animique tranquillitate et fide in Deum inconcussa; ob quæ bona in eum collata, in usum totius Christianitatis, Deo gratias agent quicumque animo veritatis studioso cujus cætera ejus opera, tum etiam hoc legent. Quod ex animo quidem nos facimus. *Clericus.*

FINIS.

TYPOGRAPHUS

LECTORI S.

QUUM de nova hac editione sic adornanda cogitarem, ut adnotationes ipsius textus verbis subjunctæ, uno intuitu conspici possent, ea præ primis difficultas sese obtulit, ut notæ longiores continuam textus seriem vel omnino interrumperent, vel saltem difficilem redderent. Cui cum alio modo obviam ire non possem, quædam ex allegatis Græcis longioribus (quæ et longe major Lectorum numerus utplurimum negligere solet) retenta tantum interpretatione Latina, ad calcem libri rejicere consultum duxi. Itaque ea, ne quid opusculo deficiat, hic exhibeo, simulque paginæ numerum quæ interpretationem Latinam continet adjicio.

LOCA PRÆTERMISSA.

Pag. 26. Κατὰ γὰρ τὴν ἐξ ἀρχῆς τῶν ὅλων σύστασιν μίαν ἔχειν ἰδέαν οὐρανόν τε καὶ γῆν, μεμιγμένης αὐτῶν τῆς φύσεως· μετὰ δὲ ταῦτα διαστάντων τῶν σωμάτων ἀπ' ἀλλήλων, τὸν μὲν κόσμον περιλαβεῖν ἅπασαν τὴν ὁρωμένην ἐν αὐτῷ σύνταξιν, τὸν δὲ ἀέρα κινήσεως τυχεῖν συνεχοῦς. Καὶ τὸ μὲν πυρῶδες αὐτοῦ πρὸς τοὺς μετεωροτάτους τόπους συνδραμεῖν. Ἀνωφεροῦς οὔσης τῆς τοιαύτης φύσεως διὰ τὴν κουφότητα· ἀφ' ἧς αἰτίας τὸν μὲν ἥλιον καὶ τὸ λοιπὸν πλῆθος τῶν ἄστρων ἐναποληφθῆναι τῇ πάσῃ δίνῃ. Τὸ δὲ ἰλυῶδες καὶ θολερὸν μετὰ τῆς τῶν ὑγρῶν συγκρίσεως ἐπὶ ταυτὸ καταστῆναι, διὰ τὸ βάρος, εἰλούμενον δ' ἐν ἑαυτῷ, καὶ συστρεφόμενον συνεχῶς, ἐκ μὲν τῶν ὑγρῶν τὴν θάλασσαν, ἐκ δὲ τῶν στερεμνιωτέρων ποιῆσαι τὴν γῆν πηλώδη καὶ παντελῶς ἁπαλήν, ταύτην δὲ τὸ μὲν πρῶτον τοῦ περὶ τὸν ἥλιον πυρὸς καταλάμψαντος, πῆξιν λαβεῖν, ἔπειτα διὰ τὴν θερμασίαν ἀναζυμουμένης τῆς ἐπιφανείας, συνοιδῆσαί τινα τῶν ὑγρῶν κατὰ πολλοὺς τόπους, καὶ γενέσθαι περὶ αὐτὰ σηπεδόνας ὑμέσι λεπτοῖς περιεχομένας. Ὅπερ ἐστὶν ἐν τοῖς ἕλεσι καὶ τοῖς λιμνάζουσι τῶν τόπων ἔτι καὶ νῦν ὁρᾶσθαι γινόμενον· ἐπειδὰν τῆς χώρας κατεψυγμένης ἄφνω διάπυρος ὁ ἀὴρ γένηται, μὴ λαβὼν τὴν μεταβολὴν ἐκ τοῦ κατ' ὀλίγον, ζωογονουμένων δὲ τῶν ὑγρῶν διὰ τῆς θερμασίας τὸν εἰρημένον τρόπον, τὰς μὲν νύκτας λαμβάνειν αὐτίκα τὴν τροφὴν ἐκ τῆς πιπτούσης ἀπὸ τοῦ περιέχοντος ὁμίχλης, τὰς δ' ἡμέρας ὑπὸ τοῦ καύματος στερεοῦσθαι. Τὸ δ' ἔσχατον τῶν κυοφορουμένων τὴν τελείαν αὔξησιν λαβόντων, καὶ τῶν ὑμένων διακαυθέντων τε καὶ περιρραγέντων, ἀναφυῆναι καὶ φανῆναι παντοδαποὺς τύπους ζῴων· τούτων δὲ τὰ μὲν πλείστης θερμασίας κεκοινωνηκότα πρὸς τοὺς μετεώρους τόπους ἀπελθεῖν, γενόμενα πτηνά. Τὰ δὲ γεώδους ἀντεχόμενα συγκρίσεως ἐν τῇ τῶν ἑρπετῶν καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐπιγείων τάξει καταριθμηθῆναι. Τὰ δὲ φύσεως ὑγρᾶς μάλιστα μετειληφότα πρὸς τὸν ὁμογενῆ τόπον συνδραμεῖν ὀνομασθέντα πλωτά· τὴν δὲ γῆν ἀεὶ μᾶλλον στερεουμένην ὑπό τε τοῦ περὶ τὸν ἥλιον πυρὸς καὶ τῶν πνευμάτων, τὸ τελευταῖον μηκέτι δύνασθαι μηδὲν τῶν μειζόνων ζωογονεῖν, ἀλλ' ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλα μίξεως ἕκαστα γεννᾶσθαι τῶν ἐμψύχων, ἔοικε δὲ περὶ τῆς τῶν ὅλων φύσεως οὐδ' Εὐριπίδης διαφωνεῖν τοῖς προειρημένοις, μαθητὴς ὢν Ἀναξαγόρου τοῦ φυσικοῦ· ἐν γὰρ τῇ Μελανίππῃ τίθησιν οὕτως.

Ὡς οὐρανός τε γαῖά τ' ἦν μορφὴ μία.
Ἐπεὶ δ' ἐχωρίσθησαν ἀλλήλων δίχα,
Τίκτουσι πάντα κἀξέδωκαν εἰς φάος,
Δένδρη, πετεινά, θῆρας, οὕς θ' ἅλμη τρέφει,
Γένος τε θνητῶν.

Καὶ περὶ μὲν τῆς πρώτης τῶν ὅλων γενέσεως τοιαῦτα παρειλήφαμεν. Τοῦ δὲ ἐξ ἀρχῆς ζωογονεῖν τὴν γῆν, εἰ καὶ παράδοξον εἶναί τισι φαίνεται τὴν τότε ἐνέργειαν, φασὶ καὶ τὰ μέχρι νῦν γινόμενα μαρτυρεῖν ἑαυτοῖς· κατὰ γὰρ τὴν Θηβαΐδα τῆς Αἰγύπτου, καθ' οὓς ἂν καιροὺς πλεονάσῃ τὴν ἀνάβασιν ὁ Νεῖλος, καὶ τῆς μὲν γῆς διὰ τοῦτο καθύγρου γινομένης, τῆς δὲ περὶ τὸν ἥλιον

θερμασίας

θερμασίας ἄφνω προσπεσούσης, καὶ διὰ τοῦτο κατὰ πολλοὺς τόπους τῆς ἐπιφανείας σήψεως γινομένης, πλῆθος μυῶν ἐκ γῆς ἀναρίθμητον γεννᾶσθαι. — Ὑπό τ' οὖν τῆς γῆς σκληρᾶς γεγενημένης, καὶ τοῦ περιέχοντος ἀέρος οὐκέτι διατηροῦντος τὴν ἐξ ἀρχῆς εὐταξίαν καὶ εὐκρασίαν, φύεσθαι ζῶα, φανερὸν εἶναι λέγουσι, διότι κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς τῶν ὅλων γένεσιν ἐκ τῆς γῆς συνέβαινε ζωογονεῖσθαι παντοίας φύσεις ἐμψύχων.

Pag. 150.] Μετὰ δὲ ταῦτα πολλῷ χρόνῳ ὕστερον τῶν ἐγχωρίων τις Ἄδαδος ὄνομα πλεῖον ἰσχύσας, Δαμασκοῦ τε καὶ τῆς ἄλλης Συρίας ἔξω Φοινίκης ἐβασίλευσε. Πόλεμον δ' ἐξενέγκας πρὸς Δαβίδην βασιλέα τῆς Ἰουδαίας, καὶ πολλαῖς μάχαις κριθεὶς, ὑστάτῃ τε παρὰ τὸν Εὐφράτην ἐν ᾗ ἡττᾶται, ἄριστος ἔδοξεν εἶναι βασιλέων ῥώμῃ τε καὶ ἀνδρείᾳ. Τελευτήσαντος δ' ἐκείνου, ἀπόγονοι ἐπὶ δέκα γενεὰς ἐβασίλευον, ἑκάστου παρὰ τοῦ πατρὸς ἅμα τῇ ἀρχῇ καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐκδεχομένου, ὥσπερ οἱ Πτολεμαῖοι ἐν Αἰγύπτῳ. Μέγιστον δὲ πάντων δυνηθεὶς ὁ τρίτος, ἀναμάχεσθαι βουλόμενος τὴν τοῦ προπάτορος ἧτταν, στρατεύσας ἐπὶ Ἰουδαίοις ἐπόρθησε τὴν νῦν Σαμαρεῖτιν καλουμένην.

Ibid.] Ἀβιβάλου τελευτήσαντος, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Εἴρωμος ἐβασίλευσεν. Οὗτος τὰ πρὸς ἀνατολὰς μέρη τῆς πόλεως προσέχωσεν, καὶ μεῖζον τὸ ἄστυ πεποίηκεν, καὶ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς τὸ ἱερὸν καθ' ἑαυτὸ ὂν ἐν νήσῳ, χώσας τὸν μεταξὺ τόπον, συνῆψε τῇ πόλει, καὶ χρυσοῖς ἀναθήμασιν ἐκόσμησεν, ἀναβὰς δὲ εἰς Λίβανον ὑλοτόμησεν πρὸς τὴν τῶν ναῶν κατασκευήν. Τὸν δὲ τυραννοῦντα Ἱεροσολύμων Σολομῶνα πέμψαι φασὶ πρὸς τὸν Εἴρωμον αἰνίγματα, καὶ παρ' αὐτοῦ λαβεῖν ἀξιοῦν· τὸν δὲ μὴ δυνηθέντα λῦσαι τὰ αἰνίγματα πολλὰ τῶν χρημάτων εἰς τὸ ἐπιζήμιον ἀναλῶσαι, εἶτα δὲ Ἀβδήμονόν τινα Τύριον ἄνδρα τὰ προτεθέντα λῦσαι, καὶ αὐτὸν ἄλλα προβαλεῖν, ἃ μὴ λύσαντα τὸν Σολομῶνα, πολλὰ τῷ Εἰρώμῳ προσαποτῖσαι χρήματα.

Ibid.] Τελευτήσαντος δ' Ἀβιβάλου, διεδέξατο τὴν βασιλείαν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Εἴρωμος, βιώσας ἔτη τριάκοντα τέσσαρα. Οὗτος ἔχωσε τὸν εὐρύχωρον, τόν τε χρυσοῦν κίονα τὸν ἐν τοῖς τοῦ Διὸς ἀνέθηκεν. Ἔπειτα ὕλην ξύλων ἀπελθὼν ἔκοψεν, ἀπὸ τοῦ λεγομένου ὄρους Λιβάνου, κέδρινα ξύλα εἰς τὰς τῶν ἱερῶν στέγας, καθελών τε τὰ ἀρχαῖα ἱερὰ, καινοὺς ναοὺς ᾠκοδόμησεν. τότε τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῆς Ἀστάρτης τέμενος ἀνιέρευσεν· πρῶτόν τε τοῦ Ἡρακλέους ἔγερσιν ἐποιήσατο ἐν τῷ Περιτίῳ μηνί, εἶτα τὸ τῆς Ἀστάρτης, ὁπότε Τιτυοῖς ἐπεστράτευσεν, μὴ ἀποδιδοῦσι τοὺς φόρους, οὓς καὶ ὑποτάξας ἑαυτῷ πάλιν ἀνέστρεψεν. Ἐπὶ τούτων δέ τις ἦν Ἀβδήμονος παῖς νεώτερος, ὃς ἐνίκα τὰ προβλήματα, ἃ ἐπίτασσε Σολομὼν ὁ Ἱεροσολύμων βασιλεύς. Ψηφίζεται δὲ ὁ χρόνος ἀπὸ τούτου τοῦ βασιλέως ἄχρι τῆς Καρχηδόνος κτίσεως οὕτως· Τελευτήσαντος Εἰρώμου, διεδέξατο τὴν βασιλείαν Βαλεάζορος ὁ υἱὸς, ὃς βιώσας ἔτη τεσσαράκοντα τρία, ἐβασίλευσεν ἔτη ἑπτά. Μετὰ τοῦτον Ἀβδάστρατος ὁ τούτου υἱὸς, βιώσας ἔτη εἴκοσι ἐννέα, ἐβασίλευσεν ἔτη ἐννέα· τοῦτον οἱ τῆς τροφοῦ αὐτοῦ υἱοὶ τέσσαρες ἐπιβουλεύσαντες ἀπώλεσαν. ὧν ὁ πρεσβύτερος ἐβασίλευσεν ἔτη δέκα δύο. μεθ' οὓς Ἄσταρτος ὁ Δελαιαστάρτου, ὃς βιώσας ἔτη πεντήκοντα τέσσαρα, ἐβασίλευσεν ἔτη δώδεκα. Μετὰ τοῦτον ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἀσέρυμος βιώσας ἔτη τέσσαρα καὶ πεντήκοντα, ἐβασίλευσεν ἔτη ἐννέα· οὗτος ἀπώλετο ἀπὸ τοῦ ἀδελφοῦ Φίλητος· ὃς λαβὼν

λαβὼν τὴν βασιλείαν ἦρξεν μῆνας ὀκτὼ, βιώσας ἔτη πεντήκοντα. Τοῦτον ἀνεῖλεν Εἰθώβαλος ὁ τῆς Ἀστάρτης ἱερεὺς, ὃς βασιλεύσας ἔτη τριάκοντα δύο, ἐβίωσεν ἔτη ἑξήκοντα ὀκτώ. Τοῦτον διεδέξατο Βαδέζωρος υἱὸς, ὃς βιώσας ἔτη τεσσαράκοντα πέντε, ἐβασίλευσεν ἔτη ἕξ. Τούτου διάδοχος γέγονε Μάτγηνος ὁ υἱὸς, ὃς βιώσας ἔτη τριάκοντα δύο, ἐβασίλευσεν ἔτη ἐννέα. Τούτου διάδοχος γέγονε Φυγμαλίων. Βιώσας δὲ ἔτη πεντήκοντα ἕξ, ἐβασίλευσεν ἔτη τεσσαράκοντα ἑπτά. Ἐν δὲ τῷ ἐπ' αὐτοῦ ἑβδόμῳ ἔτει ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ φυγοῦσα ἐν τῇ Λιβύῃ πόλιν ᾠκοδόμησε Καρχηδόνα.

Pag. 151.] Καὶ Ἐλουλαῖος ὄνομα ἐβασίλευσεν ἔτη τριάκοντα ἕξ. Οὗτος ἀποστάντων Κιτιαίων ἀναπλεύσας, προσηγάγετο αὐτοὺς πάλιν. Ἐπὶ τούτους πέμψας δὲ τῶν Ἀσσυρίων βασιλεὺς, ἐπῆλθε Φοινίκην πολεμῶν ἅπασαν, ὅστις σπεισάμενος εἰρήνην μετὰ πάντων ἀνεχώρησεν ὀπίσω· ἀπέστη τε Τυρίων Σιδὼν καὶ Ἄρκη καὶ ἡ Παλαίτυρος καὶ πολλαὶ ἄλλαι πόλεις, αἳ τῷ τῶν Ἀσσυρίων ἑαυτὰς βασιλεῖ παρέδοσαν. Διὸ Τυρίων οὐχ ὑποταγέντων, πάλιν ὁ βασιλεὺς ἐπ' αὐτοὺς ὑπέστρεψε, Φοινίκων συμπληρωσάντων αὐτῷ ναῦς ἑξήκοντα καὶ ἐπικώπους ὀκτακοσίους. Αἷς ἐπιπλεύσαντες Τύριοι ναυσὶ δεκαδύο, τῶν νεῶν τῶν ἀντιπάλων διασπαρεισῶν, λαμβάνουσιν αἰχμαλώτους ἄνδρας εἰς πεντακοσίους. Ἐπετάθη δὴ πάντων ἐν Τύρῳ τιμὴ διὰ ταῦτα. Ἀναζεύξας δ' ὁ τῶν Ἀσσυρίων βασιλεὺς, κατέστησε φύλακας ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ, καὶ τῶν ὑδραγωγιῶν οἳ διακωλύσουσι Τυρίους ἀρύσασθαι, καὶ τοῦτο ἔτεσι πέντε γινόμενον ἐκαρτέρησαν, πίνοντες ἐκ φρεάτων ὀρυκτῶν.

Pag. 152.] Ἀκούσας δὲ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ναβοπολλάσαρος ὅτι ὁ τεταγμένος σατράπης ἔν τε Αἰγύπτῳ, καὶ τοῖς περὶ τὴν Συρίαν τὴν κοίλην, καὶ τὴν Φοινίκην τόποις ἀποστάτης γέγονεν, οὐ δυνάμενος αὐτὸς ἔτι κακοπαθεῖν, συστήσας τῷ υἱῷ Ναβουχοδονοσόρῳ ὄντι ἔτι ἐν ἡλικίᾳ μέρη τινὰ τῆς δυνάμεως, ἐξέπεμψεν ἐπ' αὐτόν. Συμμίξας δὲ Ναβουχοδονόσορος τῷ ἀποστάτῃ, καὶ παραταξάμενος, αὐτοῦ τε ἐκυρίευσε, καὶ τὴν χώραν ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τὴν αὐτοῦ βασιλείαν ἐποίησε. τῷ τε πατρὶ αὐτοῦ συνέβη Ναβοπολλασάρῳ κατὰ τοῦτον τὸν καιρὸν ἀῤῥωστήσαντι ἐν τῇ Βαβυλωνίων πόλει μεταλλάξαι τὸν βίον ἔτη βεβασιλευκότι εἰκοσιεννέα· αἰσθόμενος δὲ μετ' οὐ πολὺ τὴν τοῦ πατρὸς τελευτὴν Ναβουχοδονόσορος, καταστήσας τὰ κατὰ τὴν Αἴγυπτον πράγματα, καὶ τὴν λοιπὴν χώραν, καὶ τοὺς αἰχμαλώτους Ἰουδαίων τε καὶ Φοινίκων καὶ Σύρων καὶ τῶν κατὰ τὴν Αἴγυπτον ἐθνῶν συντάξας τισὶ τῶν φίλων μετὰ τῆς δυνάμεως, καὶ τῆς λοιπῆς ὠφελείας ἀνακομίζειν εἰς τὴν Βαβυλωνίαν, αὐτὸς ὁρμήσας ὀλιγοστὸς παρεγένετο διὰ τῆς ἐρήμου εἰς Βαβυλῶνα. Καταλαβὼν δὲ τὰ πράγματα διοικούμενα ὑπὸ Χαλδαίων, καὶ διατηρουμένην τὴν βασιλείαν ὑπὸ τοῦ βελτίστου αὐτῶν, κυριεύσας ἐξ ὁλοκλήρου τῆς πατρικῆς ἀρχῆς, τοῖς μὲν αἰχμαλώτοις παραγενόμενος συνέταξεν αὐτοῖς ἀποικίας ἐν τοῖς ἐπιτηδειοτάτοις τῆς Βαβυλωνίας τόποις ἀποδεῖξαι. Αὐτὸς δ' ἀπὸ τῶν ἐκ τοῦ πολέμου λαφύρων, τό, τε Βήλου ἱερὸν καὶ τὰ λοιπὰ κοσμήσας φιλοτίμως, τήν τε ὑπάρχουσαν ἐξ ἀρχῆς πόλιν καὶ ἑτέραν ἔξωθεν προσχαρισάμενος καὶ ἀνακαινίσας πρὸς τὸ μηκέτι δύνασθαι τοὺς πολιορκοῦντας, τὸν ποταμὸν ἀναστρέφοντας, ἐπὶ τὴν πόλιν κατασκευάζειν, περιεβάλετο τρεῖς μὲν τῆς ἔνδον πόλεως περιβόλους, τρεῖς δὲ τῆς ἔξω τούτων, τοὺς μὲν ἐξ ὀπτῆς πλίνθου καὶ ἀσφάλτου, τοὺς δὲ ἐξ

αὐτῆς

αὐτῆς πλίνθου. Καὶ τειχίσας ἀξιολόγως τὴν πόλιν, καὶ τοὺς πυλῶνας κοσμήσας ἱεροπρεπῶς, προσκατεσκεύακε τοῖς πατρικοῖς βασιλείοις ἕτερα βασίλεια ἐχόμενα ἐκείνων, ὑπεραίροντα ἀνάστημα καὶ τὴν πολλὴν πολυτέλειαν· μακρὰ δ' ἴσως ἔσται, ἐάν τις ἐξηγῆται· πλὴν ὄντα γ' ὑπερβολὴν ὡς μεγάλα καὶ ὑπερήφανα συνετελέσθη ἡμέραις δεκαπέντε. Ἐν δὲ τοῖς βασιλείοις τούτοις ἀναλήμματα λίθινα ὑψηλὰ ἀνοικοδομήσας, καὶ τὴν ὄψιν ἀποδοὺς ὁμοιοτάτην τοῖς ὄρεσι, καταφυτεύσας δένδρεσι παντοδαποῖς ἐξειργάσατο, καὶ κατασκευάσας τὸν καλούμενον κρεμαστὸν παράδεισον, διὰ τὸ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ ἐπιθυμεῖν τῆς ὀρείας διαθέσεως, ὡς τεθραμμένην ἐν τοῖς κατὰ Μηδίαν τόποις· μετὰ τὸ ἄρξασθαι τοῦ προειρημένου τείχους, ἐμπεσὼν εἰς ἀρρωστίαν, μετηλλάξατο τὸν βίον, βεβασιλευκὼς ἔτη τεσσαράκοντα τρία.

Pag. 153.] Μεγασθένης δέ φησι Ναβουχοδρόσορον Ἡρακλέος ἀλκιμώτερον γεγονότα ἐπί τε Λιβύην καὶ Ἰβηρίην στρατεῦσαι· ταύτας δὲ χειρωσάμενον, ἀποδασμὸν αὐτέων εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ Πόντου κατοικίσαι. Μετὰ δὲ λέγεται πρὸς Χαλδαίων, ὡς ἀναβὰς ἐπὶ τὰ βασιλήια κατασχεθείη θεῷ ὅτεῳ δή. Φθεγξάμενος δὲ εἶπεν οὕτως. Ἐγὼ Ναβουχοδρόσορος, ὦ Βαβυλώνιοι, τὴν μέλλουσαν ὑμῖν προαγγέλλω συμφορήν, τὴν οὔτε Βῆλος ἐμὸς πρόγονος, οὔτε βασίλεια Βῆλτις ἀποτρέψαι μοίρας πεῖσαι σθένουσι· ἥξει Πέρσης ἡμίονος τοῖσι ὑμετέροισι δαίμοσι χρεώμενος συμμάχοισι, ἐπάξει δὲ δουλοσύνην· οὗ δὴ συναίτιος ἔσται Μήδης τὸ Ἀσσύριον αὔχημα· ὡς εἴθε μιν, πρόσθεν ἢ δοῦναι τοὺς πολιήτας, Χάρυβδίν τινα, ἢ θάλασσαν εἰσδεξαμένην ἀϊστῶσαι πρόρριζον, ἢ μιν ἄλλας ὁδοὺς στραφέντα φέρεσθαι διὰ τῆς ἐρήμου, ἵνα οὔτε ἄστεα, οὔτε πάτος ἀνθρώπων, θῆρες δὲ νομὸν ἔχουσι καὶ ὄρνιθες πλάζονται, ἔν τε πέτρῃσι καὶ χαράδρῃσι μοῦνον ἀλώμενον. Ἐμέ τε, πρὶν ἐς νόον βαλέσθαι ταῦτα, τέλεος ἀμείνονος κυρῆσαι. Ὁ μὲν θεσπίσας παραχρῆμα ἠφάνιστο.

Ibid.] Λέγεται δὲ πάντα μὲν ἐξ ἀρχῆς ὕδωρ εἶναι, θάλασσαν καλεομένην. Βῆλον δὲ σφέα παῦσαι, χώραν ἑκάστῳ ἀπονείμαντα, καὶ Βαβυλῶνα τείχει περιβαλεῖν. Τῷ χρόνῳ δ' ἱκνεομένῳ ἀφανισθῆναι· τειχίσαι δὲ αὖθις Ναβουχοδονόσορον, τὸ μέχρι τῆς Μακεδονίων ἀρχῆς διαμεῖναν, ἐὸν χαλκόπυλον.

Ibid.] Ναβουχοδονόσορος δὲ διαδεξάμενος τὴν ἀρχήν, Βαβυλῶνα μὲν ἐτείχισε τριπλῷ περιβόλῳ ἐν πεντεκαίδεκα ἡμέρῃσι, τόν τε Ἀρμακάλην ποταμὸν ἐξήγαγεν, ἐόντα κέρας Εὐφράτεω, τόν τε Ἀκράκανον. Ὑπὲρ δὲ τῆς Σιππαρηνῶν πόλιος λάκκον ὀρυξάμενος, περίμετρον μὲν τεσσαράκοντα παρασαγγέων, βάθος δὲ ὀργυιέων εἴκοσι, πύλας ἐπέστησε, τὰς ἀνοίγοντες ἄρδεσκον τὸ πεδίον· καλέουσι δ' αὐτὰς ὀχετογνώμονας· ἐπετείχισε δὲ καὶ τῆς ἐρυθρῆς θαλάσσης τὴν ἐπίκλυσιν, καὶ Τερηδόνα πόλιν ἔκτισεν, κατὰ τὰς Ἀράβων εἰσβολάς. Τά τε βασιλήια δένδροις ἤσκησε, κρεμαστοὺς παραδείσους ὀνομάσας.

Pag. 154.] Ἐπὶ Εἰθωβάλου τοῦ βασιλέως ἐπολιόρκησε Ναβουχοδονόσορος τὴν Τύρον ἔτη τρία καὶ δέκα. Μετὰ τοῦτον ἐβασίλευσε Βαὰλ ἔτη δέκα. Μετὰ τοῦτον δικασταὶ κατεστάθησαν καὶ ἐδίκασαν αὐτοί, Ἐννίβαλος Βασλήχου μῆνας δύο, Χέλβης Ἀβδαίου μῆνας τρεῖς, Μύτγονος καὶ Τεράστρατος τοῦ Ἀβδηλίμου δικασταὶ ἔτη ἕξ, ὧν μεταξὺ ἐβασίλευσε Βαλάτορος ἐνιαυτὸν ἕνα. Τούτου τελευτήσαντος, ἀποστείλαντες μετεπέμψαντο Μέρβαλον ἐκ τῆς Βαβυλῶνος, καὶ ἐβασίλευσεν ἔτη τέσ-

σαρα

σαρα. Τούτου τελευτήσαντος, μετεπέμψαντο τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Εἴρωμον, ὃς ἐβασίλευσεν ἔτη εἴκοσιν· ἐπὶ τούτου Κῦρος Περσῶν ἐδυνάστευσεν.

Ibid.] Τῆς δὲ βασιλείας κύριος ἐγένετο ὁ υἱὸς αὐτοῦ Εὐιλμαράδουχος, οὗτος προστὰς τῶν πραγμάτων ἀνόμως καὶ ἀσελγῶς, ἐπιβουλευθεὶς ὑπὸ τοῦ τὴν ἀδελφὴν ἔχοντος αὐτοῦ Νηριγλισσοόρου ἀνῃρέθη, βασιλεύσας ἔτη δύο. Μετὰ δὲ τὸ ἀναιρεθῆναι τοῦτον, διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν ὁ ἐπιβουλεύσας αὐτῷ Νηριγλισσοόρος ἐβασίλευσεν ἔτη τέσσαρα. Τούτου υἱὸς Λαβοροσοάρχοδος ἐκυρίευσε μὲν τῆς βασιλείας παῖς ὢν μῆνας ἐννέα, ἐπιβουλευθεὶς δὲ διὰ τὸ πολλὰ ἐμφαίνειν κακοήθη, ὑπὸ τῶν φίλων ἀπετυμπανίσθη. Ἀπολομένου δὲ αὐτοῦ, συνελθόντες οἱ ἐπιβουλεύσαντες αὐτῷ, κοινῇ τὴν βασιλείαν περιέθηκαν Ναβοννήδῳ τινὶ τῶν ἐν Βαβυλῶνος, ὄντι ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπισυστάσεως· ἐπὶ τούτου, τὰ περὶ τὸν ποταμὸν τείχη τῆς Βαβυλωνίων πόλεως ἐξ ὀπτῆς πλίνθου καὶ ἀσφάλτου κατεκοσμήθη. Οὔσης δὲ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐν τῷ ἑπτακαιδεκάτῳ ἔτει, προεξεληλυθὼς Κῦρος ἐκ τῆς Περσίδος μετὰ δυνάμεως πολλῆς, καὶ καταστρεψάμενος τὴν λοιπὴν Ἀσίαν ἅπασαν, ὥρμησεν ἐπὶ τῆς Βαβυλωνίας· αἰσθόμενος δὲ Ναβόννηδος τὴν ἔφοδον αὐτοῦ, ἀπαντήσας μετὰ τῆς δυνάμεως καὶ παραταξάμενος, ἡττηθεὶς τῇ μάχῃ καὶ φυγὼν ὀλιγοστὸς, συνεκλείσθη εἰς τὴν Βορσιππηνῶν πόλιν· Κῦρος δὲ Βαβυλῶνα καταλαβόμενος καὶ συντάξας τὰ ἔξω τῆς πόλεως τείχη κατασκάψαι, διὰ τὸ λίαν αὐτῷ πραγματικὴν καὶ δυσάλωτον φανῆναι τὴν πόλιν, ἀνέζευξεν ἐπὶ Βόρσιππον, ἐκπολιορκήσων τὸν Ναβόννηδον. Τοῦ δὲ Ναβοννήδου οὐχ ὑπομείναντος τὴν πολιορκίαν, ἀλλ᾽ ἐγχειρίσαντος αὐτὸν πρότερον, χρησάμενος Κῦρος φιλανθρώπως, καὶ δοὺς οἰκητήριον αὐτῷ Καρμανίαν, ἐξέπεμψεν ἐκ τῆς Βαβυλωνίας. Ναβόννηδος μὲν οὖν τὸ λοιπὸν τοῦ χρόνου διαγενόμενος ἐν ἐκείνῃ τῇ χώρᾳ, διέτριψε τὸν βίον.

Libri VI. de Veritate Religionis Christianæ

FINIS.

JOANNIS CLERICI

DE

ELIGENDA,

INTER DISSENTIENTES

CHRISTIANOS,

SENTENTIA LIBER.

---

§. I. *Quærendum esse apud quosnam Christianos hodie vera Christi doctrina quam maxime vigeat.*

QUISQUIS, veri cognoscendi studio, Novi Testamenti Libros legerit, nec judicio destitutus erit; non poterit diffiteri, quin in iis veritatis argumenta, quæ Libris II. et III. exposuit HUGO GROTIUS, ad unum omnia inveniantur. Itaque, si qua beatæ immortalitatis cura tangatur, quæ in iis Libris credenda proponuntur amplecti, quæ præcipiuntur facere, quæ denique speranda docentur, iis confidere sui officii esse intelliget. Alioqui si quis de Veritate Religionis Christianæ se dubitare negaret, simulque dogmata ejus, præcepta aut promissa fide et obsequio digna per omnia minime censeret; is secum ipse pugnaret, atque

atque ex animo Christianum se non esse manifesto ostenderet.

Inter præcepta autem Christi et Apostolorum, hoc habetur; [a] ut coram hominibus nos profiteamur esse discipulos Christi, si eum nos pro suis agnoscere, cum extremum feret de vivis et mortuis judicium, velimus; sin minus, ut eum negaverimus magistrum, coram hominibus, sic illum vicissim, in ultimo illo humani generis conventu, coram Deo, discipulos nos esse suos negaturum. [b] Noluit, nimirum, Christus qui sibi crederent, eos esse clam discipulos suos; quasi suæ eos puderet disciplinæ, aut quasi pluris hominum existimationem, beneficia, minas, et supplicia, quam præcepta sua et promissa vitæ æternæ facerent; sed palam et coram omnibus esse Christianos, ut alios etiam homines ad veram Religionem amplectendam adlicerent, Deoque, si ita ei videretur, [c] vitam ab eo acceptam, vel in exquisitis cruciatibus,

[a] *Ut coram hominibus,* &c.] Sic Christus, Matth. x. 32. Πᾶς ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς· ὅστις δ' ἂν ἀρνήσηταί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγὼ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς: *quisquis me professus erit* (magistrum) *coram hominibus, agnoscam et ego eum* (discipulum) *coram Patre meo qui est in cœlis: Quisquis vero negaverit me* (magistrum) *coram hominibus, negabo illum et ego* (discipulum meum fuisse) *coram patre meo qui est in cœlis.* Vide et 2 Tim. ii. 12. Apoc. iii. 5.

[b] *Noluit, nimirum, Christus,* &c.]. Ideo etiam dixit Matth. v. 14. *Discipulos suos esse lucem mundi, nec posse urbem in monte sitam occultari; nec accendi lucernam, ut modio subjiciatur; sed candelabro imponi, ut illuceat omnibus, qui sunt domi,* &c.

[c] *Vitam ab eo acceptam.*]. Luc. xii. 4. Christus vetat *timere eos qui occidunt corpus, nec postea quidquam facere possunt,* jubetque *eum timeri, qui, postquam occisi fuerimus, nos potest in gehennam ignis conjicere.* Quin etiam omnis generis mala Discipulis prænunciat Matth. x. 39. et seqq. aitque *eum, qui ipsius causa vitam amiserit, eam* (denuo) *inventurum,* &c. Quibus præceptis paruerunt prisci præsertim Christiani, qui ob testimonium Euangelii doctrinæ præbitum *Martyres,* id est, testes dicti sunt.

tibus, redderent; dum ejus præcepta omnibus anteponere se palam profitentur. Sic et Paulus, [d] si ore confessi fuerimus Dominum Jesum, et animo crediderimus eum à Deo è mortuis excitatum esse, docet nos salutem consequuturos; *corde enim*, inquit, *creditur, in justitiam: ore vero confessio fit, in salutem. Ait enim Scriptura: qui ei credit, pudore non adficietur.* Quæ cum ita sint, oportet eum, qui Religionem Christianam veram esse existimat, hanc animi sui sententiam, quavis data occasione, intrepide aperire et profiteri.

Præterea necesse est eum, quærere, si qui sint ejusdem sententiæ, et [e] cum iis pacem ac amicitiam singularem colere; hoc enim indicio discipulos suos agnitum iri docet Christus, si se vicissim ament, omniaque proinde amoris et benevolentiæ officia sibi invicem exhibeant. Quin etiam eos hortatus est, [f] cœtus ut haberent, *in nomine suo*, hoc est, qui Christiani vocarentur; seque vel duobus, tribusve ideo convenientibus, adfuturum promisit. Quo pacto, præter amorem mutuum et arctiorem Christianorum, in unum cœtum coëuntium, amicitiam, [g] dogmatum etiam perpetuitati consulitur, quæ vix possent perpetua esse, si

[d] *Si ore confessi fuerimus.*] Rom. x. 9, 10, 11.

[e] *Cum iis pacem ac amicitiam, &c.*] Joan. XIII. 34, 35. *Novum præceptum do vobis, ut ametis invicem: ut quemadmodum vos amavi, ita vos mutuo ametis. Hac ex re omnes cognoscent vos esse meos discipulos, si mutuum amorem habeatis.* Vide 1 Joan. II. 7. III. 11, 16, 23.

[f] *Cœtus ut haberent, in nomine suo, &c.*] Matth. XVIII. 19, 20.

[g] *Dogmatum perpetuitati, &c.*] Sic et Philosophi omnes doctrinam suam ad posteros transmiserunt, Scholarum opera, in quibus docebant; sed Ecclesiæ Christianæ, multo arctiore et firmiore vinculo conjunctæ, certius et facilius doctrinam à Magistro acceptam ad finem usque sæculorum propagabunt. Quod sine cœtibus fieri vix posset. Voluerat et hoc efficere Pythagoras, sed frustra fuit, quod nihil cœleste in doctrina ejus esset. Vide *Laërtium*, et *Jamblichum*.

unus-

unusquisque seorsim sibi sentiret, nec cuiquam, nisi conduceret, animi sententiam aperiret; nam quæ occultantur, paullatim in oblivionem veniunt, et tandem penitus exstinguuntur. Christus autem et doctrinam suam, et Ecclesias, quæ eam profiterentur, ut ne desineret humano generi benefacere, perpetuas esse voluit.

Itaque quisquis cognitionem Religionis Christianæ ex Novo Testamento hausit, veramque putat, is et hoc profiteri et [h] se adgregare similia profitentibus debet. Verum quia non est hodie (uti nec olim fuit) unum hominum genus, unusve cœtus *in Christi nomine* convenientium; non est illico credendum esse vere Christianum, qui sancto illo nomine censeri cupit; nec proinde cœtui cuivis eorum, qui se Christianos dicunt, [i] sine examine, sese adjungere licet. Videndum ante omnia, an eorum dogmatibus conveniat, cum ea forma sanorum verborum, quam ex Novi Testamenti adtenta lectione animo concepimus. Alioqui posset fieri ut pro Christiano cœtu eum haberemus, qui non esset, nisi, nomine tenus, Christianus. Ergo hominis est prudentis, nulli cœtui, certe in perpetuum, nomen dare: nisi apud quem perspexerit eam, quam vere putat doctrinam Christianam, vigere. Ita ut nihil quidquam dicere, aut facere necesse habeat, contrarium iis quæ à Christo tradita, ac præcepta esse credit.

§. II. *Iis adhærendum, qui Christianorum nomine dignissimi sunt.*

DISSENTIENTIBUS Christianis, nec tantum dis-

h *Se adgregare*, &c.] Vide Epistolas ad Timotheum et Titum, ubi jubentur Ecclesias constituere, et Hebr. x. 25.

i *Sine examine*, &c.] Vide 1 Thess. v. 21. Sed disertius Joannes 1 Ep. iv. 1. *Dilecti*, inquit, *ne cuivis spiritui credite*, sed

sentientibus, sed se invicem (proh pudor!) damnantibus, atque è cœtibus ferali odio proscribentibus; eorum ulli sine examine adsentiri, aut ex ejus formula, nequaquam expensa, alios damnare, non imprudentis tantum, sed etiam præcipitis et iniqui esset hominis. Cœtus qui veram illam Religionem, cujus delineationem animo concepit, vel partim rejiceret, credentemque damnaret, non posset ab eo per omnia vere Christianus haberi, nec impetrare ut quosvis ipse quoque damnaret, quos damnandos, ejiciendosque cœtibus Christianorum Ecclesia illa censeret. Ergo videndum, ante omnia, est, homini prudenti, et æquo, in his Christianorum dissidiis, quinam sint sancto Discipulorum Christi nomine dignissimi, iisque adhærendum.

Si quis quærat quid esset, ex Religionis Christianæ ingenio, faciendum, si nullus omnino cœtus Christianus esset; apud quem videretur vera Christi doctrina palam doceri, et apud quem non imponeretur necessitas dogmatis cujuspiam damnandi, quod verum judicassemus; tum vero opera esset danda ei, qui errores deprehendisset, ut alios ab iis revocaret; qua in re, [k] una cum maximo candore, summa prudentia simul ac constantia essent adhibendæ; ne homines sine fructu offenderentur, aut nimis cito de iis ad veritatem moderationemve adducendis spes adjiceretur. Interea prudenter et modeste esset dicendum quod pro

sed examinate spiritus, an ex Deo sint; nam multi Pseudoprophetæ venerunt in mundum, &c.

[k] *Una cum maximo candore,* &c.] Hic locus est præcepto Christi Matth. x. 16. quo jubemur *prudentes esse instar serpentium, simplices instar columbarum;* hoc est, ita simplices esse, ne in imprudentiam delabamur; sic prudentes, ne callidi fiamus, et in candorem peccemus. Qua in re pauci sunt, qui per omnia medium inter oppositos imprudentiæ et calliditatis scopulos cursum tenere norint.

vero

vero haberetur, nec damnandus quisquam foret, ex alieno arbitrio, quasi errore infectus, qui recte sentire videretur. Numquam ita Deus deseruit deseretve Christianum nomen, nulli ut supersint vere Christiani, aut saltem non possint in rectam viam reduci; cum quibus, si alii nolint ad saniorem sententiam redire, possimus arctiorem quamdam societatem colere, et palam etiam à pertinacibus, quod tamen, nisi omnibus frustra tentatis, faciendum non est, secedere, [1] si illicitum sit apud eos candide et modeste dicere quod sentias, atque abstinere à damnandis iis, quos minime damnandos esse existimes. Religio Christiana vetat, contra animi sententiam, loqui, ac mentiri, et damnare innoxios; nec ingratus Deo esse potest quisquis, ex divinorum illorum præceptorum reverentia, et admiratione, quidvis potius patietur, quam ut ea perfringat. Ejusmodi animi adfectio, quæ ex cognitione officii, amoreque Dei ardentissimo nata est, non potest Deo non summopere placere.

Igitur dissentientibus Christianis dispiciendum, quinam optime omnium sentiant, nec damnandi umquam, nisi qui, re probe perspecta, damnatione digni nobis videntur; iisque adhærendum, qui nec ulla dogmata credi, quæ à nobis falsa habentur, nec ulla, quæ putamus esse vera, damnari postulant. Quod si à nullo cœtu Christiano

[1] *Si illicitum sit*, &c.] Dum licet dissentire, et dissensum profiteri, non est cur à cœtu publico, nisi perversa in eo essent Christianismi fundamenta, abeamus; sed ubi hoc non licet, nec possumus, nisi dissimulata aut abnegata veritate, in eo vivere; tum vero relinquendus cœtus: non licet enim mentiri, aut dissimulare veritatem, dum mendacium ejus locum obtineret, honoresque, soli veritati debitos, sibi vindicaret. Nisi hoc fieret, *modio lux subjiceretur*. Sic Christus à cœtibus Judæorum non secessit, nec Apostoli eos deseruerunt, dum licuit in iis Magistri doctrinam profiteri, et docere. Vide Act. XIII. 46.

impetrari

impetrari posset; tum vero cum iis, qui nobiscum sentirent, ne veritatem proderemus, mentiremurque, secedendum ab iis omnibus esset.

§. III. *Ii sunt Christianorum nomine dignissimi, qui purissime omnium profitentur doctrinam, cujus veritatem probavit* GROTIUS.

VERUM non levis momenti quæstio est, nec solutu facilis, qua quæritur, quinam omnium Christianorum, quorum nunc sunt cœtus, rectissime sentiant, sintque nomine, quo adpellantur, dignissimi. Christianæ omnes Ecclesiæ, tam eæ quæ jam dudum à Romana secesserunt, quam Romana ipsa, hoc sibi singulæ tribuunt: nec est, si rationes omnes seponas, cur huic, potius quam illi, fidem habeas; stultum enim esset ejusmodi electionem [m] casui permittere, et controversias omnes, talorum jactu, ut sic loquar, dirimere.

Cum vero GROTIUS sectæ nullius hodiernæ Christianæ peculiarium dogmatum veritatem ostenderit; sed ejus tantum Religionis, quam Christus et Apostoli homines docuerunt; sequitur ut ea Christianorum familia sit omnibus præferenda, quæ maxime omnium ea tuetur, quæ Christus et Apostoli docuerunt. Ea demum per omnia vere Christiana est Religio, quæ, sine ullius cogitationis humanæ mistura, ad Christum auctorem tota referri potest. In eam quadrant argumenta illa veritatis, quæ Libro II. *de Veritate Religionis Christianæ* expositi sunt, nec alii ulli conveniunt, nisi quatenus cum ea consentit.

Quod si quis detrahat, vel addat doctrinæ à Christo traditæ, eo magis à vero recedit, quo plus detrahit, aut addit. Cum autem *Christi doctri-*

[m] *Casui permittere.*] Vide not. 2. p. 267. ad §. II.

nam

nam dico, eam intelligo, quam plane constat, apud omnes Christianos, esse doctrinam Christi; hoc est, quæ, ex Christianorum omnium sententia, aut diserte habetur in Libris Novi Testamenti, aut necessaria consequentia ex iis solis deducitur. De dogmatibus, quæ, ut nonnulli Christianorum putant, ore à Christo et ab Apostolis tradita, ad posteros alia via pervenerunt; nimirum, institutione, quæ voce tantum facta est, aut quæ ritu quopiam conservata, ut volunt, nec nisi sero scriptis mandata sunt; nullum aliud hic judicium feram, nisi de iis non liquere, apud omnes Christianos, quemadmodum de Libris Novi Testamenti constat. Non dicam falsa ea esse, nisi cum recta Ratione, aut Revelatione pugnent; sed tantum de eorum origine non constare, ideoque esse de iis inter Christianos controversias; qui cetoroqui de dogmatibus consentiunt, quorum veritatem demonstravit GROTIUS. Dum autem quidpiam incertum nobis videtur, [n]eo quasi certo niti, in rebus præsertim magni momenti, nemini sapienti probaretur.

§ IV. *De consensu et dissensu Christianorum.*

QUAMVIS acerrimæ sint inter Christianos controversiæ, eæque magno animorum æstu agitentur, adeo ut undequaque audiantur querelæ, denegatis à nonnullis contendentium rebus manifestis; attamen quædam adeo clara sunt, ut omnes

[n] *Eo quasi certo niti, &c.*] Hoc ipsum est quod vult Paulus Rom. XIV. 23. ubi docet *quod non est ex fide, id peccatum esse*; πᾶν δὲ ὃ οὐκ ἐκ πίστεως ἁμαρτία ἐστίν. Ad quem locum adtulimus verba Philonis, è libro de Profugis, Ed. Paris. pag. 469. ἄριστον ἱερεῖον ἡσυχία καὶ ἐποχὴ περὶ ὧν οὐκ ἔστι πίστις: *præstantissima est victima quies et cohibitio judicii in iis rebus, de quibus non sunt quæ fidem faciant.* Paulo post ἠρεμία δὲ ἀσφαλὴς ἐν σκότῳ, *quies est tuta in tenebris*, sive ubi non constat quid faciendum.

de iis consentiant. Nec exiguum est eorum veritatis argumentum, quod à certandi cupidissimis et adfectibus pæne occæcatis communi consensu admittantur. Nolim quidem propterea cætera omnia, de quibus certatur, esse dubia aut obscura, quod de iis non consentiant Christiani. Facile fieri potest ut nonnullis fiat obscurum, quod clarum esset, nisi adfectu præpedirentur. Verum vix ac ne vix quidem fieri queat, ut acerrimis adversariis, et disceptandi libidine ardentibus de re obscura conveniat.

Consentiunt ergo primum Christiani, qui quidem hodie vivunt, de numero et veritate Librorum Novi Testamenti; sique nonnulla sit, inter Eruditos, [o] de aliquot Epistolis Apostolicis, controversia, ea non est magni momenti, omnesque agnoscunt nihil nisi veri iis contineri, nec quidquam iis retentis, aut rejectis, in doctrina Christiana mutari. Qui consensus non est exigui momenti, cum hic sit sermo, de indubitato fonte Revelationis Divinæ, sub Novo Fœdere. Cætera vero Revelationis antiquæ servata, ut nonnulli putant, monumenta aut vestigia, in dubium ab aliis revocantur.

Præterea consentiunt Christiani, in multis fidei capitibus, quæ credenda, facienda, et speranda complectuntur. Credunt, exempli causa, omnes, qui quidem non desipiunt, ut potissima hic capita memorem; I, esse unum Deum æternum, omnipotentem, summopere bonum ac sanctum, omnibus denique adtributis præstantissimis, sine ulla imperfectionis mistura, præditum; à Deo illo, mundum et quidquid in eo est, humanumque adeo

[o] *De aliquot Epistolis.*] De Epistola ad Hebræos, de altera Petri, deque duabus posterioribus Joannis, de quarum auctoribus disceptant Eruditi.

genus

genus esse creatum; ab eodem omnia regi et summa sapientia gubernari; II. esse ei Deo Filium unicum Jesum Christum, natum è Virgine Maria Bethlehemi, sine viri concubitu, sub finem vitæ Herodis Magni, imperante Augusto Cæsare; deinde cruci adfixum et mortuum, cum imperitaret Tiberius, et Pontius Pilatus Procurator esset Judææ; ejus vitam vere, in Historia Euangelica, narrari; à Patre ideo missum, ut homines viam salutis doceret, à vitiis morte sua redimeret, et Deo reconciliaret; missionemque illam suam innumeris miraculis confirmasse; mortuum esse, ut dixi, resurrexisse, et cum à pluribus et sæpius esset conspectus, qui cum illo etiam colloquuti fuerant, eumque tetigerant, in cœlum, iis spectantibus, sublatum, ubi nunc regnet, et unde reversurus aliquando sit; ut de iis qui tunc erunt vivi, et mortuis omnibus è sepulcris excitatis, ex Euangelica lege, ultimum judicium ferat; credenda esse omnia quæ docuit, parendum omnibus quæ præcepit, seu ad Dei cultum, seu ad temperantiam, in coërcendis adfectibus nostris, seu ad charitatem erga alios exercendam pertineant; iis præceptis nihil potuisse sanctius, melius, utilius, et convenientius humanæ naturæ dari; homines tamen, solo Jesu excepto, ea violare, nec posse ad salutem, nisi Dei misericordia, pervenire; III. esse Spiritum Sanctum, qui Apostolos Jesu Christi adflavit, miracula in eorum gratiam fecit, animosque hominum piorum, ut constanter Deo pareant, flectat et in calamitatibus vitæ confirmet; ei Spiritui, per Apostolos loquenti, non minus credendum ac Patri et Filio, et per omnia parendum; IV. Patri, Filio, et Spiritui Sancto originem suam, et conservationem debere Ecclesiam Christianam, à Christi usque tempo-

temporibus ad hæc nostra; omnes qui hisce crediderint, et præcepta Euangelica observarint, misericordiam à Deo consequuturos, qua resurrectionis, si mortui fuerint cum Christus veniet, et vitæ æternæ beatæ participes futuri sint: contra vero omnes qui Euangelio fidem derogaverint, nec ejus præcepta observaverint, resurrecturos, si mortui sint, ut plectantur, et pœnas æterna morte daturos; V. denique oportere Christianos hæc omnia profiteri, cum in Baptismo, quo testamur nos vitam vitiorum immunditiis purgatam, ad Euangelii præscriptum, agere velle; tum etiam in Cœna Dominicâ, qua mortem Christi ex ejus præcepto celebramus, donec veniat, ostendimusque nos velle ejus discipulos haberi, et omnium, qui eam similiter celebrabunt, fratres; eos porro ritus, si rati habeantur à nobis, ut par est, et religioso animo celebrentur, cœlestem gratiam ac spiritum divinum ad nos convehere.

[p] Hæc, aliaque cum his necessario connexa,

[p] *Hæc aliaque, &c.*] In superiore doctrinæ Christianæ expositione, sequuti sumus ordinem Symboli quod Apostolicum dicitur, vitavimusque voces omnes quæ in controversiam, apud Christianos, vocatæ sunt: quia agimus de iis, in quibus consentiunt. Nec propterea damnamus, quasi falsa, quæcumque, explicationis aut confirmationis causa, adduntur; è contrario studium explicantium aut confirmantium veritatem cœlestem vehementer probamus; nec dubitamus quin multa inventa sint et inveniri porro queant, ad ejus illustrationem. Recte habe in re ita Tertullianus de Virginibus velandis Cap. I. *Regula quidem fidei una omnis est, sola immobilis et irreformabilis: credendi, scilicet, in unicum Deum omnipotentem, mundi conditorem, et filium ejus Jesum Christum, natum ex Virgine Maria, crucifixum sub Pontio Pilato, tertia die resuscitatum à mortuis, receptum in cælis, sedentem nunc ad dexteram Patris, venturum judicare vivos et mortuos, per carnis etiam resurrectionem. Hac lege fidei manente, cætera jam disciplinæ* (seu doctrinæ) *et conservationis admittunt novitatem correctionis; operante, scilicet, et proficiente usque ad finem gratia Dei,* &c.

 nebat)

(omnia enim minutatim memorare hic nihil adtinebat) credunt omnes Christiani; nec discrimen ullum est, nisi quod nonnulli hisce multa addunt; quibus superiora dogmata explicari, aut supplementis augeri oportere putant, et quæ non Scriptis Apostolicis, sed traditione ac usu Ecclesiæ, Scriptisve posteriorum ætatum, ad posteros propagata existimant. De hisce additamentis, aliud nihil dicam, nisi quod jam monui; de iis non constare, inter Christianos, quemadmodum constat de dogmatibus expositis; quæ sunt, sua perspicuitate, extra omnem dubitandi aleam posita, si modo Scripturæ Sacræ auctoritas admittatur; quam nemo sanus, inter Christianos, rejicit.

Si quis horum dogmatum memor expendat argumenta, quibus Religionis Christianæ Veritas probatur, animadvertet (quod probe observari magni interest) vim omnem argumentorum circa hæc versari, non circa controversa illa capita, quæ orbem Christianum dividunt: quemadmodum jam innuimus.

§. V. *Unde unumquemque Religionis Christianæ cognitionem haurire oporteat.*

In hoc Christianorum dissensu, consensuque, nihil tutius prudentes judicabunt, quam Christianæ Religionis cognitionem ex fonte minime suspecto, et quem omnes incorruptum ac purum fluere fatentur, haurire. Is autem fons est nullius singularis Ecclesiæ Fidei Symbolum, aut Confessio, sed Libri soli Novi Testamenti, quos genuinos esse omnes agnoscunt. Fateor nonnullos Christianorum interdum dictitare non posse eos Libros intelligi, nisi ex doctrina Ecclesiæ suæ; sed et alii continuo reclamant, et, ut hoc unum dicam, suspecta est sententia, quæ nititur tantum testimonio

testimonio adfirmantium, eorumque quorum maxime interest veram videri. Alii ajunt opus esse insolito auxilio Spiritus Sancti, non tantum ut fides Scripturæ habeatur, quod non ægre concedi possit; sed etiam ut sententia verborum ejus intelligatur, quod qui probari queat non video. Verum esto hoc etiam; si modo agnoscant omnes, qui religioso et Veritatis studioso animo Novi Fœderis Libros legunt, eum Spiritum à Dei bonitate impetrare; nihil est, cur ulterius quisquam contendere necesse habeat. Itaque prudenter et tuto unusquisque ex iis Libris petere potest Religionis Christianæ cognitionem; adhibitis tamen iis subsidiis, quæ ad ejusmodi libros intelligendos aut necessaria, aut utilia sunt; in quæ, hoc loco, non inquiremus.

Quisquis ergo crediderit Libris Novi Testamenti fideliter descriptam esse Revelationem Divinæ voluntatis à Christo adlatam; idem omnia quæ illic occurrent, prout ea intelligere poterit, credenda, facienda, speranda amplecti necessario debebit. Quisquis enim Christo credit, omnia quæ ab eo manasse putat, religioso animo excipere debet. Nulla se exceptione tueri potest, qua nonnulla eorum, quæ à Christo profecta agnoscit, admittat, alia rejiciat. Talia autem sunt omnia illa dogmata, quæ antea exposui, et de quibus consentiunt, ut dixi, omnes Christiani.

Ad cætera quod adtinet, de quibus contendunt, cum non sint tantæ perspicuitatis, vir religiosus ac pius deliberare potest et debet, atque interea judicium cohibere, donec clariora sibi facta sint. Imprudentis enim esset admittere, aut rejicere, quæ verane sint, an falsa, nondum satis constaret: nec æterna salus, in Libris Novi Testamenti, hanc aut illam sententiam controversam amplec-

tenti; sed summam Religionis Christianæ, qualem descripsimus, animo fideliter admittenti, et moribus exprimenti promissa est.

§. VI. *Aliud Christianis imponi non debere, præter id quod ex Novo Testamento haurire possunt.*

IGITUR [q] hoc unum jure Christianis omnibus imponi potest, ut quæcumque Novi Fœderis Libris inesse putant amplectantur, pareantque iis quæ jussa ibidem vident, et abstineant ab iis quæ illic vetantur. Si quid præterea, quasi necessarium, exigatur, nullo jure exigitur. Quis enim æquus judex postulet à Christiano, ut credat à Christo manasse dogma; quod non videt in solis illis fidei atque indubitatis, ex omnium sententia, monumentis, quibus Revelatio Christi, ad nos usque, propagata est? Sint et alia dogmata vera, ut hoc aliquantisper concedamus; vera tamen haberi non possunt, ab eo qui, dissidentibus Christianis, mediam viam sequutus, nullum certum monumentum Revelationis Christi, præter Novi Testamenti Libros, admittit. Dum hoc credit, aliud nihil ab eo exigi jure potest; hoc autem credet, donec claris argumentis ei constet aliunde tuto Christianismi cognitionem peti posse; quod numquam, ut puto, fiet.

[q] *Hoc unum,* &c.] Huc spectat quod habet Christus, Matth. XXIII. 8. et seqq. *Vos vero ne vocemini Rabbi, unus enim est vester Magister Christus, omnes autem vos fratres estis. Nec patrem vestrum vocate* quemquam *in terra, unus est enim Pater vester, qui est in cælis; neque vocemini Doctores: unus enim Doctor vester est Christus.* Vide et Jac. III. 1. Eodem pertinent Ap. III. 7. ubi dicitur Christus habere *Clavem Davidis,* et ita describitur: *qui aperit* (Cœlum nempe), *nec quisquam claudit: qui claudit, nec quisquam aperit.* Si soli Christo sit credendum, nec ullum certum revelationis per Christum factæ supersit monumentum, præter Novum Testamentum; hinc liquet hisce tantum Libris, in fidei negotio, fas esse credi.

Si

[r]Si quis ergo aut adimere Christianis adgrediatur Libros Novi Testamenti, aut iis addere, quæ vera esse minime constat; is nequaquam est audiendus, quippe qui à nobis postulat, quod nemo prudens concesserit, ut id credamus de quo nobis non liquet, aut omittamus id quod omnes certum esse Revelationis Euangelicæ monumentum agnoscunt. Nihil opus est singulatim ac minutatim omnes expendi controversias; quod infinitum pæne esset, nec nisi à viris eruditissimis et otio abundantibus fieri potest. Quisquis nobis necessario credendum imponit, quod credere non possumus, is nos à se expellit; quia nec vi extorqueri potest fides, nec quisquam Dei timens et veri amans id quod non credit profiteri, in gratiam cujusquam, sustinebit.

Sed objiciunt aliter sentientes, si unicuique relinquatur judicium liberum, de sententia Librorum Novi Testamenti, tot exorituras Religiones, quot erunt capita; et Veritatem, quæ unica est, errorum multitudine continuo oppressum iri. Ego vero existimem, antequam objectionibus oppugnetur sententia, quæ certis argumentis nititur, ea oportere everti fundamenta, quibus inædificata est; quia iis firmis remanentibus, tota superstructa moles inconcussa permanet, ut hic videmus. Si enim incommodum quodpiam ex dictis nasceretur, nihilo secius vera haberentur, donec ostensum esset non firmo talo ea niti. Verum, ut hoc nunc omittamus, falsum est usque adeo obscuram esse Novi Testamenti Revelationem, ut non à

[r] *Si quis adimere, &c.*] Huc pertinet dictum Pauli Gal. I. 8. *Si nos, aut Angelus è cœlo nunciaverit vobis Euangelii nomine præter id quod Euangelii nomine nunciavi vobis, sit Anathema.* Ac sane nominis est Euangelio quidquam, quasi necessarium, addere; aut detrahere, quasi inutile.

quovis

quovis sanæ mentis et veri studioso summa Religionis Christianæ recte ex ea hauriri possit, et re vera hauriatur, quod experientia constat; nam omnes Christiani, ut ostendimus, de summa rei consentiunt; quod et GROTIUS Lib. II. §. 17. observarat. Paucorum quorumdam delirorum, aut malorum hominum nullam hic rationem habemus; cum integræ Christianorum Societates, præ nimio alioqui contendendi studio facile dissidentes, et in contraria omnia abeuntes, consentiant.

§. VII. *Admirandam esse Providentiam Divinam, in conservatione Doctrinæ Christianæ.*

HAC in re, ut in aliis innumeris, quæ ad gubernationem rerum humanarum pertinent, admiranda est omnino Providentia Divina; quæ, cum tot dissidia olim fuerint, sintque etiamnum hodie, inter Christianos, attamen Libros Novi Testamenti illibatos ad nos usque conservavit, ut ex iis instauraretur doctrina Christiana, quotiescumque corrumpi eam contingeret; nec hunc modo tantum thesaurum integrum ad nos usque demisit, verum etiam, in medio dissidiorum ardore, doctrinam ipsam Christianam ita tutata est, ut numquam Religionis summa ex Christianorum memoria interciderit.

Pars non spernenda Christianorum hodie contendit multos errores, superioribus sæculis, paulatim in Christianorum scholas irrepsisse; quod cum alii negarent, ea de causa, sæculo post Christum natum XVI. facta est illa in Occidente insignis secessio; qua res Christiana in duas partes, non usque adeo impares, secta est. Attamen sæculis illis, quorum errores à Christianorum parte, quam dixi secessionem fecisse, et vitia ab utraque mirum in modum, nec falso, exagitantur; semper

per remansit summa illa Religionis Christianæ, antea à nobis delineata. [s] Nullum est sæculum, tantis ignorantiæ et vitiorum tenebris obsitum, ex cujus Scriptoribus superstitibus non possint capita fidei ante memorata facile colligi. Multa sane, (neque enim hoc dissimulandum) aliena, et Scriptis Novi Testamenti ignota sunt addita et in Christianam Theologiam intrusa; quibus factum est ut ne verum Euangelici illius satoris triticum, tantos fructus proferret, quantos alioqui, spinis, noxiisque, aut inutilibus herbis purgato agro, protulisset. Multa vitia ac delicta non admissa tantum, aut tolerata, sed etiam laudata sunt; nec eo secius salutaris doctrina incolumis fuit, servatis Novi Testamenti Libris, et sensu communi inter Christianos; quibus factum est ut subinde exorti sint viri insignes, qui vitia et errores ævi sui castigarent, et contra torrentem brachia dirigere auderent. Sic obstitit Deus ne, ex Christi promisso, [t] *portæ sepulcri contra Ecclesiam*

[s] *Nullum est sæculum,* &c.] Nulla sæcula pejus audiunt, quàm x. et xI. ut fatentur ii qui Romanæ Sedi adhærent, non minus ac qui ab ea secessionem fecerunt. Attamen si quis, animi gratia, legat in *Bibliotheca Patrum* Scripta eorum sæculorum, facile illinc colligere dogmata omnia quæ memoravimus §. IV. poterit. Vixit etiam initio sæculi XII. *Bernardus* Monasterii Claræ Vallis Abbas, cujus etiamnum eruditio, pietas, et constantia à plerisque laudantur, et cujus Scripta à sequentibus ætatibus lectitata numquam damnata sunt. Illinc autem facillime etiam integrum doctrinæ Christianæ corpus colligi queat. De sequentibus sæculis usque ad XVI. res non minus certa est, nec de sequentibus quisquam dubitat.

[t] *Portæ sepulcri,* &c.] Sic explicamus πύλας ᾅδου, quia nec ea vox, nec Hebraïca שאול *Scheol,* cui respondet, usquam in Sacris Libris significat Cacodæmonem; sed tantum sepulcrum, aut statum mortuorum; quod *Grotius* et alii observarunt. Itaque ex hoc loco, hoc unum colligi potest, nunquam fore ut prorsus intereat Ecclesia Christiana: seu ut nullus supersit cœtus, apud quem summa doctrinæ Euangelicæ non remaneat.

clesiam prævalerent; hoc est, ne umquam exstingueretur cœtus omnis, in quo doctrina Christiana incolumis servaretur; quamvis interdum alienis et contrariis etiam dogmatibus permista, aut obscurata, interdum sincerior ac purior fuerit. Nisi re vera, ut hoc obiter observemus, à Deo ad nos missa fuisset ea doctrina, numquam profecto ex tanta vitiorum ac errorum eluvione emersisset; sed obruta tandem, humani ingenii mutabilitate et stultitia, funditus periisset.

§. VIII. *Respondetur quæstioni, Cur Deus inter Christianos dissidia et errores nasci passus sit.*

ERIT forte, qui objiciat hic nobis, Divinam Providentiam melius conservationi doctrinæ Christianæ consulturam fuisse, si errores, qui inter Christianos sunt ac fuerunt, antevertisset, veritatemque ac concordiam, quæ eam comitaretur, perpetuam omnipotentia sua inter eos aluisset. Verum nostrum non est Deum docere, quomodo se gerere debuerit, in rerum humanarum gubernatione, ut melius haberent. Officii nostri contra est Deo fuisse sapientissimas rationes id patiendi, quod passus est, existimare; quamvis eas ne conjectura quidem adsequi possemus. Sed si probabiles rationes reddi queant eorum quæ fiunt; nostrum etiam est Deum propter has, aut graviores etiam causas, passum esse ea fieri, quæ quotidie eveniunt, credere.

Ut autem ex re ipsa conjecturam capere liceat, ante omnia statuendum est hoc Deo consilium fuisse, [a] homines liberos creare, et sinere liberos

[a] *Homines liberos creare.*] Maximo hoc consensu docuit universa Christiana Antiquitas. Vide *Justinum* Martyrem Apol. I. c. LIV. & LV. *Irenæum* Lib. IV. c. 9. & 29. sub finem, c. 71. & 72. *Origenem*

ad extremum esse: hoc est, neque ita bonos, ut necessario semper boni essent; neque ita malos, ut necesse haberent sub vitiis in perpetuum succumbere; sed mutabiles, ita ut à vitio ad virtutem, et vicissim à virtute ad vitium transire possent; idque eo facilius, aut difficilius, quo diutius, aut minus diu virtuti, aut vitio addicti fuissent. Talem videmus fuisse olim populum Hebræum, tales postea etiam Christianos. Neutri ineluctabili quadam vi ad virtutem, aut ad vitium adducti sunt; sed legibus dumtaxat, quæ præmia bonis, pœnas malis proponebant, coërciti, ad quas varia accesserunt à Divina Providentia excitamenta ad virtutem, et dehortamenta à vitiis; sed quorum tamen neutra homines libertate insita, seu parendi, aut non parendi Deo facultate, spoliarunt; prout res ipsa demonstrat, nam semper boni et mali fuerunt, quamvis divinæ legis virtutem omnibus æque præscriberent, et vitia vetarent. Id ipsum futurum, apud Christianos, satis significaverat Christus Parabolis duabus; [w] altera de zizaniis, quæ inimicus sevit, post satum triticum; [x] altera de rete, quod bonos et putridos pisces æque capiebat: quibus significavit futurum ut, in Ecclesia, Christiani semper mali bonis admisti essent; unde sequitur eum probe vidisse mala, quæ perpetuo erant in Ecclesia Christiana futura. Quin etiam Paulus Corinthios monuit [y] *oportere esse* inter

Origenem in Philocalia c. XXI. *Eusebium* in Præp. Euang. Lib. VI. c. 6. et alios quorum dicta profert *Dionys. Petavius* Dogm. Theol. Tom. I. Lib. VI. cap. 6. Multa quoque habet hanc in rem Tom. 3. Lib. III. IV. et V.

[w] *Altera de zizaniis*, &c.] Matth. c. XIII. 24. *et seqq.*

[x] *Altera de rete.*] Matth. XIII. 47. *et seqq.*

[y] *Oportere esse*, &c.] 1 Cor. XIII. 19. Δεῖ γὰρ αἱρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γίνωνται ἐν ὑμῖν. Hoc est, prout sunt homines, necesse est, nisi in melius mutentur,

Christianos *sectas, ut probati manifesti fiant.* Ac sane [a] nisi fuissent inter Christianos dissensiones de doctrina, vix fuisset locus electioni, eique generi virtutis, quo fit ut Veritas omnibus præferatur. Ergo, hac quoque in re, elucet Divina Sapientia, quæ ex mediis hominum vitiis singulis plane virtus ut effloresceret effecit.

Quod si quis hic objiciat, [b] ut faciunt nonnulli, præstitisse nullam esse ejusmodi virtutem, quam exstitisse ei contraria vitia; unde tot horrenda scelera, tot calamitates, tantæque miseriæ humano generi incubuere, et tam graves pœnæ, etiam post vitam hancce, imminent; tum vero respondebimus, non tanti hæc mala Deo fuisse, ut propterea nullum specimen daret potentiæ suæ, in liberis creandis Naturis. Hoc nisi factum esset, posse fieri nulla credidisset Creatura. Imo ne Deus quidem ipse liber existimatus esset, nisi ipse eam de se opinionem omnipotentia sua animis hominum inseruisset, quam alioquin ex ejus operibus numquam concepissent. Neque coli potuisset, si omnia non bonitate libera, sed fatali quadam necessitate et fecisse et facere creditus fuisset; nisi fatali quoque cultu, ac minime libero. Cum tanto malo, quantum est Dei ignoratio, et Virtutis exstinctio, non possunt comparari vitia ac calamitates hujus aut alterius vitæ; in quibus si quid præterea negotium nobis facessat, reputemus oportet Deum esse optimum, justissi-

mulentur, inter vos exoriri sectas; quibus boni à malis secernentur; dum boni veritati et caritati adhærebunt, cæteris in alia omnia abeuntibus. Vide Matth. XVIII. 7.

[a] *Nisi fuissent.*] Plenius hæc diducta vide *Historiæ* nostræ *Ecclesiasticæ* Sæculo I. Ann. LXXXIII. 8.

[b] *Ut faciunt nonnulli.*] Multis hanc objectionem proposuit, ornavitque rhetoricis omnibus fucis *Pet. Bælius,* quem in aliquot voluminibus *Bibliothecæ Selectæ* et præsertim IX. X. et XII. sermone Gallico confutavimus.

mum,

mum, potentissimum, et sapientissimum, qui non-nisi convenienter virtutibus suis aget, viamque facile inveniet, et inibit; qua ea, quæ impedita nobis videntur, expediat, omnibusque intelligentibus Naturis nihil à se factum esse, quod fieri non debuerit, ostendat. Interim, dum ea dies exoriatur, qua omnes ignorantiæ nostræ nebulæ discutientur; ea nobis dedit sui documenta, et virtutum suarum specimina, ob quæ ei prorsus confidere, et quod fieri vult exspectare æquo animo possimus et debeamus.

Plura possent hanc in rem dici, sed quæ nos ab eo fine, ad quem tendimus, averterent, et ad alia, quæ huc non pertinent, transversos agerent.

§. IX. *Purissime omnium eos doctrinam Christianam profiteri et docere, qui ea tantum quasi necessaria, de quibus consentiunt Christiani, credenda, facienda, speranda proponunt.*

HIS itaque omissis, ut redeamus ad sententiam, inter Christianos dissentientes, eligendam; nihil tutius, ac sapientius fieri posse videtur, in hoc rerum statu, quam si ei Christianorum familiæ nomen demus, quæ solum Novum Testamentum pro norma fidei suæ, sine ulla humanorum decretorum mistura, agnoscit; satisque habet ut unusquisque ex eo formulam fidei suæ hauriat, ad ejus præcepta mores suos exigat, et sibi quæ pollicetur speranda proponat. Quod si ex animo et sine fuco fiat, finis ejus investigationis erit illa ipsa forma sanorum verborum, quam in tot ac tantis errorum, dissidiorumque procellis, et sæculorum tam multorum lapsu, ac mutationibus regnorum, et civitatum, semper eamdem mansisse ostendimus. Ea continentur quæcumque ad fidem et mores necessaria sunt; quibus si quis

alia addere velit, licitum quidem est, pro temporum locorumque ratione, modo ne quasi necessaria ab eo imponantur; [b] quod solius est summi Legislatoris; aut contraria dogmata obtrudantur. Non licet Christianis ita, ut diximus, adfectis collum subdere opinionum humanarum jugo, aut profiteri se credere, quod non credunt; aut id facere, quod apud animum suum improbant, quia præceptis Christi contrarium esse putant. Ideoque ubicumque Christiana illa libertas, quam dixi, minime conceditur, inde migrare necesse habent; non quasi aliter sentientes prorsus damnent, sed quia animi quisque sui, non alieni, lumina sequi, seu id facere, quod optimum factu judicat; id vitare, quod malum putat, omnino debet.

§. X. *Cum iis Eucharistiæ participes prudentes omnes fieri debere, qui nihil aliud à Christianis postulant, præter id quod unusquisque in Novi Fœderis Tabulis invenit.*

CUM Christus duo veluti Symbola Christianismi instituerit, Baptismum et Eucharistiam; non fuit quidem nostri arbitrii Baptismum suscipere, ubi judicamus purissimum esse Christianismum, quia recens nati baptizati sumus; sed cum nonnisi maturiore ætate ad Eucharistiam accedamus, de Societate Christiana, cum qua velimus ejus participes fieri, dispicere possumus; quod si ab initio à nobis factum non est, fieri tamen aliquando debebit.

Sunt qui Eucharistiam, quæ ex institutione

[b] *Quod solius est summi Legislatoris:*] Eam in rem vide quæ habet Paulus Rom. XIV. 1. *et seqq.* ubi de iis qui imponebant aliis ritus, aut qui observantes damnabant; quod jus testatur ad solum Christum pertinere. Eodem spectat quod habet Jacobus Cap. IV. 12, *Εἷς ἐστι νομοθέτης ὁ δυνάμενος σῶσαι καὶ ἀπολέσαι: Unus est Legislator qui potest servare et perdere.*

Christi

Christi [c] symbolum est pacis et charitatis Christianorum inter se, habeant quasi vexillum quoddam dissensionis, excludantque ex ea omnes, quibus tutum non videtur jugum ullum subire, præter id quod Christus nobis imposuit; seu credenda, facienda, speranda ulla suscipere; quasi necessaria, præter ea quæ in Novi Fœderis Tabulis exstare sibi persuaserunt; et qui proinde religioni ducunt formulas alias fidei admittere, præter eam quam diximus. Cum ejusmodi hominibus pacem quidem colere fas, jusque est; sed [d] Eucharistiam celebrare ea lege, ut præter Novi Testamenti Tabulas, alia fidei et morum norma admittatur, omnesque, qui eam admittere nolunt, Ecclesia exclusi intelligantur, homini religioso ac prudenti nefas habebitur.

At eorum qui æternæ salutis impetrandæ leges nullas alias norunt, præter eas quæ sunt à Christo et Apostolis in Fœderis Euangelici Tabulis positæ, prout possunt ab unoquoque intelligi, Eucharisticam mensam adire tuto possunt et debent quicumque Euangelii vere amantes sunt. Excipiuntur enim ab iis et vocantur etiàm ad hanc mensam, quicumque Novi Testamenti Libros pro unica fidei et vitæ norma agnoscunt; qui mores suos, ex animo, ad eam normam componunt: qui tandem neque Idololatriam ullam admittunt, neque

[c] *Symbolum est pacis,* &c.] Vide 1 Cor. x. 16. 27. ubi memorato calice et pane Eucharistico, quorum multi participes sunt, subjicit Apostolus: *Quia unus panis, unum corpus multi sumus: nam omnes unius panis participes sumus.* Quæ verba Eucharistia conjunctionem Christianorum significari ostendunt: et optimi quique interpretes animadverterunt.

[d] *Eucharistiam celebrare.*] Hæc quoque fuit mens *Grotii*, ut liquet ex ejus libello, *an semper communicandum per Symbola*, ubi loquitur de causis intermittendæ Communionis, Tom. IV. Oper. Theol. p. 511.

alios

alios ut dogmata quædam profiteantur se credere, quæ non credunt, male habent. Liquet sane communionem non posse coli, cum eo, qui vi utitur ut dogmata sua aliis imponat; qui alia Numina, præter verum Deum Patrem, Filium et Spiritum Sanctum, colat; aut moribus suis se præcepta Euangelica parvi facere, ostendat; aut qui alias salutis leges, quam quæ in ipsis æterni Fœderis Libris præscriptæ sunt, agnoscat; at qui contra se gerit dignus est, cum quo omnes Christiani communionem colant, et qui præferatur cæteris omnibus, qui aliter sentiunt. [e] Nemo mortalium, imo ne Angelorum quidem, novum Euangelium credendum imponere Christianis potest; ex hoc autem Euangelio, verus Christi discipulus est, qui toto animo credit ejus doctrinæ, et quidem soli, ita ut ei pareat, pro infirmitate hujus vitæ, quam optime potest, Deum unum colat; proximum amet ut se ipsum; et temperanter, ad cætera omnia quod adtinet, vivat. Si quid hinc detrahatur, mutilantur leges Fœderis, de quibus nemo quidquam, præter Deum solum, remittere potest; si quid vero addatur, inane est jugum, quod nemini Christianis imponere licet. A Deo, solo salutis æternæ arbitro, ejusmodi leges accipere possunt.

Quæret forte quispiam à me, quo tandem nomine distinguantur à cæteris cœtus illi Christiani, quos modo designavi? Atqui nihil interest, quo vocabulo adpellentur; Ecclesias omnes à me designatas putent Lectores, in quibus id invenient, quod dixi. Ubicumque erit unica illa fidei norma, et libertas, quam descripsi, illic verum esse Christianismum pro certo habeant; nec quærant nomen, quod nihil ad rem facit. Multos esse

[e] *Nemo mortalium, &c.*] Vide not. ad §. I.

puto

puto ejusmodi cœtus, et plures ac numerosiores in dies ut sint Deum Optimum Maximum precor; ut tandem in omnes terras *ejus regnum adveniat*, atque ei soli totum humanum genus pareat.

§. XI. *De Disciplina Ecclesiastica.*

HIC sese nobis nonnulla difficultas objicit, quæ nascitur ex forma regiminis Ecclesiæ et Disciplina, ut vocatur, Ecclesiastica; nulla enim Societas, qualis est Ecclesiastica, sine ordine stare potest, ideoque forma quædam regiminis constituenda fuit. Quæritur vero, apud Christianos, quæ regiminis forma ab Apostolis sit; videtur enim cæteris præferenda, quæ ab initio fuit constituta, ac proinde ex duabus Ecclesiis, in quibus alioquin æque pure ac caste Euangelium doceretur, ea anteponenda, in qua esset Apostolica regiminis forma: quamvis regimen sine re, hoc est, sine Euangelio, sit inane Ecclesiæ simulacrum.

Duæ autem nunc sunt Regiminis formæ, quarum una est, qua sub uno Episcopo, qui solus jus habet ordinandi Presbyteros, vel inferioris ordinis Ministros Euangelicos, Ecclesia agitat: altera vero, cum ab æqualibus Presbyteris, quibus adjunguntur ex Plebe viri aliquot prudentes et probis moribus, Ecclesia regitur. Qui sine præjudicio legerunt quod superest Scriptorum Christianorum antiquissimorum, [f]satis norunt priorem disciplinæ formam, quæ Episcopalis vocatur, qualis est in Magnæ Britanniæ parte meridiana, ubique, proximo post Apostolos sæculo, obtinuisse; unde esse institutionis Apostolicæ colligere licet. Alteram vero, quam Presbyteranam vocant, institue-

[f] *Satis norunt*, &c.] Vide *Ecclesiasticam* nostram *Historiam* Sæculi I. ad Ann. LII. 6. et LXVIII. 8. *et seqq.*

runt

runt multis in locis Galliæ, Helvetiæ, Germaniæ, et Belgii, qui sæculo xvi. ab Ecclesia Romana secessionem fecerunt.

Qui Historias ejus sæculi adtentius legerunt probe sciunt ideo tantum introductam esse hanc posteriorem regiminis formam, quod Episcopi nollent concedere iis, qui doctrinam et mores Christianorum emendatione necessaria indigere contendebant, emendanda ea esse, quæ corrupta conquerebantur. Alioqui si Episcopi tunc temporis idem facere ubique sponte sua voluissent, quod in Anglia haud multo post factum est, regimen illud etiamnum hodie, apud omnes qui secesserunt ab Ecclesia Romana, obtineret, et innumeræ calamitates, quæ, omnibus perturbatis ac convulsis, contigerunt, anteverti potuissent. Nulla enim fuit ratio, si vere rem æstimemus, mutandi regiminis, præter hanc; quod, stante vetere regimine, æqui nihil impetrari posset. Itaque Presbyterana forma, plerisque in locis, est instituta; quod ubi semel factum est, omnium qui Reipublicæ Civili iis in locis præsunt, ita interfuit, interestque etiamnum hodie nihil mutari, ut maneat necesse sit; nisi quis mallet propterea periculose turbari omnes ditiones, in quibus obtinet; quod prudentes numquam concedent, neque est optandum. Forma regiminis constituta olim fuit, ad conservationem doctrinæ Christianæ, non ad perturbationem Reipublicæ; quæ, sine discrimine ipsius Religionis, contingere vix potest.

Itaque prudentes viri, quamvis Apostolicam, similemque ubique administrandæ Ecclesiæ formam præoptarent; res in eo statu, in quo sunt, relinquendas potius putarunt; quam adeundum, quod novarum rerum molitionem semper comita-

tur,

tur, periculum. Interea quicumque sapuerunt se invicem propterea minime oderunt, conviciis prosciderunt, aut damnarunt, ut fervidiores solent; quasi ex alterutra forma salus æterna penderet, quod nusquam in Scriptis Apostolicis doceri videbant, neque ex Religionis Christianæ indole colligi potest.

§. XII. *A* GROTIO *magno in pretio habitam antiquam Disciplinam, sed sine alterius damnatione.*

QUICUMQUE Scripta viri summi HUG. GROTII legerunt, doctrinamque ejus ac mores introspexerunt, norunt hominem [g] eam formam sanorum verborum animo concepisse, cujus veritatem probavit, nec aliam Religionem, pro vera, habuisse. Sed cum studiose Antiquitatis Christianæ Scripta legisset, intellexissetque formam Episcopalem esse primævam, vehementer eam probavit; qualis in Anglia obtinet, ut [h] ex disertis ejus verbis liquet, quæ in ima pagina adscripsimus.

Itaque dubitandum non est, si res fuisset ipsius

[g] *Eam formam, &c.*] Vide inter alia *Institutionem baptizatorum puerorum*, quam ex Belgicis versibus in Latinos ipse auctor transtulit, Oper. Theol. Tom. IV. pag. 629. Sæpius etiam in postremis Operibus testatur quidquid est necessarium ad salutem, satis perspicue in Novo Testamento contineri. Vide adnotata ejus ad Consult. Cassandri sub finem, ubi *de sufficientia ac perspicuitate Scripturæ*. Hoc autem posito, liquet ex eo posse à quovis colligi summam Religionis Christianæ, qualem antea protulimus.

[h] *Ex disertis ejus verbis.*] In Adnot. ad Consult. Cassandri Act. XIV. *Episcopi sunt Presbyterorum Principes et illa προστασία à Christo præmonstrata est in Petro; ab Apostolis vero ubicumque fieri poterat constituta, et à Spiritu Sancto comprobata in Apocalypsi. Quare sicut est optandum ut illa προστασία constituatur ubique, &c.* Vide et postea *de Potestate Ecclesiastica, et Rivetiani Apologetici Discussionem* pag. 714. col. 2. Alia etiam proferuntur in Epistolis huic libello subjectis.

arbitrii, nec fluctibus rerum adversarum nimium jactatus, ac inimicorum etiam malignitate et conviciis præter meritum exacerbatus et exagitatus esset; quin se fuisset adjuncturus iis, qui antiquam disciplinæ formam tuebantur, et qui ab eo nihil amplius exegissent, quam quod antea dictum est, et quod ipse verum esse eximiè probavit. Cujus rei ea sunt argumenta, quæ tanti nobis visa sunt, ut ea huic libello subjungenda duxerimus.

§. XIII. *Parænesis ad dissentientes Christianos, ne capita ulla doctrinæ, præter eà quæ quivis in Novo Testamento videt, suntque semper credita, à se invicem exigant.*

HÆC cum ita sint, dissidentes omnes Christianos non possumus non vehementer adhortari, ut meminisse velint eam solam veram esse Christianæ Religionis summam, cujus veritas, argumentis à GROTIO adductis, probari potest; non capita illa controversa, quæ alterutri negant, et quæ tot malorum causa fuerunt; dein nemini posse persuaderi, qui Novum Testamentum religioso animo legerit, ac meditatus fuerit, [1] alium esse Legislatorem, præter Christum, ex cujus legibus salus æterna pendeat; nec quemquam ita animatum posse, aut debere ab animo suo impetrare, ut quidquam admittat, quasi necessarium ad salutem, quod præter Christi et Apostolorum doctrinam sit, vel ut verum credat quod ei contrarium esse existimat; itaquè nullum certius ac

[1] *Alium esse Legislatorem.*] Diserta sunt hanc in rem verba Jacobi Cap. IV. 12. quæ adtulimus ad §. I. ubi et alia huc pertinentia. Præterea res ipsa hic loquitur, cum, dissentientibus Christianis, nemo sit adversarii auctoritati crediturus.

præ-

præsentius remedium esse dissensionum, quam ut nihil imponatur Christianis, præter ea quæ unusquisque apud animum suum certo novit esse revelata; nec quidquam inde timendum incommodi, quandoquidem omnium sæculorum, quæ à Christo ad nos usque fluxerunt, experientia constat à nemine sani cerebri summam illam Christianæ Religionis, quam antea proposuimus, rejectam. [k] Hoc si unum hodie à Christianis, quasi necessarium, exigeretur, brevi omnia dissidia desinerent, et quidquid maneret in sententiis discriminis, non ad corpus ipsum Ecclesiarum; sed ad privatos pertineret, quorum unusquisque conscientiæ suæ rationem Deo est redditurus. Si modo de summa rei consentire se intelligerent, quemadmodum re vera consentiunt, et se invicem in cæteris ferrent; nec alios minis, vi, aut aliis malis artibus ad suam sententiam, aut suos ritus trahere conarentur; ea esset concordia, quæ sola in terris sperari potest. [l] In hac humani generis ignorantia et inscitia, tam variis adfectibus præpedita, nemo prudens exspectet omnes posse, idem ut sentiant, ac faciant, vi, aut rationibus adduci. Generosiores animi, intelli-

[k] *Hoc si unum hodie,* &c.] Hæc fuit sententia Jacobi I. Magnæ Britanniæ Regis, si *Is. Casaubono* credimus, qui hæc habet in *Resp. ad Epistol. Card. Peronii*, ad 3. Observat p. 30. Ed. Lond. 1612. *Verissime scriptum esse, in explicatione τῶν ἁπλῶς αναγκαίων, Rex arbitratur, rerum absolute necessariarum ad salutem non magnum esse numerum. Quare existimat ejus Majestas, nullam ad ineundam concordiam breviorem viam fore, quam si diligenter separentur necessaria à non necessariis; et ut de necessariis conveniat omnis opera insumatur; in non necessariis libertati Christianæ locus detur,* &c.

[l] *In hac humani generis ignorantia.*] Pulcre *Hilarius* de Trinitate Lib. x. n. 70. *Non per difficiles nos Deus ad beatam vitam quæstiones vocat, nec multiplici eloquentis facundiæ genere sollicitat. In absoluto nobis ac facili est æternitas, Jesum et suscitatum à mortuis per Deum credere et ipsum esse Dominum confiteri.*

gen-

gentesque probare nequeunt vim, quæ Mendacii, non Veritatis est satelles; nec minus eruditi, adfectibusve, aut educationis præjudiciis, aliisque occæcati, quales semper erunt longe plurimi, rationum pondus satis intelligunt, nec interea cogendi sunt contra id quod sentiunt facere, aut loqui. Satis habeant, per Deum immortalem, qui regimini Ecclesiarum præsunt, Euangelio credi; fidemque illam solam quasi necessariam prædicari, præceptis ejus solis pareri, salutemque ex ejus legum observatione exspectari, et omnia recte habebunt. Dum humana divinis, et dubia, ne quid gravius dicam, certis æquabuntur, nullus erit contentionum finis, nec ulla spes pacis; quam à Deo Optimo Maximo votis omnibus exposcere pii omnes debent, et opera sua, quoad ejus fieri potest, promovere.

JOANNIS CLERICI

CONTRA

INDIFFERENTIAM

RELIGIONUM

LIBER.

§. I. *Amari Veritatem oportere in omnibus, sed præsertim in rebus magni momenti.*

QUISQUIS primus dixit,[a] æternum esse, inter Veritatem et Mentem Humanam, fœdus; cujus quidem effectus interdum veluti pendent atque intermittuntur, pro humanæ naturæ mutabilitate atque adfectibus, sed quod numquam dissolvitur prorsus; rectissime nobis sensisse videtur. Nemo est enim qui cupiat falli; imo qui non malit, de quavis re, præsertim alicujus momenti, scire quid verum sit, quam errare; etiam in iis, quæ in mera contemplatione sita sunt. Vero, natura delectamur, ab errore abhorremus; et si quam viam sciremus, qua ad Veritatem tuto per-

[a] *Quisquis primus dixit,* &c.] *Joan. Smithus,* in Selectis Dissertationibus editis Londini, 1660. Hinc *Augustinus* Serm. CXL. de verbis Euang. Joan. Tom. v. col. 682. *Veritatem et vitam omnis homo quærit: sed viam non omnis homo invenit,* Ib. Serm. CL. col. 716. *Falli odit anima. Quantum falli oderit anima naturaliter, hinc intelligi potest, quoniam qui, mente alienata, rident, plorantur a sanis.*

Si proponantur ista duo, falli vis, an verum tenere? Omnis homo respondet: verum tenere.

venire

venire liceat, libentissime eam iniremus. Unde factum ut semper inventi sint præclari viri, et qui magnas laudes ab omnibus retulere, qui Veritati inquirendæ totam vitam absumpserunt. Innumeri fuerunt, suntque etiamnum hodie, Physici et Geometræ, qui labores incredibiles susceperunt, ut ad Veritatem pervenirent; nec ulla [b] majore se adfectos voluptate dixerunt, quam cum diu investigatam se tandem invenisse putarunt. Quinimo inter multa alia, quibus Homines sunt Brutis superiores, merito Veritatis amorem et cognitionem numeramus.

Verum cum quævis Veritas non sit ejusdem momenti, multaque theoretica dogmata, vera licet, negligamus, quod ex eorum cognitione fructum exiguum aut nullum capere possimus, quæ proinde labore multo empta nolimus; sunt contra quædam tanti momenti, ut quovis studio ea redempta merito cupiamus. Talia sunt quæ pertinent ad vitam bene et beate agendam; quorum cognitionem maximi omnes faciunt, et diligentissime quærunt. Ad quod si accedat ex vita bene ac beate acta (semper autem id quod bonum est, hoc est, Veritati consentaneum, etiam beatum esse judicandum) sequi æternam, post hoc breve ævum, felicitatem; quod Christiani omnes, cuicumque Sectæ sint addicti, se credere profitentur; agnoscendum est cognitionem viæ, quæ ad eam pervenire licet, numquam nimis caro emi.

§. II. *Nihil esse majoris momenti, quam Religionem, ac proinde ei cognoscendæ diligentem operam dandam.*

NOBIS hic res non est cum spretoribus omnis

[b] *Majore*, &c.] Vide vitam Pythagoræ, apud *Diogenem Laërtium*. Lib. VIII. 12.

Reli-

Religionis, quos satis confutavit, in superiore Opere, vir maximus Hugo Grotius; quod quisquis animo Veri cupido legerit, dubitare non poterit quin Deus sit, qui ab hominibus coli vult, et nunc quidem eo cultu, qui est à Christo præscriptus; et sui cultoribus æternam beatitatem, post hanc mortalem vitam, pollicetur.

Quod cum ita sit, nemo dubitet quin Religio sit longe maximi momenti; ac proinde cum sit non una Christianorum familia, inde sequitur dandam esse operam, ut cognoscamus, quænam earum sit maxime dogmatibus et præceptis à Christo relictis consentanea. Neque enim omnes possunt eodem loco haberi, cum sint quædam inter se ita dissidentes, doctrina et cultu, ut se gravissimorum errorum ac vitiati cultus divini vicissim incusent; quin et nonnullæ de aliis loquantur, quasi æterna salute essent prorsus exclusæ. Quod si verum esse constaret, sine dubio esset ab iis quam primum discedendum, ut ei soli adhærerent, qui se Christianos haberi volunt, quæ vere aliis talia objiceret. Ageretur enim non de hac brevi vita, innumeris malis et incommodis, quomodocumque agatur, obnoxia: sed de suppliciis, quæ Deus iis, qui Euangelio non crederent, minatus est: deque beatitudine comparanda, cui nihil deerit, nec ullus finis erit.

Sunt tamen homines, non quidem eruditi, et qui seriæ lectioni Scripturarum addicti fuerint, ut dissidia Christianorum cognoscerent, atque unde stet Veritas scirent; nihil enim minus, quam talia curarunt; qui ita de hisce dissidiis sentiunt, ut perinde censeant esse, quamcumque sententiam, et quemcumque cultum sequantur. Putant rem esse, quæ media est atque indifferens, quamcumque Sectam Religionis Christianæ amplectamur, aut

certe

certe nos amplecti profiteamur. Nec de vulgo loquimur, sunt Regna, in quibus, non Plebs tantum, sed et Proceres et Summates nunc à Romana Sede secessionem fecerint; mox ad obsequium ei præbendum, mutato Rege, redierint; denique summæ Potestati, ei Sedi adversanti, adjutores fuerint. Sub Henrico VIII. Angliæ Rege, multa facta sunt Decreta non Regis tantum, sed Procerum Regni auctoritate, contra Romanam Sedem; cui Henricus iratus erat, ob rationem, quam pauci probaverint. Eo mortuo, cum Eduardus VI. ejus filius, concessisset in eorum partes, qui non tantum Romanæ Sedis auctoritati nuncium remiserant, quod Pater ejus fecerat; sed et dogmata alia, quæ ab ea Sede damnabantur, amplexus esset, se id quoque probare palam testati sunt. Mox fato functo Eduardo, cum Maria Regina, Romano Pontifici addictissima, fratri successisset; iidem Proceres eam Reginam adjuverunt, ad opprimendas partes eorum, qui, spreta Pontificis auctoritate, Eduardo Rege, floruerant. Mortuæ postea Mariæ successit Elisabetha, quæ fratris Eduardi Sectam sequuta est, et longo regno penitus confirmavit, ut fundamentis, quæ illa olim jecerat, etiamnum hodie innitatur.

Qui legent Historiam eorum temporum, deprehendent tantam inconstantiam Procerum ejus regni, ut vix ac ne vix quidem sibi persuasuri sint eos non fuisse in sententia eorum, qui credunt perinde esse ad salutem consequendam, quamcunque Sectam Christianam amplectamur. Eas mutationes qui tribuerit partim metui, me adsentientem quidem habebit; sed cum reputo gentis Anglicæ constantiam, fortitudinem, et contemptum mortis, quem non raro ostendit; mihi etiam non ægre persuadeo vitæ præsentis amorem atque indifferentiam

tiam Religionis, in Proceribus præsertim, fuisse mutationum tam frequentium causas potissimas.

§. III. *Indifferentiam Religionis esse natura sua illicitam, legibus divinis vetari atque ab omnibus Christianorum Sectis damnari.*

RELIGIONEM habere numero earum rerum, quæ mediæ sunt naturæ, ita ut eam mutare, instar vestium, aut certe profiteri et mox negare, prout tempora poscunt, liceat, gravissimum errorum esse multæ rationes ostendunt; quarum aliquot è præcipuis proferemus, deductas è natura rei, è legibus divinis, èque omnium Gentium Christianarum consensu.

Primum turpe est mentiri, in re præsertim tanti momenti, cum ne in levioribus quidem liceat, nisi forte mendacio plus prosimus, quam veritate. Sed in hoc negotio non possunt homines mentiri aut etiam dissimulare, sine gravi noxa; cum, quod est in illis situm, Mendacium in re maxima confirment, et Veritatem ei contrariam opprimant atque æternis tenebris damnent. Pessimi est exempli, præsertim in viris ad aliquam dignitatem evectis, quos inferioris sortis homines nimis facile imitantur; quo modo fit ut non solum ipsi peccent, sed etiam alios ad peccandum adducant exemplo, quo nihil est apud hominum vulgus efficacius; quia multo magis id quod faciunt ii, quos summo honore prosequuntur, quam quod dicunt, adtendant.

Turpe etiam est et viro forti prorsus indignum, propter brevem hancce vitam, mentiri, et malle Deo, quam hominibus displicere. Ideoque præstantiores Philosophi maluerunt certæ morti sese exponere, quam quod Numini, ut putabant, dis-

 plicebat,

plicebat, facere; ut ostendit exemplum [c] Socratis, qui maluit cicutam bibere, quam desinere philosophari, prout solebat, et superstitem esse. Alii etiam Philosophi maluerunt [d] solum vertere, quam dogmata, quæ cœperant tueri et vera credebant, prodere. Fuerunt et viri fortes, apud Ethnicos, qui rectis moribus, sæculo suo convicium fecerunt, et satius multo habuerunt mori, quam Tyrannis blandiri, et recto vitæ instituto valedicere; quales fuere [e] Thrasea Pætus et [f] Helvidius Priscus, qui maluerunt mori, quam vitia et male facta Cæsarum probare, aut dissimulare. Quod cum factum sit ab hominibus, quibus non erat, nisi dubia spes, alterius vitæ beatioris, postquam hanc amisissent; tanto magis debet fieri ab iis, quibus spes multo clarior et certior æternæ felicitatis facta est.

Omnia sæcula viderunt et laudarunt eos, qui, patriæ terrestris causa, mortem intrepido animo tulerunt. Quod cum ita sit, quis non laudet eos, qui patriam terrestrem cœlesti, et vitam hanc mortalem æternæ illi, quam sacræ Literæ nobis revelarunt, postposuere? Quis non vituperet viles animas, quæ vitam, quam cum brutis communem habemus, malunt retinere, brevi tempore

[c] *Socratis.*]. Vide quæ de eo congessimus Silvarum Philologicarum Lib. I. c. 3.

[d] *Solum vertere.*] *Gulenus* Lib. *adfectus animi sequi temperamentum corporis* Cap. ultimo, sub finem: ubi de Stoïcis: *ἐκεῖνοι μὲν ἔπεισαν αὐτοὺς τὴν πατρίδα μᾶλλον, ἢ τὰ δόγματα προδοῦναι: illi sibi persuaserunt potius patriam* (relinquere) *quam dogmata prodere.*

[e] *Thrasea Pætus.*] Qui sub Nerone, quod ei adulari nollet, periit. Vide *Tacitum* Annal. Lib. XVI. 24. *et seqq.*

[f] *Helvidius Priscus.*] Thraseæ gener, qui eodem tempore Italia exire jussus, ut ait *Tacitus* ibid. deinde occisus à Vespasiano, ut habet *Suetonius*, in hujus vita, c. XV. quod satis reverenter novum Dominum non habuisset. Ejus etiam filius à Domitiano occisus est. Vide *Suetonium*, in hujus vita, *Tacitum* in vita Agricolæ c. XIV.

amittendam; quam eam, quæ amitti nequit, prima data occasione, adipisci. Milites videmus, qui, non tam patriæ causa, quam ut gratiam Regum et Principum sibi aut familiæ superstiti parent, maxima pericula impavide adeunt, et sibimet ipsi gratulantur, quod iis parentes vulneribus sunt adfecti, quibus sentiunt se mox interituros. Imo mercenarii ipsi fortissime pro iis, à quibus exiguo stipendio conducti sunt, pugnant ac vitam profundunt; et sunt qui nolint, ut Veritatem tueantur, rem æternam et Numini longe gratissimam, maximisque præmiis conjunctam, se periculo, non dicam vitæ, sed ne amittendarum quidem facultatum, aut dignitatum caducarum, objicere! Ergo res ipsa clamat oportere, Veritatis et Virtutis causa, quidvis potius perferre, quam ut, iis omissis, indignam viris vitam, aut fragilia bona conservemus.

Itaque hoc nobis præcepit Christus, cujus hæc sunt verba: [g]*Omnis qui confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo, qui in cælis est. Qui autem negaverit me coram hominibus, negabo et ego eum coram Patre meo, qui in cælis est;* quibus verbis significat se eum agniturum pro Discipulo suo, et vita æterna, in Ultimo Judicio, donaturum, qui doctrinam ipsius factis et dictis nunquam dissimularit. Prudenter quidem alibi ipse testatus est debere hoc fieri, cum dixit [h]*Margaritas non esse porcis objiciendas.* Sed ea prudentia eo non spectat, ut per totam vitam, si opus sit, ad vitandam hominum iram atque invidiam, dissimulemus, nedum ut mentiamur; verum ut ne, alieno tempore et loco, homines pervicaciter errantes ad saniorem mentem revocare frustra adgrediamur. Aperte monet,

[g] *Omnis, &c.*] Matth. x. 32. [h] *Margaritas.*] Matth. vii. 6.

 post

post verba adlata de confessione Religionis, fore interdum ut faciendum hoc sit, cum maximo odio propinquorum nostrorum, atque imminente certæ mortis periculo: [i] *Qui amat*, inquit, *patrem aut matrem, plus quam me, non est me dignus; et qui amat filium, aut filiam, super me, non est me dignus;* qualis est, qui dogmata et præcepta, à Christo accepta, dissimulat, in gratiam familiæ. Nec omisit Christus monere, propter constantiam ejusmodi, mortem oportere exspectari, neque eo secius in instituto pergendum, et qui propterea vitam hanc amitteret, eum beatam immortalitatem, in altera vita, consequuturum: [k] *Qui non accipit crucem suam, et sequitur me, non est me dignus. Qui invenerit vitam suam* (in hoc sæculo), *perdet illam* (in futuro); *et qui perdiderit* (in terris) *vitam suam, propter me, inveniet eam*, in cœlo, eamque longe feliciorem atque æternam.

Quæ doctrina ita perspicua est, ut nulla Christianorum, hoc tempore, familia, circa eam dissideat. Qui Romano Pontifici parent, et qui desierunt parere, quicumque sint, omnes uno ore contendunt nefas esse dissimulare quod sentimus de Religione; ubi aguntur dogmata majoris momenti, et cum res sine seditione et tumultu fieri potest. Nam rectius est, in iis, sine quibus fides Deo debita, et sanctitas morum incolumes sunt, dissimulare quid sentiamus: ne contentiones perpetuæ, inter Christianos, excitentur; cum perpauci sint Viri Eruditi, qui de omnibus pariter sentiant. *Dissimulare* autem dicimus, non *simulare;* nam tacere quid sentias non est *mentiri*, sed dicere te credere id quod non credas, id demum

[i] *Qui amat.*] Matth. x, 37, 38. [k] *Qui non accipit.*] Ibid. x, 39.

menda-

mendacium est. Ad quod accedit, si dogma quodpiam palam lege sanciatur, quod falsum putes, licitum esse oportere modeste dissensum suum testari, sine contentione, et tumultu. Alioqui pro mansueto regimine Christianarum Ecclesiarum, quod non excludit omnem dissensum, cum charitate conjunctum; incideremus in meram tyrannidem, à qua ne minimum quidem dissentire liceret. Innumeræ sunt quæstiones Theoreticæ obscuræ, præsertim iis qui ejusmodi studiis operam numquam dederunt; in quibus quæstionibus, libertas Christiana illæsa maneat oportet; qua in re, etiam omnes Christiani consentiunt; cum sint innumera Scripturæ loca, et opiniones Theologicæ ingenti numero, in quibus impune Viri docti semper dissenserunt et dissentiunt: etiam apud eos, qui consensum in aliis rigidius æquo exigunt.

§. IV. *Non facile dissentientes damnandos, quasi reos erroris, aut cultus illiciti, cum quibus salus æterna consistere non possit; adeo ut nemo eorum, qui eos admittunt, misericordiam à Deo consequi possint; nec tamen fas esse profiteri nos credere quod non credimus, aut facere quod damnamus.*

QUI ab Ecclesia Romana secesserunt, non consentiunt quidem per omnia inter se, ut nec ii, qui in ea manserunt; sed ex Eruditissimorum quorumque Virorum sententia, in nulla re dissident, quæ cum fide Deo debita, obsequioque ei præbendo, consistere non possit. Sed varia ab iis Ecclesiæ Romanæ exprobrantur, cum in dogmatibus, tum in cultu, quæ plane falsa atque illicita putant. Verumne sit hoc judicium, an secus, hic non inquirimus. Sed hoc constat, etiam ex ejus

Ecclesiæ

Ecclesiæ sententia, non licere iis profiteri se ea adprobare, quæ improbant; nec quemquam admittit in communionem suam; qui profiteatur se ab ea, in illis, dissentire.

Sunt tamen, inter dissentientes,[1] Viri Celebres atque Eruditi, qui, dum prorsus sibi illicitum esse putant ad eam accedere, ob dogmata et cultum, in quibus diversi ab ea abierunt; non censent tamen fas esse omnes, qui in ea Ecclesia vivunt et moriuntur, indoctos et doctos, salute æterna excludere. Sane qui putant quidpiam in iis esse, quod adversatur fundamentis ipsis Christianismi, sibi nullatenus licere existimant iis adsentiri, nec sine gravissimo delicto simulare se probare quod damnant; quo delicto se à salute exclusum iri, si in id inciderent, atque ad mortem usque perseverarent, judicant. Sed qui bona fide talia amplectuntur, quod credant esse consentanea Revelationi Divinæ, aut certe cum ea non ita pugnare, ut fidem ac sanctitatem Christianam evertant; sive ob genus studiorum, cui ab adolescentia operam dedere, sive defectu cognitionis et judicii, ejusmodi, inquam, homines salute exclusos pronunciare non sustinent; quia quo usque porrigatur Misericordia Divina, erga id genus, homines non satis norunt. Innumeræ sunt circumstantiæ locorum et temporum, atque animorum adfectiones nobis ignotæ: quæ miserorum mortalium delicta, apud Deum, elevant, faciuntque ut condonari nonnullis ab eo possint, quæ in aliis doctioribus damnarentur. Itaque æquitatis et prudentiæ Christianæ esse statuunt, dum dogmata et cultum improbant, homines Divinæ sapientiæ et Bonitati

[1] *Viri Celebres.*] Inter alios *Gulielmus Chillingworthus*, in Libro Anglico inscripto: *Religio Protestantium tuta via ad salutem*; ubi et alios secure sentientes memorat.

dijudicandos

dijudicandos permittere; dum iis opinionibus adsentiri, aut cultui adesse sibi non licere pro certo habent.

Hinc certe nemo colligat homini, in contraria sententia educato, ac legendis sacris libris, more eorum qui secesserunt, exercitato; si contra conscientiam suam ea faciat, aut dicat, quæ putat esse illicita et falsa, dumtaxat ob hujus vitæ commoda, licere veniam à Deo sperare; si, moriatur in habitu faciendi et dicendi, quod ipse improbat; facturus etiam ac dicturus, si diutius viveret. Nulla est, nec erit, ut sperare licet, familia, quæ de Christi nomine censeatur, à qua vir ejusmodi salutem consequi posse censeatur.

Videant ergo simulatores quid agant, cum ita se gerunt, ut Rationis, Revelationisque lumina tam turpiter spernant; ut iis repugnare sustineant, utque Christianorum omnium, quicumque sint, judicium nihil faciant. Nec putandum est ejusmodi homines esse eruditos, remque probe eis et mature expensam fuisse. Sunt spretores eruditionis omnis Theologicæ, nec eam umquam adtigerunt; sine qua nullum rectum judicium de re ejuscemodi ferri potest. Non minus nobilem illam Philosophiam, quam tanti fecerunt Romani olim Proceres, haustam quippe è lumine Naturæ, spernunt; qui adfectibus indulgere, quod ne Philosophiæ quidem Ethnicæ probatur, cupiunt. De præteritorum sæculorum judiciis securi, hodierna omnia spernentes, deque futuro ævo non admodum anxii, similiores sunt pecudibus, quam hominibus Ratione præditis, qua non utuntur. Qui ita fingunt ac mentiuntur, ut faciunt, nullo numero locoque haberi possunt; atque indigni sunt quibus ullus fidem habeat, in rebus hujus ævi, quandoquidem Deo atque Hominibus, in

re

re maximi momenti, illudere audent. Sunt inter eos, qui dicere sustineant in Religione sentiendum semper cum summa Potestate; quæ si mutetur, mutandam etiam cum illa fidem; quos tam male sentire de Christiana Fide non est mirum, cum ne Religione quidem ulla Naturali sint imbuti, nec rectæ Rationis aut Virtutis rationem ullam habeant. Infelices Reges, aut Potestates, talibus hominibus fidentes, qui nec Religioni Naturali, nec Revelatæ fidem servant! Profecto qui, omni studio Literarum destituti, nullis Virorum doctorum, quicumque sint, judiciis credunt, nec Veritatem ulla ratione curant, atque in perpetua simulatione vivunt, indigni sunt prorsus quibus ulla fides habeatur, in iis quæ ad Rempublicam spectant.

Attamen ejusmodi homines, Veritatis licet et Virtutis spretores, sibi boni Cives atque ingeniosi homines, præ cæteris videntur; cum neutrum sint, nec esse possint, qui Verum et Falsum, Virtutem et Vitium susque deque habent, omnia dicere et facere parati quod sibi utile putabunt. Tales vero homines et bonæ menti et recte factis nuncium remiserunt, dignique sunt qui ab omnibus spernantur, et fugiantur.

§. V. *Deo gratum esse posse errantem, atque ex errore delinquentem, simulatorem non posse.*

Ea est humanæ naturæ conditio, ut multi sint homines, cæteroque non mali, quibus, aut prava educatione, aut quod desint doctores et libri, quibus ab errore revocentur, aut etiam ingenium, quo possint Christianorum controversias intelligere et de iis judicium ferre, vita, veluti in tenebris, exigitur. Ejusmodi homines, pro captu suo,

quæ docentur de Religione Christiana amplexi, eaque bona fide sequuti, pro humanæ naturæ statu, misericordia digniores sunt, quam ira. Religio eorum plena ignorantia, mutila, et manca etiamnum est, sed bonæ fidei. Ideoque credibile est fore ut is, *qui non metit, ubi non sevit*, pro summa sua æquitate, iis ignoscat, aut certe multo leviores pœnas imponat, quorum est ea sors.

Sed si reputemus homines esse, quibus nec educatio, nec doctores, nec libri, nec ingenium defuere; ut intelligerent quorum esset, in controversiis de Religione, potior causa et quorum deterior; et qui partes errantium sequuntur, ea tantum de causa, quod opes, voluptates, et honores hujus vitæ apud eos consequentur; iis sane hominibus non possumus non indignari, nec quisquam est qui eos excusare sustineat, aut certe possit ejusmodi vitæ propositum tueri, nisi profligatæ sit impudentiæ. Hinc facile intelligere est, si nos, quorum virtus etiamnum valde imperfecta est, non possimus iis ignoscere, quanto severior futura sit summa Dei Justitia, erga eos qui Mendacium Veritati, scientes et prudentes prætulerint, ob caduca atque incerta hujus vitæ mortalis bona.

Deus, pro sua summa misericordia, ignoscit ignorantiæ, cujus vitium non est causa, imperfectis virtutibus, atque hominum qui decepti sunt, erroribus, præsertim nulla intercedente nequitia, nec ullo Religionis contemptu; sed numquam, ut Christus nos docuit, iis veniam concedat, qui, veritate cognita, maluerint mendacium profiteri. Imo ne hominibus quidem ejusmodi simulator gratus esse potest; qui nollent habere amicum, qui, ob leve emolumentum, paratus esset veteris amicitiæ jura omnia conculcare. Quare ex iis, quæ dicta sunt, colligimus nullum esse turpius

et periculosius flagitium, quam eorum qui, in rebus gravissimis, dissimulant quid optimum putent, et deterioribus palam favent. Quod Ratio ipsa docet, confirmatque Religio Christiana, consentientibus omnium, quotquot sunt, Christianorum familia.

FINIS.

TESTIMONIA
DE
HUGONIS GROTII
Adfectu erga Ecclesiam Anglicanam.

LECTORI S.

CUM haberem sequentes litteras ab Amplissimo et Eruditissimo Viro HENRICO NEWTONIO, *à Sereniss. Magnæ Britanniæ Regina ad R. C. Sereniss. Magni Ducis Etruriæ, extra ordinem, misso; cujus singulari humanitati alia multa debeo; visus mihi sum omnibus Grotiani nominis amantibus rem gratam, nec parum Ecclesiæ Anglicanæ honorificam facturus, si eas hic ederem. Ex iis certe constare potest summum virum quam optime sensisse de Ecclesia Anglicana, et in illa, si licuisset, libentissime victurum fuisse. Iis ergo, Candide Lector, fruere, deque viro, qui tam bene de Republica Christiana meritus est, bene sentire perge. Vale.*

I.

HENRICUS DE NOVA VILLA

PETRO HIERON. BARCELLINO,

Abbati S. Eusebii de Urbe

S. D.

FLORENTIAM Liburno, Pisisque, ubi febrim pæne ex aëris intemperie contraxeram, sanus salvusque tandem reversus, nihil prius habui, Optime *Barcelline*, amplissima Illustriss. *Magliabechii*

bechii Bibliotheca instructus, quam meam de summo viro *Hugone Grotio* fidem liberare, et ex Scriptis ejus, præsertimque Litteris, ubi veritas, ubi candor, ubi animi simplicitas, ac intimi mentis sensus reteguntur, ostendere quam magnifice, omni vitæ tempore et paulo ante obitum, cum illi mors et immortalitas in conspectu essent, de nobis senserit, scripseritque. Novi quid de eo dixerint sui ordinis princeps *Petavius*, *Brietius*, *Valesiusque*, et tot alii Vestræ Communionis celeberrimi viri; qui bene volebant, favebantque viro, bono Christianitatis communi nato. Notum quoque universis quanta et in Patria et in Exsilio, postquam etiam ad gradum sublimiorem, apud Exteros, evectus fuerat, à Calvini sectatoribus, in bonis, dignitate, ac fama, perpessus fuerit; et quantum denique controversiarum æstus (dum paci in Republica et inter Ecclesias procurandæ unice mentem intendebat; quod multis, quam mirandum! quam dolendum! displicuit) indolem alias pacificam ac modestam, cum se modis indignis à suis tractari videret, transversam egerit, mitique sapientiæ, quæ illi à natura, judicioque inerat, interdum prævaluerit. Attamen hæc non impedivere, quominus ita de Patre suo magnus quoque filius *Carolo II. Magnæ Britanniæ, cui opera patris dicavit*, maximo Regi, simulque omnibus dixerit ea quæ mox subjiciam; cum nullas adulandi, aut metuendi causas haberet, quippe in Republica partes adversas filio sororis Caroli sequutus; cumque jam privatus esset, rustico ac litterato otio conditus, senex, et morti, ideoque libertati vicinus; Patris enim opera edidit, edita non vidit, et vita ejus una cum vita parentis, eodem volumine cernitur, legiturque. *Tu enim*, inquit Pet. Grotius, *inter omnes Reges unus ille es, quem*

pro-

protectorem suum pars Christiani Orbis, si non major, sanior certe jamdiu agnoscit. Tu idem ille, cujus se Fidei *ac* Defensioni *ipsa se Fides Christiana non invita subjecit; cujus potissimum in regnis, is sacrarum litterarum intellectus, is Divini Numinis cultus, is, in exercenda nimia illa disputandi de arcanis fidei dogmatibus licentia recepta, est modus, quibuscum convenire se auctor idem et parens meus jam pridem testatus et publice Scriptis his professus est.*

Nunc ipsum audi *H. Grotium* sua verba loquentem, suos ita exprimentem sensus, in Epistola Parisiis anno MDCXXXVIII. ad *Joan. Corvinum* data, non Anglum, sed Batavum alius Ecclesiæ Theologum et itidem Jurisconsultum, adeoque rerum divinarum humanarumque scientem, de Reformatione Religionis, apud nostros, superiore sæculo facta: *In* Anglia *vides quam bene processerit dogmatum noxiorum repurgatio, hac maxime de causa, quod qui id sanctissimum negotium procurandum suscepere, nihil admiserint novi, nihil sui, sed ad meliora sæcula intentam habuere oculorum aciem.* Tunc illa etiamnum florebat, nondum coorto bello civili, nec Rege debellato, aut captivo, nedum damnato et securi perçusso. Ea demum, contra spem omnem humanam, reducto in solium avitum Filio, obstupescente Europa, denuo refloruit et quasi renata est; ac deinde post varios casus, minas, metusque adhuc illæsa et secura manet, vigetque.

Neque tantum sentiebat ipse bene de Ecclesia Anglicana, sed etiam amicis præcepit, qui à suis partibus erant in Batavia, et quod non minimum, periculorum damnorumque communione conjuncti, ut ordines sacros ab Episcopis nostris susciperent; quos certe non eo nomine Schismaticos, non

non Hæreticos esse credidit, aut ab aliis credi voluit. His igitur verbis Fratrem compellat: *Suaderem iis* (scilicet, Remonstrantibus) *ut constituerent inter se quosdam in eminentiori gradu, ut Episcopos, et ut ii* χειροθεσίαν *sumerent ab Archiepiscopo Hiberno, qui ibi est, et ita ordinati ordinarent deinde Pastores cæteros;* et hoc, ineunte anno MDCXLV. qui illi fatalis erat, adeoque et litteris ipsis admodum infelix. Episcopus, de quo loquitur, erat, ni fallor, *Johannes Bramhallus,* tunc temporis, apud Hibernos, Episcopus Derrensis, et, restituto in regna Carolo II. Archiepiscopus Armachanus ac proximus eruditissimo *Usserio* Hiberniæ Primati; quique postea, iisdem in terris, Ecclesiæ nostræ vindicias in *Mileterium* edidit. Vide etiam quid de publico Dei apud nos cultu, 8. Aprilis, anno MDCXLV. eidem dixerit: *Liturgia Anglicana, ab eruditis omnibus, habita semper est optima.*

Videtur admodum probabile hunc virum, qui Reformationem Anglicanam *sanctissimum negotium* vocat, qui datos, susceptosque ab Episcopis ejusdem Ecclesiæ sacros ordines et in Anglia statos sacrorum ritus, præceptasque publice summum Numen adorandi formulas cunctis cæterarum in orbe Christiano Ecclesiarum præstare credidit, voluisse se ei Ecclesiæ adjungere, ut animi sensu, ita et externo cultu, et sic demum, ut voto antea, sic re ipsa, membrum fieri Ecclesiæ Catholicæ. Verum rem effectam dare non potuit, quia paulo post venit ei summa dies. Eodem quippe anno, è Gallia Holmiam delatus est, legationem renunciaturus, atque inde domum rediens et naufragium passus, 28. Augusti, vita Rostochii excessit; numquam satis deflendus, cum quod vitæ ejus decessit, decesserit etiam studiis, litterisque: nec umquam

satis

satis laudandus, ob ea quæ, in omni litterarum genere, incepit perfecitque: pacis, illæsa Veritate, habita temporum et dissidiorum ratione, veterisque in Ecclesia regiminis, quod apud Anglos ab initio, et, si Ecclesiasticis Annalibus fides, ab ipso Apostolorum ævo obtinuit, abusibus ubique sublatis, amantissimus; Imperiorum denique, Ecclesiarumque concordiæ, qua sermonibus, qua exemplo, qua scriptis, semper studens consulensque. Sit apud Deum, Dominum communem, ei sua merces! Sit et ejus grata semper apud posteros memoria! Vale. *Florentiæ*, XII. *Kal. Maias* MDCCVI.

II.

HENRICUS DE VILLA NOVA

JOANNI CLERICO

S.

EN novum amplissimumque tibi, doctissime *Clerice*, de *Hugone Grotio* testimonium adfero, atque priore, si dignitas in Republica, aut rerum in Auctore notitia spectetur, sive etiam quod, *Grotio* adhuc superstite, scriptum fuerit, gravius. Desumptum est è litteris ad maximum Præsulem *Gulielmum Laudium*, tunc Archiepiscopum Cantuariensem, quocum etiam litterarum commercium sæpius habuit, Parisiis 24. Octobris, stylo Gregoriano, anno MDCXXXIII. scriptis; quarum copia mihi nuper facta est ex Anglia, beneficio Illustrissimi viri D. *Joannis Sommeri*, summi olim florentissimi regno Cancellarii, tunc Legum, * nunc studiorum Præsidis. In iis litteris,

* *Hoc anno* 1709. *Concilii Privati Sereniss. Reginæ Præses factus est.*

sequentia

sequentia de *Grotio* habet Illustrissimus *Vice-comes Scudamorus*, eo tempore in Galliis nostræ gentis legatus.

"Cum primum legatum *Grotium* videbo, non "prætermittam id facere quod mihi de illo man-"dasti. Sane, Domine, persuasum mihi est eum "ex animo et vehementer amare et revereri te "et rationem qua te geris. Profitetur se corpore "et animo favere Ecclesiæ Anglicanæ, et hoc "fert de ea judicium: videri illam omnium Ec-"clesiarum, quæ hodie sunt, maxime perenna-"turam."

Cum vero ex Scriptis tuis abunde constet, non sine nostra quidem laude, neque maximo Exterorum emolumento, te optime quoque Anglicum callere sermonem, ipsa nunc *Scudamori* verba, ad finem Epistolæ lubens subjiciam. Vale. *Genuæ*, XVII. *Kal. Febr.* MDCCVII.

The next time I see Embassador GROTIUS, *I will not faile to perform your commandements concerning him. Certainly, My Lord, I am persuaded that he doth unfeignedly and highly love and reverence your person and proceedings. Body and soul, he professeth himself to be for the Church of England, and gives this jugement of it, that it is the likeliest to last of any Church this day in being.*

III.

ALEXANDRO FORRESTERO
S. D.
FRANCISC. CHOLMONDELEIUS.

Ex Anglica Lingua versa.

QUOD cupis scire de *H. Grotio*, maximo propemodum viro omnium, quos umquam ulla tulerit ætas, sic habet. Contigit me Lutetiam venire,

venire, paulo post rem transactam. Cum vero notissimus essem D. *Crowdero*, sæpe mihi confidenter dixit, fuisse hoc ultimum monitum, quod magnus ille vir uxori dedit, sicut sui officii esse credidit; ut eum mori in communione Ecclesiæ Anglicanæ declararet, in qua Ecclesia optabat et ipsam vivere. Hoc ipsa aperuit, cum data opera venisset ad nostram Ecclesiam (quæ erat in ædibus *Ricardi Brownii*, qui tunc in Gallia erat nomine Regis Angliæ) ubi è manu D. *Crowderi*, Cappellani eo tempore Ducis Eboracensis, Cœnæ Dominicæ Sacramentum accepit. Factum hoc est statim post mortem ejus viri, quam primum per ipsius rationes licuit. Archiepiscopus *Bramhallus*, Hiberniæ primas, in defensione sui ipsius et Episcopalis Cleri, contra *Ricardi Baxteri* Presbyterani accusationem Papismi, ita de *Grotii* Religione loquitur p. 21. *Ille adfectu erat amicus, et desiderio verus filius Ecclesiæ Anglicanæ, quam uxori suæ et aliis amicis laudaverat, auctorque ut ei firmiter adhærerent, quatenus eis opportunum esset. Ego ipse et alii multi vidimus ejus uxorem mandatis viri parentem, quod palam illa testabatur, sæpe ad preces nostras et sacramentorum celebrationem venientem.* Cum *Matthias Turnerus*, *Grotii* amicus, cuperet scire cur ipse non adiret communionem Ecclesiæ Anglicanæ; respondit se libenter id facturum fuisse, nisi ratio muneris Legati Sueciæ obstaret. Ceteroqui vehementer probabat doctrinam et disciplinam nostram, et in nostra Communione optabat vivere et mori. Si quis putet se melius nosse mentem *Grotii*, ex conjectura, et consectariis, quam ipsum, aut dissimulasse eum, apud uxorem et liberos, fruatur sua ipsius opinione, sed non multos habebit sibi adsentientes. Vale. *E Valle Regia*. 23. Junii, MDCCVII.

Ex

Ex aliis ejusdem litteris datis 6. Octobr MDCCVII.

Nuper tibi narravi plenius quod noram de vidua magni illius viri *Hugonis Grotii*. Deinde in memoriam revocavi pium illum et bonum prorsus virum *Spencerum Comptonium* Equitem, *Comitis Northamptoniæ* filium, mihi narrasse se præsentem adfuisse, cum vidua *Grotii* hoc professa es et Sacramentum accepit.

T. C. Hansard, Printer, Peterboro' Court, Fleet Street, London.

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 29 September, 2015